

BRITKA ŽIVOVINA
KROVNIH ŽIVOVINA

BRITKA ŽIVOVINA
KROVNIH ŽIVOVINA
KROVNIH ŽIVOVINA

KRATKA ZGODOVINA SLOVENSKEGA SLOVSTVA

SPISAL

DR. IVAN GRAFENAUER

DRUGA, POPRAVLJENA IZDAJA

ODOBRILLO POVERJENIŠTVO ZA UK IN BOGOČASTJE Z RAZPISOM
Z DNE 4. APRILA 1919, ŠT. 1619, IN 13. SEPTEMBRA 1919, ŠT. 2367.

LJUBLJANA 1920

ZALOŽILA JUGOSLOVANSKA KNJIGARNA
NATISNILA JUGOSLOVANSKA TISKARNA

4857H

SRPNA
KRAJINA
SLOVENSKEGA
SLOVSTVA

SRPNA
DE IVAN GRAFENAUER

Vse pravice pridržane.

48514

D 859/1949

F2C

Kazalo.

	Stran
Uvod	1—19
1. O jeziku	1—18
a) Izvor jezika	1—2
b) Indoevropska jezikovna skupnost	3—5
c) Slovanski jeziki	5—9
č) Slovenski jezik	9—13
d) Razvoj slovenskega jezika	13—18
2. Slovestvo in zgodovina slovestva	18—19
I. Predkrščanska doba (do okoli 800)	20—24
1. <u>Naselitev Slovencev</u>	20—22
2. <u>Prvotna kultura</u>	23—24
II. Krščanski srednji vek (800—1530)	25—45
1. <u>Misijonarji. Ciril in Metod. Brižinski spomeniki</u>	25—32
2. <u>Nemško naseljevanje in germanizacija</u>	32—34
3. <u>Slovenščina do 15. stoletja</u>	34—37
4. <u>Stoletje pred reformacijo (1400—1530)</u>	38—45
III. Doba luteranstva (1530—1598)	46—74
1. <u>Protestantstvo na Slovenskem</u>	46—52
2. <u>Primož Trubar</u>	52—59
3. <u>Sebastijan Krelj in Jurij Juričič</u>	59—61
4. <u>Adam Bohorič in Jurij Dalmatin</u>	61—67
5. <u>Pesmarica</u>	67—70
6. <u>Delo katol. duhovščine. Rokopisi svetne vsebine. Megiser</u>	71—74
IV. Doba katoliškega preporoda (1598—1765)	75—84
1. <u>Katoliška reformacija. Prosvetne razmere</u>	75—79
2. <u>Do konca tridesetletne vojske. Verske igre</u>	79—84

	Stran
3. Po tridesetletni vojski	84—87
4. Pisatelji redovniki	87—90
5. Poljudno nabožno slovstvo	90—93
6. Pokrajinska slovstva	93—94
V. Prosvetljena doba (1765 do okoli 1810)	95—123
1. Novi čas	95—97
2. O. Marko Pohlin. »Pisanice«	97—102
3. Na Koroškem in Štajerskem	102—105
4. Janzenisti. Prevod sv. pisma	105—107
5. »Academia operosorum«. Zoisovo omizje	107—113
6. Valentin Vodnik	113—122
7. Ljudska literatura	122—123
VI. Doba romantike (1810—1848)	124—169
1. Glavni znaki romantike	124—126
2. Začetki romantike pri Slovencih	126—131
3. Problem abecede in pismenega jezika	131—134
4. Mlajši rod. Čbelica in abecedni boj	134—137
5. Matija Čop in Čbeličarji	137—142
6. Dr. Francè Prešeren	142—156
A. Mladost in dijaška leta (1800—1828)	143—146
B. Doba Čbelice (1828—1837)	146—156
7. Ilirizem in Stanko Vraz	156—160
8. Smole in Korytko. — Slomšek	160—164
9. Dr. Francè Prešeren (nadaljevanje)	164—169
C. Doba »Poezije« (1837—1849)	164—169
VII. Doba narodnega prebujenja (1848—1868)	170—215
1. Pred revolucijo. »Novice«	170—172
2. Starejši pisateljski rod	172—177
3. Marčna revolucija	177—181
4. Začetniki novega časa	181—188
5. Fran Levstik	188—199
A. Mladost in dijaška leta (1831—1855)	188—191
B. Domači učitelj (1855—1861)	191—194
C. Leta bede (1861—1872)	194—198
Č. Skriptor (1872—1887)	198—199
6. Janežič in »Slovenski Glasnik«	199—201
7. Simon Jenko	202—206
8. Sotrudniki »Slovenskega Glasnika«	206—210

	Stran
9. Josip Jurčič	210—215
A. Mladost in dijaška leta (1844—1868)	210—215
VIII. Doba nove romantike in realizma (1868 do 1895)	216—264
1. Kulturni pregled	216—218
2. Josip Stritar	218—228
A. Mladost in dijaška leta (1836—1866)	218—220
B. Prvi nastop (1866—1870)	220—222
C. Na višku. »Zvon« (1870—1880)	222—226
Č. Poznejša leta (od l. 1881. do danes)	226—228
3. Simon Gregorčič	228—235
4. Romantični pripovedniki. Proza	235—238
5. Josip Jurčič	239—241
B. Moška doba (1868—1881)	239—241
6. Pripovedniki realisti	242—251
7. Pripovedni pesniki. Anton Aškerc	251—257
8. Epigonska lirika	257—260
9. Anton Medved	260—264
IX. Od literarnega prevrata do naših dni (od l. 1895.)	265—304
1. Kulturno življenje	265—267
2. Nove smeri	267—271
3. Prekrat v literaturi. I. Naturalizem pri Slovcnih	272—276
4. Prekrat v literaturi. II. Simbolizem pri Slovcnih	276—292
A. Ksaver Meško in Ivan Cankar	276—283
B. Oton Župančič, Dragotin Kette, Josip Murn	283—292
5. Mirnejše smeri	292—299
6. Najmlajši rod	299—304
Zaznamek manj znanih krajev	305—316
Alfabetično kazalo imen in važnejših stvari	317—329

Uvod.

1. O jeziku.

a. Izvor jezika.

V najširšem pomenu besede se pravi „govoriti“ na kakršenkoli način izražati duševna dejstva z zunanjimi znamenji, bodisi z glasom ali z znaki in kretnjami. V tem zmislu „govore“ tudi više organizirane živali, ko po prirodnem nagonu z glasom ali z vedenjem kažejo strah ali bolečino, jezo ali veselje.

Tudi človek ne „govori“ samo z „besedami“, ampak tudi z izrazom na licu, z neartikuliranimi glasovi, kretnjami in znaki. Te porablja v obili meri zlasti otroci in kulturno niže stoječa ljudstva; gluhonemi se brez posebne šole drugače sploh ne morejo izražati; v glediški umetnosti pa se kretnje v zvezi z izrazom lica in s čustveno modulacijo glasu uporabljajo v dosego umetniških smotrov.

Toda ta način govora, če se še tako izpopolni, človeku ne zadostuje, ker abstrakcij, pojmov in miselnih dejstev ž njim sploh ne more izraziti, čustvovanje in hotenje pa le zelo nepopolno. Že prvi človek je prišel do odmišljanja in mišljenja, po katerem se bistveno razlikuje od živali; za izražanje svojih duševnih doživljajev si je ustvaril bolj primeren način govora z artikuliranimi glasovi (besedami), ki jih je po lastni izbiri in

dogovorno začel uporabljati kot znake predstav in pojmov.

To je človeški govor v ožjem pomenu besede, človeški jezik, po katerem se duševna dejstva izražajo z artikuliranimi glasovi kot znaki pojmov.

Kako je človek v prvi dobi ustvaril prvine jezika (debla, obrazila itd.), kako je torej nastal prvotni jezik, o tem nam znanost še ni mogla povedati nič gotovega; verjetno je, da so pri ustvarjanju jezika najprej sodelovali neprostovoljni vzkliki močnih čuvstev (podobni našim medmetom) in posnemanje naravnih glasov,¹ a gotovo tudi to ni. Pri nadaljnjem razvoju sta sodelovali najbolj prenos (metafora) in zamenjava (metonimija).²

V teku tisočletij se je prvotni jezik z razseljevanjem človeškega rodu razvijal v različnih krajih na različen način in v različne smeri, tako glede pomena besed, kakor glede besednih oblik in glasov, celo glede celotnega ustroja, in tako je nastala današnja množica jezikov (štejejo jih od 900 do 1500).

Jezikoslovna znanost jih ureja po sorodnosti v večje skupine, tzv. jezikovne družine (n. pr. indoevropsko, semitsko, uralsko, altajsko itd.), ki jim jezikoslovje še more določiti razmerje sorodnosti. S primerjanjem živih jezikov, zlasti starejših njihovih stopenj, in že umrlih jezikov skuša primerjajoče jezikoslovje prodreti do prvotnega skupnega jezika jezikovnih družin in išče tudi pravih (jezikovnih zakonov), po katerih so se iz njega razvile manjše še sorodnejše skupine (n. pr. slovanska, germanska, romanska) in iz teh posamezni jeziki.

¹ Primerjaj za oboje otroški jezik!

² Glej o tem v Breznikovi slovnici poglavje „Pomenoslovje in razvoj jezika“.

b. Indoevropska jezikovna skupnost.

Najvažnejša jezikovna družina za nas je indoevropska, ker spadajo k njej z našim vred jeziki skoro polovice vsega človeštva (okrog 650 izmed 1600 milijonov). K njej štejemo Indijce (vedski jezik že iz 2. tisočletja, sanskrt iz 4. stoletja pr. Kr.), Irance (perzijski jezik, že iz 6. stol. pr. Kr., (staro)avestiški, afganski, kurdski, osetski i. dr.), Armence (iz 5. stol. po Kr.), Grke (starogr. iz 9. do 8. stol. pr. Kr.), Albance (gegski, toskiški), Italce (narečja Oskov, Umbrov i. dr. je izpodrinila latinščina, najstarejši napis iz 6. stol. pr. Kr.; iz nje so se razvili romanski jeziki, italijanski, retoromanski, francoski, provansalski, katalonski, španski, portugalski, romunski), Slovane (slovenski, iz 10. stol. po Kr., srbohrvaški, bolgarski jezik [starocerkvenoslov. iz 9. stol. po Kr.], ruski, ukrajinski, poljski, kašubski, izumrli polabski, lužiško-srbski, čehoslovaški), Balte (litvanski, lotviški, izumrli pruski j.), Germane (vzhodnogerm.: gotski j. iz 4. stol. po Kr.; severogerm.: danski, norveški, islandski, švedski; zapadnogerm.: nemški, friziški, nizozemski, angleški) in Kelte (izumrli galski; bretonski, kimriški ali vališki, oba iz 8. in 9. stol. po Kr., manski, irski, škotski).

Jezikoslovna veda je dokazala, da so se razvili vsi ti jeziki iz enega samega prvotnega jezika in da so si bili še v prvi dobi po ločitvi podobni kakor narečja enega jezika. Razlogi, ki dokazujejo skupni izvor, so:

1. Skupen jim je temeljni besedni zaklad, n. pr.: prv. *mātē(r), „mati“: sti. *mātár-*, arm. *mair*, gr. (dor.) *μᾶτηρ*, alb. *motre* „sestra“, lat. *māter*, stsl. *mater-c*, lit. *motė* „žena“, stvn. *muoter*, stir. *māthir*. — prv. *dek'm „deset“: sti. *dāša*, arm. *tasn*, gr. *δέκα*, alb. *djete*, lat. *decem* (c = k), stsl. *desętŭ*, lit. *dėszimt* (sz = š), got. *taihun* (ai = ě), stir. *deich n-*. Pogosto se je kaka skupna beseda v tem

ali onem jeziku nadomestila tudi z drugo; tako ima besedo *pətér „oče“ sti. *pitár-*, arm. *hair*, gr. *πατήρ*, lat. *pater*, got. *fadar*, stir. *athir*, slovanščina pa jo je nadomestila z otroško besedo: stsl. *ot-ьць*, gr. *ἄττα* „očka“, lat. *atta*, got. *atta*, stvn. *atto* (v germ. jezikih se zapornik *tt* v tej otroški besedi ni premenil po glasoslovnem zakonu).¹

2. Notranji in zunanji jezikovni ustroj vseh indoevropskih jezikov je isti. Za zgled sedanjikova spregatev glagolskega debla *bher-, „nesti“:

staroind.	staro-slov.	gotški	latinski	grški	prvotno indoevr.
bhárāmi ¹	berā ¹	baíra (ai = ě)	fero	φέρω	*bherō
bhárasi	beresi	baírís	fers (?)	φέρεις (iz -esi)	*bheresi
bhárati	bereti	baírith	fert	φέραι (iz -eti)	*bhereti
bhárāmas	beremas	stvn. be- ramēs	ferimus	dor. φέρμας	*bheromes (-os)
bháratha	berete	baírith	fertis (?)	φέρετα	*bherete (-the ?)
bháranti	beranti	baírand	ferunt	dor. φέρουσι	*bheronti

¹ Končnica sti. -mi, stsl. -m (a < am) je prišla v indikativ iz injunktiva.

3. Indoevropski jeziki so si toliko podobnejši, čim dalje jih zasledujemo v preteklost; primerjaj novojezične oblike za „deset“: r. *desjati*, p. *dziesięć*, luž.-srb. *žaseś*, nem. *zehn*, angl. *ten*, ital. *dieci*, frc. *dix*, rum. *zece* z gorenjimi starimi oblikami.

¹ Prim. še: sti. *tata-s* „očka“, gr. *τάτα*, alb. *tata* „oče“, lat. *tata*, korn. *tat*.

Kje je bila prvotna domovina Indoevropcev, nam ni znano, a verjetno je, da je bila v srednji in južnovzhodni Evropi. Po znanih zgodovinskih naselbinah sklepamo, da so bili naseljeni prvotno približno v tem-le redu:

	Germani.		Litvo-Slovani.
Kelti.			
	Albanci.	Armenci.	Iranci.
Italiki.	Grki.		Indijci.

To razporedbo utrjuje tudi medsebojna sličnost keltskih in italških, germanskih in baltsko-slovanskih, baltsko-slovanskih in indoiranskih jezikov.

c. Slovanski jeziki.

Slovanski jeziki, katerim je litovska skupina najbolj sorodna, so se razvili iz enega samega skupnega jezika (praslovanski jezik). Ohranil se nam ni, a zelo podobna mu je še stara cerkvena slovanščina, dasi kaže že razne izrazito bolgarske, zlasti glasoslovne posebnosti. Praslovanski jezik se je ločil od indoevropske (in litvoslovanske) skupnosti po sledečih glavnih znakih:

1. Indoevropski istozložni dvoglasniki (ai, oi, ōi, ei, au, ou, ōu, eu; āi, ōi, ēi, āu, ōu, ēu) so se pretvorili v preproste samoglasnike (ē, i, u):

Indoevr. **laiuos*: gr. *λαῖός* (iz *λαυρός*), lat. *laevus*, stsl. *lěvъ*. — Indoevr. **q'oina*: avest. *kaēnā*, gr. *ποινή*, lat. *poena*, lit. *kaina*, stsl. *cěna*. — Indoevr. **ueidos*: gr. *εἶδος* (iz *Ἔιδος*), lit. *vėidas*, stsl. *vidъ* (gr. *εἶδ-ω*, sl. *vid-ě-ti*). — Indoevr. **sausos*: gr. *αῖος*, lit. *saūsas*, stsl. *suhъ*.

2. Zaprti zlogi (ki se končajo na soglasnik) so se pretvorili v odprte; končni soglasniki so navadno

odpadli (s, t, r, m, n), nosni soglasniki (m, n) so se pod gotovimi pogoji s prejšnjim vokalom zlili v nosni vokal (e, a), l in r pred soglasnikom sta zamenjala mesto s prejšnjim vokalom:

Indoevr. **ghostis*, l. *hostis*, str.-germ. *gastiR* (gast), stsl. *gostъ*. — Indoevr. **jugom*: gr. ζυγόν, lat. *jugum*, sl. **jъgo* > *igo*.

Indoevr. **kamptos* „zavinek“: gr. *καμπή* (*κάμπτω*), lat. *campus* „polje“, lit. *kaĩpas*, stsl. *kaťъ* (sl. *kot*). — Indoevr. **gombhos*: gr. γόμβος, stvn. *chamb* (n. *kamm*), lit. *žamba*, stsl. *zqъъ*. — Indoevr. **bhlend-*: got. *blinds* (n. *blind*), lit. *blisti* „temneti“, stsl. *blędq* (sl. *bledem*).

Indoevr. **ghortos*: gr. χορτος, lat. *hortus*, got. **gards* (n. *Garten*), stsl. *gradъ* (iz **gordъ*, d pod gotskim vplivom). — Indoevr. **u̯lqʷos*, stl. *vřkas*, gr. λύκος, lat. *lupus*, got. *wulfs*, lit. *vilkas*, stsl. *vľkъ* (iz **vľlkъ*).

3. Goltniki so se izpremenili pred mehkiimi prvotnimi monoftongi (e, ě [iz ē], i [iz ī], e, ъ) in j: k v ě, g v ž, h v š; pred ě, i, nastalima iz diftonga oi, pa (pozneje): k v c, g v z, h v s:

Indoevr. **kerda*: got. *hairda* (n. *Herde*), stsl. *čręda* (iz **čerda*). — Indoevr. **ger*: gr. γέροντος, stsl. *žeravъ*. — Indoevr. **koilos*: got. *hails* (n. *heil*), stsl. *cęľъ*.

4. Razen teh glavnih izprememb so se izvršile še druge glasoslovne premembe:

a) Samoglasniki: Indoevr. ā > sl. o: gr. ἄξων, lat. *axis*, stsl. *osъ*. Indoevr. ō > slov. a: gr. ὄρων, stsl. *darъ*. Indoevr. ē > slov. ě: lat. *sēmen*, stsl. *sęmę*. Indoevr. ū > slov. y: gr. θυμός, stsl. *dymъ*. Indoevr. ũ > slov. ъ: indoevr. **snusos*, gr. νύος, lat. *nurus*, stsl. *snъha* (iz **snъsa*). Indoevr. ī > slov. ъ: stl. *vidhāvā*, lat. *vidua*, got. *widuwō*, stsl. *vъdova*.

b) Soglasniki: Indoevr. aspirirani zapor-niki *kh, gh, th, dh* > sl. *k, g, t, d*: indoevr. **dhe(i)-*, gr.

θή-σασ „sesal je“, lat. *fe-mina* „žena“ (ki doji), sl. *děte* (dojiti). Indoevr. labializirani goltniki *q^h*, *g^h*, (*q^hh*, *g^hh*) > sl. *k*, *g*: indoevr. **peq^ho*, gr. *πέσσω*, lat. *coquo*, stsl. *pekq*; indoevr. *sneig^h*, gr. *νιφ-άξ* (*νείφει*), lat. *nix*, *nivis* (*ninguit*), got. *snaiws*, sl. *sněgъ*. Iz indoevr. *s* se je razvil na slov. tleh pod pogoji *h*: indoevr. **sausos*: lit. *sausas*, sl. *suhrъ*; lat. *crabro* (iz **k'rasro*), stvn. *hornaz*, let. *sirsis*, sl. *srъšerъ* (*preko *srъherъ*).

Z indoarijskimi in z litovskimi jeziki *skupen je prehod indoevr. palatalnih goltnikov *k^h*, *k^hh*, *g^h*, *g^hh* v slov. *s*, ozir. *z*: indoevr. **melg^h-* „mlesti“, gr. *ἄ-μέλω-ω*, lat. *mulgeo*, stvn. *milehu*, stsl. *mlъzq*; indoevr. **prek^h-*, *prok^h-* „prositi“, lat. *precor*, *procus*, got. *fraihnan* (n. *fragen*), stsl. *prostiti*.

Tudi v oblikoslovju je več novih tvorb.

Skupni praslovanski jezik se je govoril najbrže še pred kakim poldrugim tisočletjem, ko so bivali Slovani na razmeroma tesnem prostoru v porečju Dnepra. Da doba ločitve slov. jezikov ne sega predaleč v predzgodovinsko dobo (pred 9. stoletjem), dokazuje še današnja bližnja sorodnost slovanskih jezikov, ki je neprimerno večja kot pri germanskih jezikih. Glavni znaki današnjih slovanskih jezikov so se začeli razvijati bržkone nekaj pred začetkom preseljevanja, ki se je izvršilo razmeroma počasi in vobče v istem redu, v katerem so bivale posamezne rodovne zveze v skupni domovini. Še danes med slovanskimi jeziki ni ostro začrtane meje, jezik prehaja polagoma v jezik kakor narečja enega jezika; niti prehodi med južnimi in severnimi Slovani se niso izgubili kljub nemško-ogrskemu klinu (kor.-štaj. narečja, slovaščina).

Slovanske jezike delimo v tri skupine, južnoslovansko, severnozpadno in vzhodno.

Južnoslovánsko skupino, ki obsega Slovence, Srbo-Hrvate in Bolgare, označuje najbolj, da so v njej prvotno mehki samoglasniki zatrdéli. Soglasniki pred *i*, *e*, *ě*, *ę* se niso omehčali, mehki polglasnik (*ɫ*) se je s trdim (*ɮ*) združil v enega samega, ki je trd. V kolikor ta polglasnik ni odpadel ali se ohranil kot polglasnik, se je zamenil z *a*, le v severnih slovenskih in v vzhodnih bolgarskih narečjih imamo *e* (prehodi): stsl. *dɫnɫ*, *dɫnɫɫ*, shr. *dán*, *dánas*, sl. *dán*, *dánš*. Ohranila se je večinoma intonacija (muzikalni naglas) in kvantiteta, ki ju je popolnoma izgubila le vzhodna bolgarščina (prehod!). Značilno za južnoslovanske jezike je zlasti, da so dobili intonacijo tudi kratki zlogi, ki je prvotno niso imeli: sekundarno potegnjeni naglas: blg. *kòža*, shrv. *kòža*, sl. *kóža*, sekundarno potisnjeni naglas: blg. *okò*, sl. *okò*, shrv. *òko*. Z vzhodno skupino družijo južne Slovane, da je glasovno skupino *-tj-*, *-dj-* nadomestil bolj palatalni č-jevski, oz. ž-jevski glas (**světja*, sl. *svěča*, shrv. *svijěca*, stblg. *svěšta*, r. *sv'ěčá*; **medja*, sl. *méja*, shrv. *měda*, blg. *mežda*, r. *m'ežá*) in da se je ohranil svobodni naglas.

Za severnozapadno skupino, h kateri spadajo Čeho-Slovaki, nekdanji Polabci, Lužiški Srbi, Poljaki s Kašubi in Slovinci, je značilno, da nadomeščajo polglasnika *ɮ* in *ɫ* e-jevski vokali (stsl. *mɮhɫ*, č. *mech*, dl-ls. *měch*, g-ls. *moch*, p. *mech*; stsl. *dɫnɫ*: č. *den*, ls. *zén*, *džén*, p. *dzien*), da nadomeščajo *tj*, *dj* bolj dentalni *c(z)*-jevski glasovi (č. *svieca*, *meza*, ls. *svěca*, *měza*, p. *swieca*, *miedz*a), da se je nadomestil svobodni naglas s stalnim besednim naglasom (češčina naglaša prvi, poljščina predzadnji zlog), ohranili pa so se sledovi intonacije in kvantitete; v češčini še kvantiteta sama. Z vzhodno skupino jo veže mehčanje soglasnikov pred *i* (*e*, *ě*, *ɫ*, *ę*) in ohranitev dvojnega polglasnika v raznih refleksih.

Vzhodna skupina, h kateri štejemo Ruse in Ukrajince, se loči od obeh ostalih skupin po zastopstvu polglasnikov $\text{ь} > \text{e}$, $\text{ѣ} > \text{o}$ (*d'ěnъ, moŕъ*), po tzv. polnoglasju (**korva*: r. *koróva*, č. *kráva*, p. *krova*, shrv. *kráva*, sl. *kráva*) in po tem, da se je nadomestil začetni *e*, *je* z *o*- (stsl. *jelemъ*, r. *o'ěmъ*); tudi sta se v njej izgubili kvantiteta in intonacija, pač pa se je zelo zvesto ohranil naglas na prvotnem mestu.

č. Slovenski jezik.

Slovenščina se je ločila od ostalih slovanskih jezikov najbolj po svojem naglasu, a tudi po drugih glasovnih in oblikovnih spremembah.

I. Slovenščina je s srbo-hrvaščino vred ohranila intonacijo (le v nekaterih narečjih se je izgubila), v nasprotju ž njo pa so se ohranile dolžine do danes le v naglašanih zlogih. Glavna pravila, po katerih se je razvil slovenski naglas, so le-ta:

1. Prvotni potegnjeni naglas (ki so ga dobili v južnoslov. jezikih sekundarno tudi kratki zlogi) (/) je a) dolge zloge kot v srbohrvaščini okrajšal (kratki so ostali kratki) in je premenil svojo kakovost (˘). Na tej stopnji pa so ostale v slovenščini le enozložnice in končni zlogi besed po odpadu končnega polglasnika, *e* in *o* sta pri tem široka; b) v neposlednjem zlogu pa je naglas v slovenščini (v nasprotju s shrv.) pozneje drugič izpremenil kakovost; hkrati so se kratki in okrajšani zlogi podaljšali, *e*-jevski in *o*-jevski glasovi pa zóžili. V shrv. (štok.) pa se je ta naglas, kjer je bilo to le mogoče, kot potegnjen naglas premaknil na prejšnji zlog.

a) r. *goróh*: sl.-shrv. *grāh*; r. *bogátyj*: sl.-čakavsko *bogāt*, štok. sekundarno *bogat*; r. *dohód*: sl. *dohōd*, shrv. (sek.) *dōhod*.

- b) r. *goróha*: shrv. *grāha*, sl. *gráha*; r. *bogáta(ja)*: čak. *bogāta*, št. *bógata*, sl. *bogáta*; r. *koróva*: shrv. *krāva*, sl. *kráva*; r. *b'er'óza*: shrv. *brēza*, sl. *bréza*; r. *dohóda*: št. *dòhoda*, sl. *dohóda*; r. *kóža*: shrv. *kòža*, sl. *kóža*.

Pod gotovimi pogoji je ostal v čak. in slov. stari (') naglas (lístje, č. líšće), štok. ima v tem slučaju ^ (líšće), pod drugačnimi pogoji imamo v slov. tudi ^: míška (míš, míši), krájec (krāj, krája).

2. Prvotni potegnjeni naglas (/) na obrazilih se je v slovenščini a) deloma ohranil na svojem mestu kot ^ (po 1.a), v shrv. (štok.) se je v vseh slučajih pomaknil na prejšnji zlog; b) če se je premaknil na prejšnji zlog in je končnica a) ostala, je ohranil prejšnji zlog vobče (kot v shrv.) svojo prvotno kvantiteto in dobil dolg, oz. kratek potegnjen naglas; prv. kratka e in o sta postala odprta, v večini narečij in pism. jeziku sta se tudi (v nasprotju s shrv.) sekundarno podaljšala; β) če pa je končnica (ь) izginila, je prejšnji dolgi zlog dobil dolg potegnjen (shrv. sekundarno potisnjen), kratki pa kratek potisnjen naglas; časih se je ta (kratki) naglas (kot v shrv.) še enkrat pomaknil na prejšnji zlog (po pravilu 2, b, a):

- a) r. *doská*: sl. *dòskā*, shrv. *dàska*; r. *sčezá*: sl. *stozā*, shrv. *stàza*; r. *suknó*: sl. *suknò*, shrv. *súkno*.

- ba) r. *borodá*: sl.-shrv. *bráda*; r. (*kútь*) *kutá*: sl. (*kót*) *kóta*, shrv. *kúta*; r. *t'emá*: sl. *tèma* (*tamā*), tako i *dòska*, *stòza*; r. *gorá*: sl. (nar. *gorā* in *gòra*) *góra*, shrv. *gòra*; r. *s'estrá*: sl. (nar. *sestrā* in *sèstra*) *séstra*, shrv. *sèstra*.

- β) **kq tь*, sl. *kót*, shrv. *kút*; r. *korólь*, sl. *králj*, shrv. *králj*; **bobь* (r. *bobá*), sl. *bòb* (*bóba*), shrv. *bòb* (*bòba*); **životь* (r. *životá*), sl. *živòt* (*živóta*), shrv.

život (*živòta*); **zelenъ* (čak. *želenâ*), sl. *zelèn*, a tudi *zèlen* (*zeléna*), št. *zèlen*, *zelèna*.

3. Prvotni potisnjeni naglas dolgih zlogov, ki so ga pa dobili v jugoslovanščini sekundarno tudi prvotno kratki zlogi (\), je a) v enozložnicah (po odpadu končnega polglasnika) ostal kot v shrv. potisnjen in dolg, kratki vokali so se podaljšali; b) v dvožložnicah in nekaterih večžložnicah je prestopil v slovenščini dolgi potisnjeni naglas s prvega na naslednji zlog v nasprotju s hrv., ki je ohranila naglas navadno v prvotni kvantiteti na svojem mestu, a v skladu z bolgarščino:

a) r. *górod*, sl.-shrv. *grád*; r. *b'ér'egъ*, sl. *brêg*, shrv. *brîjeg*; r. *bóg*, sl. *bôg*, shrv. *bôg*; r. *m'ódъ*, sl. *mêd*, shrv. *méd*.

b) r. *góroda*, sl. *grádû*, shrv. *gráda*; r. *zólotó*, sl. *zlatô*, shrv. *zláto*, blg. *zlatò*; r. *mór'c*, sl. *morjê*, shrv. *môre*, blg. *morè*; r. *óko*, sl. *okô*, shrv. *ôko*, blg. *okò*; r. *ózero*, sl. *jezêrò* (zdaj tudi že *jêzero*), shrv. *jêzero*.

II. Glavne glasovne in oblikovne posebnosti slovenskega jezika so sledeče:

1. Za prvotni nosni samoglasnik *q* ima slovenščina *o*: stsl. *mąka*, r. *muká*, sl. *môka*, shrv. *múka*; za stsl. *ę* ima kot shrv. *e*: stsl. *męso*, r. *mjáso*, sl. *mesô*, shrv. *méso*.

Prvotni *y* je v slov. *i*, kakor zdaj v vseh jugoslovanskih jezikih in v češčini: stsl. *dymъ*, sl.-shrv. *dîm*. Polglasnik *ъ* (iz *ѣ* in *ѣ*), če ni odpadel, se je ali ohranil kot polglasnik *o* (le v nekaterih štajerskih narečjih je vseskozi *e*, prehod k češčini!), ali pa je postal, če je bil naglašen, a (v nekaterih koroških in štaj. narečjih *e*, prehod!): stsl. *stъza*, sl. *stôzâ* (*stôza*, štaj. *stêza*); stsl. *vъsъ*, sl. *vás* (*vés*).

Prvotna *tj. dj* sta se izpremenila v *č, j*: *svěča, méja, shrv. svijěca, mèdja*. Zlogotvorni *ť* se je pretvoril v *ol = ou* (na Štajerskem pa v *-u-* kot prehod do hrvaškega, v ziljščini deloma v *-lô-* kot prehod do češkega): stsl. *vlъkъ*, sl. *volk* (= *vouk*), štaj. *vák*, zilj. *vók*, shrv. *vúk*; stsl. *dlъgъ* „lang“, sl. *dólg*, štaj. *dug*, zilj. *dlóg* (č. *dlouh*), shrv. *dôg*. Tudi (velarni) *ť* se je pretvoril na koncu zlogov, pred soglasniki (razen *j*) in pred polglasnikom v *u* (piše se *l*), pred vokali *a, o, u* pa v srednji *l* (v koroških in gorenjskih narečjih tudi v tem slučaju v *u*, le ponekod se je ohranil tu pravi *l*). V relativni končnici *-že* se je izpremenil *ž* v *r* (*e* je odpadel) in še v nekaterih slučajih intervokalni *ž*: stsl. *кѣтоже*, sl. *kdor*; stsl. *сѣ комѣже*, sl. *s komer* (ribn. še z *nikomre*); stsl. (*mogq*) *možeši*, sl. (*mórem*) *móreš*.

2. V oblikoslovju je za slovenščino najbolj značilna ohranjena dvojina; ima jo, neglede na nekatere ostanke v drugih slovanskih jezikih, le še lužiška srbščina.

Sklanjatev samostalnikov se je precej izpremenila po prilikovanju; od *u*-jevske, *i*-jevske in soglasniške sklanjatve so ostali vsled tega le ostanki, a pustile so svoje sledove v *o*-jevski in deloma tudi v *a*-jevski sklanjatvi. Tudi zaimenska sklanjatev je trpela po prilikovanju; nekateri skloni osebnega zaimka so se nadomestili z drugimi: *vě > midva* (pl. + dva), *va > vidva* (pl. + dva), *na > naju* (m. tož.—rod.), *ny > nas* (m. tož.—rod.), *vy > vas* (isto); končnice trdih debel so se nadomestile z mehkiimi končnicami (tega, temu m. togo, tomu), rod. edn. je privzel (s shrv.) od *o*-jevske sklanjatve končni *a* m. *o* (njega m. jega). Imenska sklanjatev pridevnikov je do malih ostankov izginila, v zaimenski sklanjatvi pridevnikov so se iz imenskih in zaimenskih sklonov sestavljene stare končnice (stsl. *dobrajego, blagajego*) skrčile (*aje, uje > oje > ě*: *dobrěga, blazěga > dobriga, dobrega, blaziga, blazega*).

Glagol je izgubil (v nasprotju s shrv.) aorist, imperfekt in vse oblike pogojnika do ene (*bi iz by*); prvotna oblika sestavljenega bodočnika — nedoločnik z glagoli *iměti, načęti, hotěti* (shrv. . . ću djělati, djělaću) — se je umaknila obliki prv. dovršnega bodočnika (futur. exact.: stsl. *bądą prišęł*): delal bom.

Edini naš nesestavljeni čas, sedanjik, se je (kot v shrv., a dosledneje) pomladil z odpadom nekaterih končnih glasnikov: *pleteši > pleteš, pletęł > plete, jesti > je, věsti > vé, pletął > pletó*. Prva oseba dvojine je privzela končni *-a m. -ě* iz *o*-jevske sklanjatve (*pletevě > pleteva*), 3. os. dv. se je prilicila drugi: *pleteta, pletete > pleteta, pleteta* (drugačne končnice, ki se še pišejo za 1., 2. in 3. osebo dv., so posnete po samostalniški sklanjavi). V 1. os. edn. so privzeli samoglasniški glagoli (kot v shrv., a dosledneje) končnico soglasniških glagolov:¹ *pletą > pletem* po *sem, vem, dam, jem*, stsl. *jesęł, věęł, damęł, jamęł*; 1. oseba množine, ki je bila pri soglasniških glagolih po odpadu končnega polglasnika enaka 1. os. edn., je dobila (kot v shrv.) novo končnico *-mo*: *pletęł > pletemo*. Prvotno končnico 2. os. edn. soglasniških glagolov *-si* je po odpadu končnega *-i* izpodrinila končnica samoglasniških glagolov *-š* razen pri *si* (iz *jesi*), ki je ohranil končni *-i*: *dasi, vēsi, -jasi > *das, vēs, *jěs > sl. daš, veš, ješ*. Stara končnica 3. os. mn. *-e. -o* (iz *ęłęł, ąłęł*), če ni naglašena, se je umaknila novi končnici *-ijo, -ejo*, stvorjeni po III./1., V./1.: *vidijo, godejo* po *umejo, delajo*, stsl. *umějąłęł, dělająłęł*.

d. Razvoj slovenskega jezika.

Vse te značilne poteze slovenskega jezika so se razvile šele v teku časa. Po razvoju govorimo lahko o

¹ Če v stsl. prvi zgled: *imamęł* (drugače po III./1.) poleg *iměja*.

srednjeveški slovenščini pred protestantovsko dobo in o novodobni slovenščini od tega časa dalje.

Razvoja srednjeveške slovenščine ne moremo zasledovati tako natanko, kot bi bilo želeti; jezikovni spomeniki so prepričli in premalo obsežni, tudi pravopis je premalo natančen. Najvažnejši in najobširnejši so brižinski spomeniki, napisani v 10. stoletju na Koroškem, ki nam kažejo najstarejšo znano obliko slovenščine.

Iz naglasnih znamenj razvidimo, da se je današnje naglaševanje začelo razvijati že v 10. stoletju. Rokopis ima *dušú* (sl. *dušō*, tako še Schönleben, iz *dúšo*, r. *dúšu*, shrv. *dúšu*) poleg *vécera* (sl. *večĕra*, shrv. *vĕčera*), *národ* (sl. *národ* iz *narōd*, r. *narōdъ*, shrv. *národ*) poleg *tvorjú* (r. *tvorjú*, sl. *storím*, shrv. *stĕvòrím*).¹

Nosni vokali so začeli ali izgubljati nazalizem, med namestniki za *q* stoji v sredi besed skoro redno *o*, na koncu pogosteje *u*, a poleg *o* (sledovi tega še danes v vzhodni rožanščini in v Podjuni), ali pa so se začeli cepiti v svoje prvotne sestavine *o + n*, *e + n* (pod enakimi pogoji še danes v sorodnih narečjih); a v vseh teh slučajih je bil vokal brez dvoma še nekoliko nazaliran: *malomogoncka* (*č*) poleg *uzemogoki* (*č*), *poronfo* (*č*) poleg *porufo* (*č*). Samoglasnik *y* se je še ohranil, a piše se tudi kot *i*: *biti* poleg *buiti*, *bi* poleg *bui*. Polglasnik se še ni izpremenil v *a* (*e*): *t = to*, stsl. *tъ*, sl. *tá* (*te*); *minfiŋ* = *mānših*, stsl. *mъnъšihъ*, sl. *mānjših* (*mĕnjših*); *lifnih* = *lāžnih*, stsl. *lъžnĭhъ*, sl. *lāžnih* (*lĕžnih*) i. dr.; tudi še ni v taki meri izginil kot danes: *zimizla* = *somysla*, stsl. *sъmysla*, sl. *zmisla* i. dr.

¹ Nekateri naglasi so pa bržkone netočni, ker niti po prvotnem naglasu, niti po razvoju do današnjega naglasa ne bi bili mogoči, n. pr.: *devám* (r. *dĕvam*, shrv. *djĕvam*, po I. 1., ne *dijĕvam*), *verájú* (r. *vĕraju*, sl. *vĕrajem*, shrv. *vjĕrajĕm*) i. dr.

Soglasniški skupini *dj*, *tj* sta se izpreminjali preko *dj* (*dž*), oz. *č* v *j*, oz. *č*: *posledge* = *poslědje* (*-dže*), stsl. *poslězde*, sl. *poslej(e)*; — *tage* = *taje*, stsl. *tažde*; *bbgeni* = *poběženi*, stsl. *poběždeni*; *fegna* = *žejna*, stsl. *žęždnna*, sl. *žęjnega*. — *moki* = *moči*, stsl. *mošti*, sl. *moči* i. dr. (pogosto); — *vuenfih* = *venčih*, stsl. *vęštęših*, shr. *vęčih*. Zlogotvorni *l* se še ni izpremenil: *pulti* = *płti*, stsl. *plęti*, sl. *polti*; *flzna* = *słzna*, stsl. *słzęznna*, sl. *solznega*. Relativna končnica *-že* je še ostala: *nicacofe* = *nikakože*, sl. *nikakor* i. dr.¹; *mofem*, stsl. *možęmę*, sl. *moremo*.

Sklanjatev samostalnikov se je ohranila vobče še na prvotni stopnji. Začelo se je prilikovanje *o*-jevske sklanjatve po *u*-jevski, soglasniške po *i*-jevski, vendar pa ima *grechou* poleg *grech*, *očima* mesto *očeslma* že staroslovenščina; slovenska posebnost je tož. mn. *greche* = *gręchę* poleg *grechi* = *gręhy*; *grefnike* za *gręsniky* i. dr., po mehkih *o*-debljih: stsl. *gręhy*, a *maqę*, *kraję*. Podobno analogijo v tvor. delež. sed. *vuede neuuede* m. *vędy* (po *znaję*, *slyšę*) ima že, a redko staroslovenščina in se je izpeljala v vseh slovanskih jezikih. Imenska sklanjatev pridevnikov se je ohranila (*azlodeine* m. *zlodęjny*). Zaimenska sklanjatev je bistveno tudi še stara: svojilni zaimki imajo skrčene končnice (*oje* = *č*, *ojo* = *o*): *me* poleg *moie*, *mo* poleg *moio*, *mega*, *memu*, *zuem* (m. *svojem*);² končnica *ego* (*ogo*) se umika pod vplivom *o*-jevske sklanjatve končnici *ega* (*oga*): *tacoga*, *mega* i. dr. poleg *Togo*, *vsego* i. dr. Isto vidimo pri zaimenski sklanjatvi pridevnikov: *vuecfne* = *vęčnę* (iz *vęčęnoje*),

¹ Zelo dvomljiva sta slučaja z *r* za *ž*: *tere* iz **teže*, ker že v stsl. *tere*, in *nikęfe* = *nikjer se* (?) iz **ni kęde že*; verjetneje se bere kratica: *nikymže* (Miklošič).

² Podobno še v stiškem rokopisu (15. stol.) *meęga* = *męga*, in danes v zljščini *tvó*, *mpó* (anal. po *tvó*) i. dr. Prehod do češčine!

nepraudnega (iz *npravьdnajego*) poleg *diniznega* (iz *dьnbьštьnjajego*).¹

Glagol je še ohranil aorist, imperfekt, ki ju pa nadomešča često že perfekt, in oblike pogojnikove; končnice so prvotne, dasi deloma skržene: *clanam se*, sl. *klanjamo se*, stsl. *klanjajemъ sę* i. dr.;² končni *i* v 2. os. edn. se je izgubljal: *vuez* = *věš*, stsl. *věši*, sl. *veš*; *prides* = *prideš*, stsl. *-ši* i. dr. poleg *iezi* = *jesi*, sl. *si*, *postedisi* = *pošte-diši* i. dr.; enako končni soglasniki: *ie*, *ge* = *je* poleg *iezt*, *ieft*, *gest*, stsl. *jestъ*.

V dobi od brižinskih spomenikov do začetka reformacije so izginili nosni samoglasniki (v krajevnih imenih še v 14. stoletju), *y* je postal *i* (v krajevnih imenih *y* (*ui*) še v 13. stoletju), naglašeni *ъ* je postal *a* (*e*); *ъ* v relativni končnici (in pod pogoji drugod) se je izpremenil v *r* (stiški rokopis iz 15. stoletja: *kygar*, *kakur*, *more*); sklanjatev imen, zaimen in pridevnikov se je do nemnogih starinskih oblik ustalila, kot je dandanes. Izginili so imperfekt, aorist in pogojnikove oblike (do *bi*); aorist določnega glagola srečamo, če izvzamemo Krelja (hrv. vpliv!³), zadnjič v celovškem rokopisu (15. stol.). Končnica *-o* (za *ъ*, 1. os. edn.) se je ohranila v 15. stoletju še pri mehkih končnicah

¹ Ker so oblike skržene iz *aje* = *ě*, ni nobene pridevniške oblike na *-oga*, *-omu*.

² Pri soglasniških glagolih je po odpadu končnega polglasnika 1. os. edn. enaka 1. os. mn. *iezem ztuoril* — *imúigezim* = *i my jesom*. Mesto *věm* (1. os. edn.) zato paralelna oblika *-vědě* (*izpovuede*), stsl. *vědě* poleg *věmъ*.

³ Krelj-Postilla, 132a: „Sato odgovoriše inu pravi“, a oblika odgovoriše je 3. os. mn., ne ednine! Dvomljiv je aorist v Trubarjevem citatu narodne božične pesmi (v Kat. z 2. izl.): *Maria Boga rody* — *vpreprošte pleine pouye*. Prva oblika (*rody*) je bržkone aorist, druga se je glasila prvotno kot aor. *povi* (rima!), a Trubarjevi sodobniki so čutili oboje kot sedanjik in so temu primerno peli: *povije*.

(cel. r.: *veruyo*, stiš. r.: *proffo*, *mollo*, *oblablo*, *odpufcho*), pri trdih je že nova končnica (stiš. r.: *wodem*). Zlogotvorni *l* se še ni izpremenil v *ol*, pač pa že v *ol*; tudi *l* se je še govoril.

Slovenska narečja se že cepijo blizu kakor danes zlasti gledé na reflekse za *ě* in na naglašeni *o* > *u*: dol. stiški r.: *deylam*, *greichy* itd. poleg *izpouem*; gorenjski cel. r.: *nebefs*, *grechow*, *reffy* i. dr. poleg *feydi*. — st. r.: *gospud*, *gospudi*, *od buga* i. dr.; cel. r.: *gospod*, *gospodi*.

V protestantovski dobi spominja Trubar še v marsičem petnajstega stoletja. Njegov historični sedanjik se sliši še kakor aorist, s katerim ima (vsled odpada končnega *-t*) v 3. os. edn. večinoma tudi enako obliko; pri njem nahajamo dostikrat poleg novejših tudi še starejše končnice po *u*-jevski in po moški *i*-jevski sklanjatvi, tudi 1. os. edn. se glasi včasih še na *-o*: *hočo*, *verjo*. Poleg tega pa ima njegov jezik že odločno dolenjsko dialektično lice (*ě* = *ei*, *ó* = *u* i. dr.). Dalmatin, prevoditelj sv. pisma, in ž njim v zvezi slovníčar Bohorič, ki sta dialektično lice Trubarjevega jezika nekoliko omilila, pa sta ustvarila že v glavnih potezah naš pismeni jezik; ker se je tačas govoril še trdi *l*, ki se je šele v 17. stoletju splošno premenil v *u*,¹ oz. srednji *l*, pišemo še danes *l*, tudi kjer govorimo mesto njega *u*; ker vokalna redukcija tačas še ni tako napredovala, pišemo danes *sirota*, *vedela* i. dr., dasi poznajo narečja večinoma le še *srota*, *vedla* itd. Po zatoru protestantovstva v slovenskih deželah se je pismeni jezik XVI. veka začel precej pozabljati, a Japelj in Kumerdej sta ga zopet poživila, Kopitar ga je utrdil s svojo slovnico in ga oprostil na podlagi svojega gorenj-

¹ Na Goriškem se je *l* izpremenil v *u* že pred 1551 (goriški rokopis).

skega jezika dolenskih dialektičnih znakov. V sredini 19. stoletja, ko je Svetec uvedel še nekaj starejših končnic (*om, oma* m. *am, ama*; *ega, emu, em* m. *iga, imu, im*; *lovec* m. *lovic* i. dr.) in odstranil mlajše tvorbe kot *kleše, kukovca, stri, narvečji*, si je pridobil pismeni jezik v kratkem vsesplošno veljavo.

2. Slovnstvo in zgodovina slovnstva.

Jezik se ni rabil samo za medsebojno občevanje, ampak tudi za dogovore in pogodbe, za zakonodajo in službo božjo (molitve in speve), za rodbinska in zgodovinska izročila; vse to se je ohranjeno prvotno po ustnem izročilu od rodu do rodu. Tako ustno izročilo je lahko zadoščalo preprosto urejeni patriarhalni družbi, za bolj razvito družabno življenje v večjih državah pa je bilo treba, da se taka izročila ohranijo zvesteje in točneje. Iz te potrebe je nastalo pismo, ki je dozorelo v teku tisočletij iz pisave z znaki za pojme (podobnimi našim „rebus“-om) v pisavo z zlogi in nazadnje v pisavo s pismenkami za posamezne glasove.

S pisavo se je pričela tudi literatura (*littera* = = črka), slovnstvo (*slovo* = beseda) ali književnost. V dobesednem pomenu je namreč slovnstvo vse, kar je človek iz jezikovnih proizvodov svojega duha zapisal.

Vendar pa nihče ne šteje k slovnstvu v pravem pomenu besede zapiskov in tiskovin, ki služijo zgolj praktičnim svrham (vsakdanjih pisem, računov, pogodb i. dr.), ker jim nedostaja splošnejše zanimivosti. Ta je namreč bistveni znak slovnstva v pravem pomenu besede. V tem slovnstvu pa razločujemo po vsebini zopet več slovnstvenih panog, strokovno, znanstveno, i. dr. slovnstvo in najbolj splošno zanimivo in najvažnejše med njimi, lepo slovnstvo, ki obsega pesniška

dela naroda in ga imenujemo zato tudi narodno (nacionalno) slovtstvo, kratko tudi samo „slovtstvo“ v ožjem pomenu besede. V njem se namreč posebno jasno zrcali značaj naroda, njegova duševna kultura in njegova notranja in zunanja zgodovina. Tudi tiste pesnitve, ki so se često stoletja ohranjevale ustno od rodu do rodu, preden so se zapisale (narodne pesmi), se morajo prištevati lepemu slovtstvu.

Zgodovina slovtstva opisuje kot del zgodovine umetnosti pesniška dela naroda od začetka do današnjih dni in izkuša razložiti, kako so nastala iz kulturnih razmer naroda in časa, v katerem so vzrasla, in iz osebnosti njihovih stvoriteljev. Zgodovina slovtstva je tudi važen del kulturne zgodovine, ker nam odpirajo slovtstvena dela zanimiv pogled v narodni duševni razvoj. Kot del kulturne zgodovine se mora zato zgodovina slovtstva ozirati tudi na strokovna in znanstvena dela, ki so značilna za narodno in časovno kulturo. To velja zlasti za starejša razdobja slovtstvenega razvoja, ko je vsako ohranjeno delo velike važnosti za zgodovino naroda, kulture in jezika.

Zgodovino slovtstva delimo običajno po razvoju v več razdobjih, ki jih imenujemo po navadi dobe; označujemo jih po splošno-zgodovinskih, kulturnih ali literarnih znakih. Vendar pa taka razdelitev noče biti nič drugega kot sredstvo, da gradivo pregledno razvrstimo po čimbolj enotnih vidikih; živi tok razvoja ostro začrtanih zarez ne pozna.

I. Predkrščanska doba (do okoli 800).

1. Naselitev Slovencev.

Prvotna domovina naših prednikov ni bila v današnjih slovenskih pokrajinah. Pred ljudskim preseljevanjem (375) so prebivali z drugimi Slovani vred v sedanji zapadni Rusiji, v porečju zgornjega in srednjega Dnepra in v sosednjih pokrajinah. Na zapadu ob Karpatih in Visli so mejili na Germane, dalje proti severovzhodu na Litvance in Lotvince, na severu ob povirju Volge in na vzhodu blizu Dona na finsko-ogrska plemena, na jugu ob spodnjem Dnepru na iranske Sarmate, ob Dnestru pa na germanske in keltske rodove. V drugem stoletju po Kristu pa so dobili na jugu in jugozapadu za sosede Gote, na kar spominja še danes več gotskih izposojenk v našem jeziku. Po Atilovi smrti (453) so se začeli seliti tudi Slovani; okoli l. 500. so dospeli že do Labe, kmalu nato tudi do dolenje Donave. Odtod so napadali Bizantince onstran Donave toliko časa, da so se (po letu 600.) za stalno polastili večine balkanskega polotoka.

Naši predniki so prodrli v vzhodne alpske pokrajine še nekoliko prej. Pred njimi so gospodovali tu in po Panoniji Langobardi. V boju z Gepidi ob Tisi pa so poklicali na pomoč Obre, katerim so prepustili za plačilo svoja dosedanja bivališča ob vzhodnih Alpah in v Panoniji ter so odšli pod Alboinom, da si osvoje Italijo (568). Obri so zasedli ozemlje Gepidov in Langobardov v ogrski nižini, Slovenci pa, ki so bili njihovi podložniki, so začeli pod obrskim vodstvom prodirati dalje proti zapadu in so v nekaterih desetletjih osvojili zemljo ob Muri, Dravi,

Savi, Soči in ob desnih pritokih Donave do preko Aniže, na jugozapadu pa do roba beneške ravnine vzhodno od Tagliamenta. Pred l. 595. je bila naselitev izvršena, zakaj to leto se poroča o prvem spopadu med Slovenci in Bavarci. Noričani, katerih ostanki so še prebivali tod, so izginili iz zgodovine, krščanstvo je bilo v teh krajih za dvesto let zatrto.

Prodirati so hoteli še dalje proti zapadu, a v Alpah (na Tirolskem) so se jim ustavili Bavarci, v beneški ravnini Langobardi in so jim zastavili nadaljnjo pot, dasi so dospele njihove bojne trume včasih celo v današnjo Bavarsko in daleč v beneško ravnino. Do sredine 8. stoletja pripoveduje zgodovina o teh bojih, v katerih so se zapadni sosede z največjim naporom ubranili novih naseljencev »Slovenske zemlje«.

Ko so gospodarji Obri kmalu po naselitvi karantanske Slovence le preveč zasužnili, so se jim ti v zvezi s severnimi Slovani uprli in češki kralj Samo (623—658) jih je tudi premagal. Zvezna država Čehov, Slovencev in lužiskih Srbov, ki jo je ustanovil Samo, pa je po njegovi smrti razpadla, Obri so si zopet opomogli in so znova stiskali Slovence. To je Slovence naposled zbližalo z Bavarci, katerim so pomagali že l. 743. v boju zoper Franke. Nekaj let pozneje (oko l. 745.) je poklical vojvoda **Borut** Bavarce na pomoč zoper Obre in jih je z njihovo pomočjo tudi premagal. Kot plačilo so morali Slovenci priznati vrhovno oblast Bavarcev, oziroma njihovih gospodarjev, frankovskih kraljev.

S tem pa se je odprla nemški oblasti, a tudi krščanstvu pot med Slovence.

V poročstvo svoje zvestobe je moral poslati **Borut** na Bavarsko med drugimi sina Gorazda in nečaka Hotimira. Tam sta se vzgajala v sloveči šoli na otoku Awa na Chiemskem jezeru, kjer sta prejela tudi sv. krst. Ko

sta se potem vrnila drug za drugim kot vojvoda v domovino — l. 750. Gorazd, po njegovi smrti, l. 753., Hotimir — sta poklicala v deželo misijonarje iz Salzburga, med drugimi pokrajinskega škofa Modesta (755), ki je posvečeval v deželi duhovnike in cerkve — med njimi kot eno najstarejših cerkev pri Gospé sveti.

Po Modestovi smrti so se poganski Slovenci dvakrat uprli vojvodu Hotimiru (765, 767), a brezuspešno, zato pa so po smrti vojvodovi (769) premagali krščanske Slovence in pregnali iz dežele vse duhovnike, tuje in domače, in šele po treh letih, ko jih je bavarski vojvoda Tassilo II. premagal, je mogel Hotimirov naslednik Volkun zasesti vojvodski prestol. Slovenci pa so bili zdaj še bolj odvisni od države Frankov, pokroviteljice Bavarcev; nekaj let pozneje (788), po Tasilovem ponesrečenem uporu, so prišli tudi neposredno pod njihovo oblast. Vendar pa jim je Karel Veliki pustil domače vojvode in župane. Okoli l. 795. se imenuje Vojnomir, ki je Frankom pomagal v boju zoper Obre (791—799), okoli l. 800. vojvoda Inko. Za njim se imenujejo kot vojvodi (župani) slovenskega rodu še Pribislav, Semika, Stojmir in Etgar. Za njimi so prišli Bavarci. Nadomestili so domače vojvode bržkone kmalu potem, ko so Franki zadušili upor Ljudevita Posavskega (816—822), ki so ga podpirali tudi Slovenci. V Panoniji so vladali slovenski vojvodi še v drugi polovici 9. stoletja (Kocelj).

Krščanstvo se je po zmagi nad poganskimi uporniki hitro širilo, ne samo severno od Drave (v salzburški nadškofiji), kjer je Tassilo ustanovil tik ob slovenski zemlji samostana v Innichenu (770) in v Kremsmünstru (777) kot zbirališči za misijonarje, ampak tudi na jugu, kjer so oznanjali krščansko vero oglejski duhovniki. V kratkem času so se pokristjanili vsi Slovenci, dasi so se ostanki poganske vere ohranili še več stoletij.

2. Prvotna kultura.

O življenju naših prednikov iz predkrščanske dobe nimamo dosti poročil. Najzanimivejše je to, kar je napisal o Slovanih Prokopij v svoji zgodovini gotske vojske (535—555). Slovani (največja rodova sta se zvala Sloveni in Antje) so bili tačas prodrli do levega brega dolnje Donave: »Slovani in Antje nimajo samovladarja, temuč živé že ođ nekđaj demokratično in zato se pri njih vedno javno razpravlja o koristnih in škodljivih zadevah. Enako se ravnaĳo tudi v vseh drugih rečeh po starih navadah. Verujejo v enega boga, ki nareja blisk in gospoduje čez vse; darujejo mu vole in vsakovrstne živali. Usode ne poznajo in tudi ne verujejo, da bi imeli umrlí ljudje kako moč, ali kadar slutijo, da jim je smrt za petami, bodisi v bolezní ali pa v vojski, tedaj obljubíjo takoj v svojem srcu darovati bogu, če ji uidejo; in če potem smrti res uidejo, darujejo zvesto, karkoli so obljubili, in mislijo, da so si s to daritvijo odkupili življenje. Časte pa tudi reke, nimfe (vile) in druga božanstva in jim vsem tudi darujejo; med darovanjem se vrše razna prorokovanja. Stanujejo v slabih kočah, raztreseni daleč drug od drugega ter mnogokrat premene kraj svojega bivanja. Ko se napote v vojsko, gređo većinomá peš nad sovražnika, držeč v rokah ščit in sulico; oklepa ne opašejo nikdar. Nekateri nimajo niti spodnje obleke in plašča, temuč le nekake hlače, da se za silo pokrijejo; tako se potem vržejo na sovražnika. Oboji (Slovani in Antje) govore en jezik, ki je popolnoma barbarški. Tudi po telesni zunanĳosti ni razlike med njimi. Vsi so visoki in hrabri. Njih koža ni posebno bela; njih lasje niso rumenkasti, a tudi ne popolnoma črni, temuč rdečkasti. Njih življenje je trđo in zanemarjeno kakor pri Masagetih; kakor pri teh, je tudi pri njih vedno polno nesnage. Hudobni in prevarljivi

navadno niso in v preprostosti se ravnaajo po Hunih. Sloveni in Antje so imeli nekdanj samo eno ime. V starih časih so se oboji zvali Spori (Srbi?), mislim, da zato, ker žive posamez (σποράδην) raztreseni po deželi. Vsled tega imajo pa tudi mnogo zemlje v svoji posesti. Večina nasprotnega (levega) brega Donave je v njihovi posesti. <

Po tem poročilu se nam odpre vsaj nekoliko pogled tudi na poezijo naših pradedov. Z verskimi obredi, daritvami in prorokovanji so bili namreč pri vseh narodih združeni tudi najstarejši pojavi narodne poezije: slavospevi bogovom na čast, zagovori, proroški verzi itd. To velja pač tudi o Slovenih. Sledovi tega slovstva so se ohranili med narodnimi zagovori, pripovedkami in pravljicami, dasi so že davno izgubili prvotno pogansko lice in se v vsakem primeru tudi ne more določiti, ali je dotična pesnitev ostanek poezije naših pradedov, ali pa je dospela k nam od naših sosedov. Najbolj starinski izmed teh ostankov predkrščanske literature je »Zagovor zoper izvinc¹, ki se po sporedbi čisto strinja s staronemškimi poganskimi zagovori, n. pr. z merseburškimi; najprej legendarni dogodek, ko so bajalne pesmi prvič pomagale, potem zagovor sam, ki bo pomagal pač tudi zdaj. Le na mesto poganskih božanstev so stopili krščanski svetniki.

¹ Štrekelj, Slovenske narodne pesmi III. zv., št. 5171.

II. Krščanski srednji vek (800—1530).

1. Misijonarji. Ciril in Metodij. Brižinski spomeniki.

Kakor pri vseh evropskih narodih (razen pri Grkih in Rimljanih) se je tudi pri nas literatura začela šele s krščanstvom. Prvi verski oznanjevalci iz Salzburga so bili sicer nemški Bavarci, iz Ogleja pa Furlani langobardskega ali romanskega rodu, a pridružili so se jim kmalu tudi domači duhovniki, ki so jih posvetili pokrajinski škofje (Modest in njegovi nasledniki).¹ Najbrž so že tačas nastali kaki slovenski molitveni obrazci. L. 789. je namreč ukazal Karel Veliki za vso frankovsko državo, da naj duhovniki pridigujejo o apostolski veri in očenašu, naj ljudstvo svare pred smrtnimi grehi in naj ga uče Gloria Patri. To se je godilo v ljudskem jeziku. L. 802. je ukazal cesar, da naj se vsi njegovi podložniki nauče očenaša in veroizpovedi v latinskem jeziku, a že l. 813. je cerkveni zbor v Mogunciji ta ukaz preklical, ker se ni dal izvesti, in določil, da naj se te molitve molijo v ljudskem jeziku. Vera, očenaš, čast, splošna izpoved (seznamek smrtnih grehov) so nastali tačas (okoli l. 800.), pisani ali samo ustno, kakor v nemškem tudi v našem jeziku, a ohranilo se nam ni iz tega časa nič.

Vendar pa je bil verski pouk pri Slovenih v frankovski državi dostikrat pomanjkljiv, ker misijonska duhovščina često ni znala dovolj narodne govorice.

¹ Kot pokrajinski škofje za Slovence se imenujejo: Theodorich (ok. 800), po njegovi smrti Oton (ok. 830), nato Osbald (do 859).

To dokazuje poslanstvo, ki ga je poslal l. 862. moravski knez Rastislav v Bizancij k cesarju Mihaelu. Prosil ga je za učitelja in škofa, kateri bi njegovo ljudstvo v domačem jeziku poučeval v pravi veri. V njegovo deželo prihajajo sicer krščanski učitelji z Laškega, Grškega in Nemškega; a ti jih uče različno in Slovenci so preprosti ljudje in nimajo človeka, ki bi jim pokazal resnico. In cesar Mihael je poslal nato na Moravsko Konstantina in njegovega brata Metodija, ki sta kot Grka iz Soluna dobro govorila tudi slovanski jezik.

Ta zgodovinski dogodek je bil povod za ustanovitev staroslovenskega (starobolgarskega) slovstva, ki je vplivalo na starejše slovstvo skoro vseh Slovanov, med njimi tudi na slovstvo naših prednikov.

Metodij in Konstantin sta bila sinova visokega vojaškega dostojanstvenika v Solunu in sta se izobrazila na cesarskem dvoru v Carigradu. Starejši, Metodij, je postal nato cesarski namestnik v neki slovanski pokrajini, a je kmalu stopil kot laiški brat v samostan, mlajši, Konstantin (rojen okoli leta 827.), pa je postal duhovnik in je poučeval modroslovje na visoki šoli v Carigradu. Še preden sta šla na Moravsko, sta kot misijonarja uspešno delovala, in sicer pri finskih Kazarih med Donom in Kavkazom. Prinesla sta od tam telesne ostanke papeža sv. Klementa I., ki je umrl kot izgnanec v Chersonu mučeniške smrti.

Predem sta šla na Moravsko, pravi legenda, je sestavil Konstantin, ki je bil učen jezikoslovec, abecedo, seveda za tisto slovensko (makedonsko-bolgarsko) narečje, ki ga je poznal izmlada, in pričel tudi že prevod evangelijev. Mislil pa je na sestavo abecede gotovo že prej, bržkone za delo med krščanskimi Slovenci na Balkanu; kajti glagolska abeceda, ki je prirejena v glavnem po grški mali pisavi (minuskuli), je tako enotna, premišljena, po-

polna in natančna, da nima take noben drug jezik in jo danes bolj kot kdaj občudujejo jezikoslovci.

Na Moravskem ju je (l. 863.) ljudstvo s knezom vred sprejelo z veseljem, ker sta govorila lahko razumljivo govorico, in sta takoj pričela misijonsko delo. Poučevala pa sta izbrane učence tudi v pismu in v cerkvenih duhovnih opravilih in prevedla iz grškega najpotrebnejše tekste, evangelije, dejanja in pisma apostolov, lekcije (iz starega in novega zakona), psalme in molitve, iz katerih sta sestavljena breviarij in misále: hotela sta ustanoviti slovensko liturgijo. Kot Grkoma jima taka misel ni bila tako tuja kot rimski duhovščini; pri vzhodnih krščanskih narodih (Grkih, Armencih i. dr.) je bil jezik ljudstva tudi jezik službe božje.

Ker pa Konstantin ni mogel posvetiti učencev za duhovnike, sta šla sv. brata l. 867 v Rim, kamor ju je poklical tudi papež Nikolaj I. (858—867). Šla sta skoz Panonijo, kjer je vladal Slovincem vojvoda Kocelj. Ta je bil zelo vesel slovenskih knjig in jima je izročil 50 učencev. V Rimu, kamor sta prinesla brata relikvijske sv. Klementa, ju je sprejel z veliko častjo Nikolajev naslednik papež Hadrijan II., ki je slovesno potrdil slovensko liturgijo z edinim pogojem, da naj se evangelij bere najprej v latinskem, potem šele v slovanskem jeziku; posvetil je tudi Metodija in več učencev za duhovnike. Konstantin pa je v Rimu zbolel, stopil v samostan z imenom Ciril in umrl 14. februarja 869.; pokopali so ga v cerkvi sv. Klementa.

Metodij se je vrnil (869) za nekaj časa h Kocelju, a ker si ga je ta želel za nadškofa svojih pokrajin, je šel še isto leto drugič v Rim in se vrnil kot nadškof panonski in moravski in kot apostolski legat. Očividno je hotel papež ustvariti novo cerkveno organizacijo kot naslédnico stare sremske škofije in panonskega eksarhata, ki bi

imela z narodno liturgijo za balkanske Slovence večjo privlačno silo kot pa grški Carigrad, ki se je že nagibal k razkolu.

Ko se je Metodij vračal iz Rima, je divjala na Moravi vojska med nemškim kraljem Ludvikom in med Rastislavom. Tega so s pomočjo izdajalskega njegovega nečaka Svetopolka premagali, oslepili in zaprli v samostan (870); sledil mu je Svetopolk.

Metodij je zato ostal pri Kocljju ob Blatnem jezeru in začel urejevati svojo nadškofijo. Salzburški nadškof Adalwin v zvezi z brižinskim in s pasavskim škofom pa ni hotel priznati papeževe odredbe, češ da po odloku Karla Velikega (iz l. 798.) vsa Panonija pripada salzburški nadškofiji. Zato so izvabilí Metodija na škofovsko zborovanje na Bavarskem, kjer so ga zasramovali, bili in nazadnje zaprli. Šele pò dveh letih in pol so ga (873) izpustili na ogorčeno zahtevo rimskega papeža Janeza VIII., ki je upornike tudi cerkveno kaznoval. Po svojem delegatu je papež proti kralju Ludviku in bavarskim škofom tudi odločno zagovarjal neminljivo pravico Petrove stolice do nekdanjega sremskega eksarhata (Panonije), čez katerega je zdaj postavil Metodija. Hkrati pa je (menda za slovesno službo božjo) prepovedal slovensko liturgijo.

Odslej je bival Metodij, posebno po Kocljevi smrti (874), največ na Moravskem. A Svetopolk in njegov dvor Metodiju niso bili naklonjeni in tudi njegovemu delu ne. Ko so ga sovražniki pri papežu zatožili radi krivoverstva, je šel l. 880. tretjič v Rim, kjer so ga spoznali za popolnoma nekrivega. Papež Jan ez VIII. je znova potrdil slovensko službo božjo in zapovedal vsem duhovnikom dolžno pokorščino nadškofu Metodiju. Metodijevim nasprotnikom pa je ugodil papež s tem, da je na Svetopolkovo željo njihovega voditelja Wichinga (iz Švabskega) posvetil

za škofa in ga kot sufragana v Nitri podredil Metodiju.

Metodij je nadaljeval kljub vsem težavam bratovo delo. Prevedel je s pomočjo duhovnikov brzopiscev velik del starega zakona in druge cerkvene in cerkvenopravne knjige. Svoje misijonsko delo pa je raztegnil tudi na Češko in Poljsko. Umrli je 6. aprila 885; pokopali so ga v stolnici v Velegradu (bržkone v sedanjem Velehradu pri Ogrskem Gradišču na Moravskem, po drugih v Devinu ob Donavi). Za naslednika si je želel Gorazda, ki je bil vešč tudi latinščine. Zdaj pa je pohitel Wiching v Rim in je s krivimi poročili dosegel, da je papež Štefan V. slovensko bogoslužje za Velikomoravsko prepovedal. Svetopolk je Metodove učence pregnal iz dežele, nekatere so celo mučili, druge prodali judom kot sužnje v Benetke, kjer pa jih je bizantinski poslanik odkupil.

Že l. 892. pa je kralj Arnulf zoper Svetopolka poklical Madjare na pomoč in ti so v kratkem pokončali najprej velikomoravsko državo, potem pa divjali dalje na Nemško in v Italijo.

Slovensko bogoslužje je našlo novo zavetje na Hrvaškem in v Primorju, kjer se je grški obred zamenil z rimskim, a se ohranil jezik in pisava (glagolica), še bolj pa na Balkanu, kjer so ga sprejeli shizmatični Slovani, a so glagolico kmalu zamenili s cirilico, sestavljeno po grški veliki pisavi (uncijalni majuskuli). Od tod se je razširil slovenski obredni jezik po vsem slovanskem vzhodu. Nekaj časa se je ohranil tudi na Češkem, najdalje v sazavskem samostanu (11. stol.).

Literarno delo svetih bratov Cirila in Metodija je zbudilo k življenju tudi slovensko slovstvo. Posebne politične razmere so povzročile, da so delovali v Panoniji drug poleg drugega Metodijevi in salzburški duhovniki. Salzburški nadškofje namreč kljub papeževemu ukazu niso hoteli pri-

znati nove Metodijeve nadškofije in so, posebno po Kocljevi smrti (874), tudi sami izvrševali škofijske posle v deželi¹ in pošiljali vanjo duhovnike latinskega obreda. In iz krogov teh duhovnikov, ki so se lahko vsaj nekoliko seznanili tudi s cerkvenim jezikom Metodijevim, so izšli spisi, ki so se nam v poznejših prepisih ohranili v rokopisni knjigi samoštana sv. Korbinijana v Brižinju (Freising) iz 10. stoletja. Danes se hrani z drugimi rokopisnimi zakladi bavarskih samostanov v državni javni knjižnici monakovski, kamor so jo prenesli l. 1803.

Tam so l. 1807. v tisti knjigi zasledili slovenske tekste, in sicer splošno izpoved starejše oblike (list 78.) in pridigo o grehu in pokori z mlajšo splošno izpovedjo (str. 158 b — 161 b).

Splošna izpoved se je molila po rimskem spokorniškem redu po maši katehumenov (po evangeliju), preden so spokorniki in katehumeni šli iz cerkve. O posebno slovesnih prilikah, n. pr. ob navzočnosti škofovi, se je pomen tega obreda razložil s posebnim govorom (prim. 2. in 3. spomenik!). Izpovedi je sledila splošna odveza. Ta običaj se je udomačil po vsej zapadni Evropi in se je ohranil še dolgo potem, ko se je srednjeveški spokorniški red že opustil.²

K nam je prišel s pokristjanjenjem, ker je odgovarjal povelju Karla Velikega iz l. 789., naj se ljudje svare pred smrtnimi grehi. Vsebinsko kaže pridiga v brižinskih spomenikih še živi stik s poganstvom, ker našteva med grehi tudi malikovanje (eže trēbu tvorim).

Brižinski spomeniki so se spisali v sedanji obliki za časa brižinskega škofa Abrahamā (957—993), ki je

¹ Nadškof Theotmar n. pr. je l. 874. posvetil cerkev v Ptuj, dasi je bilo to mesto v Metodijevi nadškofiji.

² Splošno izpoved, ki naj se molí po pridigi, imajo še slovenska Evangelia inu Lystuvi v 17. in 18. stoletju.

bil po rodu Karantanec in najbrže Slovenec; verjetno je, da je pri tem celo sam sodeloval. Prvi spomenik, starejša splošna izpoved, je nastal okrog l. 975., ko je bival Abraham več let stalno na Koroškem, kjer je v raznih krajih imel obširna posestva s središčem na Otoku ob Vrbskem jezeru. Drugi in tretji spomenik, pridigo o grehu in pokori in mlajšo splošno izpoved, je nekoliko pozneje, a bržkone še za življenja Abrahamovega († l. 993.), napisal neki Nemeč, drugega po narekovanju, tretjega po pisani predlogi.

Jezik spomenikov je slovenski, in sicer neko karantansko narečje, sorodno današnji ziljščini, rožanščini in rezijanščini,¹ ki je kazalo že nekatere znake češkega jezika.²

Jezik brižinskih spomenikov kaže pa, da je vplivala nanj nekoliko tudi staroslovensčina. Razen tega se je pokazalo, da je homilija, ki se nam je ohranila v prepisu kot drugi brižinski spomenik, vsaj deloma porabljena v neki homiliji Metodijevega učenca Klimenta, nadalje, da je Kliment za obrazec zasebne izpovedi v svojem »izpovednem redu« (Činъ nadъ izpovѣdajaštīmъ se) Sinajskega evhologija (iz 11. stol.) porabil predlogo, podobno I. in III. brižinskemu spomeniku, in da se je tudi staroslovenski prevod svetoemmeramske molitve³ v istem »Činu« priredil po predlogi, ki je bila spisana v jeziku brižinskih spomenikov, a se nam ni ohranila.

¹ O tem pričajo zastopniki prvotnih nosnih samoglasnikov. Na ziljščino in rožanščino kaže izraz »nedela« (t. j. praznik); na ziljščino spominja aorist bѣ v pomenu pogojnika preteklega časa: v veky jemu bѣ (= bi bilo) žiti.

² Taka znaka sta pred vsem vy - za iz -, dl za l (nastal iz tl, dl): vygnan, vsedli se. Oboje še danes v ziljščini, deloma tudi v drugih severnih narečjih slovenskih.

³ Staronemški »St. Emmeramer Gebet« se je ohranil v rokopisu samostana sv. Emmerama v Reznem.

St. Emmeramer
Gebet
104. 13. L. 1

Predloge brižinskih spomenikov, ki spominjajo po besednem zakladu tudi na današnja severovzhodna slovenska narečja¹, so morale torej nastati kje v Panoniji, in sicer že za Metodijevega časa. Priredili so jih po nemških virih duhovniki latinskega obreda (salzburške nadškofije), ki pa so se bili nekoliko seznanili tudi s cerkveno-slovenskimi spisi, in sicer so jih spisali najbrže z glagolskimi pismenkami. Sestavil pa jih ni en sam pisatelj; ta bi se bil zadovoljil z enim obrazcem splošne izpovedi, tako pa so se rabili vsaj trije, vsaj eden pa se je izgubil. Mogoče je, da so imeli sestaviljavci pred seboj tudi še starejše obrazce iz časa pred Metodijem. Na Koroško pa so predloge lahko prišle po duhovnikih brižinske škofije, ki je imela že za časa Kocljevega posestva pri Blatnem jezeru.

2. Nemško naseljevanje in germanizacija.

S prostovoljnim sprejemom krščanstva so Slovenci rešili svoj narodni obstoj, da niso izginili kakor Obri, polabski Slovani in baltiški Prusi, a niso mogli rešiti svoje samostojnosti. Kmalu po uporih Ljudevita Posavskega (818 do 822), ki je vladal med Dravo, Savo in Kolpo in ki ga je podpiral tudi del karantanskih Slovencev, so izgubili Slovenci svoje vojvode; nadomestili so jih bavarski grofje; postali so neposredni podložniki frankovske, pozneje nemške države.

Hkrati so pričeli slovenski plemiči polagoma giniti in svobodni kmetje so postajali podložni tlačani. Ta razvoj se je pričel v vsej frankovski državi že za cesarja Karla Velikega. Vojna bremena so bila za svobodnjake, ki so morali služiti kot vojaki, tako velika, da so vsled tega izgubili prejšnje blagostanje; da bi se rešili, so svobodni

¹ Takí izrazi so: izbaviti, kajati se, libo, ljubmi, mo(d)jiti se (komu), prja, zavečati se i. dr.

kmetje često oddali svojo posest kaki cerkvi, samostanu ali plemiču in ga dobili za porabo nazaj. Svobodnjak je postal podložnik.

Pričelo se je tudi nemško naseljevanje. Slovenci so bili po mnogih krajih, posebno na severu, bolj na redko naseljeni, ker se je obrnil glavni tok slovenskih priselnicov pač bolj proti jugu, kjer jih je mikala Italija. V donavski dolini pa so se zredčili tudi vsled obrskih pohodov in protiobrskih vojsk, v katerih so Franki pobili tudi mnogo Slovencev, obrskih podložnikov, še bolj pa v 10. stoletju po Ogrih. Tu je bilo torej dosti neobdelane zemlje, ki je postala državna last; pridružila pa se ji je tudi zaplenjena posest svobodnjakov, ki so se udeležili kakega upora; pa tudi iz ničevih razlogov so podili nemški posvetni in cerkveni mogočnjaki Slovence tlačane s posestev. Na to zemljo so nemški kralji in knezi naseljevali kmete iz sosednjih pokrajin, največ iz Bavarskega. Tok naselnicov se je obrnil najprej v donavsko dolino, pozneje po vseh slovenskih pokrajinah. Priselniki so prihajali v večjih skupinah skoro do konca srednjega veka, izostali so šele, ko vsled neprestanih turških napadov v 15. stoletju naši kraji niso bili več posebno vabljivi.

Nasprotno pa so se Slovenci po zmagi nad Obri začeli širiti proti vzhodu, posebno v Dolenji Panoniji, a že čez eno stoletje so jih pregnali nomadski Ogrji.

Naseljevanju je sledila počasi asimilacija narodov. Na severu, kjer so bili novi naseljenci v večini, se jim je v teku stoletij prilagodilo prvotno, slovensko prebivalstvo, ki se je ponemčilo; večje naselbine so se ohranile na Zgornjem Štajerskem še v 13. stoletju,¹ pozneje so

¹ V Kindbergu ob Murici je pozdravil Oton von Buochow Ulricha Lichtensteinskega na njegovem turnirskem potovanju (1227) oblečen kot slovenska žena: iuch heizet willekomen sîn — in ditz lant ein windisch wip. — V pesnitvi: »Meier Helm-

izginile. Kjer pa so bili naseljenci v manjšini, kakor v loškem gospostvu, v Bači i. dr., so se ti prilagodili sčasoma slovenskemu prebivavstvu. Ohranili so se le tam, kjer jih je obvarovala osamljena krajevna lega, tako so v Kanalski dolini še danes slovenske in nemške naselbine pomešane in tako se je ohranil tudi precej obširni jezikovni otok kočevski.

Na ta način so se do konca srednjega veka vnanje meje slovenskega življa krčile in se v velikih potezah ustalile v glavnem tako, kot jih je našel v 19. stoletju kulturni preporod slovenskega ljudstva. Večje izgube vsled zemljepisne lege in prometnih razmer v zvezi z umetnim ponemčevanjem moramo odtlej obžalovati pred vsem le severno od Vrbskega jezera in okrog Celovca.

3. Slovenščina do 15. stoletja.

Iz prvih stoletij po pokristjanjenju so se nam ohranili razen brižinskih spomenikov le maloštevilni drobci slovenskega jezika. Razen krajevnih imen imamo večinoma le osebna imena.

Največ se jih je ohranilo v čedadskem evangeliju, latinskem rokopisu iz 5.—6. stoletja, ki je v 9. stoletju došel v neki samostan na oglejskih tleh (mislili so na Sv. Ivana pri Devinu in na Sv. Martina v Belinji).¹ Na rob knjige so zapisavali romarji, ki so hodili v tisti samostan na božjo pot, svoja imena. Med slovenskimi imeni je največ Slovencev, nekaj pa jih je tudi z Moravprecht (iz srede 13. stoletja), ki je doma v Innvierthlu (ob steku Salzache v Inn), se nahajata iz tamošnje ljudske govornice slovenski tujki kiselica (neka jed) in klet. Slovenci (Wint) se omenjajo poleg Čehov.

¹ Dobro ohranjeni rokopis se hrani danes (razen evangelija sv. Marka) v muzeju mesta Čedada. Od Markovega evangelija se hranita dva sešitka v Pragi (dobil jih je Karl IV.), pet pa se jih je v Benetkah pokvarilo.

skega (Svetopolk) in iz Bolgarije (kralj Boris-Mihael). Mnogo imen obsegata tudi bratovska knjiga (liber confraternitatis) šentpeterskega samostana v Salzburgu (784—907) in sekovska bratovska knjiga iz druge polovice 12. stoletja — ta našteva mnogo slovenskih članov bratovščine iz železnih rudnikov v Ljubnem — razen tega še številne listine.¹

V prvih stoletjih se berejo skoro sama domača imena. Tujih imen so se začeli oprijemati najprej v mestih in med plemstvom. Okoli l. 1000. imajo v neki koroški listini priče slovenskega rodu že skoro samo nemška imena: Orthwin, Wolfhart, Sigihart i. dr. Med preprostim ljudstvom so se ohranila slovenska osebna imena še dolgo, dasi so od 13. stoletja naprej prodirala krščanska (hebrejska, grška, latinska) naprej prodirala krščanska (hebrejska, grška, latinska) imena. Še v 15. stoletju, ko je ta običaj že čisto prodril, ima celovški rökopis poleg Neže, Jere, Urše tudi še Svetko. Dokaj starih osebnih imen pa se je ohranilo še do danes v rodbinskih in hišnih, nekaj tudi v krajevnih imenih, n. pr. Bratina, Budigoj, Cvetko, Glavač, Godež, Gostiša, Hrast, Jelen, Kasne, Kosar, Kragulj, Kralj, Laznik, Malej, Medved, Nežič, Prodan, Stojan, Svetec, Svetin, Videc, Volkonja, Žilic i. dr.

¹ Izmed približno 400 starih slovenskih imen, ki so se nam ohranila, navedimo nekatere zglede: Beda, Bela, Belica, Blagica, Bogomir, Bojan, Boleslav, Branislav, Branka, Bratina, Budigoj, Budislav (-slava), Cvetko, Dobren, Dobrica, Dobrodej, Dobrogoj, Dobromisel, Dobrovlasta, Dobrožit (-žica), Predobra, Domogoj, Domomisel, Dragič, Dragovan, Gojica, Gojmir, Gostiša, Hotimir, Jaroslav, Jelen, Kosar, Kragulj, Kralj, Krepek, Lepa, Ljuba, Ljubej, Mala, Malej, Ljut (-a), Medved, Mil, Mirica, Mirigoj, Miroslav, Premisel, Rada, Raden, Radigoj, Slavo, Slava, Slavka, Stanislav, Stojan, Svetoslav (-a), Svetka, Vesela, Vladimir, Volkoj, Volkonja, Zememisl, Zemidraga, Zemidrug, Zemigoj, Zemislav, Zverič, Zverina, Zverko (-a), Žilic, Žitomir, Žitomisl, Žiznec i. dr.

Iz 13. stoletja imamo važna sporočila o uporabi slovenščine v javnem življenju in v pravnih poslih. Vojvodina Koroška je imela v rimski državi nemške narodnosti kot prvotno slovenska dežela posebno stališče tudi še tačas, ko ni bila več samo slovenska, ampak dvojezična. Znani obred umeščanja novega vojvoda na knežjem kamenu pri Krnskem gradu se je vršil po soglasnih sporočilih sodobnih in poznejših kronistov v slovenskem jeziku.¹ Koroški vojvodi, dasi nemškega rodu, so kot vladarji Koroške veljali za slovenske kneze.² Kot taki so imeli pravico, če jih je kdo pred cesarjem zatožil, da so se zagovarjali samo v slovenskem jeziku.³

¹ Najstarejša priča je sodobnik Rudolfa Habsburškega štajerski Ottokar, ki pravi v svoji rimani kroniki (v. 20.054 sl.):

die herren sullen füeren in (= den hêrzoc)
für den gebüren hin,
der da sitzet uf dem stein,
der selbe sol ein bein
uf daz ander legen,
windischer rede sol er phlegen.

Malo poznejši opat Janez Vetrinjski piše v poročilu o umeščanju Meinhardovem: Rusticus autem super lapidem sedens Slavice proclamabit: Quis est iste, qui progreditur sic incedens? Podobno tudi Unrest, Schwabenspiegel in Eneja Silvij.

² Štajerski Ottokar imenuje koroškega vojvoda »der windische herre« (v. 19.910).

³ Otokar piše o tem (v. 20.146 sl.):

swer in ouch vor dem rich
an sprichet hezlich
umb deheine schulde,
des riches gunst und hulde
hât er darzuo wol,
daz er dem nicht antwurten sol
wan in windischer sprâch.

Podobno Janez Vetrinjski in Eneja Silvij. — Kneza je smel torej tožiti le svobodnjak slovenskega rodu.

Da je bila slovenščina nekak ceremonialni jezik na koroškem vojvodskem dvoru, nam potrjuje štajerski nemški pesnik Ulrik Lichtensteinski v pesnitvi »Frauendienst« (ok. 1255). Ko je pesnik v soboto, 1. maja 1227, oblečen kot Venera na svojem turnirskem potovanju iz Benetk do češke meje došel do Vrat, ga je tam Sponheimc vojvoda Bernhard v družbi svojih vitezov pozdravil s slovenskimi besedami. O tem poroča pesnik sam takole:

Der fürste und die gesellen sîn
 mich hiezen willekomen sîn.
 ir gruoz was gegen mich alsus,
 »buge waz primî, gralva Venus.«¹

Te razmere so se proti koncu 13. stoletja izpremenile. Ko je koroška vojvodska rodbina Sponheimcev izumrla (1269) in je prešla njihova dediščina po kratkem medvladju češkega kralja Otokarja II. (1269—1278) za stalno na nemške vladarske rodbine, najprej na tirolskega grofa Meinharda (1686), nazadnje za dolga stoletja na Habsburžane (1335), so knezi te privilegije koroškega dvornega jezika zlorabljali;² tudi obred ustoličenja sam se jim je zdel smešen in po l. 1414. je izginil. Na njegovo mesto je stopila poklonitev deželnih stanov in fevdna prisega, ki pa je ostala za slovenske fevdnike še do prve polovice 18. stoletja slovenska; slovenski obrazci takih priseg so se nam ohranili iz 17. stoletja. Tudi v pravnih poslih z ljudstvom je ostala slovenščina v veljavi; v listinah pa se je od konca 13. stoletja latinščina polagoma umeknila nemščini.

¹ Novonemški prevod: der Fürst und seine Gesellen hießen mich willkommen sein. Ihr Gruß war gegen mich also: Bug vas sprimi, kraljeva Venus.

² O tem nam priča neki rokopis »Schwabenspiegla«, ki izporoča, da je tožitelj smel tožiti le slovenski, a knez se mu je odrezal nakratko: ich verstên diner sprâch nit.

4. Stoletje pred reformacijo (1400—1530).

V 15. stoletju se začno polagoma množiti poročila o kulturi naših prednikov. Tako predvsem o šolstvu. Šole višje vrste (latinske) so bile v Ljubljani (stara šenklavška šola, ki je proti koncu 14. stoletja prenehala, a se 1418. zopet poživila), v Kranju, v Ribnici in nedvomno tudi po samostanih (v Stični). Nižje vrste šole se omenjajo po raznih krajih, tako v Ljubljani (šentpetska šola že leta 1262.), v Škofji Loki (14. stol.), Radovljici, na Bledu, v Kamniku, Šmarju pri Ljubljani, v Višnji gori, Novem mestu, v Metliki in Črnomlju, na Krškem, v Vipavi, Gorici, Celovcu, Velikovcu, Mariboru in Celju. Poučevali so se temeljni nauki latinskega jezika in nemške pismenke, v Črnomlju tudi glagolsko in cirilsko pismo. Oživila pa je tudi obrazovalna umetnost, posebno stavbarstvo in slikarstvo, deloma po domačih mojstrih. Cela vrsta cerkvâ s freskami in tudi nekaj posvetnih stavb priča o njihovem delu (prvotni škofji dvorec v Ljubljani).

Množe se tudi spomeniki slovenskega jezika. Eden najstarejših in hkrati najvažnejši med njimi je stiški rokopis, ki se hrani v ljubljanski študijski knjižnici. Nastal je v cistercijanski opatiji Stični, edinem večjem cerkvenem središču na slovenskih tleh pred ustanovitvijo ljubljanske škofije (1461).¹

Rokopis (na papirju) je bil priročna knjiga češkega cistercijana, ki je bival v Stični okoli leta 1428., ko so na Češkem najbolj divjale husitske vojske. Zapisoval si je vanjo latinske osnutke za pridige; ker pa slovenskega je-

¹ Stiški opat je imel skoro škofovsko oblast. Smel je posvečevati cerkvene obleke, kelihe, oltarje in podložne cerkve, smel je rabiti mitro in škofovsko palico ter deliti nižje redove. Samostanu je bilo vtelesenih tudi mnogo župnij, največ na Dolenjskem.

zika še ni bil popolnoma zmožen, si je za nekatere latinske izraze nad vrsto ali ob strani zapisal slovenski prevod.¹ Na zadnjo stran rokopisa pa si je zapisal za porabo v cerkvi kratko slovensko molitev pred pridigo in molitev »Češčena bodi Kraljica« (Sălve regina); pisal je po narekovanju ali po spominu, zato se nahaja v zapisu več čeških oblik; tudi pravopis je staročeški, predhusovski. — Za njim je dobil knjigo v porabo nekdo drugi. Ta si je zapisal (okoli l. 1440.) na zadnjih straneh knjige še več slovenskih stvari. V zaznamku nedelj in praznikov od velike noči do svetega Rešnjega telesa, ki je pisan drugače v latinskem jeziku (Quasi modo geniti, Misericordia, Jubilate, Cantate i. t. d.), je označil veliko noč s prvo kitico stare slovenske pesmi »Nas gospud ye od smerti ftwa l« (= vstal), ki je bila sprejeta v velikonočne liturgične slovesnosti.² Prepisal si je po izgubljeni predlogi tudi obrazec za splošno izpoved,³ ki je kulturno-zgodovinsko zelo zanimiv, ker se v njem omenja med drugim zapovedano praznovanje delopusta (Iobotho

¹ Tako: adulator-pryllifay, czvtvtlar; hospes-Gospodar; discipulus-vczenyk; bonam conversationem-czaftny leben; morigeratos-czaftne.

² Še v Slo m š e k o v i mladosti se je ta pesem pela v cerkvi pred pridigo: »Bila je v starih časih lepa šega na vsak Gospodov god pred pridgo posebno sveto pesem zapeti, kakor za advent: Poslan je angel Gabriel; za Božič: Eno dete je rojeno; za Velikonoč: Jezus je od smerti vstal itd. Že ene dni poprej smo jo doma poskušali; stari so mlade petj učili. In ko so gospod fajmošter iz kancelna (lece) pesem začeli, ino vsa cerkev za njimi glasno potegnila, se nam je zdelo, de smo v nebesih, in svete skrivnosti gledamo.« Po Trubarjevem sporočilu se je pela ta pesem od velike noči do binkošti.

³ Prvič se mu je prepis ponesrečil; pri prepisovanju se je tolikokrat zmotil, da je bil prepis neporaben (tako zvana »krajša« splošna izpoved). Potem jo je prepisal še enkrat in zdaj prav (tako zvana »daljša« izpoved).

veczeri, druge [wete veczeri neyffam prafnowall), zapovedana dajatev des etine¹; tudi premajhna pazljivost pri pridigah se omenja. Vsebina kaže, da izpoved ni bila določena samo za porabo v samostanski cerkvi, ampak tudi za župnije, ki so bile samostanu podložne. Jezik ima popolnoma jasno značaj dolenskega narečja; pravopisu se pozna poleg nemškega tudi češki vpliv. Češki vpliv kažejo tudi nekatere latinsko-slovenske glose mlajšega pisca.

Kakor kaže stiški rokopis, se je razvila v tem samostanu že nekaka pisna tradicija, ki se je naslanjala na nemški, nekoliko pa tudi na staročeški pravopis. Ohranil pa se je samo ta rokopis, čemur se ne moremo čuditi, ker je stiški samostan silno trpel po Turkih, ki so ga večkrat požgali in brate odpeljali v sužnost.

Iz prve tretjine 15. stoletja se nam je ohranil tudi celovški rokopis, ki je last (nemškega) zgodovinskega društva za Koroško v Celovcu in obsega očenaš, češčenomarijo² in apostolsko vero. Napisan je na pergamentnem listu, ki je bil bržkone zadnji v kakem kodeksu. Pozneje je nekdo list iztrgal in pregenil, potem pa je na zunanjih straneh zapisal več latinskih zapiskov, tako imena oseb, ki so okoli l. 1467. pomagale vzdrževati Marijino bratovščino v Rátečah na Gorenjskem, in nekaj zaznamkov o umrlih duhovnikih v Podkorenu (1471) in v Naklem. Prevoda očenaša in vere nista brez napak in tudi prepis ni brezhiben. Molitve je po pisani predlogi prepisal kak nemški duhovnik, ki jih je potreboval v slovenskem

¹ V italijansko-slovenskem slovarčku *Alasia da Somma-ripa* (1607) se našteva med cerkvenimi zapovedmi tudi: Plachiat deffetino coker vzanfa (užanca, it., navada).

² Češčenomarija v celovškem rokopisu še nima prošnje »Sveta Marija«; ta se je sprejela šele l. 1568. v rimski brevijarij in se je po bitki pri Lepantu (1571) polagoma udomačila tudi pri ljudstvu.

kraju. Pravopis je nemški; jezik, bržkone koroško-kranjsko prehodno narečje, ima še dosti starinskih znakov (aorist in stare končnice).

Na koncu pergamentnega evangelistarija (lat.), ki ga hrani župni arhiv v Kranju, je napisan kratek načrt homilije, pisan proti koncu 15. stoletja. Napisal ga je, kakor kaže jezik, neki Italijan, ki slovenščine še ni docela obvladal.

Pravnega značaja je čedadski rokopis, ki je najstarejši določno datirani spomenik slovenskega jezika; hrani se v čedadskem muzeju. Rokopis obsega zaznamek ustanovnih maš (liber fundationum) bratovščine sv. Marije v Črnjevu (vzhodno od Tarčeta). Napisan je bil prvotno v latinskem jeziku (najstarejši zapisek je iz l. 1459.); l. 1497. pa je cesarski notar Johannes iz Krka na prošnjo predstojnika bratovščine in črnjevske soseske vse dotdanje ustanove prevedel na slovenski jezik; pozneje (1502, 1508 i. t. d.) so se dostavili še novi latinski in slovenski zaznamki. Jezik je beneško-slovenski, dasi je napisal večino rokopisa čakavski Hrvat; pravopis pa je italijansko-furlanski.

Nepojasnen je še srednjeveški-slovenski fragment knezov Auerspergov. Pisan je na notranji strani prve lesene platnice rokopisne knjige »Schwabenspiegel« iz 15. stoletja; besedilo je ljubavne vsebine (narodna pesem?).¹

Nekaj slovenskega drobiža je tudi v nekaterih sodobnih nemških spisih. Tako pri tirolskem pesniku vitezu Oswaldu Wolkensteinskem (1377—1445). Ta je na pusto-

¹ Po sporočilu g. prof. A. Kaspreta, ki je fotografiral rokopis v gradu Losenstein na Zgornjem Avstrijskem, kamor so ga l. 1895. prenesli iz ljubljanskega Knežjega dvorca, se glasi poslednja vrsta (v transkripciji): »Lubi me luba moja ga(o)rtroža rumena.«

lovskih potih svoje mladosti prebredel skoro vso Evropo in še kos Afrike in se pri tem kolikor toliko seznanil z najrazličnejšimi jeziki¹, med drugimi tudi s slovenščino, ki jo je vpletel tudi v nekatere svoje makaronske (mnogojezične) pesmi. V nekem škofjeloškem rokopisu iz l. 1466., ki se hrani v dvorni knjižnici dunajski, so nemškemu horoskopu (prorokovanju o značaju človeka po rojstnih mesecih) dostavljena tudi slovenska mesečna imena². Nemška pesem o zmagi vitezov nad upornimi slovenskimi kmeti (l. 1515.), tiskana na posameznem listu (letaku), pa ponavlja geslo upornikov (Stara prauda!) in njihov klic za slogo (Leukhup, leukhup, leukhup, woga gmaina).

V splošno pa so maloštevilni pisatelji iz naših pokrajin v srednjem veku pisali v latinskem jeziku. Nekoliko pa so bili Slovenci tudi v stiku s hrvaškimi glagolskim slovstvom. Glagoljaši so prihajali s hrvaškega Primorja in iz Istre v naše kraje in so dobivali pri nas tudi naraščaja. V Črnomlju se je na nižji šoli poučevala tudi glagolica. Neki slovenski glagoljaš, »Magister Georgius, Henricius de Rayn« (iz Brežic na Štajerskem) je živel v 14.—15. stoletju kot kanonik in penitencijar pri katedrali v Toursu na Francoskem (u. 1416).

Najdragocenejše, kar imamo iz zadnjega stoletja srednjega veka in tudi že iz začetka novega časa, je naša narodna pesem.

¹ Sam pravi, da je govoril v potrebi francosko, mavriško, katalonsko in kastiljansko, nemško, latinsko, slovensko, lombardsko, rusko in romunsko. (Franzöisch, mörisch, katlonisch und kastilian, — teutsch, latein, windisch, lampertisch, reuschisch und roman, — die zehen sprach hab ich geprauchet...) V svojih pesmih pa rabi še flamski in ogrski jezik.

² Glasijo se: Prosynicz, setstzan, susecz, maly trawen, weliky trawen, bobouczwett, maly serpan, weliky serpan, pobेरuch, listognoy, kozowpersthk, gruden. *rel* *evg* *sejt*

Naše pripovedne narodne pesmi so dobile v 15. in 16. stoletju v glavnem tisto obliko, v kateri so se nam zapisale v 19. stoletju. Po motivih in po osnovi so sicer brez dvoma dosti starejše in so po svojih mednarodnih snoveh v zvezi z narodnimi pesmimi drugih evropskih narodov, posebno Nemcev, Hrvatov in Italijanov, a končno barvo in obliko so dobile zdaj, za časa turških vojsk. Imena prejšnjih junakov so se pozabila, nadomestili so jih junaki 15. stoletja: kralj Matjaž, Lambergar, kraljevič Marko i. dr. Pesmi, ki so bile splošnopripovedne (baladne) vsebine, so dobile novo ozadje, ozadje turških bojev (n. pr. Mlada Breda), in tudi nove pesmi pojo največ o bojih z dednim sovražnikom krščanstva v 16. in 17. stoletju (Ravbar, Oblega dunajska). Le nekaj starih baladnih pesmi je ohranilo prejšnje staro lice (n. pr. Mlada Zora, Desetnica). Starejše po izvoru so večinoma tudi legendarne pesmi. (Zlati očenaš = trpljenje Jezusovo, Sveti Štefan i. dr.)¹

O posvetni narodni liriki imamo le malo poročil, vemo le, da so si že protestantje v 16. stoletju prizadevali, da bi jo zatrli. Dosti več vemo o nabožni liriki. Prva kitica velikonočne pesmi se je ohranila že v stiškem rokopisu. Razen nje so bile razširjene tudi pesmi za druge večje praznike, za božič in binkošti, nadalje pesmi o Mariji in svetnikih, o desetih božjih zapovedih i. dr. Priljubljene so bile tudi kolednice, posvetne, s katerimi so koledniki prosili darov, in nabožne o Jezusovem rojstvu.

¹ Najstarejša poročila o naših pripovednih narodnih pesmih so iz 16. in 17. stoletja. O pesmih, ki pojo Matjaža, in o legendarnih pesmih poroča furlanski zgodovinar Nicoletti v sredi 16. stoletja, ko piše o Tolmincih, da radi v svojem jeziku pojo pesmi o Kristusu in o svetnikih, posebno pa o Matiju, ogrskem

Iz tega zaklada narodne nabožne pesmi so zajemali v 16. stoletju protestantje,¹ ki so nekatere priobčili v svojih pesmaricah, dočim so zoper druge polemizirali, in potem

kralju, in o drugih slavnih junakih svojega naroda (Usano essi cantare in versi ne' varii modi della loro lingua le lodi di Christo e de' Beati nonche di Mattia re d' Ungheria e di altri celebri personaggi di quella Nazione). Pesem o Lambergarju in Pegamu omenja rokopisna knjiga Janeza L. Schönlebna († 1681) »Appendix ad Annales.. Carnioliae«, in Valvasor v »Ehre des Herzogthums Crains« (l. 1689.). O legendi »Zlati očenaš« in neohranjeni pesmi o psalmistu Davidu poroča Ahacij Steržinar l. 1729. Najstarejši zapis pripovedne narodne pesmi je Vodnik-Zupančičeva objava »Pegama in Lambergarja« iz l. 1807. Svo-boden nemški prevod (v heksametrih) je objavil Anton Linhart že l. 1781.

¹ Poleg protestantovskih pesmaric in tistih pesmi, ki so jih pozneje objavili katoliški pisatelji, je najdragocenejši prispevek za spoznavanje naših starih nabožnih pesmi Trubarjeva polemika zoper katoliške nabožne pesmi v Catehismu s dveima islagama (1575), kjer piše o katoličanih: ... oni od fpreda inu fa Cryshi veden inu glfnu krizhe.

Kir Maria Boga rody,
Alle luia O Maria
vpreprofte pleine pouye,
Alle luia O Maria
Preprofte pleine makou zueit
Alle luia O Maria,

Inu kadar blifi te Cerque prido, taku te ene dezhle vpyo, O gla-bife OglaBife S. shent Peter, Letim pag te druge dezhle odpoyo, On fe oglaBi, on fe oglaBi, zhe Bug hozhe, Natu lazhe Meshnar fgoniti. Na Veliki nozhni dan inu potle do Vinkusht poyo,

Maria Diuiza
bodl nasha pomozhniza,
pruti tuimu sinkuui &

tudi katoliški pisatelji, ki so se zvesteje oklepali narodne tradicije.

Inu koledniki ob Boshizhi poyo,

Mi imo prishli pred vrata,
de bila Boshya slata,

O Maria, O Maria.

Nou ie leitu vdesheli,
bodi Jefus per nas.»

Tu navedenā božična pesem se nam drugače ni ohranila; velikonočna pesem se je ohranila v luteranski pesmarici in v katoliških »Evangelijih in listih«, kolednico pa poznamo po Marjarjevem zapisu iz Zabnic. (Štrekelj, SNP. III., št. 4730.)

*Verdica Kidric 432
nepet*

III. Doba luteranstva (1530 – 1598).

1. Protestantstvo na Slovenskem.

Proti koncu srednjega veka so se kulturne in družabne razmere močno izpremenile.

Preobrat so pripravile številne nove iznajdbe. Na prvem mestu stoji iznajdba papirja in tiska. Oboje je prišlo po dolgih ovinkih s Kitajskega. Papir so iznašli tam že okoli l. 100. pr. Kr., v teku 12. stoletja je došel preko Japonske in Arabije tudi v Evropo, kjer se je v naslednjih stoletjih zelo razširil, posebno, ko je v 15. stoletju postal sredstvo za tiskarsko umetnost. Tudi tisk so poznali Kitajci že pred 8. stoletjem po Kr., po Mongolih ali Arabcih so se seznanili z njim okoli l. 1400. tudi v Evropi. Tiskali so z lesenimi ploščami, ki jih je bilo treba za vsako stran posebej izrezljati. Gutenberg pa je namesto njih iznašel premekljive črke iz lite kovine (ok. l. 1450.), vsled česar se je tisk neizmerno olajšal in pocenil.

Tudi duševno življenje se je prenovilo. Humanizem je zbudil zanimanje za življenje antike in utemeljil novo jezikoslovno znanost; poleg latinščine se je širilo znanje grščine in hebrejščine, oboje pa je poživilo študij sv. pisma. Zbudilo pa se je tudi zanimanje za izkusne znanosti, astronomijo, naravoslovje, zemljepisje, in je našlo obilo nove pobude po odkritju Amerike. Vsled obilice novih odkritij se je omajalo zaupanje v znanstvo srednjega veka, pa tudi ugled njegovih dotedanjih nositeljev duhovnikov, in ugled cerkve, ki je trpel že v 15. stoletju po cerkvenem razkolu in po naukih Wiclifovega učenca češkega reformatorja Jána

Husa (1369—1414), čigar nauki so vplivali vsaj nekoliko tudi na Slovenskem.

Pojavilo se je tudi obilo družabnega in moralnega zla. Uvedlo se je starorimsko pravo, ki je porušilo srednjeveški družabni in pravni red. Razen tega se je tudi pravno postopanje silno podražilo, ker so stara ljudska sodišča nadomestili drago plačani juristi, kateri so izvajali novo, še neznano pravo z veliko oostrostjo. Posebno so trpeli ob teh razmerah kmetje. Še do srede 15. stoletja je bil kmetiški stan zelo imovit, »kmetje so nosili lepšo obleko kakor gospoda in pili boljše vino«. Pod vplivom rimskega prava, ki je poznalo le svobodne in sužnje, se je izpremenilo pravno razmerje podložništva skoro v popolno suženjstvo, tlačanstvo. Gospoda je po svoji volji omejevala razne stare kmetiške pravice in nalagala kmetom vedno večje davke. Razen tega so vsled večnih notranjih vojsk (Vitovec, Baumkirchner) največ trpela ravno kmetiška posestva. Tudi turške navale je čutil v prvi vrsti kmet. Vojna bremena v krvi in davščinah so postala neznosna. Neizadovoljnost se je izražala v čestih kmetiških uporih, ki so se pojavljali v 16. in 17. stoletju pri nas kakor v vsej nemški državi. Pa tudi meščanstvo je bilo neizadovoljno. Staro naturalno gospodarstvo se je moralo umekniti gospodarstvu z denarjem in s tem je silno narasla moč kapitalistov, ki so z naraščajočo draginjo odirali ubožnejše sloje.

Propadalo je tudi cerkveno življenje. Vsled kupičenja cerkvenih beneficijev (kanonikatov, župnij) v eni roki so opravljali duhovno pastirstvo slabo plačani in malo izobraženi duhovniki-najemniki. Ker je ljudstvo vsled vojsk in davkov obubožalo in ker se je velik del cerkvenih posestev za vojne svrhe prodal, so se dohodki nižje duhovščine še zmanjšali; začeli so se zato pečati s trgovino in krčmarstvom, vsled česar je propadalo du-

hovno pastirstvo in tudi nравnost katoliške duhovščine in njen ugled. Mnogo duhovnikov so tudi ubili in odpeljali ob turških napadih; začelo je primanjkovati duhovnih pastirjev. Samostani so postali čestokrat le oskrbovališča za mlajše plemiške sinove, oziroma za neomžene plemiške hčere. Ljudstvo je bilo nevedno tudi v najpreprostejših verskih naukih. Po mestih in na kmetih, posebno pa med plemstvom se je razširila velika razuzdanost, pokvarjenost in posirovelost.

Podobne razmere so vladale povsod. Toliko potrebna reforma v cerkvi na zgoraj in na spodaj pa se ni izvršila, ker so to zabranile zunanje razmere, v prvi vrsti turška nevarnost, pa tudi brezbriznost renesančnih papežev.

Renesančni Rim je dal v teh razmerah tudi povod, da je vzbuknila na Nemškem verska revolucija in se širila hitro na vse strani. Pričel jo je dr. Martin Luther (1483—1546), sin rudarja v Eisenachu, avguštinec in profesor filozofije na vseučilišču v Wittenbergu.

Komaj šolam odraslega mladeniča, brandenburškega princa Albrehta, ki je bil od l. 1513. že nadškof magdeburški in administrator halberstadtski, je izovlil l. 1514. mogunški stolni kapitelj še za nadškofa mogunškega; v petih letih je morala namreč ta nadškofija že dvakrat plačati v Rimu visoko pristojbino 14.000 zlatov za potrditev novega nadškofa, zdaj pa se je zavezal Albrehtov brat, da plača pristojbino sam. Kuriija je odlašala s potrdilom, nazadnje pa je le privolila, a Albreht je moral plačati še 10.000 zlatov vnaprej za zidanje cerkve svetega Petra v Rimu; zato pa naj bi mu pripadla za 8 let polovica tega, kar bi donesel v njegovih nadškofijah odpustek za zidanje te cerkve.

Ta huda zloraba cerkvene milostinje v zvezi z nerednostmi, ki so se dogajale pri oznanjevanju tega odpustka¹

¹ Ljudstvo je mislilo v nasprotju s cerkvenim naukom, da

(l. 1517.), so bile povod, da je Luther 31. oktobra 1517. razglasil svojih 95 tez zoper odpustek in pričel boj zoper cerkveni nauk o opravičenju in je l. 1520. očitno odpadel od cerkve. Tajil je svobodno voljo: zato človek za opravičenje in izveličanje ničesar ne more storiti, v to zadošča sama vera v Boga in njegovo milost, brez pokore in dobrih del, brez zakramentov in svečnikov; askeza, celibat, redovne obljube so brez vrednosti, da, celo škodljive, tudi vic ni; zavrgel je večino zakramentov in ohranil neizpremenjen samo krst, zakrament presv. Rešnjega telesa je izpremenil v zakrament obhajila (v obeh podobah), zakaj samo v trenutku zauživanja je Kristus na v z o č v kruhu in vinu; maša in presv. Rešnje telo je zato malikovanje, malikovanje tudi češčenje svetnikov. Edini vir za vero je sv. pismo brez ustnega izročila. Tajil je tudi primat in nezmotljivost cerkvene najvišje učne oblasti.

Splošna nezadovoljnost, propadanje cerkvenega življenja in npravna pokvarjenost so bili vzrok, da se je verski preobrat naglo širil na vse strani, zlasti ker je Luther v bogoslužje uvedel narodni jezik in ker je širil svoj nauk tudi z najmodernejšim sredstvom, s t i s k o m. Luther je bil namreč tudi pesnik (cerkveni pesmi), velik prevajavec (prevod biblije [1534] po hebrejskem in grškem izvirniku) in silovit bojni pisatelj.

Luteranstvo je kmalu dospelo tudi k nam. Najprej so se ga oprijeli m e š č a n s k i s l o j i, ki so bili močno pod nemškim vplivom; vsled živahne trgovine z Italijo se je namreč v začetku 16. stoletja priselilo mnogo Nemcev, zlasti trgovcev in obrtnikov v naša mesta, posebno v Ljubljano. V Ljubljani so se zbirali tudi najprej (že ok. l. 1525.) pristaši nove vere, in sicer okrog tajnika deželnih stanov Matija Klombnerja. Približno istočasno so se začeli nagi-zadošča za odpustek še samo plačilo zneska za določeni dobri nameni.

bati k novi veri tudi posamezni duhovniki, opuščali so mašo in pridigali v luteranskem zmislu.

Največja opora nove vere pa so bili deželni stanoví, ki so se skoro v celoti pridružili luteranstvu. Nagibalo jih je v prvi vrsti upanje, da se z zmago nove vere okoristijo s cerkvenimi posestvi, pri mnogih pa je bilo odločilno tudi resnično versko prepričanje. Močno so nanje vplivala tudi nemška luteranska vseučilišča (posebno v Tubingi)¹, ki so jih obiskovali plemiški in meščanski sinovi, pa tudi kmetiški, ki jih je podpiralo plemstvo, posebno odkar je po prvi oblegi Dunaja l. 1529, dunajsko vseučilišče skoro popolnoma propadlo. Tako se je širilo luteranstvo zlasti po gradovih.

Najmanj dovzetni so bili za novo vero kmetje, ki se v svoji celoti razen v okolici mest, trgov in industrialnih krajev (fužin) niso mogli sprijazniti z luteranstvom, že vsled nasprotja do osovraženih zemljiških gospodov (graščakov) ne.

Luteranstvu se je najbolj ustavljal kralj Ferdinand I. (1521—1564), ki je spoznal, da je bila nova vera nemškim knezom in deželnim stanovom v prvi vrsti sredstvo, da bi razširili svojo oblast na škodo osrednji cesarski oblasti, oziroma oblasti deželnega kneza. Izdal je zato stroge ukaze, da prepreči razširjenje luteranstva in da uredi cerkveno disciplino in povzdigne moralo duhovščine. A ukazi so ostali večinoma na papirju, ker so jim nasprotovali deželni stanoví, ki jih niso hoteli izvesti.

Katoliška duhovščina se luteranstvu ni upirala dosti odločno; deloma se je sama nagibala k novi veri, deloma pa ni bila dovolj bogoslovno in jezikoslovno izobražena (posebno gledé na grščino in hebrejščino), da bi bila sposobna za boj zoper luteranstvo. Ljubljanski škof

¹ V 16. stoletju je bilo vpisanih v Tubingi skupno 113 Kranjcev, 115 Štajercev, 69 Korošcev in 4 Goričani.

Franc Kacijanar in tržaški škof Peter Bonomo (1501—1546) sta bila sama napol protestanta. Z veliko vnemo pa se je lotil dela škof Urban Tekstor (1543 do 1558). Ker so bili tačas zmagani tudi škalkadenski za-vezniki (1547) in je kralj Ferdinand lahko svobodneje nastopal, so morali nekateri duhovniki, ki so s posebno vnemo delali za novo vero, iz dežele. Tekstor, ki je bil vplivna oseba na dunajskem dvoru, je zasnoval načrt za prenovljenje duhovščine, skrbel za vzgojo duhovskega naraščaja z obnovitvijo dunajske bogoslovne fakultete, ki naj bi dobila veliko semenišče, in s tem, da je pošiljal učence v rimski »Collegium Germanicum«. Tekstor, ki si je dopisoval s sv. Ignacijem Lojolskim, je dosegel, da so se poklicali v Avstrijo jezuitje (1551). Ker pa je kmalu umrl in so turške vojske prisilile Ferdinanda, da je moral odnehati nasproti stanovom, Tekstorjevo delo ni imelo trajnih uspehov.

Razmere se tudi pod Ferdinandovim naslednikom v Notranji Avstriji¹, na dvojvodom Karlom (1564 do 1590), niso zboljšale. Stanovi so za plemstvo in za njegove podložnike izsilili popolno svobodo luteranstva in luteranske službe božje (1572), plemiči so kot patroni po mnogih župnijah nastavljali za župnike luteranske pridigarje in silili podložnike v luteranstvo, tudi za mesta in trge so priborili na zboru v Brucku svobodo veroizpovedanja (1578), luteranskega bogoslužja pa nadvojvoda mestom in trgovom ni hotel dovoliti.

Luteranci so uredili v tem času tudi slovensko luteransko cerkev s svojim superintendentom (prvi je bil Trubar) in protestantovsko šolstvo. Usta-

¹ Ferdinand (ki je bil 1558/64. tudi nemški cesar) je razdelil habsburške dežele v tri dele: 1. Češko in Ogrsko. 2. Avstrijo nad Anižo in pod Anižo, Tirolsko z deželami na Nemškem. 3. Notr. Avstrijo: Štajersko, Koroško, Kranjsko z Goriškim.

novili so deželno (stanovsko) srednjo šolo v Ljubljani, kjer sta se razen latinščine učili tudi nemščina in slovenščina, in snovali podeželske (župne) šole, ki naj bi bile slovenske. Ustanovili so (1575) v Ljubljani tudi tiskarno (Janž Mandelc), ki naj bi bila podpora mlademu slovenskemu protestantovskemu slovstvu, a nadvojvoda jo je dal že l. 1580. zapreti. Poživili so ponekod tudi versko življenje — o nekaterih grajskih rodbinah se poroča, da so z otroki in s posli zvečer skupno prebirali sv. pismo, oziroma katekizem in peli nabožne pesmi.

Vobče pa sadovi luteranstva niso bili dobri. Splošne posurovelosti prejšnje dobe luteranci niso odpravili, ampak pomnožili; pri razširjanju in brambi svojih naukov so posegli čestokrat po nasilnih sredstvih, poroča se o pobojih in celo o umoru; priimki, katere so dajali luteranski pisatelji, zlasti Trubar, katoličanom, so glasna priča o tem, kako so napadali predikantje katoliško vero, duhovnike in vernike. Nasproti njim so potem nastopili s podobnimi sredstvi tudi katoličani. Ker so luteranci s svojim nastopom avtoriteto stare cerkve omajali, a ljudstva o resnici svojih naukov niso mogli prepričati, je verska zmeda med ljudstvom povzročila popolno versko mlačnost. Pijančevanje, zapravljivost in razuzdanost so se vzgnezdili vsled tega med ljudi kot še nikdar poprej. Plemiči pa so jemali in prodajali posestva dobrodelnih ustanov (špitalov) in cerkvâ in se vedli, kakor da bi bili edini gospodarji v deželi. To je prisililo deželnega kneza, da je nastopil proti luteranstvu z odločnimi odredbami.

2. Primož Trubar.

Prvi bojevnik za protestantovstvo po slovenskih deželah in hkrati prvi slovenski pisatelj je bil Primož Trubar (= Trobar). Rodil se je l. 1508. na Raščici pri Turjaku, bržkone 8. junija, na praznik sv. Primoža in Fe-

licijana. Njegov oče Mihael je bil kot tesar in mlinar premožen mož, a je umrl že leta 1525., o priliki nekega kmečiškega upora, ko so ga uporniki obesili.

Oče ga je poslal v šole. L. 1521. je bil Trubar na mali šoli na Reki, kmalu potem je prišel v Salzburg (na šolo sv. Petra) in odtod na Dunaj (na šolo pri sv. Stefanu). Preživljal se je kot cerkveni pevec in je z drugimi ubožnimi dijaki s petjem prosil milodarov. Kakor se zdi, ga je na Dunaju spoznal tržaški škof Peter Bonomo, ki je do l. 1523. oskrboval dunajsko škofijo. Vzel ga je k sebi v Trst, kjer je bil cerkveni pevec in osebni služabnik škofov in se pripravljaj za duhovniški poklic. Že tu se je navzel protestantovskega duha, kajti škof Bonomo je bil naklonjen novoverskemu gibanju in je svojim učencem med drugim razlagal tudi Kalvinove spise. L. 1527. mu je podelil župnijo v Loki pri Zidanem mostu, h kateri je kmalu dobil še kaplanijo pri sv. Maksimilijanu v Celju. Z dohodki svoje župnije je šel nekaj časa na Dunaj, da izpopolni svoje bogoslovno znanje, a vseučilišča ni obiskoval. Njegovo bogoslovno znanje je bilo skromno, kakor tudi njegovo znanje jezikov; znal je za svoje potrebe poleg slovenskega še laški, nemški in latinski.

L. 1530. ga je posvetil Bonomo za duhovnika in mu dal mesto pridigarja v Trstu. Še isto leto pa ga je poslal v Loko na njegovo župnijo. V Loki je prišlo do prvega spora med novoverskim župnikom in katoliškimi župljani. Ko so hoteli ti na čast sv. Roku, pomočniku zoper kugo, sezidati cerkev, se je Trubar temu s silo ustavil in izzval tako hud odpor pri župljanih, da je bil vesel, ko so mu ljubljanski kanoniki, med katerimi se jih je dosti nagibalo k lutrovstvu, ponudili mesto stolnega pridigarja v Ljubljani (1535). Bival je odslej deloma v Ljubljani, kjer je deloval s prižnice za novo vero in se seznanjal s spisi švicarskih reformatorjev, deloma na Štajerskem, kjer je k

*Spj je bil na Dunaju leta 1527-29.
a pri Bonomu, škofu l. 1523*

dosedanjima beneficijema dobil kot administrator v oskrbo še župnijo v Laškem ob Savinji (vsaj 1533). Ker mu je škof Krištof Ravbar (1493—1536) kmalu prepovedal pridigovati v stolnici, mu je mestni magistrat dal na razpolago cerkvico sv. Elizabete v meščanskem špitalu, kjer je nadaljeval svoje delo skoro brez ovire do l. 1540. Tedaj se je moral na kraljev ukaz vrniti v svojo župnijo, a bival je mimogrede v Trstu (1541).

L. 1542. pa ga je imenoval škof Kacijanar (1536—1544), sam napol luteran, za stolnega kanonika v Ljubljani, kjer je bil zdaj stolni kapitelj povečini luteranski. Kot kanonik je nadaljeval svoje delo za luteranstvo, pridigal zoper češčenje Marijino, zoper sv. mašo, ki jo je zval malikovanje, in zoper katoliške nauke. Razmere so se izpremenile, ko je leta 1544. s kraševskim kmetiškim sinom Urbanom Tekstorjem (Tkalčičem) zasedel škofijski sedež izobražen bogoslovec, odločen katoličan in čist značaj. Trubar je moral kmalu iz Ljubljane na kapiteljsko župnijo v Št. Jerneju na Dolenjskem (1546). Po zmagi nad šmalkaldenskimi zavezniki (1547) pa je došlo kraljevo povelje, naj se Trubar z drugimi voditelji luteranstva vred zapre.¹ Zaporu se je izognil z begom in je prišel l. 1548. v Nürnberg.

Na Nemškem se je Trubar končno in stalno odločil za avgsburško konfesijo, dočim se je prej bolj nagibal k zwinglianstvu; dobil je l. 1548. mesto jutranjega pridigarja v svobodnem mestu Rotenburgu ob Tauberi na Bavarskem, kjer se je tudi oženil. Tu je začel tudi svoje pisateljsko delo. L. 1551. je postal pastor v Kemptenu. Tu je dobil l. 1560. od kranjskih stanov poziv, naj se vrne na Kranjsko; zato je svoje mesto odpovedal, a ureditev Ungnadove tiskarne ga je zadrževala

¹ Povod je dal kanonik Wiener, ki se je branil maševati za umrlo kraljico Ano.

(1561) še dalje časa v Urah, kjer je bil nekaj mesecev tudi župnik. Junija 1561. je prišel v Ljubljano, šel jeseni zopet v Urah, da bi dovršil tam pričeto delo, in se vrnil z družino junija 1562. Kot superintendent slovenske cerkve je deloval za razširjenje protestantstva po Kranjskem in Goriškem, pri katoličanih pa je zbujal mnogo zgledevanja radi obnašanja pri službi božji in pri delitvi zakramentov. Ko pa je leta 1564. natisnil »Cerkovno ordningo« za slovensko luteransko cerkev, je imel to nadvojvoda Karel za kršenje svojih vladarskih pravic, prepovedal je objavo novega cerkvenega reda — kar ga je bilo v Ljubljani, ga je zaplenil — ter izgnal Trubarja iz svojih dežel. Trubar je šel (1565) na Württembergsko, kjer je dobil župnijo v Lauffenu ob Neckarju; kmalu nato (1566) pa se je preselil v Derendingen pri Tubingi. Le enkrat (1567) je še za kratko časa videl domovino. Umrl je 29. junija 1586.

Trubar je prvi slovenski pisatelj in kot ustanovitelj protestantovskega slovstva najvplivnejši med našimi protestantovskimi pisatelji. Ker iz tujine ni mogel več z živo besedo širiti protestantstva med Slovenci, se je po zgledu nemških luterancev oprijel tiska. Mislil je sicer že prej na pisateljsko delo, a v vsi Notranji Avstriji ni bilo tačas še nobene tiskarne, na Nemškem pa jih je bilo že mnogo. In tako sta izšli l. 1550. iz Trubarjevih rok prvi slovenski knjigi, droben, le eno polo obsegajoč „Abecedarium vnd der Klein Catechismus. In der Windiſchen Sprach“¹ in „Catechismus. In der Windiſchen Sprach“.² Pisatelj se ni

¹ Slovenski naslov: Ane Buquice, is tiſ je ty Mladi inu preproſti Slouenci mogo laſku vkrattim zhaſu brati nauzhiti, Vtiſ ſo tudi ty veglyſ ſtati te kerſzhanſte Vere inu ane Molytue, te ſo prepisane od antga Perhatila vſeh Slouenzou.

² Slovenski naslov: Anu kratku Poduuzhene, ſtaterim vſati zhlouit more vnebu prſti.

imenoval; prva knjiga pravi, da je spisana „od aniga Berhatila vseh Slouenzou“, druga pa „durčj Philopatridum Illiricum“. Tiskar Ulrich Morhart v Tubingi pa se je skrtil za izmišljenim imenom; „In Sybenburgen durčj deu Zernei Skurhaniz“.

S prvo knjižico je hotel Trubar mladini in neukemu, nemščine nezmožnemu ljudstvu dati pripomoček, da se nauče brati, in obenem tudi že glavne točke luteranskega verskega nauka; v uvodu govori prav lepo o koristi branja in pisanja. Druga knjiga pa je bila namenjena v prvi vrsti učiteljskemu stanu: farmoštrom, pridigarjem, šolmoštrom in starišem, da bi po njej učili mlade ljudi »prave stare vere in prave stare maše«.

Uspeh teh dveh knjižic pa ni bil velik. Tisti krogi, ki so bili na Slovenskem luteranstvu naklonjeni, plemstvo, meščanstvo in del duhovščine, jih niso potrebovali, ker so bili Nemci ali so vsaj znali nemški; kmetje pa so se nove vere branili. Knjigi sta se slabo razpečavali. Trubar, ki ji je založil, je prišel v denarne stiske in pričetega dela ni hotel več nadaljevati.

Tedaj pa mu je priskočil Peter Pavel Vergerij, bivši modruški in koprski škof, izobražen humanist, po rodu Italijan, ki je postal luteranec in bival pri württembergškem vojvodu Krištofu. Ta je pregovoril Trubarja, da se je lotil prevoda nove zaveze, in mu za tisk priskrbel pomoč nemških knezov in mest, pa tudi notranjeavstrijskega plemstva. In plemstvo je bilo odslej ves čas glavna opora našega luteranskega slovstva; plemstvo je odločilo tudi smer našega literarnega jezika. Dočim je hotel Vergerij prevod svetega pisma, ki bi bil umljiv vsem južnim Slovanom, je plemstvo želelo kranjskega prevoda. Trubar je zato nadaljeval, kakor je pričel, le da je mesto gotskih črk sprejel, pač na Vergerijev nasvet, antikvo, ki so jo nanovo uvedli humanisti.

Z Vergerijem je izdal Trubar l. 1555. novo izdajo svojih prvih dveh knjig (Abecedarium, Catechismus) zdaj s slovenskim naslovom, in »Ta Evangelii Svetiga Matevsha«. Nadaljeval pa je delo Trubar sam, brez Vergerija, a z denarno pomočjo plemstva.

Oskrbel je Slovencem prevod »Novega Testamenta«, ki je izhajal v presledkih od l. 1557., ko je izšel »Ta prvi deil tiga Noviga Testamenta« (evangeliji in dejanja apostolov), do l. 1577., ko je bil s četrtnim zvezkom dovršen »Ta drugi deil tiga Noviga Testamenta«.

Oskrbel je izdajo tudi z obširnimi predgovorom o naukih Luthrove vere (Ena dolga Predguvor, 22 pol, 1557), s kratko postilo (En regishter, ta kashe, kei ty nedelski ino tih.. prasnikiou Euangelij.. se imajo iskati inu naiti. Per tim ie tudi ena kratka Postilla, Vti se pravi, kateri Nauuki.. vřakim Euangeliju fufeb, se imajo nerbule famerkati inu ohraniti, 31½ pole v dveh delih, 1558), in s koledarjem, kakršen je dodejan katoliškemu misalu in breviju (Ta slovenski koledar, kir vselej terpi, 1557). Nova celotna izdaja »Novega Testamenta« s koledarjem je izšla leta 1582. Novemu zakonu se je pridružil prevod psalmov (Ta Celi Psalter Daudov, 1566).

Trubar je oskrbel slovenske protestante tudi z raznimi katekizmi, s pesmarico, s »Cerkovno ordningo«, z »Artikuli (nauki) te prave stare vere kerszhanske« in nazadnje še s prevodom Luthrove »Postile«, ki jo je dovršil še na smrtni postelji; izdal jo je njegov sin Felicijan l. 1595. Trubar je bil tudi eden najplodovitejših zlagateljev protestantskih cerkvenih pesmi.

Trubarjevo področje se je razširilo, ko je došel (1557) na Württembersko bivši deželni glavar štajerski Hans Ungnad baron Soneški. Ta je hotel razširiti luteransko vero po vsem jugu, med balkanskimi Slovani in med Itali-

jani; s pomočjo hrvaščine in srbsščine, ki je bila v Carigradu nekak diplomatski jezik, je upal poluteraniti celo Turke. Ustanovil je v bivšem kartuzijanskem samostanu svetega Amada v Urahuhu, ki mu ga je prepustil vojvoda Krištof, na lastne stroške tiskarno, dal uliti glagolskih in cirilskih črk, dobil hrvaških stavcev in popravljavcev, pa tudi pisateljev, ki so prevajali potrebne knjige, v prvi vrsti sveto pismo, iz nemškega in slovenskega na hrvaški jezik (Stepan Konzul, Anton Aleksandrovič Dalmatin, Jurij Juričić i. dr.). Vodil pa je celo podjetje v literarnem oziru Trubar, dasi hrvaščine ni znal dovolj; pisal je knjigam tudi nemške predgovore.

Trubar je najplodovitejši pisatelj med slovenskimi luteranci. Glavni namen mu je bil, da bi pridobil Slovence za protestantizem; zato je večina njegovih spisov verskoizpovednega značaja, prepojena z napadi na katoliško vero in vernike. V prvem času je bila ta polemika še bolj mirna, po njegovi vrnitvi v domovino pa, ko je videl moč luteranskih stanov, je sipal najkrepkejših izrazov in psovka na »malikovske papežnike«. V svojih spisih pa govori tudi o koristi branja in pisanja, o načinu, kako treba urediti šolstvo luteranske veroizpovedi, o veliki dobroti tiska, pa tudi o sebi in o svojem življenju in delu, a vse je podrejeno glavnemu namenu, boju za luteranstvo.

Trajne vrednosti je Trubarjeva priredba našega črkopisa: Nemško, zgolj pisno razliko med dolgim in kratkim *s* (ſ-š, f-s) je sprejel, dasi nedosledno, za izražanje dveh različnih glasov *s* in *z*; nanovo je uvedel preprostejši znak *h* mesto nemškega *dh*, vsled tega sta iz nemškega *ſdh* nastala *lh* in *sh*, ki ju rabi brez doslednosti za *š* in *ž*; podobno je nanovo ustvaril *zh* kot znak za *č*. Po Kreljevi in Bohoričevi reformi je ta črkopis veljal do 19. stoletja. Po posredovanju Dalmatinove »Biblije« je dobil tudi

Trubarjev prevod novega zakona trajno vrednost, ker je Dalmatin po njem priredil svoj prevod novega zakona. Prevajal pa je Trubar deloma po Luthru, deloma po Vulgati.

Za čistost in lepoto slovenskega jezika se Trubar ni preveč trudil; ni iskal, kakor pravi, »lepih, gladkih, visokih, kunštnih, novih ali neznanih besed«, posebno »hrvaških«, ne, »temuč te gmajnskè krajske preproste besede«, kmetiški jezik, kakor se govori na Raščici. Rabil je tudi tujke, ki jih narod govori, dasi je zanje poznal in časih tudi rabil navadni slovenski izraz (uržoh — vzrok, gnada — milost, leben — život, štima — glas itd.), rabil pa je tudi celo vrsto tujk, ki jih narod ne pozna; vendar pa je tvoril tudi nove slovenske besede časih prav lepo (bogastvo — božanstvo, ohranjenik — odrešenik); večinoma pa jih je koval preveč suženjski po nemškem kopitu (izlaga, Auslegung — predgovor, žen. sp. (!), die Vorrede, dolj postaviti — abschaffen; raven pild — Ebenbild i. dr.). Tudi skladnja je preveč nemška, spolnik je rabil skoro redno. — Za zgodovino slovenskega jezika pa je Trubarjeva slovenščina zelo dragocena, ker nam je ohranila mnogo starinskih besed in oblik.

3. Sebastijan Krelj in Jurij Juričić.

S Trubarjevim jezikom že v njegovem času ljudje niso bili posebno zadovoljni, upirali so se mu zlasti vsi, ki so temeljiteje poznali jezik in so hoteli Luthrovemu zgledu slediti tudi s tem, da bi pisali lep in čist, domač jezik.

Posebno velja to za Sebastijana Krelja. Rodil se je v Vipavi l. 1538.; študiral je v Jeni pri Matiju Frankoviću Vlašiću (Flaccius Illyricus), znanem protestantovskem bogoslovcu iz Labina v Istri; bil je njegov učenec tudi glede jezika, ker se je brez dvoma pri njem se-

znanil s hrvaščino in z glagolsko književnostjo; znal pa je poleg obeh klasičnih jezikov tudi hebrejski. L. 1563. je prišel z Vlašičem v Ljubljano, postal Trubarjev pomočnik pri pridiganju in učitelj za sveto pismo in proste umetnosti na stanovski šoli. Po Trubarjevem odhodu je postal, 27 let star, njegov naslednik kot superintendent, a je umrl že l. 1567. v Ljubljani.

Krelj je izdal v slovenskem prevodu I. del bojevite Spangenbergove *Postile* (1567). Nedeljskih evangelijev te postile pa ni sprejel iz Trubarjevega prevoda, ampak jih je priobčil v lepem lastnem prevodu, ki se mu le čisto nalahko pozna, da je imel prevoditelj pred seboj tudi Trubarjevo besedilo. Sledil je v marsičem glagolskemu cerkvenoslovenskemu prevodu hrvaške recenzije. V uvodu se sklicuje za svoj jezik (v nasprotju s Trubarjevo »kranjščinoc«) na »našiga imena inu jezika ljudi, kir so okuli nas, Dolence, Istriane, Vipavce etc., kateri skoraj povsod čistēši slovensko govore, kakōr mi-po Kranju inu koroški deželi* do polu nembški«. Zapustil je v rokopisu bržkone tudi že nadaljevanje te postile in je spisal, oziroma priredil več pesmi za Klombnerjevo in za Trubarjevo pesmarico. Napisal je tudi katekizem (*Catechesis slavica* 1567), po katerem so se učili v 1. razredu stanovske šole.

Krelj je pisal najboljšo slovenščino izmed vseh naših luteranov: ni sicer prosta vseh tujk, vendar pa presega po čistosti vse sodobnike, zlasti pa se odlikuje po domači in preprosti skladnji; tu in tam pa mu je ušla (po Vlašičevem vplivu) tudi kaka hrvaška posebnost. Važna je tudi Kreljeva črkopisna preosnova. Ločil je strogo *s* in *ʃ*, *sh* in *ʃh*, *u* in *v* in je uvedel znak za mehčanje (lūdi = ljudi, bulie = bolje), za polglasne vokale (*â*, *ò*) in za ozki *e* (*é*). Za razvoj našega pismenega jezika je bila velika škoda, da je Krelj umrl, preden si je mogla njegova preosnova priboriti zmago.

Tako pa se je že v novi izdaji Kreljeve knjige in dveh nadaljnjih delov Spangenbergove Postile, ki jih je priredil Jurij Juričić, nadomestil Kreljev pravopis s Trubarjevim in tudi Kreljev prevod se je nekoliko približal Trubarjevi kranjščini.

Jurij Juričić (Jurišić), s priimkom Jurij Kobilica, je bil Hrvat iz Vinodola, kjer je bil odkraja tudi duhovnik. Že l. 1547. pa je v Kamniku pridigal v novoverskem duhu in se v Ljubljani popolnoma poluteranil. Bival je odslej kot predikant v raznih krajih na Kranjskem, l. 1562. je šel za nekaj časa kot hrvaški prevajavec v Urah, nadaljeval pa je to delo na Kranjskem. Umrl je v Ljubljani l. 1578. Juričić je kot pisatelj deloval v hrvaškem in slovenskem slovstvu. V Urahu je l. 1563. izdal »Ene duhovne pešnice«, za katere je zložil tudi nekaj pesmi; po Kreljevi smrti je dobil od deželnih stanov naročilo, naj Kreljevo delo dovrši. Storil je to že l. 1568., bržkone na podlagi Kreljevega rokopisa in v Kreljevem črkopisu. A ko je knjiga l. 1578. pri Janžu Mandelcu v Ljubljani v treh delih izšla, je bil pravopis in nekoliko tudi jezik popravljen v zmislu Trubarjevega sloga. Storil je to mogoče Bohorič, ko je delo pred tiskom pregledal.

Tako je v prvi dobi našega protestantovskega slovstva Trubarjev črkopis in jezik zmagal nad Kreljevo preosnovo, dasi je ta pomenila v obeh ozirih velik napredek.

4. Adam Bohorič in Jurij Dalmatin.

Na temelju Trubarjevega dela se je izvršila tudi končna ureditev slovenskega črkopisa in slovnice po Adamu Bohoriču in v njegovem slogu se je dogotovil celotni prevod svetega pisma po Juriju Dalmatinu; vendar pa sta uporabila pri svojem delu tudi vsaj najvažnejše Kreljeve pridobitve.

Adam Bohorič je bil Ungnadov podložnik, bržkone iz okolice Krškega. Kje in kdaj se je rodil, ne vemo; l. 1546. je bil na wittenberškem vseučilišču, kjer se je učil pri humanistu in reformatorju Melanchthonu. Kot dijak se je seznanil razen z nemščino, latinščino, grščino in hebrejščino tudi z raznimi slovanskimi jeziki, pred vsem pa s hrvaščino in z glagolskim slovstvom. Ko se je vrnil kot magister filozofije, je otvoril (1551) v Krškem učni in vzgojni zavod, l. 1566. je prišel kot ravnatelj deželne latinske šole v Ljubljano in bil l. 1582. upokojen, dve leti potem pa je postal deželni šolski nadzornik. L. 1598. je še živel; kdaj je umrl, nam ni znano.

Ko je poseben odbor pregledoval Dalmatinov prevod svetega pisma, je Bohorič sodeloval pri jezikovni in pravopisni reviziji. Na podlagi teh dogovorov je potem sestavil slovnico, da bi bodoči pisatelji hkrati z biblijo dobili tudi pravila, po katerih naj bi v bodoče pisali. To so njegove »Zimske urice« (Arcticae horulae), ki so izšle istočasno z biblijo v Wittenbergu l. 1584. Bohorič je slovnico sestavil po latinskem vzoru (ohranil je celo Melanchthonove zglede); vsled tega ni spoznal bistva slovenskih sklonov; navaja jih pravzaprav samo štiri (ker je vokativ = nom., ablat. = genet.), ni pa našel mestnika in orodnika.¹ Vendar pa se ozira tudi na druge slovanske jezike, posebno na hrvaščino in na glagolsko slovstvo. Tako pravi o spolniku, da ga slovenski jezik ne potrebuje, kar lahko vidimo pri starejših jezikih (dalmat. in hrv.), iz katerih je kakor iz vrelca potekla kranjščina; če se spolnik rabi,

¹ Oba ta skloni navaja le kot izjemi. Sledovi mestnika se nahajajo pri sklanji ablativa-genetiva, n. pr. od teh ozhetov, ozhetih, dvojna oblika je nastala vsled kontaminacije predlogov *od* in *o*. O orodniku govori B. pri predlogu *pred*: Ta predlog izpreminja končnico dativa ednine m. in sred. spola v *om* ali *jom*, n. pr. pred ozhetom, pred telefom;

je to slabo posnemanje nemškega jezika. Le pri zgle-
dih 'sklanjatve se rabi za razločevanje sklonov. V
>glasoslovju in pravopisju< razlaga Bohorič slo-
venske glasove, in kako jih je treba pisati. V glavnem je
sprejel Trubarjev črkopis, ki ga pa je izpopolnil po Kre-
ljevem vzoru, le znakov za mehčanje ni sprejel. Uvod
pa govori z veliko ljubeznijo o slovenskem jeziku in o
razširjenosti slovanskih narečij. — Bohoričeva slovnica je
bila temelj vsem slovenskim slovniciam do Pohlina (1768)
in Gutsmanna (1777). Bohorič je napisal tudi šolsko
začetnico za latinski, nemški in slovenski jezik (Ele-
mentale Labacense trium linguarum, v Ljubljani, ok. 1578),
ki pa se nam ni ohranila.

Glavno delo slovenske reformacije je monumentalna
izdaja >Biblije<, ki jo je v slovenskem prevodu izdal
Jurij Dalmatin. Bil je Bohoričev rojak; rodil se je
okrog l. 1546. v Krškem in je hodil blizu do 18. leta v
Bohoričevo šolo. S podporo deželnih stanov, ki sta mu jo
posredovala Trubar in Krelj, je šel nato (1565) v >samo-
stansko< učilnico v Bebenhausen (pri Tubingi), po
enem letu pa na vseučilišče v Tubingi, kjer je prišel v
Tiffernov zavod; tu se je učil jezikov in bogoslovja in se
vadel tudi slovenskega pisanja, pač pod vplivom Primoža
Trubarja, ki ga je tudi denarno podpiral. Dovršil je še
v Tubingi prevod prve Mojzesove knjige. L. 1569. je postal
magister filozofije in je prišel l. 1572. v Ljubljano

nekaterе besede imajo celo o, n. pr. pred mano ali meno.
Pri ženskem spolu se doda končnica o, n. pr. pred vodo,
ali pa jo, n. pr. pred materio, pred boshjo volio.
V dvojini se ta sklon konča na ma, n. pr. pred ozhetma,
(pravzaprav ozhetoma, a se skrči), pred materma,
pred ozhima. V množini pa se konča sklon v vseh treh
spolih na — mi, n. pr. pred ozhetmi, pred matermi,
pred ozhemi ali ozhmi.

za nemškega in slovenskega pridigarja. V domovini je nadaljeval prevajanje svetega pisma ter ga, kakor se zdi, že v treh letih dovršil. Tedaj se je začel pogajati z deželnimi stanovi radi tiska, predložil jim je svoj prevod s prošnjo, da bi ga dali pregledati in natisniti. V ta namen se je nastanil v Ljubljani tudi tiskar Janž Mandelc (1575), doma s Kranjskega ali Goriškega. Vendar pa so se pogajanja zavlekla za več let.

Med tem je izdal Dalmatin pri Mandelcu več sveto-pisemskih knjig: najprej »Jesus Sirah« (1575), potem pet Mojzesovih knjig (kot »Biblie.. Pervi Deil« 1578), nato še »Salomonove Pripuviſti« (1580). Razen tega pa je zlagal tudi cerkvene pesmi. Ko so se kranjski, štajerski in koroški stanovi zedinili radi prispevka k tiskarskim stroškom, se je l. 1581. v Ljubljani sešla revizijska komisija bogoslovcev in poznavateljev jezika. Po dvomesečnem delu (od avgusta do oktobra) so poročali, da prevod ustreza vsem zahtevam.

Prvotno so hoteli biblijo tiskati pri Mandelcu v Ljubljani; a nadvojvoda Karel je dal njegovo tiskarno že l. 1580. zapreti radi tiska bibličnih knjig; tisk biblije je bil namreč regal (vladarjeva pravica). L. 1582. je moral tudi tiskar sam v pregnanstvo. Zato se je tiskala knjiga v Wittenbergu pri dedičih Hansa Kraffta. Tisk in korekturo sta vodila Dalmatin in Bohorič, ki sta šla v ta namen s tremi slovenskimi popravljavci na Nemško. »Biblia, tu je v f e l v e t u p i f m u«, se je dotiskala v dobrih petih mesecih in izšla proti koncu l. 1583. v 1500 izvodih, z letnico 1584. Poslali so jo v sodih kot trgovsko blago na Slovensko.¹

¹ Stroški za tisk (2218 gl.), za pisatelja, popravljavce, za potovanje na Nemško, za vezavo knjig in prevoz v domovino so znašali okrog 8000 gl. Prispevali so zanje štajerski stanovi 1000 gl., koroški 900 gl., ostalo pa kranjski.

Istočasno kot »Biblijo« je dal Dalmatin natisniti še dve knjigi, peto izdajo pesmarice in molitvenik »Kärizhanške lepe molitve«, ki ga je po Musculu (Méusel) prevedel iz nemškega.¹ Po svojem povratku z Nemškega je dobil Dalmatin kmalu (katoliško) župnijo Škocijan pri Turjaku, ki sta mu jo svojevotjno dala brata Turjaška. L. 1589. je nenadoma umrl v Ljubljani.

Dalmatinova »Biblia« je za naše slovstvo podobnega pomena, kot Luthrova, ki je izšla petdeset let poprej, za nemško: postavila je temelj slovenskemu pismenemu jeziku. Vendar sta oba pisatelja delala čisto različno. Luthru je šlo v prvi vrsti za to, da napiše svoj prevod v taki pristni nemščini, kot jo govore »mati v hiši, otrok na ulici, preprosti mož na trgu«, hotel je govoriti »nemški, ne latinski ali grški«; Dalmatin pa je ostal na poti, ki jo je pokazal Trubar; šlo mu je za to, da čim natančneje posloveni Luthrov nemški prevod, ne pa za to, da bi čim najboljše slovenski prevajal iz grškega in hebrejskega, dasi je oba jezika dobro poznal. Kriva je bila temu v prvi vrsti velikanska avtoriteta Luthrova, pa tudi Trubar, ki ga imenuje Dalmatin svojega »ljubljenega patrona in v Kristu očeta«. Tako je lahko sprejel ves Trubarjev prevod »Novega Testamenta«, le da ga je izdatno popravil. Priredil ga je do podrobnosti natančno po Luthru. Vsled tega je tudi skladnja kakor pri Trubarju zelo po nemškem prikrojena in Dalmatinov jezik je v splošno le zboljšana Trubarjeva kranjščina. Precej je popravljen besedni zaklad; Dalmatin je izkušal tujke nadomestiti z domačimi besedami, ponesrečene nove

¹ Drugo izdajo je oskrbel l. 1595. Trubarjev sin Felicijan Trubar. Ta molitvenik se je rabil pri slovenskih protestantih na Koroškem (pri Podkloštru) še dolgo potem, ko je bilo luteranstvo na Slovenskem splošno zatrto. Po 200 letih je doživel še novo izdajo v Celovcu (1784).

tvorbe Trubarjeve pa z dobrimi slovenskimi izrazi; tudi spolnik rabi manj pogosto. Marsikaj pa je tudi poslabšal.¹ Hkrati je izginil tudi marsikak Trubarjev starinski izraz in mnogo starinskih oblik, tudi njegov historični sedanjik. Vendar pa je Dalmatinova »Biblija« v celoti občudovanja vredno delo. Da je zmožgel naš jezik trideset let potem, ko je izšla prva slovenska knjižica, tako mogočno in težko nalogo, ko je bilo treba ustvariti kar nepregledno število novih, ljudstvu neznanih izrazov za številne abstraktne pojme svetega pisma, to je neprecenljiva zasluga Dalmatinova, pa tudi njegovih predhodnikov, posebno Trubarja.

Biblija je bila namenjena v prvi vrsti za predikante in duhovnike na Slovenskem, mnogo je je šlo tudi med plemstvo.² Rabili pa so jo tudi katoliški duhovniki, po l. 1602. s posebnim papeževim dovoljenjem, dasi so jo mo-

¹ Nekaj primerov: Zboljšal je n. pr. Mat. 2, 16: Luther: mit Fleiß, Trubar: ffliffom, Dalmatin: ikarbnu. — Mat. 2, 13: L.: hinweg gezogen, T.: fo prozh vlekli, D.: prozh odhli. — Mat. 25, 14: L.: über Land zog, T.: zhes deshelo ulekal, D.: fhäl. Mat. 25, 14: L.: tat aus, T.: zhes dal, D.: isrozhil. — Mat. 25, 22: L.: trat herzu, T.: perftopi femkal, D.: je perftopil. — Poslabšal je n. pr. Ps. 7, 9: L.: Der Herr ist Richter über die Leute, T.: Ta Gofpud fodi te ludi, D.: Gofpud je Rihtar Zhes Ludy. — Ps. 112, 8: L.: fürchtet sich nicht, bis er seine Lust... siehet, T.: Se ne boy, Dotle ne vidi fuiga lušta, D.: Se neboji, Dokler on fvoje shejle.. vidi. — Ps. 149, 8: L.: zu binden... ihre Edeln mit eisernen Fesseln, T.: Da.. bodo.. nih Vyude shelesnimi potami vefali, D.: De bodo.. Shlahtnike s'shelesnimi fhpringarji vesali. — 2. Kor., 12, 3: L.: weiß ich nicht; Gott weiß es, T.: jest ne veim, Bug vei, D.: tga jeft nevejm, Bug je vej.

² Za protestante je bil tekst Dalmatinove »Biblije« avtoritativen, sprejet je tudi v Trubarjev prevod Luthrove »Postile« (1595) in tudi v rokopisnih izpiskih iz Spangenbergove »Postile«, ki so nastali med koroškimi protestanti okoli l. 1600., se je Krelj-Juričičev prevod evangelija nadomestil z Dalmatinovim tekstom.

rali jemati ljudstvu iz rok, v prvi vrsti radi obširnega slovenskega predgovora, ki je nekaka učna knjiga Luthrovih verskih nauk, radi (Luthrovih) uvodov k posameznim svetopisemskim knjigam ter radi številnih opomenj, pisanjih v strogo protestantovskentem zmislu. Dalmatinovo besedilo je bilo tudi temelj katoliškim prevodom svetega pisma poznejših dob in tako se oznanja še danes beseda božja s prižnic deloma z Dalmatinovimi, in v kolikor temelji njegov »Novi Testament« na Trubarju, s Trubarjevimi besedami.

5. Pesmarica.

Poleg luteranskega katekizma in svetega pisma je bila za luterance najvažnejša knjiga pesmarica.

Nabožno pesem v narodnem jeziku je ustvarila že katoliška cerkev srednjega veka. Razvila se je najprej izven maše in se uporabljala najprej pri procesijah, romanjih, pred pridigo in po pridigi, pri božičnih, velikonočnih igrah in drugih prazničnih slovesnostih v cerkvi in izven cerkve; pozneje se je pelo v narodnem jeziku tudi pri maši, razen ob slovesni službi božji, a tudi tedaj je pelo ljudstvo po sekvenci kako pesem v narodnem jeziku. Jezik službe božje pa je bil in ostal latinski. Luther je šel dalje. Uvedel je najprej za male cerkve tudi pri slovesni službi božji mesto latinskega petja (Jakor Credo, Sanctus, Agnus) nemško petje; čini bolj je oddaljil svojo službo božjo od katoliške maše, tem večjega pomena je bilo petje, in ko je mašo čisto odpravil, je bilo petje poleg pridige glavna stvar. Priredil je zato mnogo starih cerkvenih pesmi in spesnil novih, največ po motivih psalmov in latinskih himen.

Na drugi strani pa je Luther tudi glavne točke svojega katekizma preli v verze in porabil tako petje kot

pomoček pri verskem nauku: *Der Catechismus Gesangsweise gestellet durch D. Martin Luther.*

Ob teh katekizemskih pesmih je zastavila tudi slovenska reformacija. Trubar je svojemu prvemu katekizmu dodal šest verzificiranih katekizemskih razlag z melodijami (*Auslegung in Gesangsweis*), ki so urejene podobno kot pri Luthru, in Luthrovo litanijo; v »*Abece-dariju*« (1555) pa je priobčil riman očenaš.

Z izdajo pesmarice pa ga je prehitel radikalni Klombnerjev krog. Ko je bival Trubar v Ljubljani (1561—1565), je Klombner zbral pesmarico, ki pa je Trubar ni hotel izdati, ker so se mu zdele pesmi preslabo rimane. Kljub temu pa jo je dal Klombnerjev privrženec Juričič I 1563. natisniti pri Ungnadu v Urahu (*E n e d u h o v n e p e i f n i*). Zbirka obsega že znane katekizemske pesmi Trubarjeve (1. del) in njegov očenaš ter 59 drugih pesmi, med njimi 8 Juričičevih in nekaj Kreljevih. Ta pesmarica pa se ni uvedla v praktično porabo, ker jo je Trubar kot nedostatno odklonil.¹

Štiri leta pozneje je izšla cerkvena Trubarjeva pesmarica z notami, ki kaže v naslovu še svoj prvotni namen kot verzificiran katekizem: *Ta celi Catechismus, eni Pfalmit, inu tih vegshih Godij, Stare inu Noue krfzhanske Peifni od P. Truberia, S. Kreilia inu od drugih sloshene.*² Za prvo izdajo (1567) sta izšli kmalu zaporedoma druga

¹ Posebno je bil Trubar (z dež. stanovi vred) hud radi sramotilne pesmi na katoliško duhovščino; bila mu je neprijetna, ker bi mu bila lahko nevarna, saj je zbirka imenovala samo njegovo ime (radi njegovih katekizemskih pesmi). Stvarno pa je Trubar sam v »*Cerkovni ordningi*« katoliško duhovščino morda še bolj sramotil.

² Prvih dveh izdaj se ni našel dozdej noben izvod; naslov po tretji izdaji (1574).

in tretja izdaja l. 1570. in 1574. (vse v Tubingi); v tretji se je pojavil prvič Jurij Dalmatin.

Ze l. 1575. pa je izdal Trubar v posebni knjižici »Tri duhoske Peifsnic« z napevi, ki jih je zložil »vnuuizhni dolgi teshki bolesni«, skupno s šestimi Dalmatinovimi prepesnitvami svetopisemskih spevov (največ psalmov) in z eno božično pesmijo Schweigerjevo. Dalmatin pa je izdal l. 1576. v Ljubljani obširno pesem o trpljenju Kristusovem v knjigi »Paffion«. Vse te pesmi so se sprejele v 4. izdajo pesmarice, ki sta jo izdala Trubar in Dalmatin v Ljubljani 1579. V njej se je pomnožilo posebno število Dalmatinovih pesmi; enako tudi v 5. izdaji, ki jo je oskrbel Dalmatin sam v Wittenbergu l. 1584. Nanovo se je pojavil v njej Adam Bohorič z otroško jutranjo in večerno pesmijo, ki jo je zložil za svoje otroke. Šesto in poslednjo izdajo je oskrbel l. 1595. Felicijan Trubar v Tubingi, zopet pomnoženo po različnih novih pesnikih (najbolj po Marku Kumprehtu); nekaj se jih je sprejelo tudi iz Klobner-Juričićeve pesmarice.

Slovenska protestantovska pesmarica, kakor vidimo, ni delo posameznega pisatelja, ampak je nekako skupno delo slovenske protestantovske cerkvene občine. Nastajala in rasla je celih 45 let. Ko je izšla poslednja izdaja, so bili njeni začetniki že vsi v grobu.

Vseh pesmi je v izdaji iz l. 1595. ravno 100, 69 jih ima melodije. Slaba polovica (46) jih je prevedenih po nemških in (posredno) po latinskih in čeških izvirnikih, dobra polovica jih je po obliki več ali manj samostojnih, vsebinsko pa so tudi te svobodne prepesnitve znanih nemških ali pa svetopisemskih tekstov. Največ jih je zložil Dalmatin (28), za njim Trubar (24) in Krelj (11); brezimnih je 24, med njimi pet starih slovenskih cerkvenih pesmi

(ena božična, velikonočna v dveh verzijah, binkoštna in deset zapovedi). Protestantje so jih, kjer se jim je zdelo potrebno, izpremenili v zmislu svojega verskega nauka.¹ Napevi so vseskozi tujega izvora: ali so stare cerkvene himne, ali pa so sprejete iz nemških pesmaric in iz pesmarice čeških bratov (v nemški izdaji).

Prozodija in metrika protestantovskih pesmi se morata presojati le v zvezi z napevom. Kakor pri nemških rokodelskih pesnikih (Meistersinger) se zlogi ne merijo, ampak štejejo. Naglas verza se vsled tega pogosto ne strinja z besednim naglasom. Stare (narodne) pesmi so svobodnejše zgrajene: glavno so jim naglašeni zlogi; med njimi je lahko po več nepoudarjenih zlogov, lahko pa si sledita tudi neposredno po dva naglasa (neenakosti je zravnal napev po protestantih nanovo dostavljene kitice pa se ravnaajo po umetni metriki protestantov (n. pr. v velikonočni pesmi). Rime se ravnaajo po verzem, ne po besednem naglasu (govuril — oblubil; (e)dinigá — sazhetká), nadomesčujejo jih pa tudi asonance, časih celo samo aliteracija. Kot pesnitve pesmi naših protestantov daleč ne dosega o Luthrovih cerkvenih pesmi.

Protestantovske pesmarice so močno vplivale na ljudstvo; to kaže množična izdaj. Rabile so se tu in tam celo po katoliških cerkvah, dokler jih ni katoliška reformacija radi odločno protikatoliškega značaja mnogih pesem prepovedala. Pa tudi potem, ko se je luteranstvo pri nas že zatrló, je več tekstov in napevov prešlo v knjige katoliških pisateljev v 17., deloma še v 18. stoletju. Pri slovenskih luterancih na Koroškem (v okolici Podkloštra) pa so živele in se prepisavale še v drugi polovici 18. stoletja.

¹ Najbolje se to vidi pri velikonočni pesmi.

6. Delo katoliške duhovščine. Rokopisi svetne vsebine. Megiser.

Odpor katoliške duhovščine proti luteranstvu je bil v prvih časih le malo odločen. Premalo je bilo v njej verske gorečnosti, manjkalo pa je tudi dovolj izobraženih duhovnikov, ki bi se bili lahko uspešno ustavili protestantovskim predikantom, izmed katerih so bili mnogi vzgojeni na nemških vseučiliščih. Duhovščina se je omejevala na dotedanji način dušnega pastirstva in se je samo z besedo borila zoper verske zmote.

Iz tega časa so se nam ohranili na praznih prvih in zadnjih straneh stare latinske knjige drobni zapiski nekoga duhovnika, ki je deloval kot pridigar v Gorici (goriški rokopis). Zapiski obsegajo kratke slovenske molitvene obrazce (iz l. 1551.—1558.), načrt slovenske pridige iz l. 1551. in nekaj italijanskih tekstov.

Ko se je vsled prizadevanja škofa Tekstorja in vsled delovanja jezuitov in drugih veri zvestih redovnikov začelo množiti število izobraženih duhovnikov, so pričeli katoličani rabiti tudi orožje luterancev, tiskano besedo. L. 1574. eno leto preden se je v Ljubljani tiskala prva slovenska luteranska knjiga, je izšel v Gradcu prvi slovenski katoliški katekizem. Trubar nam poroča o njem v (nemškem) uvodu »Catehisma sdveima islagama« (Ljubljana, 1575) takole: Nekateri dobri kristjani in zvesti služabniki cerkve božje v deželi kranjski so mi poslali preteklo jesen 74. leta nov jezuitski katekizem, tiskan v slovenskem jeziku z naslovom „Compendium Catehismi Catholici in Slavonica lingua... Per Fratrem Leonhardum Pacheneckerum, professum ac Sacerdotem coenobii Victoriensis almi Ciltercienlis ordinis. Graecii Styrie Metro-

poli... Anno 1574.¹ V njem da brani dobri menih papeških sedem zakramentov, sedem naglavnih grehov, štiri v nebo vpiljoče grehe, sedem dobrih del usmiljenja, klicanje svetnikov, ave Marijo in druge razvade in jih ima za katoliške. Ravnotam poroča Trubar tudi o ostri disputaciji, ki jo je izdal neki slovenski jezuit in v njej dokazuje, da je katoliška vera prava, luteranska pa kriva. »In ker so torej jezuitje, kakor sem povedal, začeli tudi v slovenskem jeziku pisati zoper evangeljske nauke, sem kljub boleznim in starosti sestavil obširno pridigo ter jo natisnil obenem s katekizmom.« V »registru« pa je zapisal jezno še enkrat: »Jefuitarij, noui Menihi, ... Papeshoui Slidniki, bogati, Starih ludi inu mladih Otruk Sepelauci, Slouenski pišhejo.«

Pisatelj te prve slovenske katoliške knjige, Leonhard Pachenecker (Pachernecker), je bil subprior v Vetrinju; l. 1579. je postal opat v Kostanjevici, a je umrl že 30. septembra 1580. O njegovem katekizmu vemo samo to, kar nam je povedal o njem Trubar; dozda se ni našel še noben izvod. O jezuitovi razpravi pa sploh ne vemo, ali je bila pisana v slovenskem jeziku ali ne, kajti iz Trubarjevih besed, da jezuitje slovenski pišejo, se to ne more dovolj gotovo sklepati, ker imenuje tudi knjigo cistercijana Pacherneckerja — jezuitski katekizem.

Slovenski katekizem je dal natisniti tudi tržaški škof Ingenerij (1576—1600), da bi tržaška duhovščina po njem ob nedeljah in zapovedanih praznikih poučevala okolice v krščanski nauki. Tudi ta se ni ohranil. Morda se je izgubilo takih knjig tudi še več, vendar pa je gotovo,

¹ Naslov v slov. prevodu: Kompendij katoliškega katekizma v slovenskem jeziku... Po bratu Leonhardu Pacheneckerju, redovniku in duhovniku vetrinjskega samostana blagodatnega cistercijanskega reda. V Gradcu, glavnem mestu Štajerske... leta 1574.

da se katoliška duhovščina glede tiska ni mogla meriti z obširno literaturo protestantov, ki so jo iz svojih bogatih sredstev podpirali nemški knezi in mesta, premožno plemstvo in meščanstvo.

Iz protestantovske dobe imamo tudi nekaj rokopisov posvetne vsebine. Najstarejši med njimi so pač prisega mesta Kranja (okoli 1550). L. 1570. je pisana prisega pri Veliki nedelji na Štajerskem, Najstarejši slovenski prevod zakona pa je prevod vno-gradskega zakona, izdanega v nemščini l. 1543.: »Gornih buqui... Priuilegium. Is Nou uflauenki Jefigk Istulmazhan skufi Andrea Rezla, Farmoftra na Rakj, Anno M: D: LXXXII«. Pravopis kaže, da je Recelj poznal Trubarjeve knjige, jezik ima mnogo tujk, skladnja je zelo neokretna, posneta po nemškem pravniškem jeziku.

Tudi slovar smo dobili v protestantovski dobi. Izdal ga je Nemeč Hieronymus Megiser. Doma je bil v Stuttgartu, študiral pa je v Tubingi; bil je prijatelj Dalmatinov in dveh Trubarjevih sinov. Kot magister je prišel za domačega učitelja v Ljubljano k plemiški rodbini Kisel iz Fužin, ki je zelo pospeševala slovenski luteranski tisk. Popotoval je potem večkrat po Italiji, bil je domači učitelj na Štajerskem, historijograf v Gradcu. Od l. 1593. do 1601. je bil ravnatelj protestantovske šole v Celovcu, potem so ga kot protestanta izgnali in je bival po raznih nemških krajih, v Frankfurtu, Lipskem, Geri, nazadnje v Lincu, kjer je umrl (1619). Bil je polihistor in zelo plodovit nemški pisatelj; znanih nam je 42 njegovih del v 58 izdajah. Nas zanima v prvi vrsti njegov »*Dictionarium quatuorlinguarum, videlicet Germanicae, Latinae, Illyricae (quae vulgo Sclavonica appellatur) & Italicae five Hetruscae*«. Izšel je v Gradcu l. 1592. Slovarju dodani zgledi sklanje in sprege kažejo, da jih je izpisal iz Bohoričeve slovnice, da pa je izpremenil tu in tam kaj po last-

nem znanju. S slovenščino se je seznanil nekoliko že v Tubingi, ko je občeval z Dalmatinom in drugimi slovenskimi tovariši, še bolj pa na Kranjskem. Razen tega slovarja, ki ga je izdal še drugič (v Frankfurtu l. 1608.), se ozira na slovenščino tudi njegov mnogojezični slovar (*Thesaurus Polyglottus*, 2 zvezka, Frankfurt, 1603 in 1613). V svojem zgodovinskem delu »*Annales Carinthiae*« (Lipsko 1612) opisuje koroško deželo in govori tudi (a nekritično) o zgodovini Slovencev.

IV. Doba katoliškega preporoda (1598—1765).

1. Katoliška reformacija. Prosvetne razmere.

Luteranstvo si na Slovenskem ni moglo priboriti zmage. Upirala sta se mu cerkev in država.

Nevednost in mlačnost katoliške duhovščine v zvezi z nedostatno cerkveno disciplino in prijenljivost vladarjev, ki so potrebovali pomoči deželnih stanov zoper vnanje sovražnike, posebno zoper Turke, so omogočili prve uspehe luteranstva, ki so dosegli svoj višek na zboru v Brucku (1578).

V tem se je bila cerkev na znotraj okrepila. Papežem renesančne dobe so sledili papeži z glednega življenja, ki so se z veliko vnemo lotili dela, da popravijo, kar so zamudili njihovi predniki. Tridentinski cerkveni zbor (1545—1563) je pojasnil in utrdil katoliške verske nauke in postavil z različnimi reformami temelj za prenovitev cerkvene discipline in verskega življenja. Novi jezuitski red (1540) je cerkvi pri tem krepko pomagal. Nanovo so se uredila vzgojevališča za duhovnike, obnovile so se stare katoliške šole, ustanovilo se je katoliško vseučilišče v Gradcu (1586). Škofje, ki so izšli čestokrat iz kmetiških in meščanskih slojev, so se začeli zavedati, da so v prvi vrsti dušni pastirji in ne posvetni vladarji. Na kanoničnih vizitacijah so odpravljali stare razvade, odstavljali in kaznovali slabe duhovnike in utrjevali ljudstvo v katoliški veri (zlasti ljubljanski škof Tavčar in patriarh Francesco Barbaro).

Tudi državna oblast se je lotila dela. Kakor je bila v nemški državi nova vera povod, da so se državni

knezi borili zoper cesarja za popolno neodvisnost, je bil tudi v Notranji Avstriji boj za luteranstvo hkrati boj zoper oblast katoliškega deželnega kneza.¹ Vedno večja upornost deželnih stanov, ki so prezirali vladarjeve ukaze in so nameravali tudi že z oboroženo silo preprečiti, da bi se izvedli, je izzvala vladarjev odpor. Zato že nadvojvoda Karel nikakor ni hotel dovoliti mestom in trgom luteranskega bogoslužja.

Ob tej točki je državna oblast pozneje zastavila svoj boj zoper luteranstvo. Pričel ga je z vso odločnostjo mladi nadvojvoda, poznejši nemški cesar Ferdinand II. (1596 do 1637), ki je izvedel tudi v svoji državi tačas splošno veljavno načelo: cuius regio, eius religio. Zahteval je najprej brezpogojno poklonitev stanov in jo tudi dosegel. Septembra 1. 1598. je izdal potem ukaz, da morajo vsi luteranski predikanti in učitelji v določenem roku oditi iz njegovih dežel; plemiče, ki so jih kljub ukazu skrivali, je kaznoval. Leta 1599. je izdal poziv na meščane v Notranji Avstriji, naj se vrnejo v katoliško cerkev; kdor pa tega ne bi hotel, naj proda svoje imetje in naj odide iz nadvojvodovih dežel. Plemičem je prepovedal, da bi podeljevali katoliške župnije protestantskim predikantom. Te ukaze so strogo uveljavljale vladne reformacijske komisije; sestavljene so bile iz zastopnikov cerkve, ki so ljudstvo poučevali o prepornih točkah med katoliško in protestantovsko vero, in pooblaščenec nadvojvodovih, ki so ukrepali potrebno glede pokatoličanja mestnih odborov, zaprisegali meščane, izganjali neposlušne, zahtevali povrnitev ugrabljenih cerkvenih posestev itd. Te komisije so zapirale in izganjale voditelje luterancev, podirale luteranske molilnice in zaplenjevale protestantovske knjige. Začele so delovati l. 1599/1600.; na

¹ Trubar govori v svojih spisih tudi zoper vojvode, ki niso »prave evangelijske vere«.

Štajerskem in Koroškem je bil predsednik komisije škof Brenner, na Kranjskem pa škof Hren (Chrön). V nekaterih letih so zatrle vnanjo organizacijo luteranstva po naših deželah in privedle prebivalstvo nazaj v katoliško cerkev.

Za slovenski narod pa so si stekle reformacijske komisije kljub nasilnemu postopanju, ki pa je bilo v duhu časa, nevenljivo zaslugo s tem, da je ostalo naše ljudstvo enotno in se ni razcepilo v dva dela.¹

Meščanstvu je sledilo plemstvo, ki je še l. 1619. mislilo na oborožen upor s pomočjo Bethlena Gaborja, a mu je po bitki pri Beli gori izginilo upanje na uspeh. Leta 1628., ko je stal cesar v tridesetletni vojski, po zmagi nad Danci, na višku svoje moči, je izdal tudi za plemiče ukaz, da naj se v teku enega leta vrnejo v katoliško cerkev, ali pa naj prodajo svoja posestva in odidejo po svetu. Izsélilo se je iz Notranje Avstrije okrog 800 oseb, drugi so se pokorili.

Zmagalo je katoličanstvo; na mesto plemiške vlade pa je stopil državni absolutizem.

V kulturnem oziru je bila prva polovica 17. stoletja ena najtemnejših v avstrijski, pa tudi v naši slovenski zgodovini. V Notranji Avstriji je krepki nastop nadvojvodov preprečil oborožen upor plemstva, na Češkem pa so pripeljale iste razmere do krvavega boja (1618): pričela se je tridesetletna vojska, ki je prinesla našim deželam neskončno gorja. Velikanski krvni in denarni davki² v zvezi s poslabšanjem denarja (padel je na osminko vrednosti) in z neznosno draginjo živil — po-

¹ Prav majhen ostanek bivše slovenske protestantske cerkve so maloštevilni slovenski protestantje v okolici Podkloštra na Koroškem in v Prekmurju.

² Na Koroškem je imelo l. 1633. devet polkov naborno okrožje, na Kranjskem okoli 1640. pet.

nekoč so ljudje od lakote umirali — prezimovanje zdvajanih najemniških čet, vmes pa še napadi turških razbojnikov so spravili naše dežele na rob propada. Upori kmetov, ki so jih plemiči izsesavali, so se ponavljali do 18. stoletja. Dežele si dolgo časa niso mogle opomoči; šele potem, ko so zmage nad Turki po l. 1683. za vedno odpravile grozečo turško nevarnost, se je polagoma pričelo vračati izgubljeno blagostanje.

Ob takih razmerah je moralo zaostati vse kulturno delo. Z bogatim književnim delom protestantske dobe katoliški reformatorji že prej niso mogli tekmovati, ker zanje niso dajali denarne podpore knezi in plemstvo: drobni, skromno opremljeni zvezki tega časa v primeri z lepimi, velikimi knjigami luteranske dobe so temu živa priča. Od začetka vojske (1618) do l. 1672. pa nobena slovenska knjiga ni zagledala belega dne! Šele ob koncu stoletja in pozneje se morejo lepi kvarti kapucinskih in jezuitskih pridigarjev primerjati z luteranskimi knjigami. Tiskarno, ki jo je hotel ustanoviti že škof Hren, je dobila Ljubljana šele l. 1678.

Šolstvo se je omejevalo v glavnem na vzgojo izobražencev in duhovščine. Začetnice so bile v mestih in trgih ter v samostanih, pozneje se omenjajo tudi šole na kmetih, kjer je poučeval kak duhovnik, tuintam tudi kak cerkovnik. V teh šolah se je poučevalo predvsem nemški; slovenski go se učili le brati in pisati. Za srednje šolstvo so skrbeli jezuitje v deželnih glavnih mestih, pridružila se jim je župna gimnazija v Rušah pri Mariboru. Za višjo izobrazbo duhovščine so skrbela bogoslovna učilišča, za ostale pa vseučilišče v Gradcu in vseučilišča v Italiji.

Pod vplivom katoliške Italije, posebno italijanskih vseučilišč je v 17. in 18. stoletju nemškoprotestantovsko kulturo 16. stoletja zamenila katoliško-romanska prosveta, kar se kaže posebno v umetnosti. Upodabljajoče

umetnosti, stavbarstvo, kiparstvo in slikarstvo, so cvetele pri nas okoli l. 1700. kot še nikoli poprej. Mojstri so bili deloma domači, največ pa je bilo Italijanov, več tudi Nizozemcev (posebno slikarjev). Večina naših cerkvá posebno po Kranjskem kaže vpliv tačasne baročne umetnosti (v Ljubljani n. pr. stolnica, med posvetnimi stavbami škofov dvorec in mestna hiša).

2. Do konca tridesetletne vojske. Verske igre.

Ena najvažnejših nalog reformacijskih komisij je bila, da so jemale ljudstvu knjige naših protestantov, ki so bile vseskozi strogo protikatoliškega značaja; v začetku so jih sežigali po cele vozove, pozneje pa so jih izročali vseučilišču v Gradcu in jezuitskim kolegijem, posebno v Ljubljani.¹ Ker pa so razne protestantovske knjige, posebno prevod sv. pisma, rabili tudi katoliški duhovniki in se niso dale tako hitro nadomestiti z novimi, katoliškimi, je izposloval škof Hren za svoje duhovnike papeževo dovoljenje, da smejo rabiti tudi luteranske knjige (1602).

Iz te dobe (pred l. 1613.) se nam je ohranil rokopisen evangelistar, sestavljen po Dalmatinu in Trubarju z latinskimi načrti pridig, prepisanimi iz knjige Angleža Stapletona »Promptuarium morale« (2 zv.); nastal je v kakem ljubljanskem samostanu, pri jezuitih ali kapucinih.

Blizu tačas je izšla tudi v laškem Vidmu drobna slovenska knjižica, »Vocabolario Italiano e Schiavo«, ki jo je izdal (1607) Fra Gregorio Alasia da Sommaripa. Zgledi za sklanjo in sprego, ki so natisnjeni pred slovarjem, kažejo, da je imel pisatelj pred seboj tudi Megiserjev slovar. Razentega so slovarju dodani laško-slo-

¹ Zal so v požaru jezuitskega kolegija v Ljubljani l. 1774. pogorele tudi te knjige.

venski pogovori, najpotrebnejše molitve in nekaj ogovorov pred pridigo in po pridigi. Najbolj zanimive pa so štiri narodne pesmi, tri smo srečali predelane že v protestantovskih pesmaricah (deset zapovedi, velikonočno, binkoštno), četrta pa je kolednica o Kristusovem rojstvu in o treh kraljih, prvi popolni zapis stare slovenske narodne pesmi: O pisatelju vemo le, da je prišel kot dijak l. 1601. iz Rima v Devin, kjer je vstopil v red služabnikov Marije Device (servitov) in bral novo mašo, in da je vodil l. 1607. devinski servitski samostan. Jezika ni dobro znal, kar dokazujejo pogovori, ki jih je sestavil pač sam, dočim je pesmi in molitve le prepisal. Pravopis je italijanski.¹

Katoliški reformatorji pa so pričeli s književnim delom šele, ko so reformacijske komisije svoje delo v glavnem izvršile in so bile slovenske pokrajine skoro docela zopet katoliške. Glavna pisatelja sta Tomaz Hren in jezuit Janez Čandek. Tomaz Hren (Chrön), roj. l. 1560., je bil sin ljubljanskega protestantovskega mestnega svetnika, ki je bil pozneje tudi župan. Njegov ujec Gašpar Žitnik, vseučilišni profesor na Dunaju, ga je vzel kot osemletnega dečka k sebi, da bi ga (pač na željo materino) katoliški vzgojil. Študiral je na Dunaju, v Admontu (v samostanski šoli), v Gradcu (pri jezuitih). L. 1579. je šel na dunajsko vseučilišče, kjer je študiral proste umetnosti in se bavil z latinsko poezijo, leta 1585. se je napotil v Padovo študirat menda pravoslovje. A ko je l. 1586. v Ljubljani nevarno zbolel, se je po ozdravljenju posvetil v Gradcu duhovskemu stanu. L. 1588. je bil posvečen in prišel še isto leto kot stolni kanonik in pridigar v Ljubljano. L. 1596. je postal stolni dekan in po smrti škofa Tavčarja (1597) upravitelj škofije. Nadvojvoda Ferdinand ga je do-

¹ Knjižica se je ohranila samo v enem izvodu v ljubljanski študijski knjižnici. Knjižnici pa jo je podaril Jernej Kopitar, ki jo je kupil na Dunaju na javni dražbi.

ločil za ljubljanskega škofa, l. 1599. ga je papež potrdil in je bil v Gradcu posvečen. L. 1600. je postal predsednik reformacijske komisije za Kranjsko, od l. 1614. do 1621. je bil razen tega namestnik nadvojvoda Ferdinanda v Notranji Avstriji. Umrl je l. 1630. v Gornjem gradu.

Hren je nameraval podati Slovincem Kanizijev katekizem, nedeljske in prazniške evangelije in liste ter pesmarico, sestavljeno po rimskem brevirju, po svetih očetih in po latinskih nabožnih pesmih (*Hortulus animae*).¹ A po neskrbnosti prepisujočih duhovnikov so se, kakor pravi Hren, razgubili rokopisi, ki so bili že zgotovljeni.

Tako je bil Hren vesel, ko mu je l. 1612. jezuit Janez Čandek, ki je študiral tačas v Gradcu bogoslovje, poslal po Dalmatinu sestavljeno knjigo »*Evangelia in u L y s t u v i*« v pregled, ki jo je potem Hren v družbi s P. Mallyjem pregledal in popravil in jo dal natisniti v Gradcu kot oficialno škofijsko izdajo (1613) v 3000 izvodih. Knjiga je urejena po oglejskem misalu. Besedilo je skoro doslovno prepisano iz Dalmatina; izpremenila so se le nekatera mesta, ki se niso ujemala z Vulgato, in začetki evangelijev so prilagodeni besedilu misala; glavno pa je — in to daje knjigi posebno vrednost: po nasvetu Mallyjevem je Hren, kjer je bilo le mogoče (za tačasne razmere), nemške tujke Dalmatinove nadomestil (ali dal nadomestiti) s slovenskimi izrazi. Te poprave so silno zanimive, ker nam kažejo, s kakim trudom je bilo časih treba iskati novih besed; večinoma so srečno izbrane, četudi se niso ustalile vse v pismeni slovenščini.² To je bil lep korak preko Dalmatina, dasi storjen le v manjšem obsegu.

¹ Nemški prevod je izšel že l. 1520.: »*Hortulus animae zu Deutsch*« Basel, MCCCCXX. [1520]

² Nekaj zgledov: cajhën — čudu; folk — ljudje, množica, kardélce; (deželski) flegar — oblastnik; ferahtati — zaničevati,

Tudi Kanizijev katekizem ni izšel v Hrenovem prevodu, ampak v Čandkovem (1618); ohranil pa se nam ni noben izvod.

Na izdajo pesmarice pa je Hren še dolgo mislil. L. 1615. je napovedal (v pismu) že bližnjo izdajo, pozneje sta ga pozivala papeški vizitator in graški nuncij, naj jo čim prej izda. A delo ni izšlo in tudi rokopis se nam ni ohranil. Ravnotako se Hrenu ni posrečilo ustanoviti v Ljubljani tiskarne¹.

Jezuit Janez Čandek (Tschandik, Tsandek) je bil razen pri »Evangelijih in listih« in pri Kanizijevem katekizmu brez dvoma udeležen tudi pri malem katekizmu za mladino z lesorezi, ki so ga izdali jezuitje in se je natisnil l. 1615. v Avgzburgu.²

Čandek se je rodil v Višnji gori okoli l. 1583.; ko je bil star sedemnajst let, je stopil v jezuitski red in se po novicijatu posvetil modroslovju; postal je učitelj na ljubljanski jezuitski gimnaziji, l. 1610. je šel v Gradec študirat bogoslovje. Od l. 1613. naprej je bival kot mašnik v Ljubljani, mimogrede je deloval kot slovenski pridigar tudi v

za nič imeti, umän deržati; ferdaman — pogublen; ferratati — izročiti, izdati; ohcetni gvant — ženitnu oblačilu; krugla — věč; korb — jerbas, spletenica; petlati — v' Bugalme prositi; raitinga — čislovajne (ali rajtinga); rihtar — sodnik; šac — zaklad, blagu, blaštvu; šaffar — hišnik; troštati — odžaliti; žlahta — rod, narod, kãrdellu, rojaki.

¹ Hren je nakupil že nekaj stotov črk, ki jih je hotel izročiti jezuitom, če v svoji tiskarni potem natisnejo njegovo pesmarico. Mogoče, da se je ravno ob tem pogoju razbila ustanovitev tiskarne in izdaja pesmarice, ker je jezuitje bržkone niso smatrali pripravne za tisk. K Hrenovim koledarskim zapiskom je pozneje na mestu, kjer omenja pesmarico, nekdo dostavil: Bila je črtana od očetov jezuitov.

² Založil ga je stolni dekan Mikec. Ohranil se ni noben izvod.

Celovcu (1620). L. 1624. je šel v Gradec, kjer si je še isto leto pri obiskovanju bolnikov nalezel kugo in umrl.

Jezuítje, ki so sodelovali pri vseh treh knjigah, ki so izšle ob času katoliške reformacije, so tudi drugače živahno delovali v slovenskem jeziku. Že prvo leto, ko so prišli v Ljubljano (1547), so pričeli s slovenskim krščanskim naukom v šentjakobski cerkvi, pozneje tudi s slovenskimi pridigami, dočim so jim bile v začetku poverjene samo nemške (za izobražence). Na svoji gimnaziji so učence učili tudi slovenskih pesni in deklamacij in so z njimi nastopali pri slovesnih prilikah.

Prirajali so tudi šolske igre nabožne vsebine, ki so bile sestavljene večinoma v latinskem jeziku; časih pa so igrali tudi nemško in slovenske igre.¹ Nekoliko pozneje se nam poroča o slovenskih igrah tudi v Rušah nad Mariborom, kjer so pod vodstvom župnika Luke Jamnika (okoli l. 1698.) vsako leto na Mali Šmaren, ko je došlo v Ruše mnogo romarjev, domačini predstavljali igre verske vsebine. Igralo se je v nemškem, pa tudi v slovenskem jeziku.

Verske igre so gojili tudi kapucinci, ki so prišli l. 1607. v Ljubljano in so v toku 50 let tudi drugod ustanovili celo vrsto redovnih naselbin.²

L. 1617. so pričeli v Ljubljani na veliki petek ponoči prirejati pasijonske sprevede, nekake dramatične predstave trpljenja Jezusovega. Igravci (izprva osebe iz plemstva in meščanstva) so izražali v latinskih in nemških verzih to, kar so predstavljali. Med osebe pasijonskih iger so bile pomežane tudi alegorične podobe. Te igre so se ohranile do časov Jožefa II., ko so radi raznih nerednosti

¹ O nemški igri so nam poročila iz l. 1625. (Kristusov smrtni boj v Getsemani), o slovenski pa iz l. 1670. (Raj).

² Dočim so jezuitje skrbeli v prvi vrsti za izobražence, so se obračali kapucinci na ljudstvo.

in razvad morale prenehati. Podobni sprevodi so se vršili tudi drugod, tako v Novem mestu in v Škofji Loki. Škofjeloška procesija je zanimiva še posebno zategadelj, ker se je vršila v slovenskem jeziku. V tamošnjem kapucinskem samostanu hranijo še dotični slovenski rokopis (*Instructio pro processione Locopolitana in die Parasceues*) iz l. 1721. z nad 1000 slovenskimi verzi. Jezik pa je slab in verzi brez poetične vrednosti.

Za časa tridesetletne vojske je literarno delo skoro docela prenehalo: 54 let ni zagledala nobena slovenska knjiga belega dne; kar pa se je napisalo, je ostalo v rokopisu. Tako obširen rokopis Adama Skalarja iz l. 1643. Vsebina so mu premišljevanja, ki jih je prevedel pisatelj v svoje gorenjsko narečje, a z mnogimi tujkami; tudi pravopis ni več dosleden, Bohoričev. V rokopisu je ostal še nekoliko pozneje tudi prvi slovenski prevod Tomaža Kempčana »Hoje za Kristusom«, ki ga je zgotovil jezuit Andrej Janković l. 1664.¹

Drugi rokopisi 17. stoletja, ki niso več redki, dokazujejo porabo slovenščine v pravnih poslih, tako razne prisege (prisege ljubljanskega mesta, slovenske fevdne prisege itd.), dolžni list iz Bele krajine (1630), koncept tožilnega pisma Središčanov proti graščaku iz l. 1648. i. dr.

3. Po tridesetletni vojski.

Šele dalje časa po tridesetletni vojski se je polagoma zopet obudilo literarno življenje.

L. 1672. je oskrbel Janez Ludvik Schönleben (1618—1681) potrebno novo izdajo »Evangelijev inu ly-

¹ Neko drugo Jankovičevo knjigo so izdali jezuitje šele l. 1727., davno po pisateljevi smrti (1674): Pomuzh Shivim, Umlrejezhim inu Mertvim ali Bukvize Bratoushine Britkiga Smertniga Terplenja Christusoviga. Original je izdal v nemškem jeziku ljubljanski jezuit Jakob Škerl l. 1670.

stova. Bil je sin ljubljanskega župana, zelo učen duhovnik, dekan pri stolnici v Ljubljani, pozneje arhidiakon za Dolenjsko v Ribnici; poslednja leta je živel samo vedi in knjigam. — Med njegovimi 38 tiskanimi knjigami in zvezki bogoslovne in zgodovinske vsebine¹ je samo ena sama slovenska, nova izdaja Hrenovih »Evangelijev inu lystov« iz l. 1672. — Preuredil jih je po rimskem misalu, ki so ga med tem vpeljali mesto oglejskega, Hrenovega jezika ni skoro nič izpremenil, ostale so še celo tiskovne napake. Kar je nanovo sprejel iz Dalmatina, je v Hrenovem zmislju predelal in zboljšal (n. pr. tetrah — glavlar, kamp — ograda).

V tej knjigi je natisnil razen kratkega katekizma z najpötrebnejšimi molitvami tudi »Catholishke peitimi, Katere se po Navadi pred Pridigō imajo peiti«. Štiri izmed njih se nahajajo že v protestantskih pesmaricah, med njimi Trubarjeva »Kratka, saftopna teh Delfet sapuvid Islaga« (Delfet Sapuvidi v' Poštu) in tri narodne (1. božična, velikonočna, binkoštna); te tri pa niso sprejete dobesedno, ampak so očividno po ustnem izročilu izpremenjene, odstranjeni so protestantovski popravki. Tri pa so objavljene prvič (2. božična in dve Marijini), bržkone stare ponarodele cerkvene pesmi.

Sodobnik Schönlebnov je Matija Kastelec (1620 do 1688). Rodil se je v Kilovčah pri Premu na Notranjskem, bil župnik v Toplicah, v Št. Jerneju, naposled pa kanonik in beneficijat bratovščine svetega rožnega venca v Novem mestu, kjer je tudi umrl.

Kot predstojnik bratovščine je izdal Kastelec l. 1678. za bratovske člane »Bratovške buquice S. Rošenkranza«. Razen nauka o rožnem vencu, njegovih odpustkih i. dr. obsega prvi del tudi več Marijinih pesmi

¹ Med njimi »Aemona vindicata« in »Carniolia antiqua et nova«.

z napevi; slovenske pesmi prinaša pa tudi drugi del (*Modus iuvandi agonizantes*) poleg premišljevanj, molitev in latinskih himen. Izmed 20 pesmi, ki so tiskane v »Bratovskih bukvicah«, jih je 11 sprejetih iz poslednje izdaje protestantovske pesmarice, in sicer 7 Dalmatinovih, 2 Kreljevi, po ena Trubarjeva in Kumprehtova. Ostale so složene deloma po pravilih naših luteranskih pesnikov, deloma se bližajo metriki narodnih pesmi — tako nekatere Marijine in »Posdravitè Christufove Rane« — nekatere (bržkone Kastelčeve) pa razen rim (asonanc) ne poznajo nobenega metričnega pravila. Knjiga je izšla čez štiri leta (1632) v novi izdaji.

Kastelec je izdal tudi knjigo premišljevanj, »Nebefhki zyl« (1684), in obširen katekizem, »Navuk christianski« (1688), v obliki dvogovora med sinom in očetom. V tej knjigi nas zanima posebno »Podvuzhenie eniga Lutherskiga Christiana« v devetih »govorjenjih« (dialogih). — Valvasor našteva še več njegovih knjig, ki se pa niso natisnile, med drugimi celoten prevod svetega pisma — ohranjena zvezka kaže, da je to le prireditev Dalmatinove »Biblije« — prevod Tomaža Kempčana »Hoje za Kristusom« in latinsko-slovenski slovar.

Kastelčev jezik je vobče literarna dolejščina, ki pa ima tudi marsikatero starinsko posebnost tedanje notranjske govornice, po čistosti jezika ne dosega »Evangelijev inu lystov«, vendar je skladnja časih boljša. Ponatisk iz Kastelčeve knjige »Nebefhki zyl« je izšel še l. 1768.

Konec 17. stoletja se pojavljajo tudi prvi poskusi posvetnega pesništva, a kakor vidimo, brez skupne tradicije.

Hrvaški pesnik markiz Franjo Krsto Frankopan (obglavljen v Dunajskem Novem mestu l. 1671.) je sprejel med hrvaške pesmi svoje rokopisne zbirke »Gartlic za čas

kratiti« (tisk. l. 1871.) tudi slovensko narodno pesem (Fratri putnici); v slovensko prozo je začel prevajati tudi Molièrovo komedijo »George Dandin« (1668), a je dovršil samo prve tri prizore¹ (najbrž na Dunaju l. 1670.). — Plemič Zizenčeli je zložil pozdravno pesem za Valvasorjevo knjigo »Die Ehre des Herzogthums Crain« (1689). — Iz nekoliko poznejšega časa se nam je ohranila tudi slovenska šolska dialogična pesem »O minljivosti sveta«. Prepisal si jo je l. 1733. Antonius Wider Parvista (učenec »parve«) v poseben zvezek.²

V tem času nas zanima tudi nemško-latinski pisatelj laškega rodu baron Janez Vajkard Valvasor (1641—1693), rojen v Ljubljani, umrl v Krškem, ki je vse svoje premoženje žrtvoval za izdajanje zgodovinsko-krajepisnih del o slovenskih deželah. Med njimi je največje in najzanimivejše Die Ehre des Hertzogthums Crain (1689), ki je dragocena zakladnica za spoznavanje naših krajev in našega ljudstva v 17. stoletju.

4. Pisatelji redovniki.

Mogočni napredek nasproti prejšnjemu času, ki ga vidimo v našem slovstvu ob koncu 17. in v pričetku 18. stoletja, so povzročili pisatelji redovniki, v prvi vrsti kapucinci.

Prvi je bil Janez Krstnik od Sv. Križa iz rodbine p. l. Leonelli. Rodil se je v vipavskem Sv. Križu na Goriškem med l. 1640. in 1645. Oče je bil plemič beneškega rodu, mati pa Slovenka iz plemiške rodbine rihenberške.

¹ Igro bi bil spisal najbrž v slovenskem in hrvaškem jeziku, ker nastopajo v njej Slovenci in Hrvati: Bogati kmet Jarne(j), Slovenec, se je poročil preko svojega stanu z gospodično plemiškega rodu, a ta ga vara s hrvaškim plemičem.

² O zvezku samem ne vemo, kam je izginil, a ta pesem je natisnjena v »Novicah« 1862, 43.

Materin jezik mu je bil slovenski (»moj Vippski«), zraven se je seznanil že v mladosti z laščino. Njegova šolska vzgoja je bila latinsko-italijanska. Okoli leta 1660. je stopil v svetokriški kapucinski samostan, postal mašnik in slovenski pridigar štajerske kapucinske provincije.¹ Deloval je kot pridigar in gvardijan v Sv. Križu, Trstu, Ljubljani, Novem mestu in Gorici, kjer je umrl l. 1714.

Bil je sloveč in izobražen govornik. Ljudstvo je kar drlo k njegovim pridigam, tako da je poleti pridigal ponavadi kar na prostem, ker so bile cerkve premajhne. Na izrečno željo duhovnikov, ki so ga večkrat prosili, da bi jim svoje »flovenske pridige poffodil inu prepifat perpustil, ali pak, de bi jih drukat pustil«, je izdal od l. 1691. do 1707. pet obsežnih zvezkov s pridigami, »S a c r u m p r o m p t u - a r i u m«; prva dva zvezka sta se tiskala v Benetkah, ostali trije v Ljubljani. Prva dva zvezka obsegata pridige za nedelje in večje praznike cerkvenega leta, tretji zvezek prazniške, četrti priložnostne pridige, peti zvezek pa zopet pridige za vse nedelje celega leta. V njegovih cerkvenih govorih se zrcali temeljito znanje svetega pisma in svetih očetov, pa tudi znanje starih klasikov in spisov novejših avtorjev, zlasti pa italijanskih pridigarjev, izmed katerih je najbolj uporabljal jezuita Segnerija. Citate in časovne dogodke je spretno sporedil in uporabil, da so podrejeni glavni misli govora. Najpestrejšo vsebino ima četrta knjiga, ki obsega med drugim tudi pridige iz časa kuge, lakote in iz časa oblege dunajske l. 1683. Nekaj posebnega je tudi šaljiva novoletna pridiga v III. zvezku.

Nekaj mlajši od Janeza Svetokriškega je drugi pridigar kapucinskega reda, o Rogerij, o katerem vemo samo to, da je bil Ljubljančan, kapucinec in sloveč govornik, ter da je umrl l. 1728. Rodbinskega imena mu ne

¹ Štajerska kapucinska provincija je obsegala Štajersko, Koroško, Kranjsko in Goriško.

vemo. Po njegovi smrti so izdali ljubljanski kapucinci 126 njegovih prazniških govorov v dveh obširnih zvezkih: *Palmarium empyreum* (1731—1743). Rogerijevi govori so zanimivi posebno radi simbolike, ki jih prepreza. Nahajamo jo tudi v starih cerkvenih pesmih (tudi slovenskih), kamor je prišla iz starokrščanskih pisateljev, posebno pa je razvita pri romanskih pridigarjih 17. stoletja, med njimi posebno pri Italijanu Picinelliju, ki je bil Rogerijev glavni vir. Značilen za o. Rogerija je tudi rimani latinski in slovenski »Sapopádik« v začetku govorov.¹

Kot tretji se jima pridružuje jezuit J e r n e j B a s a r iz Škofje Loke (1683—1738), ki je deloval kot pridigar v Celovcu in v Ljubljani, kjer je umrl za nalezljivo boleznijo, ki jo je dobil pri strežbi bolnih vojakov. Priobčil je »Pridige is bukviz imenvanih Exercitia S. Ozheta Ignazia Slohene Na ufako Nedelo zhes lejtju« (Ljubljana, 1734). Pridige so vsebinsko in retorično zelo skrbno sestavljene. Jezik je mešanica pisne dolenjščine in pisateljevega gorenjskega narečja, slovniško je dosti pravilen in še dokaj čist.

Drugačna je bila delavnost kapucinca o. Hipolita iz Novega mesta, ki je bil pridigar štajerske provincije, potem tudi gvardijan ter je umrl v Kranju l. 1722. Zanimal se je v prvi vrsti za jezik in slovnico. Spisal je »*Dictionarium trilingue*« (latinsko - nemško-slovenski in nemško - slovensko - latinski slovar), ki pa je ostal v rokopisu, le naslovna stran se je natisnila l. 1711.²

¹ Govor »Na dan Ozhifzhuvájnja Divíze Matere Mariae« ima n. pr. sledeči »zapopadek«:

Synopsis.

Sapopádik.

Ardens & lucens M A R I A ,

Je M A R I A ena ívėjzha,

Lumen eft his, qui in via,

Gorėjzha inu ívejtězha,

Ambulant in tenebris.

Tem, kir u' temmè hódjo.

² Pisatelj je namenil svoj slovar prvotno le za redovne pridigarje in je hotel rokopis prepustiti kaki konventualni

Slovarju je o. Hipolit dodal razne dodatke, med drugimi tudi Komenskega »Orbis pictus« v latinskem, nemškem in slovenskem jeziku. O. Hipolit je izdal »v skupno korist učeče se mladine« tudi novo izdajo Bohoričeve slovnice (Grammatica Latino-Germanico-Slavonica, 1547.), ki jo je izpopolnil le z nemškimi zgledi, dočim nedostatkov Bohoričevih ni popravil. 1715

Tudi v nabožno literaturo, namenjeno ljudstvu, je posegel o. Hipolit in s tem nadaljeval po Kastelcu pričeto delo; prevedel je (z nemškega!) in izdal Tomazha Kempčana »Buquize od Slejda inu Navúka Chriftulaa« (1719); ta knjiga je postala pozneje (po Paglovcu) za Slovence prava ljudska knjiga in je izšla še osemkrat do l. 1846.

5. Poljudno nabožno slovstvo.

Od tretjega desetletja ¹⁷³⁰ 18. stoletja naprej se začno množiti izdaje nabožnih knjig; pridržujejo se jim tudi zbirke nabožnih pesmi; dokaz, da se je ljudsko blagostanje začelo polagoma boljšati, pa tudi ljudska izobrazba: knjige so dobivale kupcev. Vendar pa do časov Marije Terezije in Jožefa II. nimamo še ne kupcev ne pisateljev za drugačne nego za nabožne knjige. Edina izjema je »Nova Craínska Pratica«, ki je prvič izšla za l. 1726. v Avgsburgu, pozneje pa menda vsako leto v Ljubljani.

Jeziku teh knjig se pozna, da je oslabela stara literarna in pravopisna tradicija. Pisatelji pišejo nekako mešanico dolenskega literarnega jezika protestantov in

knjižnici. A na prigovarjanje redovnih bratov in svetnih duhovnikov, ki so želeli tiskanega slovarja, da bi se laže ogibali tujk, je sklenil, da ga dá natisniti. A ravno ko je bil natisnjen naslovni list, je dobil v roke Bohoričevo slovnico. Začel je rokopis zopet popravljati, posebno pravopis, a preden je delo dovršil, ga je prehitela smrt.

narodnega jezika, ki se je v teku poldruga stoletja že v marsičem izpremenil.¹ Razentega pisatelji močno nemškujejo, ker jim je manjkalo slovenskih izrazov. Črkopis je nedosleden kot v Trubarjevih časih.

Poljudno nabožno slovstvo se je poživilo pri nas, odkar so na rimski pokrajinski sinodi l. 1725. posebno naročili duhovščini, naj mladino skrbno poučuje v krščanskem nauku, in priporočili katekizem slovečega jezuitskega bogoslovca kardinala Roberta Bellarina. Ta katekizem je izšel že l. 1728. v slovenskem prevodu.

Že naslednje leto pa je izšla zanimiva pomožna knjiga za krščanski nauk, ki nas živo spominja Trubarjeve metode, namreč nekaj katekizem v verzih Catholicih Kershanskiga Vuka Peiffme, »ki se pri krščanskem uku, na božjih potih, pri sv. misijonu zlasti pa pri sv. Ksaverju na Straži Gornjega gradu nucno pojo«. Izdal jih je Ahacij Steržinar (1676—1741) iz Suhe pri Škofji Loki, ki je bil od l. 1713. do 1741. župnik v Gornjem gradu. Pesmi so večinoma dolgovezne, a iz najboljših veje iskreno pobožno čuvstvo, ki jih je ljudstvu priljubilo.

Metrika je nekako v sredi med metriko protestantov (tudi Steržinar zlogov ni meril, ampak le štel) in med moderno, ker naglaša in rima vendarle po besednem naglasu. Najbolj bi se to skladalo še z verzno tehniko romanskih narodov. Rimo nadomeščajo pogosto asonance ali

¹ Stari *l* na koncu zlogov in pred polglasnikom se je izpremenil v *u*, pred *a*, *o*, *u* na Dolenjskem, Štajerskem, Notranjskem, Goriškem v srednji *l*, na Gorenjskem in Koroškem pa v dvoustni *w* (*u*); kratki *i* in *u* sta postala polglasnika; polglasnik je često odpadel; prilikovanje je v večji meri izpremenilo soglasnike (*slišati*—*šlišati*); nekatere končnice (*i*, *u*) so odpadle, druge pa so se po analogiji izpremenile (*kmetom*—*kmetam*), druge po raznih krajih tudi glasovnim potom (*kmetu*—*kmeto*) i. dr.

pa samo aliteracije, časih se rima (asonira, aliterira) tudi samo poslednji nenaglašeni zlog.

Vse to velja tudi za naslednike Steržinarjeve, tako za jezuita Primoža Lavrenčiča (Miffionske Catholikh Karfhanske Peiffme, Celovec, 1752) za organista Filipa Jakoba Repeža (Romarske bukvice, 1757, Nebeshku blagu, 1764, Romarsku drugu blagu, 1770, i. dr.) in še pozneje za Maksimilijana Redeskinija (Osem inu shestdeset sveteh pesm, 1775, 1795, 1800).

Vse te pesemske zbirke (kakor tudi luteranske pesmarice) so imele namen, da bi ponarodele in pregnale prave narodne pesmi, v prvi vrsti pohujšljive, pa tudi pobožne legende, ker so se jim zdele »folsh, zhes Boshio veiro inu vezh k shpotu, kaker k zhafti teh fvetnikov«. In res jih je dosti ponarodelo, iz vsake teh zbirk se je ohranila kaka pesem še do danes med ljudstvom.

Med nabožnimi pisatelji, ki so izdajali razne molitvenike, katekizme i. dr., je bil najvplivnejši Frančišek Miha Paglovec (1679—1759). Doma je bil v Kamniku, kjer je nastopil kaplansko službo, ko je postal mašnik (1702); že l. 1705. pa je prišel kot vikar v Šmartno v Tuhinju, kjer je ostal do smrti. Okoli l. 1728. je uredil v svoji župniji nekako šolo in to delo ga je pripravilo tudi do literarnega dela.

Prevedel je na slovensko »Tobiove bukve« (1733) s pridejanim molitvenikom; knjiga je izšla vnovič z naslovom »Svefti tovarfh« (1745) in je pomnožena s katekizmom in navodilom za slovensko branje; priredil je nanovo o. Hipolita prevod Tomaža Kempčana (Tomasha Kempensarja bukve, 1745),¹ ki mu je zopet dodal nekaj abecednik, in prevedel Scupolijevo »Sveto Voi-

¹ Hipolitovega imena pa Paglovec nikjer ni omenil.

s ko« (1747¹). Izdal je tudi nanovo »Evangelia in u Branie« (1741). Paglovčeve knjige so se ljudstvu priljubile ter se natisnile še večkrat po njegovi smrti, posebno pa nanovo izdani Hipolitov »Kempenzar«, ki je živel še do l. 1846. Posebno dobrodošli pa so bili knjigam dodani kratki abecedniki.

6. Pokrajinska slovstva.

Tudi na Primorskem, na Koroškem, med ogrskimi Slovenci in na Štajerskem se je pričelo v 18. stoletju literarno delo.

Na Primorskem, kjer je bil prvi slovenski pisatelj slavni kapucinec Janez Svetokriški, sta pisala Pavel Frančišek Klapše iz Kostela in Josip Cusani².

V Celovcu so jezuitje skrbeli v prvi vrsti za jezikovne potrebe izobražencev. Izdali so s podporo deželnega glavarja grofa Goëssa Megiserjev slovar (1744), ki so ga pomnožili s frazeologijo, in Bohorič-Hipolitovo slovnico v nemškem prevodu (1758), ki so ji dodali majhen nemško-slovensko-italijanski slovarček; slovenske besede jasno kažejo koroško narečje. V koroško narečje se je prevedel tudi Kanizij-Parhamerjev »Catechismus«, ki je izšel v Celovcu l. 1762. Pridejane so mu pesmi in molitve ter kratek abecednik.

Med prekmurskimi Slovenci so pisali prve knjižice protestanti; Ferencz Temlin iz Krajine pri Tišini je iz ogrskega prevedel »Györfzki Katekizmus« (Halle, 1715). Sledil mu je Mihael Sever iz Vaneča, ki je objavil katekizem s pesmami (Red zvelicsaniztva 1747). Glavni pisatelj pa je Stevan Kuzmics, protestantski župnik

¹ To knjigo je izdala l. 1914. družba sv. Mohorja v Finžgarjevem prevodu.

² Prvi je priredil katekizem, drugi poleg katekizma latinsko-slovensko knjižico za pripravo na smrt.

v Šurdi. Tudi on je izdal katekizem z molitvami in z nekako pesmarico¹ (Võre Kríztsánzke Krátki Návuk 1754), a glavno delo njegovo je prevod novega testamanta (Nouvi Zákon ali Testamentom, 1771). Odlikuje se po lepem slovenskem jeziku in posebno po lepi domači skladnji, ki visoko nadkriljuje ostale slovenske pisatelje tistega časa. Pod uvodom knjige je podpisan šopronski višji župnik M. Torkos, ki pa je bil ogrskega rodu.

Med štajerskimi Slovenci je bilo v času do Marije Terezije še vse tiho in mrtvo. Pač pa vidimo, da je vplivalo nanje slovstvo sosednjih Kajkavcev na Hrvaškem. Jezikovni spomeniki (prisege, oporoke, dopisi itd.) z vzhodnega Štajerskega kažejo v pretežni večini močan vpliv kajkavskega narečja. L. 1758. pa je izšla prva knjiga za štajerske Slovence, »Obchínzka knisicza izpítavanya ter pet glavnih stukov maloga katekismussa« (Kanizij-Parhamerjev katekizem); pisan je v kajkavskem narečju, dasi ga je spisal gotovo kak štajerski Slovenec in je bil namenjen Slovincem sekovske škofije med Muro in Dravo. Druga izdaja (1764) je napol slovenska, napol kajkavska; tretja (1777) je pa že skoro čisto slovenska, tudi črkopis ni več kajkavski, ampak slovenska bohoričica.

¹ Naslovni list pravi: Pouleg nifteri fzem fzpodobni Molítev Ino Pejszen Nazáj gori poczimprani.

V. Prosvetljena doba (1765 do ok. 1810).

1. Novi čas.

Ko je zasedla Marija Terezija habsburški prestol in se s pomočjo svojih narodov ubranila sovražnikov, ki so hoteli raztrgati njeno dediščino, se je pričelo po njenih deželah novo življenje. S svojimi upravnimi, pravosodnimi in finančnimi preosnovami je hotela iz fevdalno urejenih habsburških dežel ustvariti močno, enotno državo. Posebno važnost je pri tem polagala na kmetiški stan, ker je videla v poljedelstvu temelj za gospodarsko moč države. Kmet naj bi lahko preživel sebe in svojo družino in zmogel tudi davke v mirnem in vojnem času. Zato je zrahljala podložništvo z uredbo okrožnih in deželnih uradov, pri katerih se je kmet odslej lahko pritožil zoper zemljiško gosposko (1748), razdelila je pravičnejše davčna bremena, ki so težila dozdej edinole kmeta in meščana, in je z ureditvijo robote rešila kmeta izkoriščanja samovoljnih graščakov (robotni patent, 1778). L. 1782. pa je Jožef II. podložništvo sploh odpravil.¹ Marija Terezija je skrbela tudi za to, da bi se zvišala proizvodna sila kmetijskih slojev s skrbnejšim gozdnim gospodarstvom, s čebelorejo, svilorejo in domačo obrtjo; v ta namen je ustanovila »kmetijske družbe« in dala po družbenih veščakih napisati celo vrsto poučnih knjig. Trden temelj za ljudsko izobrazbo pa naj bi dala ustanovitev ljudske šole, ki je družila

¹ Doslej noben podložnik brez dovoljenja gosposke ni smel niti zapustiti zemljišča, niti ženiti se, niti vzgojiti otrok za drug poklic, bodisi za obrt ali za izobražen poklic. To je zdaj odpadlo.

z namenom, seznaniti podanike s »pristnimi pojmi« o njihovih dolžnostih do Boga in države in pokazati jim pot do krepostnega življenja, tudi praktični smoter, da bi postalo ljudstvo vsled pouka tudi imovitejše in bi se tako zvišala tudi davčna moč države.

Reforme Marije Terezije in Jožefa II. so močno vplivale na kulturno življenje Slovencev. Ker se njune naredbе niso obračale samo na državne urade in na zemljiško gosposko, ampak tudi na ljudstvo, so se razglašale vsaj važnejše uradno tudi v slovenskem jeziku. Ker je bila priprava za nemški pouk v ljudskih (tzv. nemških) šolah v elementarnih, oziroma pripravljavnih razredih nujno slovenska, je bilo treba slovenskih šolskih knjig (plateltofa in abecednika, katekizma in berila). Ker so se kmetijske družbe ustanovile tudi za slovenske dežele, so se začele prirejati poučne knjige o gospodarstvu tudi v slovenskem jeziku.

Zbudilo pa se je tudi zanimanje za umetno poezijo, ki se je gojila posebno med redovniki, in sicer hkrati z oživiljenjem znanstvenega življenja (*Academia operosorum*).

V takih razmerah je jasno, da se je morala pokazati potreba enotnega slovenskega pismenega jezika. A tega še ni bilo. Literarna tradicija luterancev in katoliških pisateljev 17. stoletja je bila tako oslABLJENA, da niti na Kranjskem ni več vplivala odločilno, kaj šele na Štajerskem in Koroškem. Vsled tega je imela vsaka pokrajina svoje lastno literarno življenje. Le »Evangeliji in listi«, ki pa so se tudi že nekoliko oddaljili od prvotne jezikovne oblike, so bili šibka vez, a še ta se je v tej dobi zrahljala, ker so dobili l. 1780. Korošci in katoliški Prekmurci svojo posebno izdajo.

Ta razcepljenost se je pokazala že pri prevodu Parhamerjeve prireditve Kanizijevega katekizma; prvi so ga dobili Slovenci v Malem Štajerju prvotno v kajkavskem

narečju (1758, 1764), pozneje v slovenskem jeziku (1777), potem so knjigo prevedli tudi na Koroškem (1762) in na Kranjskem (1. izdaja?, 4. izdaja 1766), povsod v svojem narečju. Isto se ponavlja pri šolskih knjigah. Najprej so jih dobili Kranjci; grof Edling je prevedel srednji katekizem (1779), Japelj »Ta velki catekismus« (katekizem so rabili v šolah kot prvo berilo); sledilo je še drugo berilo in abecedika. Na Štajerskem je nasvetovala vlada, naj radi štedljivosti rabijo kranjske knjige, saj Kranjci in Štajerci menda oboji razumejo slovenski; kljub temu pa so tam priredili svoje učne knjige (srednji katekizem 1783); pravtako tudi Korošci (Veliki katekizem 1790, abecednik 1790). Isto vidimo, ko so izšli Jožefovi ukazi radi cerkvenega petja. Zaukazane mašne pesmi so izšle v posebnih prevodih za Kranjce (Japelj), za Korošce (Gutsmann), za Štajerce južnozapadnega narečja in za Slovence Ijutomerskega okraja (Volkmer). Tudi Wolsteinove »Bukve od kug in bolšesn goveje shivine« so izšle v dveh prevodih v Ljubljani in v Celovcu (1792). Kljub temu pa se kaže pri pisateljih težnja po zблиžanju. Štajerci celjskega okraja in Korošci ne pišejo čistega narečja, ampak se skušajo v glavnih slovniških oblikah držati slovenščine »Evangelijev in listov«. Po novi izdaji sv. pisma v slovenskem prevodu in po Vodnikovih pesmih pa je ta težnja dobila nove pobude in opore.

2. O. Marko Pohlin. »Pisanice«.

Kakor v začetku 17. stoletja in potem ob svitu 18. stoletja so pričeli tudi zdaj z novim literarnim delom redovniki, a ne več jezuitje in kapucinci, ampak bosonogi avguštinci (diskalceati), katerim so se pridružili tudi frančiškani in svetni duhovniki.

Prvi med njimi je bil o. Marko Pohlin. Rodil se je v Ljubljani l. 1735.; ko je imel dvanajst let, je

stopil v samostansko učilišče v Mariabrunnu pri Dunaju in se vrnil po dovršenih bogoslovnih študijah v Ljubljano (1763), kjer so imeli diskalceati samostan sv. Jožefa zunaj mesta v stari dopotresni bolnici.¹ Tu je ostal kot slovenski propovednik in vikarij do l. 1775., ko so ga poklicali za učitelja bogoslovja v redovno šolo na Dunaju. Vrnil se je l. 1781. kot subprior, a že l. 1784., dve leti pred razpustom samostana, je odšel zopet na Dunaj in nato v Mariabrunn, kjer je umrl l. 1801.

Prvo delo Pohlinovo je bila »Abecedika«, ki jo je izdal v Ljubljani l. 1765., a se nam ni ohranila; bila je znanivka novega časa. Sledila je nemški pisana »Krajska grammatika« (1768, 2. izd. 1783). S svojo slovnico je hotel dati Pohlin jeziku pravila, a preveč samovoljno. Njegova pisava je v glavnem fonetično ljubljanska, ne da bi se držal določnega narečja; na zgodovinsko upravičene oblike (protestantskih pisateljev) in na etimologijo se ni oziral. Uvedel je tudi več črkopisnih novotarij: tako je zamenjal Bohoričeva znamenja za sičnike in šumnike: za *f* in *fh* piše *s* in *sh*, za *s* in *sh* (*z*, *ž*) pa *f* in *fh*, a zadel je ob odpor in ta novotarija je kmalu izginila. Do prve polovice 19. stoletja pa se je ohranil Pohlinov znak za ozki *e* (*e*), ki mu je pozneje Kopitar napovedal vojsko. V oblikoslovju je Pohlin prvi primerneje uredil sklanjo (poznal je moška in srednja debela na -o in debela na -a in -i), on je prvi našel tudi naš orodnik, ki ga imenuje »Spremuavz« (Gleitsfall); ohranil pa je iz latinske slovnice še zvalnik (Vekavz) in ablativ (Smaknik).² Najvažnejši oddelek njegove slovnice pa je metrika in po-

¹ Stala je na vzhodni strani dunajske ceste tam, kjer se odcepi od nje celovška (gosposvetska) cesta.

² V množini je dodal genetivu tudi lokalno obliko »v Serzeh-ah« l. dr., ne da bi se zavedel, da je to poseben sklon.

etika, prva v slovenskem jeziku. Sama na sebi je skoroda brez vrednosti; teoretično Pohlin ni znal ločiti akcentuacijskega in metričnega načela, v svojih verzificiranih zgledih se je ravnal po naglasu ¹ pod vplivom nemške renesančne poetike (Gottscheda) so pisani največ v heksametrih in v aleksandrincih — a s svojo metriko je Pohlin zbudil zanimanje za slovensko umetno pesništvo, ki se je pod njegovim vplivom šele zbudilo. Pozneje je izdal metriko in poetiko v posebni knjižici (*Adjumentum Poëseos Carniolicae*, Dunaj, 1798).

Slovnici je Pohlin pozneje dodal še slovar.¹ Kazi ga množica slabih besednih tvorb, ima pa tudi nekaj prav dobro nanovo tvorjenih besed.

Pohlin se je lotil tudi poljudno poučnega slovstva. Napisal je računsko knjižico (*Bukuvze fa rajtengo*, 1781.), priredil Beckerjevo knjigo »Kmetam sa potrebo inu pomozh« (1789), v kateri je priobčil tudi zemljepisni načrt naših krajev, skrbel je zraven tudi za zabavo (*Kratkozhasne uganke od Petra Kumrasa*, 1788.). Zelo številne so njegove nabožne knjige: pridige, legende, mašne, molitvene knjižice, prevod Kanizijevega katekizma, nekaj tudi v nemškem jeziku. V rokopisu je ostala njegova slovenski pisana »Kraynska Kroneka«; Pohlinova latinska bibliografija »*Bibliotheca Carniolicae*« pa se je natisnila po pisateljevi smrti najprej kot dodatek v 4. zvezku bibliografičnega kataloga Terezijanske akademije (1803), potem posebej v Ljubljani l. 1862.

O. Marko Pohlin je bil najplodovitejši slovenski pisatelj svojega časa, in dasi je njegova slovenščina po-

¹ »Tu malu besedishe treh jesikov (slov.-nem.-lat.), Ljubljana, 1781; druga izdaja: »*Dictionarium slavicum carniolicum*« ter »*Glossarium, slavicum in supplementum ad primam partem Dictionarii Carniolici*«, Dunaj, 1792.

grešna in njegovo slovniško znanje pičlo, mu je pridobila njegova ljubezen do domovine in do rodnega jezika in njegova delavnost v začetku močan vpliv na sodobnike.

Pred vsem so nastali začetki slovenskega posvetnega pesništva neposredno pod njegovim vplivom. Po svoji slovnici in tudi ustno je vnel Pohlin tovariše redovnike, da so se vadili v slovenskih verzih, in ko je odhajal l. 1775. iz Ljubljane, mu je zapel mladi V. Vodnik »Milo pesem« (elegijo) za slovo.

Kmalu nato je zbral Pohlinov redovni tovariš o. Janez Damascen (Feliks) Dev, doma iz Tržiča na Gorenjskem, prvo zbirko slovenskih pesni »Skupspravljanje kranjskih Pissaniz od lepeh umetnost« (1779), izšle so potem še dvakrat (1780, 1781). Nastale so pod vtiskom francosko-nemškega almanaškega gibanja.

L. 1765. je izšel v Parizu prvič »Almanac des Muses«; v začetku sedemdesetih let so osnovali podobne pesniške almanahe (Musenalmanach) tudi v Göttingah in v Lipskem; kmalu jih je bila cela vrsta. Dunajski je izšel prvič l. 1777.; bil je najbolj nezrel izmed vseh.

Ko so na Nemškem izhajali že prvi spisi Goethejevi, so namreč avstrijski nemški poeti še zmeraj pesnili po zgledu dvornih poetov, pastirskega pesništva rokoko-dobe in po zgledu Hagedorna, Gellerta, Gleima. To omejeno obzorje so nadkriljevali le Mihael Denis, bard Marije Terezije in Jožefa II., ki se je učil pri Klopstocku in Ossianu, ter Blumauer in Alxinger, učenca Wielandova. Ti so sodelovali v družbi z drugimi tovariši pri dunajskem pesniškem almanahu (Wiener Musenalmanach, 1777—1795).

V Ljubljani so se seznanili z njim najbrže po posredovanju o. Marka, ki je bival tačas na Dunaju. Preko njegovih sotrudnikov in preko Hagedorna, Gellerta, Gle-

ma in njihovih sodobnikov tudi obzorje »Pisanic« ne sega. Pridružuje se jim le še dunajski dvorni pesnik *Metastasio* (1698—1782) s svojimi melodramami kot zastopnik italijanske opere.

Razen Deva so sodelovali pri zbirki Pohlin, Janez Mihelič, župnik v Radečah, bivši jezuit Martin Naglič, učitelj poetike v Ljubljani, frančiškan Valentin Vodnik. Večinoma pa so pesmi anonimne. — V prvem zvezku so natisnjene skoro same prigodnice; v okornih aleksandrincih, heksametrih in distihih se slavita po Denisovem zgledu cesarica Marija Terezija in Jožef II., poleg njiju pa Pohlin in njegova slovnica. V poznejših zvezkih se pridružujejo prigodnicam tudi lirične pesmi v preprostejših kiticah — najboljša je Vodnikov »Sadovolne Krajnz« (1781) — nadalje pripovedne pesmi moralizujoče vsebine, basni in epigrami, tudi nekaj prevodov. Drugi zvezek je prinesel tudi Devovo »prepevno prežo« (opereto) »Belin«, ki v alegoričnem dejanju slavi dobrotljivega oblastnika. Uglasbil jo je učitelj Jakob Zupan.

Poetične vrednosti te pesnitve večinoma nimajo, a velikega pomena so bile kot vaje. Jezik in verzifikacija sta morala dobiti neko gibčnost, preden se je mogel pesnik prosto gibati. S »Pisanicami« se je uvedel v naše umetno pesništvo prvič naglasni princip, dasi še ne v vseh pesnitvah; nekaterim se pozna namreč še vpliv italijanske metrike, Naglič pa se je poizkušal po grški ali latinski meri.

V Pohlinov krog treba prištevati tudi prvega nabi-ravca slovenskih narodnih pesmi; bil je to diskalceat o. *Dizma* (Jožef) *Zakotnik* iz Šiške, ki je po Pohlinovem sporočilu zapisal narodne pesmi o Pegamu in Lambergarju, o Juriju Kobili, o kralju Matjažu, o lipi na

Starem trgu in o Lepi Vidi.¹ Njegovi zapisi pa se nam niso ohranili.

1768 3. Na Koroškem in Štajerskem.

Pohlinova slovnica, posebno njegov pravopis in njegova fonetična ljubljanska pisava sta zadela ob odpor najprej pri izvenkranjskih Slovencih, ker bi se bil na ta način prepad med njimi in med pismenim jezikom² le še razširil.

Najtemeljitejši njegov nasprotnik je bil Ivan Žiga Popovič (1705—1774) iz Arclina nad Celjem, vseučiliščni profesor in učenjak na Dunaju, a njegova kritika je ostala v rokopisu. Javno pa sta se oglasila proti Pohlinu Korošec Ožbalt Gutschmann in Štajerec Jožef Hasl.

Ožbalt Gutschmann se je rodil v Grabštajnu v celovski okolici najbrž l. 1727. (1724?); dovršil je v Kremsu latinske šole in stopil na Dunaju v jezuitski red. Potem je bil prefekt na jezuitskih šolah, študiral filozofijo in bogoslovje in prišel nazadnje kot slovenski potovalni misijonar v Celovec (1764); po razpustu jezuitskega reda (1773) je bil c. kr. misijonar na Koroškem in je umrl v Celovcu l. 1790. — L. 1770. je izdal koroškim slovenskim duhovnikom »Christianische Refinize« v obliki premissljevanj, naravnanih tudi za pridige. Pisane so v slovenskem narečju celovške okolice, a pozna se jim že krepek vpliv pismenega jezika. V tej knjigi je Gutschmann izpopolnil Bohoričev črkopis z znakom za veliki S, ki se je odslej ločil od velikega S (Z). V posebnem, nemški pisanim dodatku (Anmerkungen über die windische und kraïnerische Rechtschreibung) pa ugovarja zoper Pohlinov pravopis in utemeljuje nekatere historično-etimo-

¹ Pri tej pesmi navaja Pohlin prvi verz: »Lubzhek se na rajsho spravla«; s Smoletovo in Prešernovo »Lepo Vido« bržkone ni imela iste vsebine.

logične oblike proti fonetičnim oblikam, ki jih je rabil Pohlin, deloma pa tudi že drugi.¹ Gutschmannu se pozna, da govori na temelju znanja drugih slovanskih jezikov. — Te opomnje (Anmerkungen) so izšle še enkrat, pomnožene in popravljene (pred l. 1777.); v tej izdaji je Gutschmann pravilno določil mestnik v slovenski sklanji, izločil pa zvalnik in ablativ. Slovenska sklanjatev je bila sedaj urejena. — Glavna spisa Gutschmannova pa sta njegova slovenska slovnica (*Windische Sprachlehre*, 1777) in njegov slovar (*Deutsch-windisches Wörterbuch*, 1789), ki ju je izdal z denarno pomočjo grofa Goëssa. Slovnica je sestavljena na podlagi koroške narodne govorice in pismenega jezika »Evangelijev in listov«; dodal ji je opazke o koroških narečjih in vrsto narodnih pregovorov in rekov. Doživela je šest izdaj, poslednjo je l. 1829. oskrbel Urban Jarnik. Tudi slovar se naslanja na živo narodno govorico; ohranil nam je mnogo zelo lepih besed iz podjunskega narečja na Koroškem. — Gutschmann je izdal tudi več nabožnih knjig (Veliki katekizem za šole, Evangelije in branja, molitvenik in mašne pesmi).

Skoro istočasno kot Gutschmann se je oglasil zoper Pohlinov pravopis jezuit Jožef Hasl (1733—1804), ki je služboval kot pridigar v Ljubljani, a je bil »Slovenz is Celanskiga mejsta na Shtajerfkimu«. Izdal je l. 1770. slovenski prevod latinskega dela jezuita Gabriela Hevenesija »Sveti Polt«. V predgovoru pravi, da se drži starega pravopisa, »kir se lhe ľudji narvezh na tu saftopijo«; tujkam da se je ogibal, kjer je vedel za dobre slovenske izraze, vendar pa je rajši zapisal tujko, »koker pak ene nove kraynfke befede, katere bi blu teshku, al bi zelu

¹ Take oblike so: vidim m. videm, dober m. dobr, nevolen m. navolen, ljubiu m. ljubou, dai m. dei, prau m. prou; ločiti treba i in j, u in v, is in s i dr.

nablu mogozhe saftopiti«. Hasl je prvi pisatelj med štajerskimi Slovenci zapadnega narečja, trudil pa se je pisati »kranjski«.

V celjskem okraju samem pa sta delovala Frančišek Ksav. Gorjup (1735—1781) in Gašpar Rupnik. Gorjup je izdal razlago nedeljskih in prazniških evangelijev (Zirkounu leitu, 1770), Rupnik pa nov prevod tistega Hevenesijega dela (»Ta Christufovimu terpleinu polvezheini poft, 1773), ki ga je bil že Hasl tri leta poprej prevedel in izdal; napisal je tudi katekizemske pesmi (Peisme od kerfhanškiga vuka, 1784).¹ Gorjup in Rupnik sta pisala dosti slabo v celjskem narečju, a nehote že pod vplivom jezika kranjskih pisateljev. Sledili so jima v osemdesetih letih še drugi pisatelji nabožnih knjig, cerkvenih pesmi in šolskih knjig.

V Slovenskih goricah je deloval v tem času Leopold Volkmer (1741—1816). Doma iz Ljutomera, je postal l. 1764. duhovnik sekovske škofije in je kaplanoval po raznih krajih v Malem Štajerju do l. 1808., ko je stopil v pokoj. Umrl je pri Sv. Urbanu l. 1816. — Izdal je v tisku prevod po cesarju Jožefu predpisanih cerkvenih pesmi (Peifme k tem opravili te fivete mefhe, 1783; der Meßgesang, Mefhna pefem, 1789). Zlagal je tudi družabne pesmi in basni, ki po gostobesednosti spominjajo konverzacijskega tona Gellertovih basni. Snovi jim je zajemal največ iz Gleima, Gellerta in Lessinga. Sam je dal tiskati samo eno družabno pesem, druge je zbral in izdal po njegovi smrti Anton Murko (1835) in nanovo Jožef Pajek (1885).

Med Prekmurci so se začeli gibati sedaj tudi katoličani. Najbolj delaven je bil Miklos Küzmics, župnik pri Sv. Benediktu, ki je izdal okoli l. 1780. celo vrsto knjig: abecednike, molitvene knjižice, cerkveno

¹ Dodan jim je prevod predpisanih mašnih pesmi.

pesmarico, katekizem, nedeljske in prazniške evangelije, zgodbe sv. pisma stare in nove zaveze. Njegove knjige so se tudi še pozneje zopet natislovale, nazadnje l. 1860. njegov »Szlovenszki silabikár«.

4. Janzenisti. Prevod sv. pisma.

V sedemdesetih letih je pridobivala med kranjsko duhovščino tla nova struja, ki jo nazivamo janzenizem; uvajati jo je začel ljubljanski škof Karel grof Herberstein. Za janzeniste je bilo značilno, da so kot rigoristi (chrétiens austères) napačno strogo presojali moralna vprašanja, kar se je kazalo posebno pri upravljanju zakramentov sv. pokore in sv. obhajila, a je vplivalo pozneje tudi v literaturi, in da so se kot prosvetljeni (chrétiens éclairés) bojevali proti predsodkom in razvadam v cerkvenem življenju; k tem pa so prištevali tudi vse stare narodne pobožnosti, kakor češčenje Matere božje in raznih patronov, bratovščine, romanja, križev pot i. dr. Zato so nasprotovali posebno redovnikom, ki so te pobožnosti pospeševali, in so v tem zmislu pospeševali tudi jožefinske cerkvene reforme. Janzenisti so se imeli za cvet duhovščine; zanimali so se za znanost, posebno za sveto pismo, ki so ga hoteli uvesti kot ljudsko knjigo, in so razvijali živahno literarno delavnost, ljudstvo pa jih je, v začetku vsaj, odklanjalo kot lutrijane-modrijane.

Glavni janzenistični pisatelj je bil Jurij Japelj. Rodil se je 11. aprila 1744 v Kamniku; po Fr. M. Paglovcu pripravljen, je stopil v jezuitske šole v Ljubljani, potem v bogoslovje v Trstu, kjer so ga posvetili za duhovnika (1769); tam je tudi služboval do smrti škofa Antona grofa Herbersteina. Tedaj pa ga je poklical pokojnikov sorodnik Karel grof Herberstein, ljubljanski škof, kot svojega kaplana (1774) in ga naslednje leto imenoval za svojega notarja; l. 1779. je postal ravnatelj novourejene Schillin-

gove ustanove pri Sv. Petru v Ljubljani; ko pa so potem z dohodki te ustanove ustanovili nove župnije v okrožju stare, prostrane šentpeterske fare, so ga z njegovo službo kot ravnatelja (dekana) vred premestili na novo kuracijo na Jézici (1787). L. 1795. je prišel kot župnik in dekan v Naklo nad Kranjem, 1799. kot stolni kanonik v Celovcu, kjer je umrl 11. novembra 1807.

Svoje literarno delo je pričel Japelj v službi jožefinskih reform. Prevedel je jožefinski Veliki katekizem za šole (1779) in izdal prevod predpisanih mašnih pesmi (Pred tabo na kolenih) v knjižici »Zerkvene pesmi, litanie in molitve per boshji službi« (1784). V svojem molitveniku (Sbrane molitve, 1786) pa je izdal metrični prevod psalma 50. (Miserere) in mu dodal še nekaj »predpisanih« pesmi kot »Perftavik enih krajnkih pejem«, med njimi tudi nov prevod Jakoba Tudertina (Da Todi) »Stabat mater«. Pripisuje se mu tudi prevod Haydnove maše »Pred stolom tvoje milosti«, ki je izšla l. 1805. v 10. izdaji janzenistične mašne knjige (Mézanguy - Gollmayr »Sveta maša«, 1. izd. 1783). Japelj se je bavil tudi s posvetnim pesništvom (moralizujoče-didaktične smeri) ter je prevajal iz Hagedorna, Gellerta, Kleista, Mendelssohna, Zachariä, Pope-a (angl.); prevel je tudi Metastazijevo opero Artakserkses. V poznejših letih (v Celovcu) je pesnil v latinskem jeziku. Japljevi verzi so v metričnem oziru znatno boljši od poskusov v »Pisanicah«.

Glavno delo Japljevo pa je nova izdaja sv. pisma v slovenskem jeziku. Janzenisti so hoteli razširiti sveto pismo tako, da bi bilo prava ljudska knjiga. Škof Herberstein je določil Japlja, da to delo izvrši, dotlej pa je duhovnikom priporočal, naj rabijo Dalmatina. Japelj je v zvezi z Blažem Kumerdejem najprej priredil »Svetu pismu noviga testamenta« v dveh zvezkih (1784 in 1786), potem se je lotil starega za-

k o n a, ki je izšel do l. 1802. v enajstih zvezkih. Prvi del v dveh zvezkih (Mojzesove knjige) je dovršil še s Kumerdejem (1791), tretji zvezek (Jozue, Sodniki, Rut) je prevedel sam (1796), potem pa so delo nadaljevali in dovršili drugi. Japljevo in njegovih naslednikov delo (razen psalmov, ki jih je prevedel Anton Traven) ni nov prevod; naslanja se namreč močno na Dalmatinovo biblijo. Nadomestil pa je Dalmatinove tujke večinoma z lepimi domačimi izrazi in je poskušal premeniti njegove konstrukcije in besedni red v pravem slovenskem duhu. Pri tem pa je izginilo seveda tudi mnogo starih izrazov in oblik; a dosti jih je tudi še ostalo. — Cerkvenim predpisom ta prevod ni odgovarjal, ker je izšel brez tekstnih razlag. —

Ko je izšla vsa biblija, so začeli janzenisti misliti na popolnoma nov prevod iz hebrejščine in grščine, delo se je tudi že pričelo, a se ni dovršilo. Novega prevoda ni izšel noben zvezek.

Prirejanje slovenskega svetega pisma je napotilo Japlja tudi na slovnishko polje. Dalmatin mu je pokazal vse lepšo slovenščino, nego so jo pisali pisatelji 18. stoletja in Pohlina. In iz zveze gorenjske slovenščine Japljeve in Kumerdejeve ter Dalmatinove dolenjščine je nastal nov tip pismenega jezika, ki ga je poizkusil Japelj uzakoniti tudi v slovnici, katere se je lotil v Celovcu. Dovršil jo je l. 1807. (Slawische Grammatik). Tisk je bil že dovoljen, a radi Japljeve smrti delo ni izšlo. Svoje primerjajoče občeslovanske slovnice pa sploh ni dovršil.

5. »Academia operosorum«. Zoisovo omizje.

Poleg redovnikov in janzenistov so se začeli gibati tudi posvetni izobraženci. Zavzemali so se najprvo za šolstvo. Blaž Kumerdej (1738—1805), Gorenjec z Bleda, je l. 1773. kot učitelj na orientalski akademiji dunajski predložil vladi načrt za ljudsko šolstvo na Kranjskem, ki ga je

hotel postaviti na podlago materinega jezika. To mu sicer ni uspelo, a postal je l. 1775. ravnatelj ljubljanske normalke in je s šolskim poročevavcem grofom Edlingom pridno delal za novo šolo. Janez Np. grof Edling je dal posloveniti »Sern ali vonufetek teh metodneh buqui« (1777) in je izdal malo pred Japljevim »Velikim katekizmom« tudi s r e d n j i katekizem (Ta male katechismus, 1779); v nemškem in slovenskem jeziku pa je izdal »Forderungen an Schulmeister und Lehrer der Trivialschulene« (1778). Kumerdej pa je zgotovil in poslovenil drugo berilo, »Vodenje sa brati« (1778).

L. 1781. se je pod Edlingovim vodstvom nanovo ustanovila nekdanja »Academia operosorum¹«, ki so se je oprijeli vsi izobraženi sloji, redovniki (n. pr. Pohlin, Dev), duhovniki (n. pr. Japelj) in posvetni izobraženci (Kumerdej, Linhart, Edling). Hotela je pospeševati tudi slovensko znanost in literaturo, prevzeti je hotela najbrž tudi izdajanje »Pisanic«; a javne razmere so silile v Avstriji tačas le na praktične, neposredno koristne znanosti; razen tega se je društvo razšlo kmalu potem, ko so pričenjali razpuščati samostane: »Pisanice« so prenehale, drugo znanstveno delo pa se še prav začelo ni.

Pač pa so se izdale pod vplivom kmetijske družbe poljudne knjige za pouk v gospodarskih zadevah. Tako Wolsteinove »Bukuvze od shvinskih bolešni sa kmeteske ludy«, ki jo je prestavil neki »Fanton de Brunn« (1784). Čez osem let so izšle (v Linhartovem prevodu) še obširnejše Wolsteinove »Bukve od kug inu bolešen goveje shivine, tih ovaz inu svin, popiffane sa kmete« (1792). Drug prevod je izšel istočasno v Celovcu. V rokopisu pa je

¹ Prvič so jo ustanovili l. 1693. kot zgolj učenjaško društvo po zgledu italijanskih »akademij« 17. stoletja. Prenehala pa je že l. 1725.

ostal P. P. Glavarja prevod »Razprave o čebelnih rojih«, ki jo je spisal v nemškem jeziku Anton Janša z Breznice, cesarski čebelar na Dunaju. Izšla pa je Janševa »Vollständige Lehre von der Bienenzucht« v slovenskem prevodu župnika Janeza Goličnika, »farmoshtra v' Grishi na Stajerskim« (Popolnoma podvuzhenje sa vsse zhebëllarje, 1792).

Tradicije »Akademije«, ki je hotela gojiti slovensko znanost in literaturo, je prevzel in nadaljeval baron **Žiga Zois** pl. Edelstein, ki je bil nad dve desetletji središče našega slovstvenega dela. Po očetu je bil sicer laškega, po materi, rojeni pl. Kapusovi, pa slovenskega rodu. Rodil se je v Trstu 23. novembra 1747 in se izobrazil na dvorjanski akademiji v Reggio na Laškem. Oče mu je zapustil veliko izvozno trgovino z železom, rudnike in fužine na Gorenjskem. Kmalu pa je začel bolehati. Že 1779. se je oglasil protin, od l. 1789. ni mogel več osebno iz Ljubljane k svojim fužinam in od l. 1797. ni šel več iz stanovanja, po katerem se je vozil na premičnem stolu. Umrli je 10. novembra 1819.

Zois je bil zelo izobražen mož. Njegov poklic ga je silil v naravoslovje, kjer je bil strokovnjak; a tudi v drugih znanostih je bil kot učenec francoskih enciklopedistov doma.

Temelj njegovim literarnim nazorom je bila klasicistična poetika prosvetljene dobe; znano mu je bilo sodobno italijansko in francosko slovstvo, pa tudi nemško slovstvo predklasične dobe in prvi klasiki. Posebno važni so bili zanj spisi Herderjevi; seznanili so ga z narodno poezijo in ga opozorili na preprosti ljudski jezik. B ü r g è r mu je kot učenec Herderjev z »Lenoro« pokazal, kaj se pravi, pesniti v duhu narodne pesmi. Z izobrazbo se je pri Zoisu družila tudi iskrena ljubezen do slovenskega materinega jezika, ki ga je izvrstno govoril,

in želja, da bi zbudil spečo slovensko literaturo in znanost. Sam po svojem zanimanju slavist — bral je glagolske in cirilske tekste popolnoma gladko — si je nabral bogato knjižnico, ki je obsegala najvažnejša dela luteranske in poluteranske dobe, in je s tem omogočil, da sta Japelj in Kumerdej postavila slovenski pismeni jezik na temelj starejših pisateljev in da je pozneje Kopitar to delo dovršil. Poskusil se je tudi kot pesnik. Kot dijak v Reggiu je delal italijanske verze, v Ljubljani pa je prelagal priljubljene arije na slovenski jezik in italijanski operni pevci, ki so prihajali na potu z Dunaja tudi v Ljubljano, so jih potem na odru peli v slovenskem jeziku. Prevedel je tudi Bürgerjevo »Lenoro«. Pri njem so se zbirali tudi slovstveniki tedanjega časa, pri njem so dobivali pobude in pomoči za svoje delo.

Prvo, kar je hotel Zois, je bila filozofično-kritična slovnica in popoln slovar slovenskega jezika. Dela se je lotil Blaž Kumerdej, ki ga je že sodelovanje pri Japljevi izdaji sv. pisma napotilo na slovnisko polje; poznal je dobro tudi druge slovanske jezike. Delo pa se je zakesnilo, ker je bil Kumerdej l. 1787. imenovan za okrožnega šolskega komisarja v Celju. Ko se je l. 1792. vrnil v Ljubljano (tudi kot okrožni šolski komisar), je delo hitro napredovalo in l. 1793. je bila slovnica gotova; cenzura je že dala dovoljenje za tisk. Zois in Linhart pa sta ga pregovorila, da je začel v družbi Linhartovi slovnico še enkrat predelavati. Dogotovitev se je zavlekla in delo je ostalo v rokopisu. Za slovar pa, ki še ni bil dogotovljen, mu je Zois l. 1794. dobil pomočnika, V. Vodnika; a tudi to delo je ostalo v rokopisu.

Več uspeha je imel **Anton Tomaž Linhart**, poleg Vodnika najvažnejši učenec Zoisov. Rodil se je dne 11. decembra 1757 v Radovljici. Njegov oče je bil Čeh z Moravskega, mati Radovljičanka. Ko je dovršil v Ljub-

ljani gimnazijo, je stopil (1776) v stiški samostan, čez dve leti pa je izstopil in šel na Dunaj, kjer je dovršil pod Sonnenfelsovim vodstvom policijski, trgovski in finančni tečaj. V Ljubljani je dobil najprej službo v knezoškofijski pisarni, potem je bil protokolist pri okrožnem uradu v Ljubljani, kmalu nato so ga imenovali za okrožnega šolskega komisarja, nazadnje pa za tajnika in voditelja pisarne deželnih stanov. Umrl je 14. julija 1795.

Linhart je stopil začetka v vrsto nemških poetov. Že l. 1773. je spesnil pozdravno odo novemu knezoškofu Karlu grofu Herbersteinu. L. 1780. pa je izdal pesniško zbirko »Blumen aus Krain. Für das Jahr 1781«. Lastnega sloga te pesmi nimajo. Linhart je posnemal na eni strani Klopstocka in Denisa — narodno pesem o Pegamu in Lambergarju je prevedel v patetičnih Klopstockovih heksametrih — na drugi strani je hodil v šolo tudi pri anakreontikih Gleimove šole in pri Ewaldu Kleistu¹, prevajal pa je tudi iz Horacija, Guarinija (pastirsko pesništvo) in iz Metastazija (Das öde Eiland. Ein Singspiel). Kriminalna tragedija v petih dejanjih »Miss Jenny Love« — ki je izšla v Avgsburgu l. 1780. in ki jo je hotel Linhart spisati v Shakespearejevem slogu, kaže očitvidno vpliv angleške meščanske tragedije (domestic tragedy), ki jo je spoznal pač po mladem Lessingu (Miss Sara Sampson) in po svojem učitelju Sonnenfelsu, ki se je tačas frudil za reformo nemškega gledališča na Dunaju.

Zois je pokazal mlademu možu pot v domači svet; Linhart se je lotil nato domače zgodovine in priobčil obsežno delo »Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen südlichen Slaven Oesterreichs« v dveh zvezkih (1788 in 1791). Hotel je

¹ Pesem »Ein Lappländer auf seine Geliebte« je posneta po Kleistovi »Lied eines Lappländers«.

1780 into tragedia po Miss Jenny Love
inno kannst du auch lesen.

napisati zgodovino avstrijskih Jugoslovanov, a dovršil je samo zgodovino Slovencev do pričetka frankovske vrhovne oblasti.

Še važnejši je Linhartov poskus, uvesti slovenščino v gledališče. Po igri »Die Feldmühle« tedaj priljubljenega dunajskega dramatika Jožefa Richterja je priredil za slovenske razmere igro »Shupanova Mizka«, ki so jo igrali v ljubljanskem gledališču 28. decembra 1789 diletantje iz najodličnejših meščanskih krogov, a izšla je l. 1790. — Žlahten gospod (Tulpenheim) hoče za hrbtom svoje zaročenke (Sternfeldovke) oslepariti Micko, hčer kmetiškega župana. Ta mu nekaj časa verjame in zavrača kmetiškega fanta (Anžeta), ki bi jo rad za ženo; ko pa izprevidi gospodove sleparske namene, sestavijo vpričo njega ženitovanjsko pismo za Micko in Anžeta, Tulpenheim pa izgubi povrh še svojo bogato nevesto. — Še zanimivejša je druga Linhartova igra »Ta vefeli dan, ali Matizhek se sheni« (1790), ki jo je priredil po Beaumarchaisovi komediji »La folle journée ou le mariage de Figaro«, in jo prilagodil slovenskim razmeram. — Gorenjski graščak baron Naletel zalezuje hišno svoje žene Nežiko, ki naj bi se v kratkem poročila z baronovim služabnikom Matičkom, hkrati pa nadleguje svojo ženo z neosnovano ljubosumnostjo. Po živahnih zapletljajih speljeta gospa in Nežika barona na večer pred Matičkovo poroko tako, da stoji osramočen pred vsem občinstvom, ravno ko se je hotel znesti nad gospo in Matičkom radi dozdevne nezvestobe. — Posebno zanimivi so sodnijski prizori v četrtem dejanju, ki so domalega popolnoma Linhartovi in nam rišejo razmere pri graščinskih sodiščih, ki jih je Jožef II. začel odpravljati. Revolucijonarna tendenca originalne igre je do cela odstranjena.

Usoda Linhartu ni dala časa, da bi se bil povzpел do samostojnih dramatičnih del. Imel je preveč drugega dela;

prestaval je Wolsteinove »Bukve od kug«, lotil se je predelavanja Kumerdejeve slovnice, komaj sedemintrideset let star pa je že umrl. Pričetega dela za slovensko dramo nihče ni nadaljeval; razmere niso bile za to ugodne. A ko so po letu 1848. pričeli z društvenimi odri, so bile Linhartove igre med prvimi, ki so jih izvajali.

6. Valentin Vodnik.

Kar sta hotela Pohlin in Dev, da bi zbudila slovenskega pesnika, se je posrečilo Zoisu, ko je poklical bivšega Pisaničarja Valentina Vodnika po trinajstletnem molku zopet na pesniško polje: tisto leto (1794) smo dobili prvega slovenskega pesnika.

Valentin Vodnik se je rodil 3. februarja 1758 pri Žibertu v Zgornji Šiški iz zdrave, šegave rodbine, kar se pozna tudi njegovemu književnemu delu. Devet let star (1767) je »popustil igre, luže in drsanje na jamenskih mlakah in šel voljan v šolo«, kjer se je naučil pisati in brati. Ker je bil bistre glave, so ga dali v Novo mesto k stricu frančiškanku o. Marcelu, ki ga je v šolskih letih 1768. in 1769. pripravil za latinske šole. Nato je šel v Ljubljano in dovršil do l. 1775. tedanjih šest latinskih šol pri jezuitih, nakar je 24. avgusta stopil v frančiškanski red z imenom Marcelijan. Po dovršenem novicijatu (1776), po filozofskih (1778) in bogoslovnih študijah so ga (najbrže l. 1782.) posvetili za mašnika.

Že l. 1773. se je mladi dijak seznanil z o. Markom, ki ga je navdušil za slovenščino in ga vpeljal v poezijo. Po klasicističnih vzorcih Pohlinovih se je poskušal od začetka v visoki odi, deloma v antičnih metrih, objavljaj pa je svoje pesmi v »Pisanicah«, »Mila pesm« o. Marku v slovo, »Proshna [a Krajnsko Modrino« in »Krajnske Modrine [haluvanje« ob smrti cesarice Marije Terezije spadajo v to vrsto. Slog je patetičen

in nakičen z mnogovrstnimi retoričnimi pripomočki kakor pri Denisu, a jezik je okoren, izražanje abstraktno, misli siromašne; pesnik tudi težavni antični metrični obliki ni bil kos. Pripovedna pesem »Klek«, v kateri je pesnik porabil vražo o veščah, ki letajo na Klek, spada v vrsto racionalistično - moralizujočih povesti. — Vse boljši je Vodnik, če je zajel snov za pesem iz lastne šegavosti in iz življenja svojega naroda; tedaj si je misel sama ustvarila obliko, preprosto sicer, a umetniško skladno. Tako v pesmi »S a d o v o l n e K r a j n z« (1781), polni zdrave slovenske dobre volje; ta zadovoljni Kranjec, priden za delo, vesel in poskočen, malce tudi bahat, to je pravi, pristni tip trdnega slovenskega kmeta. Izraz je nazoren, jezik pristno domač. To je bila prava struna in treba je bilo samo še moža, ki bi bil mladega frančiškana bodril, da bi na tej poti vztrajal. A tega moža zdaj še ni bilo in s Pisanicami je zaspala tudi Vodnikova pevska žila.

Kmalu pa se je Vodniku bistveno izpremenil tek njegovega življenja. C e s a r J o ž e f II. je bil ustanovil mnogo novih župnij; potrebne duhovnike je dobil iz samostanov, ki jih je razpustil, poklicati pa jih je dal tudi iz takih, ki so še ostali. Tako je dobil Vodnik 3. januarja 1784 v ljubljanskem frančiškanskem samostanu¹ škofijski odlok, da naj gre kot subsidiarij v S o r o »duše past« (ostal pa je še v redu do l. 1804., ko ga je papež odvezal redovnih obljub); službo je nastopil aprila tistega leta in ostal tam do februarja 1785; odtod je šel na B l e d, kjer je ostal kot subsidiarij do oktobra 1788. Potem je šel v R i b n i c o, odkoder je bil 4. decembra 1792 imenovan za lokalnega kaplana (kurata) v G o r j u š a h v Bohinju, kjer je 6. januarja 1793 službo nastopil.

¹ Ta je stal na sedanjem Vodnikovem trgu ter je služil pozneje (do l. 1899.) za gimnazijo in licej.

Bivanje v Gorjušah je bilo za Vodnika zelo važno, ker je stopil tu v ožji stik z baronom Zoisom, s katerim se je seznanil pač že na Bledu;¹ povod so bile najbrž mineralogične študije, ki jih je Vodnik v Gorjušah pričel, a Zois ga je kmalu pridobil tudi za literarno delo. V pismu z dne 3. marca 1794 ga je prosil, da bi pomagal Kumerdeju pri spisovanju njegovega slovarja, in ga obenem bodril, naj svojega pevskega daru ne zanemarja. Naj le bere Horacija, in sicer edino njega, pa bo že prišel v pravo razpoloženje; s prevodi in posnetki pa se ne pridobi kaj prida, treba je originalnosti. Nazadnje pa mu v tem pismu razlaga še svoj načrt, da bi se pričelo izobraževati ljudstvo s pomočjo pratike, ki naj bi prinašala poučnih sestavkov, pa tudi нравnih izrekov, kmetiških pravil, kratkih pesmi i. dr. Uredniški posel naj bi sprejel Vodnik.

Vodnik je to delo res prevzel. Na Zoisovo ponovno prigovarjanje mu je poslal tudi nekaj pesniških poskusov, ki jih je baron potem ocenil. Ena izmed prvih takih pesmi je bila rudarska pesem (»Knappenlied«, mogoče poznejše »Jeklenice«) in »Krajnz tvoja dushella je sdrava«.

»Veliko Pratiko« je izdajal Vodnik tri leta (za l. 1795.—1797.); namen ji je bil v prvi vrsti poučen. Vodnik je hotel ljudi pomalem poučevati v zemljepisju (Popiffovanje Krainke deshele 1795; Popiffovanje te semle 1796—1797), v računstvu, vremenoznanstvu, gospodarstvu; vmes je vpletel tudi še kako kratkočasno ali poučno prigodbico. — Poleg prozaičnih sestavkov pa je Vodnik v »Pratiki« objavil tudi nekatere pesmi, »Krainz tvoja deshele je sdrava« (poznejše »Dramilo mojih rojakov«, 1795), »Novu letu«

¹ Znano je, da Zois že od l. 1789. ni mogel osebno nadzorovati svojih podjetij.

(1796) in »Sadovolni Krajnc« (1797). V »Pratiki« za l. 1796. in 1797. je poleg tega po ena uganka in en napis za vsak mesec. Napisi v drugem letniku so moralne vsebine (zato jih je pozneje, v rokopisu svojih Pesmi, imenoval »Nova pratika«), v tretjem pa vremenoslovne (zato »Stara pratika«).

To malo literarno podjetje je bilo za pesnika odločilnega pomena. Pratika je izročila Vodnika zopet poeziji, ki ji je dal že slovo, in v Pratici je našel svoj ton. Domače življenje, zdravo in zadovoljno, domača šala, šegava in vesela, to je vsebina njegovi poeziji, lahka, nekako poljudno preprosta je oblika, izraz je domač, nazoren. In taka je ostala Vodnikova poezija tudi poslej, samo v »Vršacu« in v »Iliriji oživljeni« se je dvignila visoko nad vsakdanje življenje.

»Pratika« je pesniku tudi ugladila pot v Ljubljano. Zois je želel imeti tako porabnega literarnega delavca poleg sebe, zlasti ker Linhart ni bil več med živimi. Že l. 1795. je prosil Vodnik na željo Zoisovo za župnijo na Jézici, odkoder je bil Japelj odšel, a tega mesta ni dobil; naslednjega leta (1796) v juniju pa je bil imenovan za beneficijata pri sv. Florijanu ter za kooperatorja pri sv. Jakobu v Ljubljani.

Precej, ko je prišel v Ljubljano, se mu je ponudilo novo delo. Z novim letom 1797. so začele v isti založbi kot »Pratika« izhajati »Lublanfke Novize«, prvi slovenski časnik, in Vodnik je bil tri leta (1797—1799) njihov urednik in edini pisatelj; četrto leto jih je urejal Janez Sušnik, potem so prenehale. Izhajale so poldrugo leto po dvakrat, potem po enkrat na teden na pol pole v mali osmerki. — »Lublanfke Novize« niso bile časnik v današnjem pomenu. O državnih zadevah časopisje tačas ni smelo govoriti; v tem oziru je imelo edinole

nalogo, da je seznanjalo bralce z oficialnimi in napol-officialnimi poročili o vojskah in z razglasi deželne gosposke. Razen tega pa je poročalo o novicah iz domačih in tujih krajev, o iznajdbah, o prirodoslovnih, zdravniških, gospodarskih in najrazličnejših drugih dnevnik novicah. Tudi »Lublanfke Novize« so napolnjene s takimi novicami. A vmes je Vodnik vteknil tudi važen spis »Povedanje od flovenfkgiga jesika«, ki je izhajal v drobcih v letnikih 1797. in 1798.; v njem je govoril Vodnik o Slovanih kot delu arijskega plemena, o njihovem razširjenju, zgodovini in značaju, pravopisu in slovstveni zgodovini, posebno še o slovenski. — Pesniškega pa so prinesle »Lublanfke Novize« prav malo. Predgovori za novo leto, prevod avstrijske Cesarske pesmi in Denisovega epigrama Nelsonu, to je vse. Tudi epigram na zavzetje Mantue (Mantua nalha) je iz tega časa (1799). Zelo šegavo je označil pesnik list sam in njegove težave z napisom »Lublanfkim Novizam«, ki ga je lastno-ročno zapisal v vezani izvod Novic l. 1799., kateri se hrani danes v študijski knjižnici ljubljanski.

Dve leti potem, ko je došel Vodnik v Ljubljano, je postal profesor poetike (5. razreda) na gimnaziji (1798). Približno istočasno je prevzel tudi nadaljevanje Kumerdejevega slovarja. Za temelj si je vzel Adelungov nemški slovar in je z raznimi pomočniki pridno nabiral izraze iz vseh slovenskih krajev. L. 1813. je hotel pričeti s tiskom, razposlalo se je že vabilo za naročbo z dvema pozikusknima stranema, a vojni časi niso bili ugodni za tako delo, ostalo je nedogotovljeno v rokopisu. Po pesnikovi smrti je kupil rokopis Mat. Ravnikar in ga izročil Fr. Metelku, da bi ga dovršil. A tudi Metelko dela ni zmoget, izročil je rokopis l. 1848. »Slovenskemu društvu«, in ko se je l. 1854. knezoškof Alojzij Wolf odločil, da izda slovenski slovar na svoje stroške, je porabil M. Cigale v Wolfovega

slovarja nemško-slovenskem delu (1860) tudi Vodnikov rokopis.

Poleg tega se je posvetil Vodnik tudi koristnemu pisateljstvu. Izdal je l. 1799. »K u h a r f k e b u k v e«. Pa tudi pesniško delo ni popolnoma počivalo. Poslovenil je konec *Kopirata!* Kotzebuejeve igre »Der Hahnenschlag« (Tinko Petelinček), ki so jo poleti 1803. v slovenskem jeziku igrali na ljubljanskem odru. L. 1806. pa je izdal drobno zbirko pesmi »P e f m e s a p o k u h i n o«.

Poleg že znanih pesmi iz »Pratike« in »Lublanskih Novic« je priobčil v njej tudi več novih. Najznamenitejša med vsemi je pač oda »Verfhaz«, ki poje slavo veličanstvu planinske narave, ki sili človeka, da se poniža pred njo, in ga obenem visoko povzdigne nad vsakdanjost, da meda v naravi božjo krasoto in moč. Poleg te ode nas mikajo predvsem čisto po Vodnikovo osoljene basni — sam jih imenuje »pravlice« — »Kof in Sufhiz«, »Sraka inu Mlade«, »Nemški in krajnki konj«, »Petelinzhek«. Nanovo je priobčil v zbirki še pesem »Na lebe« (Napitik), anakreontični pesmi »Plefar« in »Star peviz, ne boj te peti« in nekaj napisov. — Poleg čiste Vodnikove osebnosti in še svežih spominov na planinski svet vidimo v zbirki tudi nekoliko vpliva nemških basničarjev in anakreontikov (Gellert, Gleim), še bolj pa od strani tistih lahkih, brezskrbnih grških pesmi, ki so se pripisovale A n a k r e o n t u iz Tea. Nekatero (14) izmed teh pesmi je Vodnik tudi prevedel, a natisnile so se šele po njegovi smrti, najprej v »Čbelici« (deloma), potem pa vse v Smoletovi izdaji Vodnikovih pesmi (1840). V notranji zvezi s temi prevodi je tudi rokopisno »B e r i l o G r e f h k o«, zbirka krajših prevodov iz starogrških pisateljev, med njimi največ iz Ajsopa, Plutarha in Lukiana.

Nabiral je tudi narodne pesmi; izdal pa je samo pesem o Lambergarju in Pegamu v knjižici profesorja

I. A. Župančiča »Das Turnier zwischen den beyden Rittern Lamberger und Pegam« (1807); pesmi je dodan predgovor in nemški metrični prevod. Ostale pesmi, med njimi »Ravbar«, »Kralj Matjaž in Alenčica«, so ostale v rokopisu. Vodnik jih ni ohranil neizpremenjenih, ampak jih je po okusu tedanjega časa (po Herderjevem zgledu) po svoje predelal.

L. 1809., ko se je Avstrija pripravljala na novo borbo z Napoleonom — nadvojvoda Ivan je organiziral v ta namen črno vojsko — in ko so avstrijski pesniki klicali in hrabрили borivce za domovino v boj proti sovražniku, je zapel tudi Vodnik kot duhovni pastir meščanske garde »Pesmi sa Brambovze« (1809); posnel jih je prosto po Collinovih brambovskih pesmih (Wehrmannslieder), eno pa je prepesnil po Jožetu Richterju. Isto leto je izdal v dunajski c. k. založbi šolskih knjig tudi nemški pisano zgodovino Kranjske za šole (Geschichte des Herzogthums Krain, des Gebiethes von Triest und der Grafschaft Görz, 1809).

Avstrija pa v borbi ni dobila zaveznikov in Napoleon jo je premagal. Maja l. 1809. je Ljubljana zopet videla Francoze in z oktobrskim mirom v Schönbrunnu je pripadla Kranjska z Goriško in s Trstom, Gorenja Koroška z delom Tirolske francoski provinciji Iliriji, h kateri je spadala še Istra, Hrvaška do Drave in Dalmacija. Ljubljana je bila glavno mesto. Ostalo je tako do oktobra 1813.

Ljudsko mnenje pri nas Francozom odkraja ni bilo prijazno. Morali so zatreti ponekod upor kmetiškega ljudstva, preden so mogli mirno vladati nanovo ustanovljeno provincijo, ki naj bi odprla Francozom na suhem trgovsko pot do vzhoda. Nato pa so gradili nove ceste, popravljali stare, pazili s strogimi odredbami na javni red in varnost lastnine, razbojniške družbe rokovnjačev so

zatrli skoro dodobra. S tem so si pridobili tudi zaupanje ljudstva.

Dovolili so slovenščini tudi dostop v šole: Na ljudski šoli se je vpeljal slovenski jezik, na meščanski se je poučeval poleg francoščine in nemščine in tudi na gimnazijah se je poučevalo v nižjih razredih slovenski in nemški, pozneje francoski. Pri tej reformi je sodeloval tudi Vodnik. Bil je nekaj časa ravnatelj ljubljanske na tri razrede skrčene gimnazije in hkrati nadzornik ljudskih šol (écoles primaires) in ravnatelj obrtnih in umetnih šol (écoles d'arts et métiers). Ker ni bilo potrebnih učnih knjig, jih je bilo treba spisati. Napisal jih je Vodnik sam, pet knjig hitro zaporedoma: »Abezeda sa Perve lhole«, »Kershanski navuk sa illirske deshele«, »Pifmenoft ali Gramatika sa Perve Shole«, »Pozhetki Gramatike, to je Pifmenofti Franzoske« (vse l. 1811.), in slovensko-nemški-francoski abecednik (Abezéda ali Asbuka. Das ABC-Buch. L'Abécé, 1812). — Med vsemi temi knjigami je najvažnejša slovnica »Pifmenoft sa Perve Shole«, ker je Vodnik v njej prvi odkril, da ima slovenščina muzikalni naglas¹. V tej knjigi je natisnjena tudi oda »Iliria oshivlena«, v kateri je Vodnik izrazil svoje veselje nad napredkom slovenskega jezika v Iliriji. Predmet te pesnitve je vstajenje slovenske narodnosti, poosebljene v Iliriji, in slavna zgodovina slovenske domovine. S to pesmijo je izvršil že star načrt: na pesniško proslavo domače zgodovine je mislil namreč že po Linhartovi smrti, ko je hotel s tako pesmijo proslaviti tudi spomin tega domačega zgodovinarja.

Vodnikovo navdušenje za Napoleona (primerjaj v tem oziru Goetheja!) se je pokazalo tudi še drugače. Postal je

¹ To odkritje pa je porabil tačas zgolj Kopitar, ki je našel muzikalni naglas, le še boljše ohranjen, pri Srbih. Slovenskim slovničarjem je ostal neznan do L. Svetca (1863), ki ga je našel, primerjaje naš naglas s hrvaškim.

namreč član francosko-ilirske lože »Prijateljev Rimskega kralja¹ in Napoleona«, kar je bilo pozneje usodno zanj. A temu navdušenju je kmalu sledilo razočaranje, ko je l. 1812. izprevidel, da Napoleon noče dati Evropi zaželenega miru; po katastrofi velike armade se je oddahnil tudi on, in ko je po zmagah v vojski l. 1813./14. vendar prišel mir, so ga slavile ob mirovnem godu v Ljubljani (11. julija 1814.) tudi Vodnikove pesmi.

Ko se je po Napoleonovem padcu (aprila 1814.) kraljevina Ilirija preurejevala v avstrijskem zmislu, dvorni organizacijski komisar grof Saurau Vodnika radi njegovega prijateljstva do Francozov (Ilirija oživljena!) in njegovega članstva pri loži ni več predložil za potrditev v dosedanji službi. Študijska in osrednja organizacijska dvorna komisija pa sta nasproti temu poudarjali, da je ta pesem bolj izraz radosti entuziastičnega ljubitelja slovenščine radi oživljenja stare Ilirije kot pa slavospev na francoskega vladarja, in prostozidarstvo pod prejšnjo vlado ga zdaj, če se mu je odpovedal, ne izključuje iz učiteljske službe. Če torej za njegovo prijateljstvo do Francozov in zoper njegove nrvnost ni drugih dokazov, naj bi se ohranil v službi. A kljub temu ga je cesar Franc 26. decembra 1814. ukazal vpokojiti ali pa nastaviti zunaj Ilirije, a ne kot učitelja mladine. Novembra 1815. so Vodnika s tretjino plače (200 gl.) vpokojili in seveda so se tudi njegove prošnje za učno mesto svetovne zgodovine (1815), italijanščine (1816) in za novoustanovljeno stolico slovenščine na liceju (1817) zaporedoma odbile. Začasno pa so ga še zmeraj porabljali za pouk laščine na liceju; prevajal je tudi uradne razglase.

Poslednja leta se je bavil največ z arheologijo, numismatiko, pa tudi s pisateljevanjem. L. 1818. je izdal v slo-

¹ Sin Napoleonov in avstrijske princeze Marije Luize, Napoleon II. (r. 20. marca 1811).

venskem prevodu Matoškovo »B a b i h t v o«. Prirejal in preurejal je tudi svoje stare pesmi in zlagal nove. Med temi označuje »Iliria svelizhana« najbolje to dobo v pesnikovem življenju; v njej preklicuje pesnik »Ilirijo oživljeno«, v kolikor je v njej proslavljajal Napoleona. Najlepša in najzrelejša izmed vseh pa je »Moj p o m i n i k«, izraz notranje harmonije v pesnikovi duši tudi v najhujših dneh in mirnopolnosne zavesti, da je kot pesnik dovršil svojo življensko nalogo. Umrl je za kapjo 8. januarja 1819.

Malo pesniška doba prosvetljenosti, ki je gledala v prvi vrsti na koristnost, je dosegla svoj pesniški višek v pesmih Vodnikovih. Njegova prijazna, vesela, brezskrbna poezija, ki pa v duhu časa tudi rada kaj poučuje, ni več samo metrična vaja, ampak je pravi izraz pesnikove osebnosti, njegovega vedrega značaja. Vodnik je po času prvi slovenski pesnik.

7. Ljudska literatura.

Zanimiva prikazen v Vodnikovem času so ljudski pesniki. Imeli smo jih sicer že prej, bili so večinoma orgljavci in godci; njihove pesmi so se širile ustno kakor narodne pesmi — le izjemoma tudi po tisku (Repež) — in marsikatera mlajša narodna pesem je izšla iz njihovega kroga. Večja ljudska izobrazba jožefinskega časa je povzročila, da so odslej večkrat nastopili tudi literarno pot. Tudi se njihove pesmi večinoma niso več pele, ampak recitirale.

Na Koroškem je živel v tem času »kmetiški pesnik« Andrej Schuster-Drabosnjak iz Drabosinj pri Jezercih nad Vrbo (r. 1768, u. po 1818). Njegovi spisi (prevodi) so čudna mešanica najgorostasnejšega praznoverja (Kolomone-žegen, Duhovna bramba), mistične pobožnosti (Marijin pasijon, 1811), satire in moralizovanja (dve zbirki verzov). Rokopisno so se širili njegovi po nemškem pri-

rejeni prevodi pasijonske igre, božične igre, igre o izgubljenem sinu, o Egiptovskem Jožefu, o Esteri in Amanu in povesti o lepi Magdaloni (Mageloni). Pasijonske in božične igre so se na Koroškem še do zadnjega časa predstavljale po prepisih Drabosnjakovih rokopisov. Manj originalen je ljudski poet iz Roža tkalec Miha Andreaš (1762—1821), sodobnik Drabosnjakov, s katerim sta se baje zmeraj razgovarjala v »rajmih«. Njegove pesmi, večinoma moralizujoče pa tudi aktualne vsebine, sta razglasila Slomšek in Ahacelj v zbirki »Pefne po Koröfhkim in Shtajarskim snane« (1833).

Tudi Kranjska je imela svojega ljudskega pevca, Matevža Kračmana, šmarskega šolmastra (1770 do 1854). Bil je organist in učitelj v svojem rojstnem kraju Šmarju pod Ljubljano. Krožil je svete pesmi, pa tudi o sebi in svojih nadlogah; znane so deloma še dandanes v njegovem domačem kraju. Na Štajerském so se širile na enak način pesmi Volkmerjeve, Modrinjakove in drugih. Iz teh krogov je izšla po l. 1789. narodna pesem o Lavdonu, ki je vzel Turkom Belgrad.

Tudi pozneje se zmeraj zopet prikazujejo taki »naravni poetje« (Kančnik, Kurnik na Kranjskem, Vodovnik na Štajerskem, Lederer-Lesičnjek na Koroškem i. dr.), a njihov pomen v narodnem življenju gine tem bolj, čim bolj se umetni literaturi odpira pot med ljudstvo.

VI. Doba romantike (ok. 1810—1848).

1. Glavni znaki romantike.

Proti koncu 18. stoletja se je pričelo v evropskem kulturnem življenju novo gibanje; pokazalo se je najprej v literaturi kot odpor proti suhi razumnosti prejšnje dobe, proti kateri sta prišli zopet do pravice čuvstvo in fantazija; potem pa je poseglo tudi v umetnost (slikarstvo, glasbo), v znanost in v javno življenje. To gibanje imenujemo romantiko.

Predhodnik je bil Herder (1744—1803). Vzrastel je bil pod vplivom angleškega slovstva (Percyja, Ossiana, Shakespeareja) in Homerja. V poeziji je opozoril na zgodovinski razvoj in s tem omogočil razumevanje pesništva preteklih stoletij in drugih narodov, opozoril je svet na narodno pesem (»Volkslieder«). S knjigo »Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit« je poglobil dotedanje naziranje o zgodovini narodov in kazal človeštvu pot do »popolne humanitete«. V posebnem poglavju (16. knjiga, 4. poglavje) je pokazal tudi na Slovane, v katerih je videl bodoče izvršitelje svojega ideala humanitete; slikal jih je (v nasprotju z zgodovino) kot miroljuben, dasi hraber narod, ki je dosegel že zgodaj visoko stopnjo kulture; a ravno vsled svoje miroljubnosti so prišli na eni strani pod tatarsko kopito, na drugi strani pa v odvisnost od Frankov, Sasov in severnih Germanov, ki so jih zatirali in po širnih pokrajinah tudi uničili. A ko bosta mesto sirove sile na svetu zavladata red in pravica, se bodo otresli suženjstva in bogastvo njihovih dežel in njihova delavnost in nadarjenost jim bodo zagotovili lepo,

srečno bodočnost. Na koncu želi, »da bi se zbrali pri njih ostanki šeg, pesmi in pripovedek in da bi se nazadnje sestavila celotna zgodovina tega rodu«. Zbudil je s tem tudi pri Slovanih zanimanje za narodno poezijo (Vodnik) in za narodno zgodovino (Šafařík, Slovanské starožitnosti).

Romantika je Herderjeva prizadevanja sprejela, razširila in poglobila. Narodna poezija in narodno slovstvo sploh ji je poetično zrcalo narodnega značaja in preteklosti. Herderjevi estetični cenitvi se je pridružilo znanstveno zanimanje in se razširilo tudi na narodni jezik in njegovo zgodovino; nastala je znanost o narodnem jeziku: germanistika, slavistika, romanistika, primerjajoče jezikoslovje.

Pa tudi v umetni poeziji je kazala romantika nova pota. Ustvarila je na podlagi Fichtejevega monističnega idealizma in Schellingove narurne filozofije novo teorijo o poeziji. Problem in najvišja naloga romantične poezije je po Friedrichu Schleglu združitev bistva moderne in bistva antike. Pesnitev je zunanji vidni izraz (utelešenje) pesniškega duha, kakor je antična mitologija (po Schellingu) simbol narave, oziroma nevidnega duha, ki se javlja v njej, kot se javlja duša v telesu. Vsa vnanjost se združuje v pesnikovi notranjosti kot v nekakem središču v živo organsko celoto: »umetnik je, kdor ima svoj centrum v šebi«; intenzivnost notranjega doživljanja (ki pa hoče potem tudi vnanjega izraza), je bistvo umetnika. Kakor pa je stvarstvo harmonična celota, da posamezni deli stojé v pravem razmerju med seboj in so podrejeni misli, ki jo je stvarnik v njem utelesil, tako je tudi umetnikova enoten organizem, čigar deli so v strogem harmoničnem razmerju do celote. Pri tem pa zametavajo romantiki staro klasifikacijo poetičnih vrst, romantična poezija je univerzalna poezija. — Nemški romantiki pa so obračali pozornost tudi na svetovno li-

teraturo, posebno na književnost romanskih narodov, na Petrarka, Danteja, Cervantesa i. dr. in so uvajali v svojo literaturo tudi romanske pesniške oblike. Slovanska romantika jim je v tem oziru sledila.

Največjega pomena je pa bila romantika za prebujenje narodne zavesti. Nemci so se v boju zoper Napoleona in zoper premoč francoskega jezika navduševali za jezik pradedov, za domače slovstvo in zgodovino, za domače šege in navade; za svojo narodnost. Friedrich Schlegel je govoril o ljubezni do domovine, o narodnih spominih ljudstva, o jeziku, da narod nima nič večjega in bolj samobitnega, o slavni preteklosti, da je največje blago narodu; pravil je, da ima vsak narod pravico do svojega slovstva, da pa je barbarsko, če se vrši vzgoja in občevanje v tujem (francoskem) jeziku. Narod, ki trpi, da podivja njegov jezik, mora podivjati tudi sam; če si pa da vzeti svojo zgodovino, izgubi glavno oporo svoje duševne samostojnosti. V teh romantičnih idejah temelji tudi narodni prepород pri avstrijskih Slovanih.

Romantika je našla pot tudi k Slovincem, a novi čas ni prišel kar čez noč. Starejšo romantično generacijo, ki izhaja v glavnem še od Herderja, družijo z nemško romantiko predvsem njena znanstvena prizadevanja. Mlajši rod pa je iskal svojih vzorov pri nemških romantičnih pesnikih, učil se je tudi pri slovanskih romantikih (v prvi vrsti pri Čehih in Poljaki), pri velikih pesnikih romanskih literatur (Petrarka) in pri Angležih (lord Byron, Thom. Moore): hotel je ustvariti predvsem umetno slovensko pesništvo.

2. Začetki romantike pri Slovincih.

Po katastrofalnem porazu Prusije pri Jeni (1806) in njenih zaveznikov Rusov pri Tilsitu (1807) so se obračale oči nemških domoljubov na Avstrijo, ki se je edina

še pripravljala na odpor proti Napoleonu, in tudi romantiki so si izbrali za središče Dunaj: brata Schlegel sta delovala tu, Friedrich stalno, Aug. Wilhelm mimo-grede. V Avstriji je zavel dih romantike in začel zbujati narode, Nemce in Slovane, k novemu življenju.

Celo država se je v sili spomnila svojih slovanskih narodov. Nadvojvoda Ivan, organizator črne vojske, je vedel, da je treba Avstriji moči vseh njenih narodov, če hoče uspeli v težkem boju. In tako je dejal l. 1809. v Ptuj, da ga je sram, ker ne more slovenskih brambovcev nagovoriti slovenski, kakor bi rad, in izdajal je po slovenskih krajih dvojezična povelja. Collinove brambovske pesmi so se na najvišjo željo prevedle tudi v narodne jezike. Na Slovenskem so jih prevajali v Ljubljani (Vodnik), istočasno pa tudi v Celovcu (neki Grundner) in v Gradcu (Primic in Fran Cvetko). Ko je v Napoleonovi Iliriji slovenščina dobila pristop v nižje in srednje šolstvo, so ustanovili kot vabo za Slovence stolico za slovenski jezik tudi na liceju v Gradcu (1811) in potem, ko je postala Ilirija zopet avstrijska in šolstvo nemško, še v Ljubljani (1817). Zbudilo se je tudi znanstveno zanimanje za avstrijske slovanske narode. Znanstveni časniki so prinašali članke o njih jeziku in zgodovini, šegah in navadah. Romantični časopisi dunajski so postali glasilo tudi slovanskih učenjakov.

Tako je romantično gibanje v Avstriji v družbi z odporom proti Napoleonu pripravilo ugodna tla za razvoj romantike tudi pri Slovencih.

Prvi, ki je krenil pri nas na novo pot, je bil J e r n e j K o p i t a r. Rodil se je 21. avgusta 1780 v Repnjah na Gorenjskem. V Ljubljani je dovršil normalko, gimnazijo in licej in postal l. 1799. pri baronu Zoisu domači učitelj njegovega nečaka; pozneje pa njegov tajnik in knjižničar. L. 1808. je šel na Dunaj študirat pravoslovje in se izobra-

ževat v slavistični vedi; tam je postal l. 1810. cenzor za slovanske in grške knjige in še istega leta uradnik dvorne knjižnice. Napredujeval je do prvega kustosa in dvornega svetnika ter umrl 11. avgusta 1844.

Že v gimnaziji trden Latinec in Grk, je postal Kopitar v Zoisovi hiši slovenski filolog. Seznanil se je tu s slovenskimi protestantskimi pisatelji, s Schlözerjevo izdajo »Nestorjeve kronike« (1802—1809), s Herderjem, z nemškimi gramatikom Adelungom¹ in z nekaterimi deli očeta slavistične vede Jos. Dobrovskega. Po Adelungu in Dobrovškem si je postavil za načelo, da gramatik in leksikograf nista postavodajalca, ampak statistika jezika. Njegovo svetovno naziranje pa se je utrdilo v občevanju z ljubljanskimi janzenisti. Z Vodnikom, domačim slavistom Zoisovim, sekulariziranim redovnikom, se mladi janzenist ni posebno dobro razumel. Nekako za stavo z Vodnikom je začel tudi svojo slovnico (Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steiermark, 1808—1809), ki jo je dogotovil na Dunaju. To je prva slovenska slovnica, ki je hodila v prvi vrsti za znanstvenim in ne za praktičnim ciljem. V njej je postavil Kopitar slovensko jezikoznanstvo na trdno podlago narodnega govora in zgodovinskega jezikovnega razvoja (protestantov in zdrave etimologije). V njej je tudi načel problem idealnega alfabeta za Slovence in za Slovane, ki pišejo z latinico.² Že iz Ljubljane je pisal tudi prvo pismo Dobrovškemu, s katerim sta bila potem do njegove smrti v živahni, za slavistično vedo zelo plodoviti znanstveni zvezi.

Na Dunaju je prišel Kopitar v stik z romantiki in je sodeloval pri raznih njihovih glasilih, bil je urednik slavi-

¹ Umständliches Lehrgebäude der Deutschen Sprache, 2 zv. 1782.

² Prvi se je s to stvarjo bavil že Žiga Popovič.

stičnega oddelka v »Wiener Allgemeine Literaturzeitung« in je ustvaril iz »Wiener Jahrbücher der Literatur« (od l. 1818. dalje) glasilo avstrijskih slavistov. V svojih časniških spisih je seznanjal svet s Slovani in z njihovo literaturo, popravljajl kriva mnenja in razpravljajl o znanstvenih in kulturnih vprašanjih. Želel je, da bi se ustanovila na Dunaju slavistična stolica in slovanska akademija, ki naj bi bila središče vseh pokrajinskih akademij (Patriotische Phantasien eines Slaven, 1810).

Na Dunaju se je pozimi 1813/14 seznanil tudi z Vukom Karadžićem, ki ga je vodil potem kot izdajatelja srbskih narodnih pesmi (radi katerih se je Jakob Grimm učil srbskega jezika), kot slovničarja in slovarnika ter je postal tako duševni oče novosrbskega pravopisa in pismenega jezika. Postavil ga je na dosledno fonetično podlago Vukovega hercegovskega narečja.

Mnogo študija je posvetil tudi staroslovenskemu jeziku. Glavno delo Kopitarjevo na tem polju je »Glagolita Clozianus« (1836), v katerem je izdal poleg drugega glagolski spomenik Klocov in brižinske spomenike; v tej knjigi je razložil tudi svojo teorijo o panonsko-slovenski domovini staroslovenskega jezika, ki jo je zagovarjal pozneje tudi Kopitarjev veliki učenec Fr. Miklošič.

Mnogo se je trudil Kopitar tudi za to, da bi se slovenščina poučevala na liceju in v bogoslovju. V Ljubljani je hotel to doseči že pred svojim odhodom na Dunaj, povedal je to željo tudi v slovnici; a tačas se mu to še ni posrečilo. Zgodilo se je to šele po preureditvi šolstva v avstrijski Iliriji.

Prej se je Kopitarjeva želja izpolnila — dasi bolj iz zunanjepolitičnih razlogov — v Gradcu. Središče slavističnega zanimanja je bil tu Janez Nep. Primic iz Zaloga pri Šmarju na Dolenjskem (1785—1823), pesnik

brambovskih pesmi iz l. 1809. Ustanovil je l. 1810. slovensko literarno društvo (Societas slovenica) in združil v njem mladih ljudi, večinoma bogoslovcev sekovske škofije in juristov, da bi se izpopolnjevali v slovenščini; društvo je hotelo pripraviti izdajanje slovarja in nabiranje narodnih pesmi. Že naslednje leto pa so razpisali štajerski stanovi konkurz za novoustanovljeno stolico slovenskega jezika na graškem liceju (filozofski fakulteti); dobil jo je l. 1812. J. Primic.¹ S svojo dobro voljo in s svojo ljubeznijo za slovenščino je ugodno vplival na svoje učence. Kot pisatelj se ni povzpel do večjih del in tudi kot pesnik se ni mogel razviti, ker je kmalu obolel na umu (1814) in potem shiral. Njegova »Nemška slovenska branja« (1813) so zanimiva zato, ker je to prva čitanka, ki so se vanjo sprejele izvirne slovenske pesmi (Vodnik, Jarnik) in sestavki o slovenski zgodovini in literaturi.

Izmed Primičeve družbe je Janez Šmigoc izdal nemški pisano slovensko slovnico (1812), Štefan Modričnjak pa je v Malem Štajerju kot pesnik nadaljeval tradicije Volkmerjeve.

S Primicem je bil v literarni zvezi tudi koroški pesnik in slavist Urban Jarnik. Rodil se je 11. maja 1784. na Potoku pri Št. Štefanu pri Zilji, dovršil gimnazijo in bogoslovje v Celovcu, prišel l. 1806. za kaplana v Čajniče, potem v Podkrnos, l. 1811. pa v Celovec; postal je l. 1818. župnik v Šmihelu pri Gospe sveti, l. 1827. pa v Blatnem gradu nad Vrbskim jezerom, kjer je umrl 11. junija 1844. — Do l. 1811. sega njegova pesniška doba. Prevajal je Schillerja in druge sodobne in starejše nemške pesnike in je v preprostih izvirnih pesmicah izražal svojo ljubezen do rodne zemlje in do narave in svoje domoljubno in narodno navdušenje (Pomlad, Zvezdje, Kres, Moj sedanji

¹ To je bil začetek graške vseučiliške stolice za slavistiko.

kraj, Na mojo domovino i. dr.). Večina jih je ostala v rokopisu, nekaj pa jih je pozneje priobčil v Carinthiji in drugod. Potem, ko je prišel v Celovec, se je posvetil ljudski izobrazbi in znanosti. L. 1814. je izdal knjižico »S b e r l é p i h u k o v s a f l o v e n s k o m l a d i n o«, v kateri je priobčil razen poučnih sestavkov več pesmi in prevodov, največ pa basni, prirejenih po staroslovenskih (slavenosrbskih), latinskih in čeških izvirnikih. Uvod nam kaže, kako je pomagal Jarnik ustvarjati skupni slovenski pismeni jezik. L. 1817. je izdal »S a d j e r e j o«. Največ pa se je bavil z jezikoslovjem in zgodovino. Sodeloval je pri koroških zgodovinskih glasilih in izdal več znanstvenih del, med njimi »V e r s u c h e i n e s E t y m o l o g i k o n s d e r S l o v e n i s c h e n M u n d a r t i n I n n e r - Ö s t e r r e i c h« (1832). Zanimal se je za slovenski jezik starih časov (slovenske fevdne prisege iz 17. stoletja) in si pridobil zaslug tudi kot nabiratelj narodnih pesmi in šeg, v čemer je bil učitelj Matiju Majarju. V poznejših letih se je nagibal k ilirskemu gibanju in je priobčil v prvi knjigi Vrazovega »Kola« (1842) v ilirskem jeziku prvi slovenski dialektološki spis »O b r a z s l o v e n s k o g a n a r e č j a u K o r u š k o j«.

3. Problem abecede in pismenega jezika.

Kopitar je postavil v svoji slovnici načelo, da naj v vzorni abecedi vsakemu glasu ustreza posebna enotna črka brez znamenj pod črko ali nad njo, latinici bi bilo treba za slovanske jezike dodati še nekaj novih črk. In te naloge se je tudi lotil, najprej skupno z Dobrovskim. A lotili so se je tudi drugi in jo reševali na različne načine na Kranjskem in na Štajerskem.

Na Kranjskem so se oprijeli Kopitarjeve misli v prvi vrsti janzenisti. Najprej M a t e v ž R a v n i k a r (rojen na Vačah l. 1776., profesor bogoslovja v Ljubljani, umrl kot tržaški škof l. 1845.), a tega svojega dela ni objavil. Pač

pa slovi kot pisatelj. Izdal je 12. in 13. izdajo Mézanguy-Gollmayrjeve »Svete maŕhe« ter jo v jezikovnem oziru popravil (prim. Prešernov epigram). Najbolj znan pa je njegov prevod Christofa Schmida knjige »Sgodbe ſvétiga piſma ſa mlade ljudi« (4 deli, 1815—1817) z zanimivim jezikovnim uvodom. Trudil se je za čistost pismenega jezika in ga ŕelel obogatiti iz vseh slovenskih nareĉij. Odpravil je tuje konstrukcije, katerih je bilo od Trubarjevih časov vse polno v našem literarnem jeziku, in je s tem popolnoma reformiral slovenski jezikovni slog. Ravnikarju gre (poleg Kopitarja) tudi zasluga, da se je ustanovila na ljubljanskem liceju stolica slovenskega jezika (4 ure na teden, obligatne za bogoslovce II. letnika, dostopne tudi dijakom liceja); zasedel jo je l. 1817. Franc Ser. Metelko (1789—1860).

Metelko (iz Škocjana pri Dobravi na Dolenjskem) je bil potem glavni sotrudnik Kopitarjev pri sestavi njegove idealne abecede, o kateri so se posvetovali Dobrovsky, Kopitar, Metelko, Ravnikar l. 1820. na Dunaju, a se niso zedinili. Nato je Metelko sestavil svoj ĉrkopis (pomnoŕil je latinico z nekaterimi novimi, deloma cirilskimi ĉrkami) in ga dogovorno s Kopitarjem sprejel v svojo slovnico (*Lehrgebäude der slowenischen Sprache*, 1825). Metelko je sledil Kopitarjevemu jezikoslovnemu idealu, posnetem po Vukovem novosrbskem jeziku, tudi v tem, da je postavil pismeni jezik na fonetiĉni temelj dolenjskega nareĉja, kar je bilo za slovenŕĉino, ki je imela ŕe blizu tristoletno tradicijo, pogreŕeno.

Metelko in njegovi somiŕljeniki so zaĉeli ŕiriti novo abecedo takoj po ŕolskih in naboŕnih knjigah med ljudstvom. Spisi Metelkovcev so se odlikovali po ĉisti in lepi slovenŕĉini. V metelĉici je izŕla tudi prva izdaja Blaŕa Potoĉnika »Svetih pesmi« (1827) in nekaj prevodov Schmidovih povesti. Metelĉica je bila sicer znanstveno zelo

popolna, a ker je bila nelepa in nepraktična in ker se je Metelkov pravopis premalo oziral na druga narečja in na zgodovinske oblike, je zadela kmalu ob hud odpor in se je nazadnje (6. novembra 1833) za šole uradno prepovedala. Vsi poskusi Metelkovi, da bi jo rešil, so bili brezuspešni.

Ista usoda je zadela na Štajerskem danjčico, ki jo je uvedel radgonski kaplan Peter Danjko (1787—1873) v svoji slovnici (Lehrbuch der Windischen Sprache, 1824) še eno leto pred Metelkom. Kakor Metelko na dolenjščino se je Danjko, ki je bil doma iz Sv. Petra pri Radgoni, opiral na vzhodnoštajersko narečje. Razvijal je živahno literarno delavnost; izdajal je nabožne in poučne knjige različne vrste, pa tudi pesmi. Najprej »Sto cirkvenih ino drugih pobožnih pesmi« (1826), nato še »Posvetne pesmi med slovenskim narodom na Štajerskem« (1827). Verzifikacija teh 100 svetih in 150 posvetnih pesmi je spretna, poetično občutje pa zbudi le malokatera, vsebina je večinomna poučna. Vendar pa se nekatere še zdaj pojo med ljudstvom. Posvetni pesmarici je dodal tudi uganke, slovnici razen uganek tudi basni in zgodbice.

Razen Danjka je najvažnejši danjčičar Anton Šerf, ki je razen pridig spisal tudi zbirko pesmi »Cvetenjak« (1839). Vendar pa se Danjku ni posrečilo, da bi s svojo abecedo prodril, dasi jo je za nekaj časa spravil v šole in je po njegovi slovnici učil tudi Koloman Kvas, od l. 1823. Primičev naslednik na obnovljeni stolici slovenskega jezika v Gradcu. Oviralo jo je preveč dialektično lice njegovega pismenega jezika. Za slovenščino bi bilo usodno, da bi imela vsaka pokrajina svoj pismeni jezik. Kakor Prešeren in Čop metelčiči, tako je zadal danjčiči Anton Murko smrtni udarec, in sicer s svojo izvrstno slovnico in s slovarjem, ki ju je objavil v bohoričici in v zapadnoštajersko-kranjskem pismenem jeziku, ki pa je upošteval tudi vzhodnoštajerski besedni zaklad. L. 1838.

se je tudi danjčica prepovedala, naslednje leto pa je izšla že prva slovenska knjiga v — gajici.

Medtem ko so se na Kranjskem in Štajerskem vršili tako živahni literarni boji, je na Goriškem mirno in skoroda skrito delal Valentin Stanič (Stanich) iz Bodreža ob Soči, kanonik v Gorici (1774—1847). Izdal je »Pesme sa kmete ino mlade ljudi« (1822), »Molitve in premišlovanja« (1826), katerim je dodal l. 1826. »Perftavik nekterih zerkvenih in drugih pesem«, l. 1838. pa še »Drugi perftavik ftarih ino novih zerkvenih ino drugih pesem«. Posebej je izšel še z neko drugo pesmijo prevod Bürgerjeve romance »Zefar ino prelat«. Sodeloval je tudi še v Bleiweisovih »Novicah«. Njegove pesmi so večinoma prevedene z nemškega.

4. Mlajši rod. Čbelica in abecedni boj.

Dočim je šlo starejši romantični generaciji v prvi vrsti za znanstvena vprašanja in najbolj za jezikoslovje, stoji pri mlajšem rodu, ki se je začel gibati proti koncu dvajsetih let, v ospredju zanimanje za poezijo.

Prvo znamenje novega življenja se je pokazalo l. 1824., ko so nameravali mladi duhovniki Janez Cigler, Ignacij Holzapfel in Ksaver pl. Andriolli z novim letom 1825. ustanoviti slovenski poučnozabavni tednik »Slavinja« kot prilogo Kleinmayrovi »Laibacher Zeitung«. A predsednik najvišjega policijskega in cenzurnega dvornega urada na Dunaju grof Sedlnitzky ni dal dovoljenja, ker izdajateljem ni zaupal, in je na podlagi poročila škofa Al. Wolfa smatral samoslovenski list za nepotreben.

Pet let pozneje se je pojavila »Krajnka Zhebeliz«, droben pesniški almanah, čigar prve bukvice so izšle pomladi l. 1830. v 600 izvodih. Sledili so jim potem še trije zvezki. Čbelica je hotela postaviti temelje novi slovenski umetni poeziji, a pokazati tudi lepoto naše

narodne pesmi. Namenjena je bila maloštevilnim slovenskim izobražencem, ki jih je hotela opozoriti na slovenski jezik, zbuditi v njih zanimanje za napredek slovenske poetične umetnosti. Na ta način je hotela dvigniti višino naše kulture in našega jezika nad zgolj praktične potrebe kmetiškega ljudstva. Krogi, ki jim je bila namenjena, so jo sprejeli z velikim zanimanjem. Ko je izšel v začetku maja 1830. prvi zvezek, se je prodalo že v teku prvega tedna par sto in l. 1834. je bilo treba nove izdaje. Kupovali so jo najbolj uradniki, izobraženi meščani, dijaki liceja in duhovniki.

Zadela pa je na drugi strani tudi ob odpor. Kopitar, ki mu je bil ideal poezije srbska narodna pesem, se je spotikal ob pesniški obliki Čbeličarjev, pred vsem ob umetni poeziji Prešernovi, ki ni odgovarjala njegovemu idealu. Janzenisti so se pohujševali nad vsebino Prešernove ljubezenske poezije (prim. Prešernovo Novo pisarijo) in so imeli hkrati vplivno besedo pri cenzuri.¹ Ljubljanski

¹ Naloga cenzure je bila, da je črtala vse, kar se ji je zdelo, da nasprotuje veri, pravosti, spoštovanju do vladajoče dinastije in do obstoječe državne oblike. Cenzurna centrala je bil c. kr. najvišji policijski in cenzurni dvorni urad na Dunaju; podrejeni so mu bili pokrajinski cenzurni dvorni uradi pri deželnih vladah. Ti pa so odločevali le pri manjših spisih, vse drugo, zlasti časopisi in kar je cenzura smatrala za časopis (tako tudi Čbelica), je romalo na Dunaj. Končno je odločil na Dunaju predsednik osrednjega urada, v provinci pa zbor gubernskih svetnikov. Glavna organa cenzurne organizacije sta bila cenzor in revizor knjig. Pisatelj je vložil rokopis, ki je moral biti vezan, paginiran in imeti rob, v dveh izvodih pri knjižno-revizijiškem uradu; en izvod je ohranil revizor, drugega je dobil cenzor. Ko je dala zadnja instanca svoj imprimatur, je dobil recenzijski rokopis zopet revizor, da si zapiše v revizijski rokopis vse, kar je cenzor prečrtal ali »popravil« in čemur je zadnja instanca pritrdila. Potem je dobil pisatelj recenzijski rokopis in knjiga se je smela tiskati. Revizijski rokopis pa je ostal radi kontrole tiska pri knjižnorevizijiškem uradu.

revizor knjig Pavšek (Pauschek) je bil eden najbolj vnetih njihovih privrženecv, na Dunaju pa je bil cenzor za slovenske knjige janzenist Kopitar. Vendar pa je v začetku še nekako šlo, ker je bil guverner Ilirije baron Schmidburg slovenski književnosti naklonjen. Prva dva zvezka sta šla sicer v cenzuro še na Dunaj, tretjega pa je cenzuriral že Mat. Čop v Ljubljani. Boj se je pričel, ko je posegel Čop i. 1833. v spor radi metelčice s tem, da je v Ilirskem listu (*Illyrisches Blatt*) objavil (v nemškem prevodu) Čelakovskega kritiko Čbelice in v njej tudi pohvalo Prešernovega soneta o kaši, kateri je dostavil češki pesnik še priporočilo češkega črkopisa; v opomnji se je izrazil tudi Čop zoper metelčico.

Metelkovci, večinoma janzenisti, so smatrali tako kritiko metelčice za napad na duhovščino, Kopitar se je čutil osebno prizadetega. Metelkovci so odgovorili v Ilirskem listu z napadom na pohujšljivo Čbelico in z obrambo metelčice. Polemika, ki se je vsled tega vnela in v katero je posegel tudi Kopitar, se je končala s porazom Metelkovcev; vlada je še isto leto odpravila metelčico iz šol.

Janzenisti pa so hoteli uničiti tačas tudi Čbelico, katere 4. bukvice so bile ravno tedaj v cenzuri. Gubernij je na poročilo cenzorja Čopa že dal svoj imprimatur, kar se oglasi revizor Pavšek z obširnim protestom proti tisku kvant (*Sauglockenläuten*) pesnika Prešerna, čigar fantazija da je čisto pokvarjena, in proti prevodu Bürgerjeve balade »Der Kaiser und der Abt«; zahteval je za Čbelico zopetno cenzuro, za cenzorja Čopa pa grájo. Tudi škof Wolf je pri guberniju protestiral, ker so mu povedali, da hočejo tiskati nekaj zoper duhovščino. Kopitar, ki je dobil zdaj rokopis v cenzuro, je pritrdil Pavšku in označil s tem Prešerna za zavedno nemoralnega pisatelja, Čopa pa za nevestnega uradnika. A Kopitarjeve opomnje v cenzurnem rokopisu so tako jasno kazale njegovo pristranost

in maščevalnost, da so vznevoljile tudi gubernij. Rokopis je šel s primernim odgovorom v začetku l. 1834, še enkrat v cenzuro v Ljubljani in na Dunaju (Kopitar je dobil uradno opozorilo radi svojih žaljivih opomenj) in Čbeličarji so v glavnih točkah, kar se tiče Prešerna in Bürgerjeve balade, zmagali. Čbelice 4. bukvice so izšle l. 1834. Vendar pa je ta boj povzročil, da je Čbelica s tem zvezkom prenehala. Po Čopovi smrti (1835) Kastelic ni imel poguma, da bi sam hodil v boj zoper tako brezobzirne nasprotnike. Pete bukvice so izšle šele v času tiskovne svobode, l. 1848.

5. Matija Čop in Čbeličarji.

Pol stoletja po Pisanicah je Čbelica zopet zbrala slovenske pesnike pod svojim okriljem. A vse bolj kot Pisanice je Čbelica mejnik v slovenski poeziji, ne samo po Prešernovih pesmih, ki ji dajejo za vse čase nevenljiv sijaj, ampak tudi po svojem splošnem kulturnem pomenu; kajti zbrala je okrog sebe vse pesniške sile, ki jih je premogla tedanja Kranjska, in je segla s krogom svojih sotrudnikov tudi preko pokrajinskih meja na Koroško. Ko pa je hotel vstopiti v krog Čbeličarjev po Stanku Vrazu tudi vzhodni Štajer, ki je živel dotodaj svoje življenje, je bila Čbelica žal že — zaspala.

Ustanovitelj, urednik in založnik Čbelice je bil sicer Miha Kastelic; njega duševni voditelj in njen estetik pa je bil **M a t i j a Č o p**, ki mu je šla tudi naloga, da je podjetje literarno branil proti cenzuri in v javnosti.

Rodil se je 26. januarja 1797. v Žirovnici na Gorenjskem. Prvi pouk je dobil od upokojenega duhovnika Jož. Pogačarja, nakar je stopil l. 1807. v ljubljansko normalko. L. 1809., ko so prišli Fraucozi na Kranjsko, je zbežal domov, kjer ga je poučeval mladi profesor Janez Krst. Kersnik¹; jeseni pa se je vrnil zopet v Ljubljano. Na-

¹ Stari oče pisatelja Janka Kersnika.

slednje leto (1810) je stopil v gimnazijo in jo dovršil v štirih letih; liceju (dve leti) je dodal na Dunaju še tretje leto filozofije (estetiko). Nato pa je l. 1817. materi na ljubo stopil v bogoslovje, a ker se ni čutil poklicanega za duhovnika, je napravil l. 1819. profesorski konkurz ter postal l. 1820. humanitetni profesor na Reki. — V teku svojih dijaških let se je Čop razen v domačem in v nemškem jeziku izobrazil še v italijanščini (pri Vodniku), francoščini (okupacija!), v angleškem, španskem jeziku. Na Reki se je seznanil s hrvaščino, z dubrovniškim slovstvom, z glagolsko in cirilsko pišavo; razentega se je popolnoma naučil angleškega ter se seznanil po maloruskem kolegu tudi s poljščino in ruščino. L. 1823., ko je kraljevina Ilirija Hrvaški vrnila reški in karlovški okraj, je šel Čop kot gimnazijski profesor v Lvov, kjer je učil poslednji dve leti (1825—1827) kot izreden profesor klasična jezika na vseučilišču. L. 1827. se je vrnil kot humanitetni profesor v Ljubljano, postal l. 1828. začasni, l. 1830. pa stalni bibliotekar na licejski knjižnici, a že l. 1835. je umrl; utonil je 6. julija v Savi.

Ze ko si je Čop med svetom nabiral obširno literarno znanje — obsegalo je skoro vse evropske literature, najbolj pa antično in moderno romantično slovstvo — so mu prigovarjali znanci (Smole), naj začne tudi pisateljsko delovati. Ta želja se je izpolnila šele v Ljubljani, kjer se je lotil Čop l. 1829. za Šafaříkovo zgodovino slovanskih slovstev opisa in ocene slovenske literature; delo je dovršil v dveh letih. Kopitar pravi o njem, da so to krasni prispevki, in da bo Šafařík težko dobil tudi od drugod tako temeljitega dela. Ker se ni vedelo, kdaj bo mogel Šafařík Čopove doneske porabiti v svoji slovanski slovstveni zgodovini, je sklenil Čop na Kopitarjevo prigovarjanje, da jih izpopolni in izda tudi posebej; hotel ji je dodati tudi slovensko čitanko. Dovršitev pa se je za-

kesnila, kriv je bil med drugim tudi spor s Kopitarjem — in Čopovo delo je na veliko škodo izšlo šele l. 1864., po Šafaříkovi smrti, v prvi knjigi njegove zgodovine jugoslovanskega slovstva (Paul Jos. Šafaříks Geschichte der südslavischen Literatur. I. Slovenisches und glagolitisches Schrifttum).

Važna je tudi Čopova ocena Čbelice (1833), ki jo je priobčil v Ilirskem listu kot dodatek k nemškemu prevodu kritike Čelakovskega. V njej je Čop opozoril (kot že prej v pismih na Kopitarja) na kulturno važnost slovstva za izobražence; preden takega nimamo, jezik ni sposoben za višje naloge. Ustanovitev takega slovstva pa je namen Čbelice in zasluga doktorja Prešerna; ta je uvedel s svojimi pesmimi v slovenščino glavne oblike svetovne romantične poezije. H koncu zagovarja še slovensko naglasno metriko v heksametru nasproti želji Čelakovskega, da bi verze merili na antični način. Temu članku so sledile potem Čopove razprave k slovenskemu abecednemu boju.

Bolj skrito, a zelo hvaležno je bilo Čopovo delo v krogu Čbeličnih sotrudnikov, ki jih je zbiral okrog sebe in jih, »velikan učenosti«, bogatil s Krezovimi zakladi svojega duha. Najlepših sadov pa je prineslo njegovo prijateljstvo s Prešernom; ta združitev kritičnega in ustvarjajočega duha je podarila nam Slovencem našega največjega pesnika.

V licejski knjižnici je poleg Čopa deloval tudi urednik Čbelice Miha Kastelic. Rodil se je v Gorenji vasi pri Stični 1. septembra 1796; dovršil je pravoslavne študije, bil praktikant pri ilirski upravi domen, nato od l. 1825. do 1850. skriptor, potem pa do 1865. bibliotekar licejske knjižnice ljubljanske. Umrl je 22. oktobra 1868. Kot urednik je z veliko vnemo zbiral, pilil in popravljajl prispevke Čbeličarjev, tu in tam je še Prešeren sprejel kak Kastelčev

popravek. Bil pa je tudi sam najplodovitejši pesnik Čbelice. Njegovi prispevki so zelo raznovrstni — tudi v heksametru in v oktavi se je poskusil — po obliki so spretni, vendar pa ne kažejo velikih pesniških darov. Prešeren se je v »sršenih« šalil radi njegovih priložnic, njegovih anakreontičnih zaljubljenih in njegovih krotkih epigramov. Priobčeval je pesmi, večinoma priložnice, tudi v Ilirskem listu in (pozneje) v »Novicah«. Priredil je tudi izdajo Vodnikovih pesmi, a jih ni izdal. Po Korytkovi smrti je s Kosmačem vodil tisk »Slovenskih pésmi kranjčkiga naroda« (5. zv., 1839—1844).

Licejska knjižnica s Čopom in Kastelcem je bila nekako zbirališče Čbeličarjev, večinoma duhovnikov, ki so bivali tačas v Ljubljani. Bibliotekarju Čopu in skriptorju Kastelcu se je pridružil tudi knjižnični sluga Juri Kosmač iz Dan pri Ložu (1799—1872), razen Prešerna in Kastelca edini, ki je sodeloval pri vseh štirih bukvicah — prevedel je tudi dve Schmidovi povesti (Ita, Vezilo) in pozneje nekaj čeških iger — in neljubljančan Ignacij Holzapfel iz Tržiča na Gorenjskem (1799—1868), tačas kaplan v Mengšu, ki je v I. in II. bukvicah objavil nekaj pesmi, ki jih je bil zložil že za nameravano »Slavinjo«.

Starina Čbeličarjev-Ljubljančanov je bil dr. Jakob Zupan iz Prevoj (1785—1852), profesor bogoslovja v Ljubljani, ki so ga pozneje (1835) radi spora z duhovsko gosposko internirali v Celovcu. Objavljal je v prvih treh bukvicah svojo učeno rimano prozo (Krajnki Neftorzhik, Krajnki Plutarzhik, Epigrami i. dr.). S prigradnicami je nastopal tudi v Ilirskem listu, v katerem je objavil tudi zbirko 500 narodnih pregovorov. Z jezikom je eksperimentiral precej samovoljno, pisal je pesmi brez s in c, mešal v slovenščino hrvaške izraze, ki jih je često s slovenskimi vred še po svoje potvarjal. V Čbelici so se objavljale njegove pesmi bolj radi njihovega domoljubnega

navdušenja in iz spoštovanja do osebe. Dasi janzenist, je bil Zupan nasprotnik metelčice in se je prvi javno oglasil zoper njo.

Večjega pomena kot pesnik je bil Čbeličar Blaž Potočnik. Rodil se je l. 1799. v Struževem pri Kranju in bil okoli l. 1830. stolni kaplan v Ljubljani, od l. 1833. do svoje smrti l. 1872. pa župnik v Št. Vidu nad Ljubljano. Že l. 1827. je izdal (v metelčici) zbirko »Svete pesmi«, ki je doživela več izdaj. Pri Čbelici je sodeloval samo prvo leto. Pozneje pa je objavljaj svoje pesmi v »Novicah«, »Zgodnji Danici« in drugod; priredil je tudi več nabožnih in poučnih knjig. Potočnikove pesmi se odlikujejo po preprostem in poljudnem tonu in ker jim je pesnik, ki je bil hkrati skladatelj, zložil tudi napeve, so nekatere skoro popolnoma ponarodele (Dolenjska, Zvonikarjeva, Planinar i. dr.).

Izmed sotrudnikov, ki so pozneje pristopili Čbeličnemu krogu, je najvažnejši Janez Cigler, rojen l. 1792. v ljubljanskem Vodmatu, tačas (1823 do 1832) kaznilnični kurat v Ljubljani, potem do svoje smrti l. 1869. župnik v Višnji gori. Sodeloval je pri II. in III. bukvicah z basnimi v verzih. Med njimi je najbolj znana »Mravlja s kobilico«. Pozneje je nekaj pesmic objavil tudi v »Novicah«. Izdal je tudi več nabožnih knjig. Glavno delo njegovo pa je povest »Srezha v nefrezhi« (1836), ki je prva samostojna slovenska povest; za zgled so mu bile očitvidno Schmidove povesti za mladino. Tri leta pozneje (1839) je priobčil še legendarno povest »Shivljenje S. Heme« (1839), po Levstikovi pohvalni kritiki v »Slovenskem Glasniku« (1858) pa je spisal »Deteljico« (1863) in priredil po nemškem »Kortonico« (1866); poslednji dve je izdala Mohorjeva družba.

Pri Čbelici pa so se oglasili tudi različni mlajši pesniki, tako na Kranjskem Jožef Zemlja z Breznice (1805 do 1843), Jurij Grabner iz Št. Jerneja na Dolenjskem

(1806—1862), Emanuel Jožef Kovačič iz Malenc pri Čatežu ob Savi (pri Brežicah) (1808—1867), zdravnik dr. Miha Tušek z Martinjega vrha (1803—1843). S Koroškega pa sta se oglasila Jernej Levičnik iz Železnikov na Gorenjskem (1808—1883), tačas bogoslovec in kaplan na Koroškem, pozneje dekan v Šmohorju, in Matija Šnajder, kaplan v Žabnicah. Tudi Urban Jarnik je dovolil natisk nekaterih starejših pesmi.

Razen sodobnih pesnikov je prinašala Čbelica tudi pesmi starejših pesnikov, tako iz 4. neizdanega zvezka Pisanic in nekaj najlepših Vodnikovih pesmi. Važno mesto zavzemajo tudi narodne pesmi, slovenske iz Vodnikovega in Smoletovega zbéra, poleg tega tudi srbske »ženske« narodne pesmi ter pesmi iz kraljedvorskega rokopisa in iz Čelakovskega »Odmeva ruskih pesmi« v slovenskem prevodu neznanega pisatelja.

6. Dr. Francè Prešèren.

Kakor velikan nad trépo pritlikavcev se dviguje Prešernova orjaška pesniška osebnost nad malimi Čbeličarji. In to razmerje je toliko bolj čudno, ker je nastopil v našem slovstvu kar nenadoma, brez kakršnihkoli pomembnejših predhodnikov; kajti Vodnika niti po sili jezika, niti po pesniškem vzletu ne moremo imenovati predhodnika Prešernovega. Priprava je bila edinole jezikovno-formalna. V tem oziru sta Kopitar, zlasti pa M. Ravnikar, ki sta popolnoma prenovila naš literarni jezik, Prešernu pripravila njegovo orodje, pristni narodni jezik kot pesnikovo izrazilo. Pesnika Prešerna je zbudilo novo gibanje evropske romantike, ki je poživilo tudi zaostale avstrijske narode. Prijatelj Čop pa je pesniku, ljubitelju antičnih in modernih literatur, še poglobil pogled v literarno umetnost največjih pesnikov evropskih narodov.

A. Mladost in dijaška leta (1800—1828).

Francè Prešeren se je rodil na god sv. Frančiška Ksaverja, 3. decembra 1800 v Vrbi, ki spada v brezniško (tačas še rodinsko) župnijo na Gorenjskem. Njegova rojstna hiša, pri Ribiču, stoji na vzhodnem robu vasi, »bližnja soseda« podružne cerkvice sv. Marka. Oče njegov, Šimen, je bil iz imovite kmetiške rodbine, ki je bila ponosna na svoje duhovnike; očetov stric in dva njegova brata so bili duhovniki. Njegova mati, Marija, iz Svetinove rodbine v Žirovnici, je znala brati in pisati, slovenski in nemški. Pesnik je bil najstarejši sin, dve sestri sta bili starejši od njega; pozneje je dobil še dva brata, ki sta postala oba duhovnika, in tri sestre. Dom je podedovala pesnikova sestra Mina, ki se je omožila z nekim Volkom iz Črničca pri Brezjah, in Vólkovi še zdaj gospodarijo na pesnikovem domu.

Rojstni kraj, v katerem je preživel pesnik svoja mladostna leta, mu je ostal za zmeraj v živem spominu. Lepa, preprosta cerkviča sv. Marka na koncu vasi, prekrasno Blejsko jezero onstran Save, nekaj nad eno uro oddaljeno, s starinskim gradom na strmi skali in z romarsko cerkvijo Matere božje na otoku, sivi Triglav, ki gleda iz ozadja na prostrano gorenjsko planoto, oddaljeni Bohinj s svojim mirnim jezerom in z mogočnim slapom Savice, vse to se mu je priljubilo, vsega tega nas spominja v svojih poezijah.

V sedmem letu je vzel dečka k sebi očetov stric Jožef Prešeren, ki je bil župnik na Kopanju pri Račni na Dolenjskem. Njega moramo najbrže zahvaliti za pesnika, ker brez njegove podpore najbrže ne bi bil šel v šole. Ker na Kopanju tačas ni bilo šole, ga je stric l. 1810. poslal v Ribnico, kjer je ostal dve leti; še danes hranijo tam »zlato knjigo«, ki je v njej Prešeren zapisan med odliko-

vanimi učenci: dobil je konec prvega šolskega leta drugo, konec drugega leta prvo darilo.

Jeseni l. 1812. ga je poslal stari stric v Ljubljano, kjer je dovršil tretji razred začetnih šol (écoles primaires), ki jim je bil ravnatelj Vodnik. Jeseni l. 1813. je stopil potem v gimnazijo. V šoli je bil Prešeren ves čas svojih študij med najboljšimi, med odličnjaki - obdarovanci, le v drugem tečaju druge šole je bil neobdarovan odličnjak, prvi za obdarovanci. Po dovršenih humanitetnih razredih je stopil l. 1819. na licej in ga dovršil z dobrim uspehom l. 1821.

V času svojih srednješolskih študij si je Prešeren pridobil temeljito staroklasično znanje, seznanil pa se je tudi s francoščino (že v začetnih šolah za časa francoske okupacije), z italijanščino in najbrže tudi že z začetki angleščine. Odločno je vplival nanj tudi tri leta (po študijah pet let) starejši Čop, s katerim sta tovariševala posebno v počitnicah. Tudi prvi pesniški poskusi segajo najbrže v gimnazijsko dobo.

Ko je dovršil licej, je šel Prešeren na Dunaj, dasi bi bili starši radi videli, ko bi bil šel v bogoslovje. Tu je dovršil tretje filozofično leto in se vpisal nato na pravoslovni fakulteti. V začetku so ga podpirali strici, potem je dobil Knafljevo ustanovo in mesto inštruktorja v Klinkowströmovem zavodu za plemiške sinove, kjer je poučeval grofa Antona Auersperga, poznejšega pesnika Anastazija Grūna, v grški in rimski zgodovini in ga uvajal tudi v zgodovino domače Kranjske s čitanjem Valvasorja. A s Klinkowströmom se je kmalu sprl, ker je bil premalo pobožen in je razen tega bral v zavodu prepovedane pisatelje, med klasiki ne samo Homerja, Evripida, Sofokleja, ampak tudi Plavta, Terencija in Ovidija, razen tega pa še Boccaccia in Guarinija (Pastor fido), in je dajal razen tega ključ do svoje knjižnice tudi grofu Auerspergu. Klinkow-

ström ga je radi tega okoli novega leta 1824. odslovil in Prešernu je šlo nekaj časa trdo, ker je prišel tudi pri stricah v zamero in mu nekaj časa niso poslali podpore. Kmalu pa je dobil zopet službo domačega učitelja, eno leto je baje učil tudi v Terezijanišču, in tudi zamera pri stricah se je poravnala, tako da je brez težave v gmotnem oziru dovršil pravoslovna štiri leta, in sicer, kakor kaže odpustnica, ki jo je dobil 22. avgusta 1826, z odličnim uspehom. Nato je šel k stricu Jožefu na Jézico pri Ljubljani, kjer se je pripravljaj na rigoroze. Po dovršenih strogih izkušnjah pa je 26. marca 1828 javno razpravljaj o svojih znanstvenih trditvah iz vseh delov pravoslovja in bil 27. marca 1828 promoviran za doktorja.

Po izpitih je pripravljaj sina nekega moravskega grofa (najbrže Dubskega), ki ga je morda že prej poučeval, na juridične rigoroze in bil ž njim tudi na Moravskem (bržkone pri Lysicah). Jeseni 1. septembra 1828 pa je nastopil službo odvetniškega praktikanta v pisarni dr. Leopolda Baumgartena v Ljubljani.

Iz dunajskih let so še nam ohranile najstarejše Prešernove pesmi. Prva doslej znana je »Zarjovela dvica«; izšla je iz Prešernovega družabnega občevanja z dunajskimi tovariši, med katerimi je bil tudi Crobat, njegov poznejši načelnik; zložil jo je l. 1825. kot »proroško« tolažbo tovarišu Jakobu Travnu (poznejšemu advokatu v Mariboru): »Prophetischer Trost für Traun 1825«. Ta pesem seveda ni bila namenjena javnosti, zato je Prešeren povzel njeno glavno misel in jo prelil v pesem »Dekelzam«, ki je izšla 12. januarja 1827 v Ilirskem listu kot prva Prešernova tiskana pesem. Kot jurist v 4. letu (1825/26) je predložil Prešeren cel zvezek pesmi Kopitarju v pregled; pesnik je pravž pozneje o njih, da so bile v metričnem in jezikovnem oziru približno take kot popevke Levičnikove. Kopitar mu je nasvetoval, da naj jih pusti

se nekaj let ležati, potem pa naj vzame pilo v roke. Ta nasvet je Prešeren ubogal in je pozneje vse požgal razen »Povodnjega moža«, »Lenore« in »Lažnivih pratikarjev«. Iz l. 1828. pa je ohranjena prva romanca Prešernova »Narbolphi svet«, poznejši »Hčere svet«, ki nekoliko spominja na Schleglovo romanco »Die Erhörung«. Ni pa še zložena po španskem načinu v asonancah, ampak v rimanih kiticah.

Prešernovo duševno obzorje je bilo že v njegovih dijaških letih zelo obsežno; poznal je najboljša dela staroklasičnih slovstev, potem dela italijanskega in nemškega slovstva in posebej nemško romantiko. Koliko je obvladal tudi že francosko in zlasti angleško slovstvo, ni znano; vemo pa, da je poglobil to svoje znanje pozneje v Ljubljani v prijateljskem občevanju s Čopom, ki ga je opozoril zlasti na bogato angleško moderno, na lorda Byrona (1788—1824) in na Thomasa Moore-a (1779—1852).

B. Doba Čbelice (1828—1837).

Jeseni l. 1828. je prišel Prešeren v Ljubljano kot odvetniški praktikant k dr. Baumgartenu, da bi se pripravil za odvetniški poklic. A to misel je kmalu opustil. Videl je pač, da je treba za otvoritev lastne pisarne denarja, ki ga pa ni imel. Zato je hotel stopiti v državno službo, kjer mu takega kapitala za začetek ne bi bilo treba. Zato je prosil naslednje leto aprila meseca pri finančni prokuraturi, da bi ga sprejeli najprej za neplačanega konceptnega praktikanta. Njegova prošnja se je 7. maja ugodno rešila; nastopil je službo najprej kot šesttedenski poskusni praktikant in bil nato 7./23. julija imenovan za pravega neplačanega konceptnega praktikanta. V prostih urah pa je delal še zmeraj v pisarni dr. Baumgartena. V službi so bili predstojniki s Prešernom prav zadovoljni, vendar pa sta se odklonili njegovi

prošnji za plačano mesto pri celovškem fiskalnem uradu, za katero je prosil avgusta 1829. in aprila 1830., in tudi naslednje leto se mu ni odprlo nobeno plačano mesto. Zato je prosil v novembru l. 1831. najprej za štirinajst-dnevni, potem za šesttedenski dopust za sodnijski in odvetniški izpit, nazadnje pa je vložil prošnjo za izstop iz službe, ki se mu je dovolil 17. decembra 1831. Povrniti se je hotel k advokaturi in se pripravljaj za odvetniški izpit, ki ga je moral napraviti pri celovškem prizivnem (apelacijskem) sodišču. Od januarja 1832. je bival v ta namen nekaj mesecev v Celovcu, kjer je občeval s spiritualom Slomšekom in z župnikom Urbanom Jarnikom v Blatnem gradu ter si dopisoval s Čopom v Ljubljani. V aprilu l. 1832. je izpit prestal, nakar se mu je priznala 1. junija 1832 usposobljenost za samostojno advokatsko mesto. Ko se je vrnil v Ljubljano, je delal zopet pri dr. Baumgartenu do 1. marca 1834, ko je stopil v pisarno bivšega dunajskega sošolca dr. Crobatha, pri katerem je ostal v službi nad dvanajst let.

Prva leta, ko je prišel Prešeren v Ljubljano, so bila zanj silnega pomena. Zopet je bil skupaj s Čopom, prijateljem iz mladosti, in ko je Kastelic kmalu nato (1829) sprožil misel, da bi se združili slovenski pesniki in izdajali vsakoletni pesniški almanah, kakor ga je pred petdesetimi leti izdajal Devov krog, se je zbrala okrog Čbelice družba njenih sotrudnikov v tesnejšo prijateljsko in literarno vez in njen duševni voditelj je bil Čop, klasični filolog, izvrsten poznavavec romantike in odličen estetik.

Pri njem se je Prešeren seznanil z estetičnimi nazori romantikov, pred vsem bratov Schleglov. A dočim so se dela romantikov le redko povzpela do tiste popolnosti, ki jo je zahtevala njihova teorija, in so ostala večinoma fragmenti, sta se Čop in Prešeren poglobila v notranjo

skladnost pesniških umotvorov antiké in Prešeren je njihovo skladnost vsebine in oblike uveljavil v svojih pesnitvah.

Tudi v literaturi je pokazal Čop Prešernu nova pota. Seznanil se je zdaj поблиže z modernimi romantiki, z bratoma Schlegel, s Hammerjem, Simrockom, Chamissom, z zbirko »Des Knaben Wunderhorn«, pa tudi z Byronom, Moore-om; najintenzivneje pa se je bavil z romanskimi klasiki, ljubljenci romantike, s Petrarkom, Tassom, Dantejem, Alfierijem, pa tudi Camoens in Cervantes mu nista bila tuja; po Hammerju-Burgstallu pa se je seznanil tudi z orientalskim pesništvom.

In tako je naravno, da se pojavljajo odslej zmeraj pogosteje romanske pesniške oblike: soneti, oktave, tercine, španske asonance, decime (glosa), ki so se jim pridružile še orientalske gazele in nemška nibelunška kitica.

Ko je pričel Kastelic zbirati doneske za Čbelico, mu je izročil Prešeren izmed starih študentovskih pesmi prevod Bürgerjeve »Lenóre«, ki ga je prej še predefal, deloma po Zoisovem prevodu, ki mu je bil dostopen v licejski knjižnici, in balado »Povódnji móž«, s katero je po Bürgerjevem zgledu pri nas uvedel škotsko-angleško balado; tudi njen ritem, ki se po Čopovih besedah tako dobro prilega burnemu gibanju plesa, se nahaja pogosto v severnih baladah, tudi pri Bürgerju; snov je zajel iz Valvasorja. Anakreontično pesem »Zvézdóglédám« (prej »Lashnivi pratikarji«) pa je priobčil šele v 3. zvezku.

Nove pa so že elegične oktave »Slovó od mladósti«, v katerih se z grenko bolestjo poslavlja od mladosti, v kateri še ni prišel do spoznanja, da sveta ne vladajo vzori, ampak materialna korist. Isto razočaranje veje tudi iz pesnitev naslednjih let, ki so zložene skoro vseskozi v novih romanskih oblikah; tako iz peterih

ljubezenskih sonetov v 2. in 3. zvezku (»Očétov naših imenitne déla« do »Kupido! ti in tvôja lépa stárka«).

Najbolj trpko pa je izrazil pesnik svojo notranjo bolečino v »Sonetih nesreče«; v njih se poslavlja s krvavečim srcem od izgubljenega domačega raja, kjer bi mu bila cvetela skromna rodbinska sreča in kjer bi si bil ohranil dušni mir v zaupni veri staršev. Hrepenenje po spoznanju, ki ga je gnalo v svet, pa mu je vzelo dom, vzelo dušni mir, dalo pa mu je samo dvom, razočaranje in brezup. Želja po smrti, o kateri razmišlja tudi sonet »Memento mori« (v 3. zvezku »Smert«), pa vendar ne zmaga; zadnja beseda je trpka odpoved. — Življenjskemu razočaranju se pridružuje še spoznanje, da Slovenec svoje domovine ne ljubi, da mu je osebna korist več kot domovina. Pesnik mu je dal izraz v »Elegiji [vo]jim rojakam« (namenjeni za 4. zvezek) in v »Glosi« (4. zvezek).

Prekipevajoči notranji sili pesnikovi pa ni zadostovala sama elegična tožba. Isto spoznanje kakor »Elegijo« in »Gloso« je rodilo tudi satiro. Pesnikov razposajeni humor se obrača ž ostrim želom proti tistim, ki nimajo zmisla za poezijo. V »Nóvi pisariji« (v 2. zvezku) je pesnik po zgledu Alfierijevih »I pedanti« obračunal s kritiki Čbelice. V prvem delu satire se šali z nazori Kopitarja in njegovih učencev o čistem »rovtarskem« pismenem jeziku, češ, da slovniška pravilnost in besedna čistost ljudskega jezika (v knjigah za ljudstvo) še ne zadoščata vsem potrebam narodne prosvete, treba je jezika, ki je sposoben za potrebe izobraženih krogov; vmes si je privoščil pesnik tudi umetno besedotvorje Zupanovo. V drugem delu pa se norčuje Prešeren iz nazorov, ki so jih imeli o poeziji janzenisti, katerim je bila merilo za pesniško vrednost gola koristnost, a vsaka pesem o ljubezni »reč pohújšljiva in zapeljíva«.

Bolj dobrovoljne, a duhovito priostrene so literarne satire v 3. zvezku. V »Serfhenih« srečavamo vse važnejše literarne delavce na Kranjskem, posebno Čbeličarje; največ sršenov pa je letelo na Jakoba Zupana, ki mu je posvečen še poseben sonet »Ptujco-Befedarjem«, duhovita parodija na njegovo pesem: »Krajnez, dolshen hrovatenja« (2. zvezek). Sonet »Zherkarfka pravda« (proti metelčici) pa je dal povod za abecedni boj med janzenisti in Čopom. Ko je posegel v ta boj tudi Kopitar s pamfletom zoper Čopa in Prešerna, ga je prijel tudi Prešeren precej osebno, deloma tudi krivično s svojimi jeznimi verzi: »Literarische Scherze in August Wilhelm Schlegel's Manier. Vom Doctor-Dichter P.«. Najbolj znan med njimi je slavni sonet o Apelu in čevljarju, ki je bil določen že za 3. zvezek Čbelice, a ga je Čop tačas umeknil; dodana sta še dva nemška soneta ter en latinski in en nemški epigram.

Tudi v pripovednih pesnitvah je Prešeren z dovršeno umetnostjo domačil romantične pesniške oblike. Prvi poskus v tem oziru je romanca »Hčére svèt«, ki je bila zložena prej v rimanih kriticah, a jo je pesnik zdaj pretil v španske asonance (2. zv.). Sledil ji je (v Ilirskem listu, 1832) tragikomični »Učé nice«, za njim pa ljubezniva romanca »Turjáška Rozamúnda« (3. zv.).

Prešeren se je zanimal tudi za narodno pesem, in sicer prav v romantičnem duhu ne radi njene vrednosti za narodopisno znanost, ampak, kakor Achim v. Arnim in Klemens Brentano, radi njene pesniške lepote. Zato je narodne pesmi iz Smoletovega zbéra za Čbelico popravljal in predelaval, in sicer deloma v taki meri, da jih moramo smatrati za Prešernovo duševno last, tako posebno tisto čudovito pesem hrepenenja »Od lepé Vide« (3. zv.). Prešeren pa tudi v svojih pesmih ne zatajuje vpliva narodnega pesništva. Najbolj se to vidi v »Romanzi od

„Stermigagrada“ (O zidanju cerkve na Šmarni gori) iz l. 1832.; določena je bila za 4. bukvice Čbelice; snov je brzkone vzeta iz narodne pripovedke.

Tudi na tragedijo je mislil Prešeren v tem času; napovedal jo je že v Novi pisarnji, l. 1832. pa je pisal Kastelcu iz Celovca, da ima načrt za ljubezensko tragedijo že gotov, dejanje bi bilo bogato in bi se brez intrig razvijalo iz značajev. Čopa pa je vprašal, ali naj izbere zanjo četverstopne troheje, asonirane, rimane ali brez rima (špansko mero), ali petero-, oziroma šesterostopne jambe (angleške blankverze ali francoske aleksandrince). Načrta pa Prešeren ni izvedel, Čelakovskemu ga l. 1833. ne omenja več, pač pa mu poroča o *noveli*, ki jo misli spisati.

Nova doba je nastopila za Prešernovo poezijo, ko je pesniku iz ljubezni do Primčeve Julije vstalo novo življenjsko upanje. Ko je pesnik prvič mislil nanjo (l. 1831.), je bila v šestnajstem letu (rojena 31. maja 1816). Bila je duhovita, izobražena deklica, hči edinka ljubljanskega trgovca, ki pa je umrl že, ko je bila stara šele pol leta. Ko ji je umrl l. 1832. edini brat, je bila ena najbogatjših deklic v Ljubljani in ni ji manjkalo snubcev; tudi s Prešernom je v družabnih krogih občevala, toda v njeni rodbini so najrajši videli Jožefa Anzelma pl. Scheuchenstuela, s katerim se je Julija kmalu (najbrž l. 1833.) zaročila in pozneje (28. maja 1839) tudi poročila.

Iz ljubezni do Julije so vzrasle Prešernu najlepše in najgloblje poezije, a vzrasla je iz nje tudi nesreča njegovega življenja. S »P e r v o l j u b é z n i j o« (3. zv.), zloženo na Propercijev distih »Qui nullam tibi dicebas iam posse nocere, — Haesisti: cecidit spiritus ille tuus¹, in z vedro

¹ Ti, ki si pravil, da ti nobena ne bi mogla več škodovati, ti si obvisel: prešel ti je oni pogum.

romanco »D ó h t a r« se začenja že l. 1831. vrsta Juliji posvečenih pesmi. Sledile so l. 1832. nežne »G a z é l e« (priobčene prvič v Ilirskem listu l. 1833.) z uvodno pesmijo *Strúnám* (4. zv.). Poet posvečuje v njih svojo poezijo njej, ki mu daje pevski ogenj, ter jo prosi, da usliši svojega pevca: v njegovih pesmih bo živelo njeno ime med slovenskimi brati od izhoda do zahoda. Naslednje leto (1833), bojno leto za Čbelico, je nastal »S o n é t n i v é n e c«, najbolj dovršena lirična pesnitev Prešernova, še globlja in lepša od »Gazel«, a tudi vse bolj bolestna in otožna. Nastala je že pod vtiskom Julijine zaroke. Prešerna je ta dogodek silno zadel, vendar pa mu ni vzel vseh nad, ker je upal, da ni govorilo toliko Julijino srce kot pa materina volja. In tako je bilo mogoče, da je ta pesem o nesrečni ljubezni pesnikovi, ki se je zastonj nadejal, da bo ob njej, kakor Orest pri Ifigeniji v Dianinem svetišču, ozdravel od obupa prejšnjih dni, da je ta pesem o nesrečni materi domovini, ki je Slovenec ne ljubi, izzvenela nazadnje v prošnjo, naj obsije solnce njene ljubezni pesnika in njegovo pesem, ki jo je z akrostihom poklonil njej: »Primicovi Julji«. — Vencu je dodal Prešeren kot epilog še štiri sonete, med njimi sonete o »žláhtniču t ér d e g l á v e«, o Petraraku in o Togenburžanu.

Meseca februarja 1834. je izšel »Sonetni venec« kot zasebni tisk na dveh listih v obliki Ilirskega lista (4°) in se je z Ilirskim listom tudi razposlal. Zbudil je v Ljubljani velikansko zanimanje, pa tudi zgledovanje radi akrostiha, pri Primčevih in pri Scheuchenstuelovih pa hudo zamero¹. Bili so hudi časi za pesnika, ki so v njih nastali soneti o Mojzesu, »O č i b i l é p r i n j i v

¹ Še cenzura, ki je bila akrostih prezrla in dala dovoljenje za tisk, je bila huda. Prešeren ji je zložil v odgovor nemški sonet z akrostihom »An Pauschek und Stelzich« in ga jima poslal v cenzuro. Izšel seveda ni.

deklét so srédi«, »Kadàr previdi učenóst zdravníka« in pesem »Kám?«. Očitanjem Primčevih in Scheuchenstuelovih odgovarja s sonetom »Na jásnim nébi míla lúna svéti« (tiskanim šele 1847), naj se nikar ne boje njegovih pesmi ona, njen ljubi, njena mati, ker pesmi kot lune žarki nimajo moči, da bi jo ogrele, a razodevajo le njeno ceno. Najhuje pa je zadelo pesnika spoznanje, da so zmagali tudi pri Juliji, ki jo je imel za ideal ženstva, realni razlogi nad idealnimi, kar je pozneje izrazil v pesmi »Zgubljená véra«. V tem času je nastala tudi balada o pesniku samomorivcu »Prekòpa«.

Sredi tega notranjega boja pesnikovega za odpoved je zadela Prešerna nova nesreča: dne 6. julija 1835 je utonil v Savi njegov najboljši prijatelj Matija Čop. Ko so ga kmalu po nesreči potegnili iz vode, je bilo prepozno; tudi v bolnici ga niso mogli več oživiti. Ko je Prešeren videl prijatelja mrtvega, se je zjokal kakor dete. Tej žalosti je dal pretresljiv izraz v obsmrtnici »Dem Andenkens k. Lyceal-Bibliothekars in Laibach, Matias Zhop«. Nekaj let pozneje so mu postavili prijatelji spomenik z napisom, ki ga je zložil Kastelic, končno dovršil pa Prešeren.

V teh dneh zdvojenosti in nesreče je nastala največja Prešernova pesnitev, posvečena pokopani ljubezni in umrlemu prijatelju, »Kerft per Savizi. Povéft v versih«. Izšla je kot posebna knjižica 14. aprila 1836 v 600 izvodih¹. V posvetilnem sonetu »Matiju Zhópu« je izročil pesnik to »milo pesem« o odpovedi manom prijateljevim. Snov je zajel Prešeren iz tistih časov slovenske zgodovine, ki so ga že v sonetnem vencu zanimali, iz časov pokristjanjenja in domačega boja med poganskimi in krščan-

¹ Za tisk in papir za 600 izvodov na 2 $\frac{1}{2}$ poli je plačal pesnik 27 fl. 40 kr. (1 fl. = 60 kr.).

skimi Slovenci po Hotimirovi (Kajtimarovi) smrti (769); krščanski stranki je pomagal bavarski vojvoda Tasilo (Tesel) II., ki je premagal pogane l. 772. tako, da se odtlej niso več uprli ter se polagoma pokristjanili; za vojvoda pa je postavil Slovincem Volkuna (Valjhuna). Vir pa je bil Prešernu Valvasor.

Pesnika ni zanimal toliko vnanji zgodovinski dogodek, poraz Slovencev, ki ga je narisal v krepkih, baladi podobnih potezah v »V v o d u« pesnitve. Zanimal ga je v prvi vrsti boj v duši zadnjega poganskega Slovenca (Črtomira), ki je mislil, da so z državno samostojnostjo in s staro domačo vero (v kateri pa ni spoštoval toliko versko resnico, kot pa izročilo očetov, »v é r o s t á r š o v«) uničeni vsi pogoji za narodno življenje Slovencev. — Iz samomorilnih misli, ki ga navdajajo v tej »slépi véri«, ko stoji ob bregu Bohinjskega jezera, ga reši spomin na srečne dni, ki jih je preživel na blejskem otoku ob strani neveste Bogomile, svečenice boginje Žive. Ob sestanku pri slapu Savice izve od Bogomile, kako je v svoji dušni zdvojenosti po slovesu s Črtomirom slišala blagovest o krščanski veri, veri v življenje onstran groba, in kako je postala kristjana. Na njeno prošnjo je pripravljen sprejeti krščanstvo tudi on, potem ko mu je duhovnik pomagal preko glavne ovire: Valjhunova grozovita dela so zoper vero; krščanstvo, vera ljubezni, jih obsoja. Odpove se tudi pozemeljski sreči — radi višje naloge, misijonskega dela. Pesnitev se konča nato s krstom in s pogledom v bodočnost, ko pomaga zadnji poganski slovenski bojevnik kot misijonar ustvarjati Slovincem novo življenje na temelju krščanstva. — Po vnanjem dejanju kaže »Krst« marsikatero podobnost z dolgoveznim epom »Cächlie« romantika Ernsta Schulzeja (1789—1817), ki opeva zmago krščanstva na Danskem, in z njegovo pripovedno pesnitvijo »Die bezauberte Rose«. Pesnitve o pokristjanjenju, o nadčutni

ljubezni so bile tudi drugače pri romantikih priljubljene (Chamisso, Fouqué, Chateaubriand). A svoj posebni znak je dal Prešeren »Krstu« s tem, da je vse vnanje dejanje prenesel takorekoč na eno točko, v dušo svojega junaka Črtomira, in da je v bolešno odpoved povestnega junaka položil svojo bol ob dvojni ločitvi.

Ko je »Krst« izšel, so ga sprejeli z velikim veseljem, celo janzenisti so bili s pesnikom zadovoljni. Knjigotrški uspeh je bil v začetku dober, pozneje slabši, do Prešernove smrti se je prodalo le okoli 430 iztiskov. A ponatisnile so »Krst« že l. 1844. »Novice«, tako da so se seznanili s to pesnitvijo vsi sloji slovenskega naroda, ki so se sploh zanimali za naše slovstvo. — Kmalu so sledili mojstru posnemavci. Stanko Vraz je l. 1837. snoval večje epsko pesnitev v obsegu Prešernovega »Krstu«, a je to misel pozneje menda opustil. Čbeličar Jožef Zemlja je izdal v posebni knjižici »povest u pesmi« »Sédim sínóv« (1843), ki je v metru in dikciji neroden posnetek »Kersta per Savici«. Tudi Gregorja Kreka epično pesem v treh spevih »Na sveti večer o polnoči« (1863) štejemo lahko med posnetke »Krstu«, enako Fr. S. Cimpermana »Povést v vérzih«: »Bòj pri Lémni«.

Po Čopovi smrti je Čbelica zadremala. Kastelic se je po Prešernovih besedah mesto s Čbelico raje pečal s čebelami; zaman ga je skušal Prešeren zbuditi iz mrtvila. Priobčeval je v Ilirskem listu pesmi, ki mu jih je bil izročil za Čbelico, z opomnjo »Aus dem noch ungedruckten 5ten Hefte der krainischen Biene«: sonete o Togenburgarju, Mojzesu, »Oči bile...« »Kadar previdi...« »Kam«, vse pesmi, ki so nastale pred »Krstom«. Istočasno s Krstom ali nekaj malega za njim je nastala marsikatera izmed pesmi, ki diha iz njih brezupna, odpovedajoča se ljubezen do Julije, ki se končno izlije v obup: »Odpèrlo bo nebó«, »Zdravílo ljubézní«, »Ríbíč« (Ilir. l. 1838).

Nazadnje pa se pesnik ohrabri in vda v svojo usodo: bolestna odpoved je poetov poklic: »Stanú — Se svójlga spómni, terpi brez mirú!« (Oferzhenje - P é v c u, Ilir. list, 1838).

Za »Krstom« se je rodila Prešernu misel na novelo v slogu tendenčne novele »Die Zerrissenen« (1832) Aleksandra barona Sternberg - Ungern, načrta pa ni izvršil. Pač pa je nastala l. 1835. satira na janzeniste »Nebeška procesija« in o tem času menūda tudi pesem »Šmarna gora«, zložena istotako za janzeniste, nasprotnike božjih potov.

V mrtvilu, ki se je lotilo slovenske prosvete po Čopovi smrti in ki ga Prešeren ni mogel odpraviti, pa se je rodil pesniku sklep, da izda, če Čbelica ne bi več izletela, zbirko svojih p o e z i j.

7. Ilirizem in Stanko Vraz.

Tisto leto, ko je izšel v Ljubljani Prešernov »Krst«, je bilo na Hrvaškem ustanovno leto ilirskega gibanja. Gajeve »Novine Horvatske« z literarno prilogo »Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska«, ki so že leto poprej začele izhajati v kajkavskem narečju in z madžarskim črkopisom, so se l. 1836. prekrstile v »Narodne ilirske novine« s prilogo »Danica ilirska« in so hkrati sprejele češki črkopis pa štokavski pismeni jezik. Isto leto je tudi Babukićeva slovnica položila jezikovni temelj ilirizmu, ki je hotel združiti vse južne Slovane, v prvi vrsti pa Srbe, Hrvate in Slovence v en pismeni jezik.

Nastalo je to gibanje pod vplivom Slovaka Jana Kollárja, pesnika »Slávy dcere« (1824). Ta si je po zgledu nemške mladine, ki je po francoskih vojskah zbujala zavest skupnosti vseh Nemcev, ustvaril svoje misli o literarni vzajemnosti Slovanov; politične skupnosti ni hotel, ravnotako ne samo enega skupnega jezika; proglašil je nauk o četverih glavnih jezikih (če-

škem, poljskem, ilirskem in ruskem), ki naj bi jih znal vsak izobraženec,¹ in želel, da bi se Slovani, ki pišejo z istimi pismenkami (z latinico, oziroma cirilico), zedinili glede enotnega črkopisa.

Ljudevit Gaj (1809—1872), po rodu Kajkavec, se je seznanil v Pešti s Kollárjem in njegovimi idejami in je izdal l. 1830. hrvaško-nemško knjižico »Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja«, v kateri je predlagal, naj se uvede pri Hrvatih in Slovencih češki pravopis. Na Hrvaškem je delal na to, da bi vsi Hrvatje, ki so bili dozdej razcepljeni v več pisмениh narečij, in ž njimi tudi Slovenci sprejeli kot enoten pismeni jezik štokavščino, jezik dubrovniškega slovstva in Vukovih narodnih pesmi. Gajeve misli so padle na rodovitna tla in so se začele l. 1836. uresničevati. Od tačas datira enotnost hrvaškega slovstva.

Na Slovenskem razmere za ilirsko gibanje niso bilo toliko ugodne. Kranjska, h kateri se je nagibala tudi Primorska in južna Štajerska, je imela že staro domačo slovstveno tradicijo. Kopitar jo je s svojo slovnico oživil, Metelko še trdneje zvezal z ljudskim jezikom; v Čbelici se je razgibalo tudi pesništvo in doseglo v Prešernu občudovanja vredno višino. Ilirsko slovstvo pa je bilo šele v povojih in tudi pogojev ni bilo, da bi se bilo ljudstvo v šolah seznanilo z novim pismenim jezikom.

Drugače je bilo na Štajerskem med Muro in Dravo in na Koroškem. Pokrajinsko slovstvo tu še ni imelo stare tradicije, tudi ni bilo še posebno bogato. Mali Štajer je težil razentega zmeraj bolj v Varaždin in Zagreb kot pa v Ljubljano.

Zato je razumljivo, zakaj je bil posebno Gradec, kjer so študirali poleg Hrvatov posebno dijaki s Štajer-

¹ Prim. Prešernov epigram »Baháči čvetéro bolj množnih Sláve rodóva«.

skega in bogoslovci iz Malega Štajerja¹, nekako ognjišče ilirizma med Slovenci, posebno po l. 1830., ko sta prišla tja Stanko Vraz in Fr. Miklošič, katerima se je pozneje pridružil še Davorin Trstenjak, vsi iz Malega Štajerja.

Med njimi je prešel Stanko Vraz sčasom popolnoma k Ilirrom in postal glavni pesnik ilirskega gibanja. Rodil se je 3. junija 1810. v Cerovecu pri Ljutomeru. L. 1824. je stopil v mariborsko gimnazijo in jo dovršil kot Miklošičev sošolec l. 1830. V Gradcu je dovršil v petih letih dva filozofska letnika (logiko, fiziko) in se nato vpisal na pravoslovni fakulteti. A juridičnih študij ni dovršil.

Bavil se je rajši s slovstvom slovanskih in zapadnoevropskih narodov (Francozov, Angležev, Italijanov, Špancev); najbolj pa je vplivalo nanj češko in poljsko slovstvo in Vukove narodne pesmi. Zlagal je slovenske sonete po Mickiewiczovem in Kollárjevem zgledu, po zgledu Čelakovskega je pisal »odmeve« narodnih pesmi in po zgledu poljskih in čeških krakoviakov kratke pesmice, ki jih je pozneje kot »Djulabije« prevedel v ilirščino. Pri Slovencih so bili njegov vzor Prešeren in Čbeličarji. — Z veliko vne-
mo je nabiral tudi narodne pesmi, posebno po Štajerskem, pa tudi na svojih popotovanjih križem slovenskih krajev na Kranjskem, Koroškem in zapadnem Ogrskem.

Najvišja želja Vrazova je bila v začetku, da bi ga sprejeli v Čbeličin krog. A na potu na Kranjsko preko Hrvaškega ga je l. 1833. pridržal Gaj in v Ljubljano je prišel šele l. 1834. in se seznanil s Prešernom, Kastelcem in Čopom, s katerim se je zgovarjal o reformi slovenskega pismenega jezika po sprejemu nekaterih štajerskih oblik. A 5. zvezek Čbelice, za katerega je poslal raznih pesniških poskusov, ni izšel. Medtem pa je Vraz l. 1835. obljubil

¹ Kranjske dijake so vlekli Knafljeve ustanove bolj na Dunaj.

Gaju, da bo med desetimi kranjskimi napisal eno ilirsko — mislil je tačas na slovenski almanah »Cvetlice« —, potem pa, ko je izšla (v septembru l. 1835.) prva njegova ilirska pesem v »Danici«, je dejal že, da hoče zložiti med desetimi ilirskimi samo eno kranjsko. To obljubo je še večkrat premenil. L. 1837. je poslal Kastelcu za Čbelico novih doneskov, Prešerna pa je prosil, da bi spravil kako njegovo pesem v Ilirski list. Hkrati je mislil na štajersko-slovenski almanah »Metuljček«. Čbelica pa je končno zapala, Prešeren njegovih pesmi ni mogel spraviti v Ilirski list, ker bi bile občinstvu nerazumljive — bile so namreč v jezikovnem oziru zelo slabe, pisane v pogrešeni mešanici vzhodnoštajerskega narečja in kranjskega pismenega jezika, polni slabih tvorb in napačnih naglasov — Metuljček tudi še ni razpel peroti: kar začno po dveletnem presledku 8. sept. 1837. v Danici zopet prihajati Vrazove pesmi — »Djulabije«. Tedaj se je Vraz odpovedal slovensko-kranjskemu literarnemu delu in prešel končno k Ilircem.

L. 1838. se je preselil za stalno v Zagreb, kjer si je z literarnim delom služil kruh. L. 1839. je izdal slovenske narodne pesmi pod naslovom »Narodne pesmi ilirske«; to je prva slovenska knjiga v gajici. Isto leto je izdal tudi slovensko odo v slavo nadvojvodu Ivanu (24. junija 1839). Naslednje leto so izšle »Djulabije« (1840) — posebno lepi so v njih opisi slovenskih krajev, zlasti pesnikove domovine — l. 1841. »Glas iz dubrave žeravinske«, l. 1845. »Gusle i tambura«. Razentega pa so izšle v »Danici« različne Vrazove pesmi, sonetje, satire, balade, prevodi i. dr. Mnogo jih je izšlo tudi šele po pesnikovi smrti. Vraz je bil tudi urednik zbornika »Kolo«, ki je izhajal v posameznih knjigah od l. 1842. do 1853., in je bil kot tajnik l. 1842. ustanovljene Matice Ilirske (sedanje Matice Hrvatske) središče literarnega gibanja v Zagrebu. Slovenske domovine pa tudi v

Zagrebu ni pozabil. Zmeraj zopet je popotoval po slovenskih krajih, da bi nabiral narodnih pesmi in dobival ilirski ideji prijateljev; tako je prehodil vse slovenske pokrajine. A svojih zbirk ni mogel izdati, izšle so šele v Štrekljevi izdaji Slovenskih narodnih pesmi. Umrl je za sušico dne 14. maja 1851.

Razen Vraza noben izmed prijateljev ilirizma na Štajerskem in Kranjskem ni storil končnega koraka, da bi popolnoma prešel k Ilircem. Dopisovali so si sicer med seboj v slovensko-hrvaški mešanici, navduševali se za literaturo in zhujali narodno zavest, a ostali so v stiku s slovenskim slovstvom (O. Caf, D. Trstenjak, Jeran, Macun, Rad. Razlag, Lovro Pintar i. dr.). Med njimi si je stari Anton Krempl (1790—1844), župnik v Mali Nedelji, s svojo knjigo »Dogodivšine Štajerske zemle« (1845) pridobil mnogo zaslug za prebujenje narodne zavesti v Slovenskih goricah.

Prav isto je bilo tudi pri koroških Ilircih, pri Matiju Majarju in Urbanu Jarniku, le da sta ta dva mimogrede sodelovala tudi pri Vrazovem »Kolu«. Matija Majar si je pridobil mnogo zaslug za narodno življenje koroških Slovencev. Pridno je tudi nabiral narodne pesmi.

Splošna pa je postala pod vplivom ilirskega gibanja želja po jezikovnem zbližanju s Hrvati, ki se sicer ni izpolnila, a je rodila enoten slovenski pismeni jezik (po M. Majarju in L. Svetcu); izpolnila se je tudi, in sicer za stalno l. 1846. v »Novicah«, zahteva, da naj se uvede pri nas češkoilirski črkopis (gajica).

8. Smole in Korytko. — Slomšek.

Ko je prenehala Čbelica, je nastal v ljubljanskem slovstvenem življenju nekak premor; snovali so se sicer načrti, a se dalje časa niso mogli izvesti.

Največ načrtov je snoval Prešernov prijatelj **A n d r e j S m o l e** (1800—1840), trgovec in posestnik v Ljubljani in velik prijatelj slovstva. Zanimal se je posebno za narodno pesem in nekaj pesmi iz njegove zbirke je objavila v Prešernovi redakciji že Čbelica (v 3. zvezku). Že l. 1833. pa je mislil Smole na posebno izdajo, ki jo je hotel tiskati v Pragi. A tega ni storil, ker se mu je zdelo nabrano gradivo premalo pravilno in je hotel nabrati še novih pesmi; pozneje pa so mu rokopis raznesli, ostanek je dobil na posodo St. Vraz, iz čigar zapuščine se je porabil šele v Strekljevih »Slovenskih narodnih pesmih«.

Zanimanje za narodno pesem in za narodopisje se je v Ljubljani posebno poživilo, ko je došel tjakaj v januarju l. 1837. Poljak, pesnik in etnograf-začetnik **E m i l K o r y t k o**. Doma je bil v Zezawi v Galiciji (roj. 1813) in je bil v Ljubljani interniran, ker so sumili, da je podpiral revolucionarno gibanje med Poljaki proti Rusiji po vstaji l. 1830—1831. V Ljubljani se je začel učiti slovenski pri Prešernu, ta pa se je pri Korytku učil poljščine. Kmalu se je lotil tudi nabiranja narodnega blaga, pesmi, pravljic in pripovedek, ugank, pregovorov, vraž in šeg, narodnih noš itd. Pomagali so mu različni nabiravci, zlasti graščak **J o z e f R u d e ž** v Ribnici, **M a t e v ž R a v n i k a r - P o ž e n č a n**, ki je bil tačas najmarljivejši zapisovavec narodnih pesmi na Kranjskem, in **M e t e l k o**. Dobil pa je tudi zbirke nar. pesmi od **S m o l e t a**, **P r e š e r n a**, **K a s t e l c a**. Korytko je hotel izdati dve obširni knjigi, zbirko narodnih pesmi in etnografijó Slovencev. Prvo knjigo je hotel natisniti v gajici pri Gaju v Zagrebu, a vsled nesoglasja z Gajem, ki je hotel, da bi se v zbirki poudarjala ilirska tendenca — hotel je, da bi slovenščina prenehala kot pismeni jezik — se je stvar razbila. Kmalu nato pa je Korytko umrl (31. januarja 1839) in zbirko je kupil in izdal **B l a z n i k**, a v bohoričici; tisk sta vodila **M. K a s t e l i c** in **J. K o s m a č**. Tudi delo o etno-

grafiji Slovencev je ostalo nedovršeno, dovršili so se samo kamerotiski nekaterih narodnih noš in pisateljev. Po smrti je kupil Korytkovo narodopisno zbirko advokat Crobath in se hrani zdaj v ljubljanskem dež. muzeju.

Po Korytkovi smrti je bil v ospredju zopet Andrej Smole. Lotil se je s Prešernovo pomočjo izdajanja slovenskih knjig v gajici. Najprej se je lotil Vodnikovih pesmi in Linhartovih dram. Na oboje sta mislila Prešeren in Kastelic že l. 1833., a vsled počasnosti Kastelčeve se je oboje odložilo. Smole pa je izdal l. 1840. najprej *Vodnikove »Pesmi«*, le brez »Ilirije oživiljene«, ki jo je cenzura črtala, in Linhartovega »Matička«, ki je izšel v dveh izdajah, v bohoričici in v gajici. Sledil mu je Smoletov prevod Garrickovega »Varha« (The Guardian). Hotel pa je izdati še Linhartovo »Županovo Micko«, svoj prevod Allinghamove igre »Norenje sreče« (Fortuneis Frolic) in pa Malavašičev prevod Kotzebuejeve igre »Stiska« (Brandschatzung). Dobil je tudi že dovoljenje od cenzure, a preden je mogel oskrbeti tisk, je umrl za kapjo 30. novembra 1840. Smole pa je mislil tudi na politični časnik; nameraval je izdajati »Ilirske Novice« s prilogo »Ilirski Merkur«, Prešeren mu je bil določen za urednika; a vlada lista ni dovolila. Šele štiri leta pozneje so se na posredovanje nadvojvoda Ivana dovolile »Novice« kot glasilo kmetijske družbe.

* * *

V času, ko je v Ljubljani izhajala Čbelica, je pričel v Celovcu delovati Anton Martin Slomšek. Doma je bil na Slomu pri Ponikvi (roj. 26. novembra 1800), študiral je gimnazijo v Celju (1814—1819), modroslovje (licej) v Ljubljani, kjer je bil prvo polletje 1819/20 sošolec s Prešernom, v Senju in v Celovcu. Potem je stopil v celovško bogoslovnico, ki je bila tedaj skupna za krško in

lavantinsko škofijo. Tu je učil na prošnjo ravnateljstva bogoslovce slovenskega jezika. Še važnejše pa je bilo njegovo vzgojno delo, ko je po kratkem kaplanskem službovanju l. 1829. prišel v celovško bogoslovnico kot spiritual. Bil je bogoslovcem navdušen učitelj slovenščine, pa tudi za uradnike je ustanovil slovenski kurz v stanovanju profesorja Ahaclja. Svoje učence je navajal k pisateljevanju, zbiral in pilil je njihove sestavke ter jih od časa do časa priobčeval v posebnih knjigah, največ nabožne vsebine (n. pr. *Kerfhanfko devifhtvo*, 1834); prevajali pa so tudi spise Krištofa Schmida (*Perjetne perpovedi za otroke*, 1832, i. dr.). Ko je prišel l. 1838. kot nadžupnik v Vuzenico in odtod l. 1846. za opata v Celje, je nadaljeval svoje pisateljsko in vzgojno delo. Delokrog pa se mu je še razširil, ko je l. 1846. postal lavantinski knez in škof. Najznamenitejše delo njegovo je pedagogična knjiga »*Blashe in Neshiza v nedeljski fholi*« (1842), s katero je postal Slovincem nekak Pestalozzi. Posebno se je trudil, da bi dobilo ljudstvo v roke dobrega berila; hotel je zato l. 1845. ustanoviti društvo za izdajanje dobrih knjig — iz te misli je pozneje nastala Mohorjeva družba — a vlada ni dala dovoljenja. Zato je še isto leto osnoval letnik »*Drob-tinice*« (prvič za leto 1846.), ki ga je namenil učiteljem in učencem, staršem in otrokom v poučenje in kratek čas. Ko je postal škof, je sicer s III. letnikom uredništvo prepustil drugim, a je še zmeraj sodeloval s pesmimi in poučnimi spisi. Izdal je razen tega za verski pouk in za šolo celo vrsto porabnih knjig. Posebno lepi in tehtni so njegovi pastirski listi.

Tudi kot pesnik je bil Slomšek v prvi vrsti vzgojitelj. Z vzgojnega stališča je treba presojati tudi zbirko, ki sta jo izdala z Ahacljem »*Pefme po Korõfhkim ino Stajarfhkim snane*« (1833); v njej je priobčenih precej pesmi Slomšekovih pa tudi Slomšekovih učencev, poleg

tega več Andreaševih in nekaj malega narodnih pesmi. Slomšekove pesmi so se vsled preprostega tona ljudem zelo priljubile in nekatere so postale skoroda narodne, tako »Veselja dom«. Ena izmed največjih zaslug Slomškovih je bila, da je v lavantinski škofiji združil skoro vse štajerske Slovence (1859). Umrl je 24. septembra 1862.

9. Dr. Francè Prešeren (nadaljevanje).

C. Doba »Poezija« (1837—1849).

Novo življenje, ki se je pojavilo v Ljubljani po prihodu Korytkovém, je tudi Prešerna nanovo poživilo. Kakor najšibkejši trs se je čutil poprej v puščavi slovenskega slovstva, novo delo je omililo obup, ki ga je trl, in mu dalo novega zaupanja in novih sil ob pogledu na njegov poklic (Oferzhenje — Pévcu, 1838).

S Korytkom se je seznanil Prešeren kmalu po njegovem prihodu, najbrže v družini Crobathovi, čigar žena je bila Poljakinja; začel se je učiti poljskega jezika. Sad tega dela je bil nemški prevod soneta Mickiewiczzevega »Resignacija« (1837). Sledilo mu je še nekaj (nemških) prevodov Korytkovih pesmi. Pomagal je Korytku pri urejevanju narodnih pesmi, posebno pri primerjanju in pripravljanju inačic. Pri tem skupnem delu je Prešeren, ki je prej narodne pesmi popravljaj in prenařejaj, spoznal znanstveni pomen pristonarodne pesniške oblike v narodnih pesmih. S prejšnjimi »koruptnimi«, t. j. prenařenimi zapisi ni bil več zadovoljen in je želel, da bi jih kak vešč nabiravec (Vraz, Smole ali Lovro Pintar) vnovič zapisal iz ust pojočega naroda.

Zanimanje za narodno pesem ga je družilo tudi s Stančkom Vrazom. Ta si je bil prepisal, ko je bival v januarju l. 1837. v Ljubljani, nekaj narodnih pesmi iz Prešernove in Kastelčeve zbirke, od Vraza pa je dobil nato Prešeren

celo vrsto Vrazovih zapisov za grofa Auersperga (Anast. Grūna), ki je prevajal slovenske narodne pesmi na nemško in jih priobčeval nekaj v raznih almanahih in časnikih, nazadnje pa izdal v samostojni knjigi »Volkslieder aus Krain« (1850).

Občevanje z Vrazom je postavilo Prešerna tudi pred odločitev glede ilirskega pismenega jezika. Ilirsko gibanje je bila ljubljanska mladina na liceju in v bogoslovju z veseljem pozdravila (Malavašič in bivša karlovška dijaka Ant. Žakelj in L. Pintar); tudi Prešeren mu ni bil nena-klonjen, ugajalo mu je tudi ime ilirsko, saj je bila Ljubljana glavno mesto kraljevine Ilirije. Kmalu pa je Prešeren izprevidel, da hoče Gaj z ilirščino izpodriniti slovenski pismeni jezik — Gaju sta bila zagrebška hrvaščina (kajkavščina) in kranjsščina (slovenščina) najneznosnejša jezika. To je videl posebno ob Stanku Vrazu, ki je zapustil slovensko literarno delo in prešel k Ilirom. Tedaj se je obrnil od ilirizma in v korespondenci z Vrazom, ki je zastopal ilirsko idejo, ker osamljena slovenščina ne bi imela nobene kulturne in literarne bodočnosti, je branil Prešeren zgodovinsko slovensko narodno individualnost z zaupanjem v slovensko bodočnost. Epigrami »D a n í č a r j e m«, »B a h á č i č v e t é r o b ô l j m n ó ž n í h S l á v e r o d ó v« in »N a r ó b e K a t ó n« so zadnji odmev te korespondence.

Po Korytkovi smrti je Prešeren pomagal Smoletu pri njegovih izdajah; določen je bil tudi za urednika lep-slovnostnoznanstveni prilogi »Z o r a«, ki jo je hotel Blaznik koncem aprila l. 1839. prvič priložiti nemškemu listu »Carniola«. Ravnotako je bil namenjen za urednika Smoletovih »Ilirskih Novic« in »Ilirskega Merkurja«, ki jih pa vlada ni dovolila.

Ob tem skupnem delu ga je zadela nenadoma Smoletova smrt toliko težje. Osamel je duševno bolj kot kdaj. Poleg tega se je bil l. 1839. zapletel v nedovoljeno raz-

merje z mlado, a neizobraženo Ano Jelovškovo, ki je potem za ženo ni mogel vzeti; tako pa je ležalo to razmerje težko na njegovi duši blizu do odhoda v Kranj.¹ Enakomerno in duhomorno mu je potekalo leto za letom. »Moje ime je pozabljeno v slovenskem svetu. Sedem ur delam pri dr. Crobathu, da potem zvečer dve uri v krčmi pri stari Meti pijem«, tako toži v pismu na Vraza dne 29. julija 1843.

Edino duševno razvedrilo mu je bilo delo za izdajo »Poezij«. Nekaj novih pesmi je objavil v listu »Carniola« in v Ilirskem listu (K slovésu, Zgubljená véra, 1842, Ukázi, 1843). L. 1843. pa poroča Vrazu, da zлага pesmi, ki bodo kmetiškim fantom všeč. Nastale so tačas pesmi kakor Pod óknám, Nezakónska máti, Nuna (in kanarček), Zdravljica, Júdovsko deklè, Od želézne céste, Neiztrohnjèno sercé, Žénska zvestôba, Orglar. Daljšo vrsto pesmi je posvetil umrlim prijateljem in slovstvenikom: Val. Vodniku, Andreju Smoletu, Matiju Čopu; razen tega so iz te dobe še razni sonetje, satirični epigrami i. dr. Sodeloval je tudi — dasi ga Bleiweis v začetku ni povabil k sodelovanju — pri Novicah, posebno l. 1845., potem ko so bile l. 1844. ponatisnile »Krst pri Savici«.

V začetku l. 1846. so bile »Poezije« za tisk pripravljene, 14. maja so šle v cenzuro, ki je črtala »Zdravljico« in epigram zoper Murka, — epigram o Novicah je črtal pred tiskom še pesnik sam — in 15. decembra 1846. so šle Prešernove »Poezije« v 1200 izvodih med svet z letnico 1847. — Zbudile so veliko radost pri pravih poznavavcih

¹ Značilno je za pesnikovo razmerje do Jelovškove, pa tudi za njegovo naziranje o nalogah poezije, da Prešeren tega razmerja ni opeval niti v eni svojih ljubavnih pesmi.

In ljubiteljih poezije, ki so se zavedali, da je to za dolgo najznamenitejše pesniško delo slovensko. Občinstvo pa, ki je bilo bolj ali manj pod vplivom janzenistov, jih je sprejelo dokaj hladno. »Novice« so prinesle sicer ob tej priliki vobče pohvalno kritiko Malavašičevo, a tudi ta je primerjala s Prešernom — pesnikom ljubezni — Koseskega, pesnika resnosti in veličastnosti, in se spotikala nad Prešernovim preveč gorenjskim jezikom. Tudi vnanji uspeh ni bil velik. Do 21. marca 1849 se je prodalo in razdalo 450 izvodov.

V tistem času, ko je Prešeren pripravljal tisk svojih »Poezij«, se mu je po dolgotrajnem čakanju vendarle posrečilo, da je dobil mesto samostojnega odvetnika. Dobil je z odlokom z dne 27. avgusta 1846 a d v o k a t u r o v K r a n j u, kamor se je preselil v začetku oktobra. Duševno je bil tu še bolj osamel kot v Ljubljani; duševnega življenja v malem podeželskem mestu ni bilo nobenega, zaslužek tudi ni bil velik in poleg tega je bil Prešeren že bolan, ko je došel v Kranj, in je bolehal bolj in bolj.

Le ena luč je prisijala še v Prešernovo življenje, preden je ugasnilo: prišlo je leto 1848. in videl je prve svobodnejše dihe avstrijskih narodov in svojega ljudstva. Čbelica je rojila l. 1848. petič in zadnjič; tudi Prešeren se je oglasil v njej s svojimi pesmimi (Nuna, Zdravljica, V spominj Matija Čopa i. dr.): ostal ji je zvest do zadnjega.

Ko je Čbelica zadnjič izšla, je bil Prešeren že nevarno bolan. Septembra l. 1848. je prišel zadnjič v Ljubljano. Od Vseh svetih ni šel več iz sobe, imel je vodenico, 6. februarja 1849. je napravil ustno oporoko, dne 8. februarja pa, ob osmi uri zjutraj, je spravljen z Bogom umrl. Naslednjega dne je naznanil žalostno novico v Ljubljani slovenski mrljiški list — bil je drugi slovenski, prvega je Prešeren napisal prijatelju Smoletu. V soboto

10. februarja 1849 se je vrstil veličasten mrtvaški spreved iz mesta proti idiličnemu kranjskemu pokopališču. Pesnikovo truplo so nosili kranjski narodni stražniki, ob rakvi pa so hodili v vrsti študentje ljubljanske akademične legije v svoji uniformi — po dva in dva sta ves čas, dokler je Prešeren ležal na mrtvaškem odru, kot častna stražnika stala ob straneh. — Tri leta pozneje, 3. julija 1852, so mu postavili nagrobni spomenik iz rezanega domačega kamena z napisom iz elegije »V spominj Andréja Smoléta«:

Ena se tēbi je želja spolnila:
V zēmlji domāči de truplo leži.

S Prešernom je legel v grob največji dosedanji slovenski pesnik. V njem se je združil na samosvoji način v organično enoto duh antike, klasične harmonije, in duh sodobne romantike, hrepenenja po neskončnem in nedosežnem. Vseskozi klasična je skladna enotnost in uzavršenost njegove oblike, romantična pa je hkrati njegova ljubezen do romanskih metričnih vzorcev, do slovenske narodne pesmi; vseskozi romantično je bolešno hrepenenje po nedosežnem idealu o človeku in o ljubezni, o narodu svojem in o svetu, ki je glavna vsebina njegove poezije, klasična pa je hkrati njegova misel o nalogah poezije, ki naj bi bila izraz le lepega in etično dobrega in naj tudi vodi le k njemu. Prešeren je dal slovenski poeziji globoko vsebino, položil je vanjo svoje najgloblje čuvstvovanje, izrazil je v njej svoje najplemenitejše misli; ustvaril je slovenski poeziji vzorno notranjo obliko, ki je še do danes nismo doumeli do vse njene globine, ustvaril je nov pesniški jezik, ki je bil še desetletja vzor slovenskim pesnikom; uvedel je s tem slovensko slovstvo v krog svetovne literature. To je izrazil že Stritar simbolično v svoji

pesnitvi »Preširnov god v Eliziji« (1868), ko sprejmejo Homer, Goethe in Petrarka Prešerna v elizijsko »pevsko kolo«, in isto je izrazil tudi v svoji znameniti razpravi o Prešernovih poezijah (1866), ki jih završuje z besedami: Ko bi se sklicali narodi pred sodnji stol, naj se izkažejo, kako so gospodarili z izročeniimi talenti, kako se je vsak po svoje vdeležil vesoljne človeške omike: smel bi se mali slovenski narod brez strahú pokazati med drugimi z drobnimi bukvicami, katerim se pravi: Preširnovе poezije.

VII. Doba narodnega prebujenja (1848—1868).

1. Pred revolucijo. »Novice«.

Vojske zoper Napoleona za dedne vladarje niso prinesle narodom tistega sadu, ki so ga vladarji obetalí in narodi želeli in pričakovali: državljanske svobode. Državniki so celo mislili, da je vprav ta svoboda kriva vsega nepopisnega vojnega gorja, ki ga je po francoski revoluciji dvajset let trpela Evropa, ker jo je bila proglasila prav ta revolucija (égalité, liberté, fraternité). Zato je hotel Metternich, glavni voditelj evropske politike, z železno roko potlačiti vsako prizadevanje, da bi dobilo ljudstvo političnih pravic, posebno pa je bilo treba pri avstrijskih Slovanih zatreti vsak izraz samosvojega kulturnega življenja, ki se je zdelo njegovemu policijskemu sistemu nevarno za državo in mir.

Da se mu to ni posrečilo, je bilo povsem naravno, zlasti še, ker je stal ves njegov sistem na zelo trhljih nogah. Saj je prav radi lene brezbržnosti njegovega fevdalnega absolutizma zmeraj bolj naraščala socialna beda in ž njo vred splošna nezadovoljnost: kmete je še zmeraj izkoriščala zemljiška gosposka, obrtno meščanstvo je pojemalo pod silnim davčnim pritiskom, dočim je bil kapital prost vsakega davka, delavstvo je bilo docela brezpravno. Pri avstrijskem izobraženstvu se je zmeraj bolj širilo in poglobljalo prepričanje, da bo treba temeljitih izprememb. Glasovi nezadovoljnosti so se oglašali zmeraj češče, na Nemškem in v Avstriji, zlasti po francoski julijski revoluciji (1830) in po uporuh Poljakov zoper rusko silo (1830/31). Nemškim političnim lirikom in »Mladonemcem« so se pridružili tudi avstrijski pesniki,

v prvi vrsti Anastasius Grün (mladi Ant. Aleks. grof Auersperg) in Nikolaus Lenau.

Pri nas se Holzapflova »Slavinja«, Prešernova »Elegija svojim rojakom« in prekrasna njegova oda o bratstvu narodov »Zdravljica« niso mogle natisniti. A zmeraj silneje se je pojavljala zahteva slovenskega časnika po zgledu »Ilirskih narodnih novin« in »Danice Ilirske«, glasnika slovenskega kulturnega življenja. L. 1838. so vložili prvo prošnjo za političen list »Slovenske novine« s tedensko literarno prilogo »Zora«; sledile so do l. 1840. še štiri prošnje za samo »Zoro«; l. 1840. so odklonili Smoletovo prošnjo za »Ilirske Novice« z literarno prilogo »Ilirski Merkur«. Nazadnje se je obrnil l. 1841. tiskar Blaznik na »društvo za pospeševanje in podporo industrije in obrti v Notranji Avstriji« in šele na dvakratno prošnjo tega društva, vloženo v imenu predsednika nadvojvoda Ivana, se je slovenski list dovolil, in sicer kot strokovno glasilo c. kr. kmetijske družbe: »Kmetijske in rokodelske Novice«. Začele so izhajati 5. julija 1843. Tudi društva za izdajanje dobrih slovenskih knjig za mladino in ljudstvo c. kr. dvorna študijska komisija Slomšku l. 1845. ni dovolila ustanoviti; zato je Slomšek pričel izdajati sam »Drobtinice«.

Glavni namen je bil »Novicam« strokovni pouk, za katerega so se tudi v prvi vrsti prizadevale. A vršile so poleg tega tudi važno kulturno nalogo. Prvič je dobil zdaj slovenski kmet v roke časnik, ki mu je nudil pouka v domačem jeziku; slovenski meščan in izobraženec je videl, da se more v slovenskem jeziku razpravljati tudi o najrazličnejših strokovnih zadevah. Začeli so se zavedati, da slovenski jezik vendarle ni jezik samo za hlapce in da se ni treba sramovati, če je človek Slovenec. Z domoljubnimi pesmimi Koseskega pa so naravnost zbu- jale slovensko narodno zavest.

Na poezijo »Novice« prvotno niso mislile — urednik n. pr. Prešerna niti povabil ni k sodelovanju — a kljub temu so se kmalu oglasili tudi pesniki. Pesmi, ki so izšle v njih prvo leto, so bile res večinoma prav rokodelsko - kmetijske, verzificiran poljedelski pouk, a ko se je l. 1844. oglasil Koseski in so »Novice« ponatisnile Prešernov »Krst«, se je obrnilo na boljše. »Novice« so odprle skromen kotiček tudi za poezijo, nič novega sicer — tudi nemški listi, kakor »Illyrisches Blatt« in »Carniola«, so od časa do časa prinašali slovenske pesmi — a tam so bili slovenski pesniki le gostje, tu domačini, tam so šle slovenske pesmi med izobražence, tukaj tudi med ljudstvo. Vendar pa je značilno za »Novice« in njihov krog, da niso cenile pesništva kot samostojne kulturne vrednote, ampak v prvi vrsti po njeni poučni misli ali vsaj po njeni vrednosti za prebujenje narodne zavesti ali za učenje jezika.

»Novice« so sicer v programu povedale, da ne bo njih namen, »slamo krajnsrhino uzhiti, al kranjski jesik zhištiti«, vendar pa je njihov obstoj že sam na sebi zahteval, da se reši vprašanje enotnega slovenskega črkopisa in pismenega jezika. Česar prej Vraz s Smoletom in Prešernom ni zmožel, da bi splošno uveljavili češkoilirski črkopis (gajico), so izvršile »Novice« na Krempljevo in Majarjevo pobudo v dveh letih. Pa tudi enotnost pismenega jezika so »Novice« pripravile, ker so pri njih sodelovali pisatelji vseh slovenskih pokrajin; vsaka skupina je sicer pisala v svojem pismenem narečju, a zbudila se je zavest, da je treba tu reforme; ta zavest pa je pomagala po l. 1849. ustvariti potrebno enotnost.

2. Starejši pisateljski rod.

Urednik »Novic« je bil dr. Janez Bleiweis (1808 do 1881). Doma je bil iz Kranja; po dovršenih licejskih študijah je šel na Dunaj, kjer je postal doktor zdravilstva,

živinozdravnik in učitelj na živinozdravniški šoli. L. 1841. je prišel v Ljubljano kot profesor na kirurgično in živinozdravniško učilišče; ko je to prenehalo, je postal vodja podkavske (in živinozdravniške) šole kmetijske družbe. Ko je l. 1843. kot tajnik kmetijske družbe nenadoma postal tudi urednik »Novic«, še ni bil dovolj zmožen slovenskega pisanja, zato sta mu v prvih letih pomagala pri urejevanju Fr. Malavašič in L. Jeran. Ustavna doba mu je prinesla kot uredniku »Novic« mesto političnega voditelja slovenskega naroda; kot tak si je pridobil mnogo zaslug za branbo slovenskih narodnih pravic. Ko pa je hotel ostati voditelj v literarnem življenju tudi še potem, ko so nastopile nove krepkejše sile, posebno, ker je hotel trajno ohraniti »Novicam« tudi prvenstvo na kulturnem polju, je šel kulturni razvoj po ostrem literarnem boju z Levstikom preko njega in vodstvo je prevzel l. 1858. mladi rod in njegovo glasilo »Slovenski Glasnik«.

Med sotrudniki »Novic« zavzema po svojem vplivu in ugledu prvo mesto Jovan Vesel-Koseski (1798 do 1884); Bleiweisov krog ga je cenil celo više od Prešerna, danes pa je skoraj popolnoma pozabljen. Rodil se je v Kosezah pri Moravčah; po dovršenih gimnazijskih in filozofskih študijah (v Celju in na liceju v Ljubljani) je študiral v Gradcu in na Dunaju pravoslovje in stopil v finančno službo. Nazadnje je služboval dolgo let v Trstu, kjer je tudi umrl kot upokojen višji finančni svetnik. — Kot dijak je zložil v letih 1817—1821 več nemških balad in romanc v Schillerjevem retoričnem slogu, razen tega sonet »Der Trost-Potashva« v nemškem in slovenskem jeziku. Potem je umolknil. L. 1844. pa je presenetil slovenski svet z mogočnimi verzi in s patetičnim slogom svoje ode »Slovenija cesarju Ferdinandu Përvimu«. V tej slavnostni pesmi, prigodnici »ob veselim dohodu Njih veličanstva v Ljubljano«, se poklanja

Slovenija cesarju in hkrati razgrinja pred njim svojo slavo, a tudi svoje trpljenje za Grkov in Rimljanov, za preseljevanja narodov in za habsburških vladarjev. Vsak teh treh glavnih oddelkov pesmi izzveni v ponosni klic »Hrast se omaje in hrib, zvestoba Slovincu ne gane!« Prvi pesmi je sledila dolga vrsta raznih prevodov in tudi nekaj izvirnih pesmi. Najboljše so rodoljubne pesmi »Vojaška«, »Bravcam (Novic) h koncu leta (1845) v spomin«, »Kdo je mar« in himna »Oče naš«.

Sodobnike je opajala mogočna ritmika njegovih verzov, posebno njegovih zvenceh heksametrov in pentametrov, gibčna prozodija, okretno skladje in odkritosrčen, zdrav patos narodnega ponosa; stari in mladi so jih brali s solznimi očmi. Danes so nam njegove pesmi skoro odkraja neužitne; moti nas njegova gostobesednost, kopičenje istovrstnih izrazov, zlasti pa nedostatno znanje slovenščine, ki ga vodi v slovnične napake, v slabo izbiro in samovoljno potvarjanje besed; najhuje pa je, da ni poznal čustvene vsebine besed in je tako zabredel časih sredi največjega patosa v smešnost. Tudi po misli so njegove pesmi malo originalne, »Slovenija« n. pr. je svobodna prepesnitev Vodnikove »Ilirije oživljene«. Tačas pa te napake še niso toliko motile izobraženih bravev, ker jih radi preslabega znanja slovenščine niso čutili, tožili pa so, da je težko umljiv.

Leta 1852. je Koseski nevarno obolel in umolknil za dolgo let. Ko se je l. 1868. zopet oglasil s prevodom Byro-novega »Mazepa«, se je videlo, da je njegova pesniška sila čisto opešala, in mladi rod (Stritar) ga je odločno odklonil.

Skromnejši, a trajnejši je bil uspeh, ki ga je dosegel pesnik Frančišek Svetličič (1814—1881). Rodil se je v Spodnji Idriji; po dovršenih gimnazijskih, filozofskih in bogoslovnih študijah je bil l. 1839. posvečen za mašnika, nato je služil sedemnajst let kot kaplan in postal l. 1856.

župnik v Sorici, potem v Godoviču, kjer je stopil l. 1879. v pokoj. Vsled poloma pri banki »Sloveniji« je izgubil vse premoženje in je umrl v skrajnem uboštvu v Ljubljani. — Svetličič je sodeloval s svojimi liričnimi in pripovednimi pesmimi najprej pri »Novicah«, pozneje tudi pri »Slovenskem Glasniku« in Janežič je hotel njegove pesmi priobčiti v zbirki »Cvetje iz domačih in tujih logov«. V Svetličičevi liriki prevladuje refleksija, zrasla iz življenskih izkušenj in bojov, posebno ljuba mu je oblika soneta. Pozna se mu močen vpliv Prešernov, najbolj v literarnih sonetih (Zabavljica, Pesnik). Osebnost pesnikova se zrcali najjasneje v tistih pesnitvah, v katerih premišlja o človeškem življenju (Življenja namen, Pot skozi življenje, Življenje, Kupec, Vprašanje i. dr.). Rad se ozira tudi nazaj in premišljuje po zgledu »Slovenije« Koseskega zgodovino Slovencev in slovenske domovine (Na planini, Hrušica). Tudi ljubezen do narave ali tožba po izgubljeni mladostni sreči zazveni časih iz njegovih strun (Tolažba pozimi, Čudno jezero). V pripovednih pesmih uporablja Svetličič skoro izključno nibelunško kitico, ki se dobro prilega mirnemu, zamišljenemu tonu njegovega pripovedovanja; po Uhlandovem zgledu rad uporablja srednjeveške zgodovinske in pravljicne motive (Turški križ, Cirčniško jezero, Ukleti graščak).

Bolj družabni pesnik je bil Miroslav Vilhar (1818—1871). Rodil se je v Planini; gimnazijo je dovršil v Št. Pavlu na Koroškem in študiral nato pravo na Dunaju in v Gradcu; a ker veseljaški dijak študij ni dovršil, ga je poklical oče domov, kjer je prevzel graščino na Kalcu pri Senožečah in se oženil (1843). Tu je postal narodnjak in slovenski pesnik. Udeležil se je tudi gibanja l. 1848.; pozneje je bil nekaj časa deželni poslanec. Umrl

je na Kalcu. Vilharjevo poetično delo je izhajalo iz njegovega veselega družabnega življenja na Kalcu. Pesmice je zlagal zlahka za zbrane prijatelje; s pesmijo je imel večinoma pripravljen tudi napev, lahek in preprost, kot pesem sama, ne preglobok. Družba je njegove pesmi rada prepevala in kmalu so postale splošno znane, tako »Žalost« (Ko tičica sem pevala), »Planinarica« (Rožic ne bom trgala), »Na jezeru«, »Na goru« i. dr. Objavil jih je v več pesemskih zbirkah, deloma v obliki koledarja (Slovenski koledar za 1851; Sloga, koledar za l. 1863., Koledarček za l. 1867.), deloma kot muzikalije (Pesmi, 1852). Sodeloval je tudi pri »Novicah«, pozneje pri »Slovenskem Glasniku«. Pod vplivom strogega kritika Levstika, ki je bival nekaj časa na Kalcu (1858—1861), je nastala zbirka »Pesmi Miroslava Vilharja« (1860). V njej se je poskusil v odí, da proslavi lepoto svoje notranjske domovine (Kras, Silni Tabor); na lahek način opeva svoje življenje in delo (Na Kalcu). Med pripovednimi pesmimi se odlikujejo posebno nekatere, ki so zložene v slogu srbskih ženskih pesmi (Bogomila, Jovana); nekaj zgodovinskih snovi mu je dala bližnja okolica senožeška in njena zgodovina (Ljudmila). Nekatere basni spadajo med najboljše slovenske pesnitve te vrste: »Pluga«, »Cena«, posebno pa klasična satira »Župana«. Vilhar je sestavil tudi več slovenskih iger, tako srednjeveško romantično melodramo »Jamska Ivanka« (1850), prepleteno anahronistično s spevi o slovenski svobodi l. 1848., in nekaj veseloiger (Vilharjeve igre, 1865—1868).

Kot nabiravec narodnih pesmi slovi pesnik Anton Zakej-Rodoljub Ledinski (1816—1868) iz Ledin pri Žireh. Gimnazijo je dovršil v Karlovcu in Novem mestu, licej in bogoslovje v Ljubljani; l. 1842. je postal mašnik in je kaplanoval nato po raznih krajih blizu 26 let. Umrli je pri Sv. Duhu nad Leskovicem. — Kot bogoslovec si je

dopisoval s Stankom Vrazom in pod njegovim vplivom je nabiral slovenske narodne pesmi; zapisal je nekaj najlepših, kar jih imamo, in jih priobčil — resda močno predelane — v V. zv. »Kranjske Čbelice« in v »Novicah« (Mlada Breda, Mlada Zora, Spanjščice). Njegove lastne pesmi niso vse originalne; najznanejša »Razne pota« je prosto prirejena po Petra Hebala pesmi »Der Wegweiser«, najboljša njegova pripovedna pesem (Vilkôvo) pa po spevu barona Fr. Gaudyja »Des Sapieha Rache«. Po večini so premišljajoče vsebine (Pesem o setvi, Zaničevavcem petja), med njimi tudi nekaj sonetov, ki kažejo kakor pri Svetličiču močan Prešernov vpliv.

Izmed manjših pesnikov je imena vreden Frančišek Malavašič (1818—1863) iz Ljubljane, ki je bil radi svojega znanja slovenščine v začetku nekaj sourednik »Novic«. Njegove pesnitve so povečini le priložnostne pesmi. Bil je tudi literarni recenzent; v članku »Slovensko pesništvo« (v »Novicah« 1847) je pisal o priliki Prešernovih »Poezij« o »Čbelici« in »Novicah«, o Prešernu in Koseskem. Med pesniki »Novic« sta slovela svojčas tudi Matevž Ravnikar-Požénčan (1802 do 1864), ki je zelo zaslužen kot nabiravec narodnih pesmi, in Peter Hicinger (1812—1867), ki je deloval največ kot zgodovinar. Izmed nabožnih pesnikov si je pridobil največ ugleda Luka Jeran (1818—1896), urednik »Zgodnje Danice«.

Pesniki Slomšekovih »Drobtinic« so majhnega pomena; omenijo naj se Valentin Orožen (Kje so moje rožice, Lastovkam v slovo), Jožef Hašnik (Pevce) in Jožef Virk (Slovensko dekle).

3. Marčna revolucija.

Nenadoma je šinila v predmarčne razmere v Avstriji iskra revolucije, ko je na Francoskem februarški prevrat

odstavil »meščanskega kralja« Louisa Philippa. Dne 13. marca 1848 je moral Metternich odstopiti in zbežati z Dunaja, ž njim tudi Sedlnitzky in drugi stebri samodržstva; v naslednjih dneh je odpravil cesar Ferdinand cenzuro, dovolil narodno stražo in obljubil ustavo. Ustavno pismo, razglašeno 25. aprila 1848, je v principu prineslo avstrijskim narodom tudi toliko zaželjeno enakopravnost v § 4.: »Vsakimu narodu je čisto ohranjenje njegove narodnosti in njegoviga jezika zagotovljeno.« Razen tega je sklenil državni zbor odkup desetine in tlake in je tako končno osvobodil kmetiški stan iz oblasti fevdalne zemljiške gosposke.

Slovenski narod je svobodneje zadihal. Sicer se ni izpolnila njegova želja, da bi se zedinile slovenske pokrajine v eno upravno celoto, »Zedinjeno Slovenijo«. A slovenščina je pridobivala veljave v šolah in v uradih. Materin jezik se je ukazal kot izključni učni jezik na ljudskih šolah — izvedel se je ta ukaz na Slovenskem res le v zelo malem obsegu in v dobi reakcije so ga preklicali — na srednjih šolah se je pričela učiti slovenščina kot predmet in mimorede smo imeli celo vseučiliške tečaje, najprej v Ljubljani, potem v Gradcu. Tudi v uradih so pričeli rabiti slovenščino, četudi ne povsod, vsaj v vnanjem občevanju. Pričelo se je tudi društveno življenje in s slovenskim petjem in igrami se je budila narodna zavest.

Po veseli »pomladi narodov« je nastopila zopet reakcija; novi vladar Franc Jožef I. je po zmagi nad upornimi Ogri in Italijani ukinil ustavo, zavladal je Bachov centralistični absolutizem. In vendar leto 1848, ni šlo brezplodno mimo nas; v času prenovljenega absolutizma se je začel slovenski narod notranje utrjati: kmet se je začel zavedati, da ni več tlačan; začel se je zavedati svoje narodnosti, mladina pa je tiho doraščala za delo v bodočnosti. Njen čas je prišel, ko je l. 1860. po porazih v Italiji proti

združenim Francozom in Italijanom zopet vstala pokopana ustava.

Tiskovna svoboda l. 1848. je pospešila literarno produkcijo tudi pri nas. Nastala je poleg Bleiweisovih »Novic« cela vrsta novih listov. Najvažnejši je »Slovenija« (1848—1850); prinesla je v politično in literarno gibanje novega, mladega življenja. Ko je prenehala, je nadaljeval njene literarne tradicije vladni list »Ljubljanski časnik« (1850—1851); v javnem življenju pa je pripravljal pot prihajajočemu absolutizmu in je z ukinjenjem ustave (31. decembra 1851) prenehal. Leto 1848. nam je prineslo tudi prvi slovenski mladinski list, Navratilov »Vedež« (1848—1850), ki so ga zalagali zlasti mladi pesniki; »za podučenje ljudstva« je bil namenjen Malavašičev »Pravi Slovenec« (1849); verskemu življenju pa je služil »Slovenski cerkveni list« (1848), ki se je l. 1849. prekrstil v »Zgodnjo Danico«. Tudi drugod, v Celju, Trstu in Celovcu so začeli izhajati slovenski listi, v Celovcu se je razen tega na Slomšekovo pobudo ustanovilo društvo sv. Mohorja (1851). Na Dunaju je pričel izhajati v slovenskem jeziku »Občni državni zakonik« (1850), na Kranjskem, Koroškem, Štajerskem in Primorskem pa »Deželni zakoniki«.

Dobili smo Slovenci tačas tudi svoj prvi leposlovní list, celjsko »Slovensko Čbelo«. Izhajala je res samo prve tri mesece l. 1850., a sledila ji je že v juliju istega leta »Slovenska Bčela« v Celovcu, kjer je pričel Ant. Janežič svoje plodovito delo. Tudi ta je sicer že sredi l. 1853. prenehala radi pomanjkanja naročnikov — kriva je bila nebržnost slovenske javnosti, posebno na Kranjskem, in odpor Bleiweisov, ki se je bal tekmeča za svoje »Novice« — tudi Janežičevega »Glasnika slovenskega slovstva« (1854) je izšla samo ena številka, a kolo se je zavrtelo, potreba se je pokazala, in ko

je mladina dorasla, se je začel l. 1858. razlegati po slovenski domovini klic »Slovenskega Glasnika«.

Gibanje l. 1848. je dalo tudi povod, da se je izvedla enotnost našega pismenega jezika. Slovenščina se je pričela uvajati v šole in v urade, število časnikov se je pomnožilo, razcepljenost v več pismenih narečij se ni mogla več trpeti, vprašanje enotnosti je dozorelo za rešitev.

Pot k zedinjenju je pokazalo ilirsko gibanje, kakor ga je zastopal koroški duhovnik Matija Majar-Ziljski (1809—1892) iz Gorič pri Zilji. Hotel je Slovence, Hrvate in Srbe po jeziku združiti na ta način, da je zgradil iz slovenščine in srbohrvaščine nov skupen pismeni jezik, ki naj bi se polagoma približal tudi ostalim slovanskim narečjem. (Pravila, kako izobraževati ilirsko narečje i u obče slavenski jezik, 1848.) Te misli se je oprijela v začetku precejšnja vrsta pisateljev, tako Andrej Einspieler, Radoslav Razlag, mladi Janežič, Luka Svetec, a bila je neizvedljiva in večina jo je kmalu opustila. Obveljalo pa je Majarjevo pravilo, utemeljeno v živem jeziku, »da se morajo pisati samo take oblike, ki so vseslovenske ali vsaj veliki večini znane, ter so najbližje ilirskim in ostalim slovanskim oblikam«. Tudi študij staroslovenščine, utemeljen po Miklošičevih delih, je pomagal pri tej reformi. Na podlagi Majarjevega pravila je Luka Svetec v družbi z mladimi pisatelji v »Sloveniji« uvedel celo vrsto štajersko-koroških, oziroma staroslovenskih oblik.¹ Mladina se je teh oblik takoj prijel v svojih časni-

¹ Najvažnejše so te-le: -ega, -emu, -em (m. prejšnje -iga, -imū, -im), -om, -oma, -om (m. -am, -ama, -am), rod mn. zapovedi (m. zapoved), junaška dela (m. junaške dela), zaljša cvetica (m. zaljši cvetica), lovec (m. lovic), da (m. de), največji (m. narvečji), etimološke oblike kleščce (m. kleše), kukavica (m. kukovca), stori (m. stri) itd.; uvedel je še nekaj drugih, ki pa niso stalno zmagale.

kih (Slovenija, Vedež, Slovenska Bčela i. dr.), Matej Cigale je uvedel skoro vse v slovenskem državnem zakoniku in kljub odporu starih, v prvi vrsti Bleiweisovih »Novic« in Jeranove »Zgodnje Danice«, jih je avstrijsko naučno ministrstvo z odlokom dne 6. februarja 1851 ukazalo tudi za šolske knjige.

4. Začetniki novega časa.

Leto 1848. je zbudilo v prvi vrsti pesnike narodnega navdušenja in svobodoljubja, neke vrste politično liriko. A mlade moči so se obrnile tudi drugam. Dočim se je gojila dotlej na Slovenskem skoro sama lirika, je hotela mladina ustvariti Slovencem tudi pripovedno slovstvo, novelo in epos; značilni so za njo tudi pričetki slovenske književne kritike.

V najtesnejšem stiku z gibanjem revolucijskega leta je Lovro Toman (1827—1870) iz Kamnegorice, tačas pravnik na Dunaju. Pozneje je postal advokat, najprej v Radovljici, nato v Ljubljani in deželni in državni poslanec; bil je tudi eden glavnih ustanoviteljev »Matice Slovenske«. Umrl je v Rodaunu pri Dunaju. Njegove pesmi, ki jih je zbral v »Glasih domorodnih« (1849), opevajo svobodo, domoljubje in slavo božjo, časih v patetičnih, časih v nekoliko anakreontičnih oblikah. Jezik njegov je preveč odvisen od Koseskega, našega prvega političnega lirika. Pesnikova ljubezen do Josipine Urbančičeve, s katero se je l. 1853. poročil, je dobila izraza v »Milotinkah«. Njegova zgodaj umrla prva žena Josipina Urbančičeva-Turnogradska (1833—1854) se je v »Slovenski Bčeli« in Razlagovi »Zori« poskušala s preprostimi povesticami; prva je v slovenski književnosti porabila motiv Veronike Deseniške (Nedolžnost in pravica, 1851).

Rodoljubni pesnik je bil v mladih letih tudi Rado-slav Razlag (1826—1880) iz Radoslavcev pri Ljutomeru, tačas pravnik v Gradcu, pozneje advokat v Brežicah in v Ljubljani, poslanec in deželni glavar na Kranjskem. Bil je pristaš Majarjevega vseslovanskega jezika. Izdal je zbirko domoljubnih »ilirskih« črtic (Zvezdice, 1851), zabavni zbornik »Zora« (1852—1853), sodeloval je tudi pri celovški »Bčeli«. Popularno je postalo njegovo ime zlasti po »Pěsmarici« (1863), zbirki znanih slovenskih in drugih slovanskih pesmi, ki je doživela dve izdaji. Njegove domoljubne pesmi so preproste v besedi in ritmu, pripravne za napev, tako še danes znana pesem »Domovini« (Bodi zdrava domovina).

Dočim je zrasla politična lirika bolj iz mladostnega navdušenja, nego iz notranje pesniške sile, sta izmed mladih pesnikov Cegnar in Valjavec ustvarila dela trajne vrednosti.

Franc Cegnar (1826—1891) se je odlikoval posebno kot prevajatelj. Rodil se je pri Svetem Duhu blizu Škofje Loke; po dovršenih licejskih študijah je bil najprej sourednik, potem glavni urednik »Slovenije«, nato je stopil v poštno službo in služil v Ljubljani, v Trstu in v Pazinu, nazadnje od l. 1859. do 1890. zopet v Trstu, kjer je poučeval več let tudi slovenščino na gimnaziji; bil je tudi član mestnega sveta (deželni poslanec) v Trstu, kjer je tudi umrl.

Svoje pisateljsko delo je pričel l. 1848. z raznimi priložnostnimi pesmimi in s prevodi iz Schillerja, Uhlanda, Herderja in slovanskih narodnih pesmi, ki so izšli največ v »Sloveniji« in v »Ljubljanskem časniku«. Lotil se je tudi metričnih prevodov raznih dramatičnih spisov. Jezik teh prvencev nam kaže še močan vpliv Koseskega. Osvo-bodil se ga je, ko je pričel sodelovati pri Janežičevih listih, najprej v »Glasniku slovenskega slovstva«. Priobčil je v

njem lepo kito prevodov narodnih pesmi, največ hrvaških, srbskih in čeških, med njimi lep prevod »Asan-aginice«; nadaljeval je to delo v »Novicah« in v Bleiweisovem »Koledarčku«. Ob njihovem lahkem in preprostem jeziku in ob Prešernu se je osvobodil Veselovega vpliva in si opilil svoj slog. Tedaj so nastale tudi najboljše njegove samostojne pesnitve, ki jih je priobčeval najprej v »Slovenskem Glasniku«, nato pa zbral z daljšo vrsto prevodov v posebni knjigi »Pesmi« (1860). Njegove pesmi so nekoliko hladne, a odlikuje jih skrbna oglajenost jezika in metrične oblike; nanjo so morali pesniki odslej bolj paziti. Najbolj znane med njimi so »Na grobih«, »Rojakom«, »Roža med trnjem«, »Prepirajoči trepetliki«.

Po izdaji svojih »Pesmi« se je posvetil Cegnar v prvi vrsti prevajanju. Janežičev »Glasnik« je priobčil l. 1861. kot prilogo Cegnarjev prevod Schillerjeve »Marije Stuart«, ki ga je imel pod pilo tudi Levstik. Naslednje leto je izšel v »Cvetju iz domačih in tujih logov« »Viljem Tell« (1862); najboljši Cegnarjev prevod pa je Schillerjev »Wallenstein«, ki ga je zgotovil še bolj kot prejšnja dva sporazumno z Levstikom. »Valenštajnov ostrog« je izšel l. 1864. v založbi pisateljevi, celotno delo pa je izdala l. 1866. tržaška »Čitalnica«. V naši književnosti so to prvi dobri prevodi večjih pesnitev iz svetovne literature. Prozaični prevodi Cegnarjevi jih ne dosegajo (Božene Némcove »Babica«, 1862).

Samostojnejša pesniška osebnost nego prevajavec Cegnar je Matija Valjavec-Kračmanov (1831 do 1897). Rodil se je pri Kračmanu na Srednji Beli pri Predvoru. Normalko je dovršil v Kranju in prišel jeseni l. 1842. v Ljubljano na latinske šole. Za sošolca je imel med drugimi Trdina. Leta 1847. mu je umrl oče, in ker ga je hotel stric sovaruh siliti v semenišče, je v sedmi šoli (1848/49) izstopil iz šole in do prihodnjega šolskega

leta doma kmetoval. Na ta način je dovršil gimnazijo sele l. 1851. in šel nato na Dunaj, kjer je študiral klasično in slovansko jezikoslovje. Brez podpore od doma je živel s tem, kar je zaslužil s privatnim poučevanjem ter (po Janežiču) s prevajanjem za Mohorjevo družbo. Leta 1854. je postal profesor na gimnaziji v Varaždinu, nato (1876) v Zagrebu, kjer je bil imenovan še isto leto za dopisujočega, l. 1879. pa za pravega člana jugoslovanske akademije. Leta 1891. je stopil v pokoj. Umrli je v Zagrebu.

Valjavec je pred vsem pripovedni pesnik, posebno pesnik legend. Veselje do njih mu je zbudila že njegova babica, ki mu je pripovedovala domače pravljice in pripovedke ter ga tako že v zgodnji mladosti za vedno napolnila z ljubeznijo do te poezije. Ob njih se je razvila tudi njegova pesniška sila: dočim so drugače njegovi prvenci zelo gostobesedni, so se mu legende v narodnem slogu, ki jih je pisal v začetku za »Vedeža«, že odkraja posrečile; pozneje je našel ta slog tudi v liriki (Kam in kje). Leta 1855. je izdal svoje »P e s m i«. Iz njegove lirike govori hrepenenje mladega dunajskega dijaka po domačem planinskem svetu (P o d o n a v s k a r i b a, D a n i c i); tudi v idili »Z o r i n i n S t r e l i n a«, zgodbi o ljubezni dveh mladih ljudi, so najlepši opisi domačih krajev (opis Kranja) in domačega življenja. Najlepše v celi zbirki pa so legende in pripovedne pesmi v narodnem slogu (O d n e b e š k e g l o r i j e, Z n a m e n j a d e ž j a, T i c a p i v k a, Z a p r t a s m r t, O v s e n j a k, Ž u p a n j a h č i, B l a g i s i n, i. d r.). Pozneje v »S l o v e n s k e m G l a s n i k u« se je še izpopolnil; »P a s t i r« je morda naša najlepša pravljíčna pesem. Nekaj posebnega so tudi Valjavčeve avtobiografične pesmi »T a k o j e b i l o«, »O č e i n m a t i«, posebno pa »S a n j e«. V tej zreli dobi, ko je zbiral in objavljajal poleg domačih gorenjskih narodnih pesmi posebno kajkavske pravljíce in pripovedke (N a r o d n e p r i p o v j e t k e, 1858), je

ustvaril tudi slovensko umetno živalsko pravljico v heksametrih. Misel in obliko je dobil pri Goetheju, snov pa v kajkavskih narodnih pravljicah: »Volk Rimljan«, »Osel, kralj zverin«, »Vojska med volkom in psom«. Manj se mu je posrečil romantični epos »Zora in Sonca« (1867); snov zanj mu je dala narodna pesem o »Zoriki in Sončici«, pa tudi Prešernova »Turjaška Rozamunda«. Ž njo je hotel ustvariti slovenski epos, po katerem je v šestdesetih letih hrepenel ves slovenski svet. Pobudo za tako pesnitev mu je dala pesnitev Schefflova »Der Trompeter von Säkkingen« (1854).

Pozneje se je posvetil Valjavec skoro izključno znanstvenemu delu. Stalne znanstvene vrednosti so posebno njegova dela o staroslovenskem slovstvu in njegove temeljne razprave o slovenskem naglasu.

Odličen talent je bil tudi Frančišek Jeriša-Detomil (1829—1855) iz Šmartna pod Šmarno goro, eden najbolj prikupljivih pesnikov »Vedeža«, ki pa se vsled revščine in zgodnje smrti ni mogel razviti; umrl je kot profesorski kandidat na Dunaju za kolero. Tudi jurist Martin Semrajc (1825—1849) iz Tomačevega pri Ljubljani, pesnik »Triglava« (V gorenjsko oziram se skalnato stran), je prezgodaj umrl.

Tudi pričetke slovenske novelistike imamo v prvih letih po revoluciji. Najvažnejša njena zastopnika sta Luka Svetec-Podgorski in Janez Trdina.

Luka Svetec se je rodil 8. oktobra 1826 v Podgorju pri Kamniku; v šolo je hodil v Kamniku in v Ljubljani, kjer je l. 1848. dovršil licej. Pravoslovje je študiral v Ljubljani, dovršil pa na Dunaju (1853). Bil je nato praktikant pri deželnem sodišču v Ljubljani, potem (1854) sodni uradnik na Hrvaškem, od l. 1860. pa na Kranjskem. Od l. 1866. do 1869. je bil magistratni uradnik v Ljubljani;

l. 1870. je postal notar v Idriji, od l. 1872. pa v Litiji, kjer živi upokojen še danes.

Njegov prvi spis je povestica »Kazen radovednosti« (1849), genre-slika božičnega večera na kmetih; motiv ponesrečenega božičnega vedeževanja je iz Valvasorja.¹ Sledila je zgodovinska novela »Vladimir in Kosara« (1851), zajeta iz stare jugoslovanske zgodovine.² Bolgari so v boju s Hrvati (pravzaprav s Srbi) uničili hrvaško (srbsko) vojsko in zajeli hrvaškega (srbskega!) kraljeviča Vladimira; Kosara, hči bolgarskega carja Samuela, se zaljubi vanj, in ko prispe Vladimirov oče Petrislav z osvobodilno vojsko, se vrši mesto krvavega boja vesela svatba. V povest so vpleteni motivi romantike, narodnih pesmi in Prešernovega »Uvoda« h »Krstu pri Savici«. Jezik je pod vplivom Majarjevim močno pomešan s srbohrvaškimi elementi (aoristi, besedni zaklad). Pripovedna pesem »Peter Klepec« (1853) je eden izmed tačasnih poskusov, ustvariti na podlagi narodnih izročil slovenski epos: Silni Klepec reši grajsko hčerko Vinodolko Zlato iz rok turškega junaka Hasan-aga in se z njo zaroči, a pred poroko mu nevesta umre.

Tudi kot pesnik si je pridobil Svetec v svojem času veljave. Mlademu Svetcu gre tudi glavna zasluga za enotnost slovenskega pismenega jezika. V svojih jezikoslovnih člankih o priliki razprave o slovenskem parlamentarnem jeziku (v šestdesetih letih) je prvi za Vodnikom pokazal na muzikalni značaj slovenskega naglasa. V poznejših

¹ Gl. sliko v Grudnovi Zgodovini slov. naroda, str. 1069.

² Najstarejši vir za to zgodbo je latinska kronika Popa Dukljanina iz 12. stoletja. Car Samuel, znan iz Krilanove balade »Smrt carja Samuela«, je vladal Bolgarom od l. 997. do 1004. Vladimir, sin Petrislavov, pa je bil okoli l. 1000. knez Duklje (pokrajine ob Skadrskem jezeru z današnjo Črno goro).

letih se je posvetil politiki, bil je od l. 1863. do 1895. deželni poslanec, l. 1867. in 1871. je bil izvoljen tudi v državni zbor.

Dočim Svetec pričetega leposlovnega dela pozneje ni več nadaljeval, je bilo mladostno delo Janeza Trdina priprava za njegove zrele spise, ki jih je pisal v poznejših letih za »Ljubljanski Zvon«. Janez Trdina se je rodil 29. maja 1830. v Mengšu. Po dovršeni gimnaziji je šel l. 1850. na Dunaj študirat zgodovino in zemljepisje in si je služil kruh s poučevanjem ter z delom za Miklošiča in Janežiča. Ko je napravil izpite, je šel (1853) kot suplent v Varaždin; l. 1855. je prišel kot profesor na Reko, a že l. 1867. je stopil radi političnih razmer na Hrvaškem v pokoj in je živel nato v Bršlinu in Novem mestu, kjer je umrl 14. julija 1905.

Že »Narodne pripovedke iz Bistriške doline« (1849—1850) in druge pripovedke in pravljice, ki jih je objavil v »Sloveniji« in v »Ljubljanskem časniku«, kažejo nekoliko značaj poznejših »Bajk in povesti o Gorjancih«. Tudi če jim je snov čisto narodna, jih Trdina ne pripoveduje v preprostem narodnem slogu — pravljice in pripovedke so mu bile le sredstvo, da je v njih utelesil svoje mišljenje in svoje nazore — večinoma pa jih je ustvaril, deloma sicer po narodnih motivih, Trdina sam. Tako tudi obširno »Pripovedko od Glasan-Boga« (1850), s katero je hotel na podlagi pesmi in pripovedek o kralju Matjažu, o psoglavcih, Pegamu in Lambergarju, Ravbarju i. dr. in Prešernove »Turjaške Rozamunde« podati prozaičen načrt romantične epopeje po zgledu kakega Wielandovega »Oberona«. »Pripovedka od zlate hruške« (1850—1851) pa je satira na slovenske literarne razmere. Trdina je spisal tudi več kratkih basni in paromitij v prozi (Žena, Prvi sneg, Solze, i. dr.), ki so deloma predhodnice poznejših »Verskih bajk«. Spisal je tudi zgodovinsko novelo »Arov in Zman« (1850), in

sicer na podlagi pripovedek in zgodovinskih izročil o turških bojih pri Homcu pred Kamnikom (1528). Do Levstikovega »Martina Krpana« je to najboljša slovenska povest. O svojih pesmih je Trdina pozneje slabo sodil, med njimi tudi o epski pesnitvi »Bran in pogin Japodov« (1851), opevajoči tradicionalno snov, »kako Metulum se Avgustu brani«. Važen pa je Trdinov obširni kritični spis »Pretnes slovenskih pesnikov« od Pohlina do najnovejših (1850).

Po mladostni dobi je nastal v leposlovnem delu Trdinovem skoro tridesetleten odmor; pričel ga je zopet z dozorelo silo v »Ljubljanskem Zvonu«.

5. Fran Levstik.

A) Mladost in dijaška leta (1831—1855).

Najkrepkejša osebnost, ki jo more pokazati naša književnost v prvem desetletju po revoluciji, je brez dvoma Fran Levstik. Rodil se je 28. septembra 1831 pri Jožkovih v Spodnjih Retjah pri Velikih Laščah, kjer je imel njegov oče Matevž osminko kmetije. Čista in bogata velikolaška govorica in velika ljubezen do domačih krajev in ljudi je bil najdragocenejši zaklad, ki ga je vzel mladi Levstik s seboj, ko je po triletnem obiskovanju velikolaške šole l. 1842. šel v Ljubljano, da stopi v normalko. Leta 1845. so ga nato sprejeli v gimnazijo. Od druge do pete šole je bil v Alojzijevišču, pozneje je stanoval zopet v mestu. Napredoval je zlasti dobro v jezikovnih predmetih — za slovenščino, ki so jo jeseni l. 1848. pričeli poučevati po dve uri na teden, je slovel v razredu kot najvišja avtoriteta — manj dobro se mu je godilo v realnih predmetih, najslabše v matematiki, ki se je učila pričenši z l. 1849/50, ko je bil Levstik v peti šoli, po novem učnem

načrtu, za kar prejšnja nižjegimnazijska priprava ni zadoščala. Radi matematike na višji gimnaziji ni bil več odličnjak in matematika je dala tudi povod, da je šel Levstik z gimnazije brez zrelostnega izpita. Leta 1853. je nekoliko pred rokom zbolel na očeh in ko je ozdravel, se drugo leto ni upal oglasiti k izpitu, ker se je bal, da bi mu matematika ne skvarila odlike, a odliko je hotel na vsak način. Tako pa je maturo zamudil za vedno.

Na gimnaziji se je začel razvijati Levstik tudi kot pesnik. Kot četrtošolec je objavil v »Sloveniji« (1849) prvo pesem »Želje«; sledila ji je naslednja leta daljša vrsta pesmi, nekaj balad in literarnih epigramov (Opomin k veselju, Prvi pomladni bučelici, Ura, Popotnik; Vile, Povodnja deklica; epigrami o Koseskem in Tomanu). Metelku, ki ga je na višji gimnaziji učil slovenščine, je izročal dostikrat pesmi kot domače naloge (Pervi časi — »Vvod« Pesmi). Pa tudi druge pesnitve so mu polagoma dozorevale; neprenehoma jih je pilil, predelaval in prepisoval iz zvezka v zvezek. Prešeren in Vodnik sta mu bila učitelja, poleg njiju pa najbolj Goethe. Levstik je kazal že zgodaj veliko samostojnost, kar nam pričajo zlasti njegovi satirični spisi (Smrt slovenskih časnikov). Stritar poroča tudi o dramatičnih prizorih, ki jih je uprizarjal Levstik kot petošolec v Alojzijevišču.

Ko je bival Levstik po dovršeni osmi šoli kot domači učitelj v Ljubljani, je zbral najboljše svoje pesnitve, ki jih je kupil za 35 gl. tiskar Jožef Blaznik in jih v majhni nakladi (500 izvodov) dal na svetlo (Pesmi, 1854). Marsikaj v teh »Pesmih« spominja sicer še njegovih pesniških vzorov, zlasti Prešerna in Goetheja, a čuti se dovolj jasno tudi že Levstikov lastni pesniški značaj; njegovo razmerje do poezije (Boginji petja, Pesnim), njegov realizem, vzrasel iz tesnega stika

z narodom, in solnčen humor, ki nas pozdravlja tu za Vodnikom prvič zopet v našem slovstvu (Povsod ni sreče, Koledniki); poleg brezskrbne mladeniške razposajenosti (Na vsih svetnikov dan, Študentovska zdravica) se pojavlja tudi resna refleksija (Razni glasovi, Upanje, Ura); pristno lirično čuvstvo se druži s pesnikovim realizmom in njegovo ljubeznijo do refleksije v najbolj dovršeni pesmi te zbirke, v romanci »Dekle in tica«. Posebno pozornost so zbudile Levstikove puščice, zlasti pa njegova dramatična satira »Ježa na Parnas«; v njej je združil s satiro na literarne razmere svojega časa, zlasti na oboževanje Koseškega-Oslovskega apoteozo — Prešerna-Pevca.

Ko so izšle njegove »Pesmi«, je bil Levstik že v Olomucu; stopil je namreč l. 1854. v nemški viteški red in jeseni so ga poslali v olomuško bogoslovje. Tu se je lotil z vso vnemo češčine in staročeščine in je v kratkem času, že do srede decembra, dovršil prevod »Kraljedvorskega rokopisa«. Decembra 1854. pa so v Ljubljani njegove »Pesmi« zaprli in zapečatili. Dočim je bilo drugo občinstvo proti Levstikovim »Pesmim« precej hladno, so zbudile med dijaštvom živo zanimanje in suplent Jelenec, duhovnik, jih je v višji gimnaziji z dijaki bral. Gimnazijski katehet Ant. Globočnik je povzročil nato, da je ravnatelj dijakom vse izvode konfisciral: in,el je Levstikove pesmi za pohujšljive in veri nevarne. S pomočjo urednikov »Zgodnje Danice« (A. Zamejca in L. Jerana) je nato prisilil tiskarja Blaznika — pri njem se je tiskala »Zgodnja Danica« —, da je nehal s prodajo. Prodal jih je šele — 53 izvodov; drugi so ostali v zaporu do l. 1866. Nazadnje pa so ovadili še pesnika samega pri semeniškem ravnateljstvu, češ da so njegove pesmi razuzdane in bogokletne. Levstik se je branil, da to ni res, in ker svojih »Pesmi« ni hotel preklicati, je moral 25. januarja l. 1855. iz semenišča.

Obrnil se je najprej na Dunaj, kjer je poslušal (kot izreden slušatelj) Miklošičeva predavanja; mimogrede je mislil tudi na tehnični študij in se vpisal na tehniki, za kar tačas ni bilo treba zrelostnega izpita. Ko je pošla potnina, ki so mu jo dali v Olomucu za pot v domovino, se je preživljal za silo s honorarjem za prevod »Kraljevdvorskega rokopisa«, ki ga je kupila Mohorjeva družba in ga izdala jeseni l. 1855. (z letnico 1856). Že aprila pa je pritislila sila, in ker ni mogel dobiti ne službe, ne podpore na Dunaju, tudi novega založnika za »Pesmi« ne (prosil je za to Hanka v Pragi), se je moral vrniti v domovino.

B) Domači učitelj (1855—1861).

Napotil se je toliko kot brez sredstev peš preko Gradca in je dobil prvo zavetišče v Krškem pri Aumannovih, ki so mu preskrbeli tudi primeren kruh; medicinec Kajetan Aumann, ki se je tedaj odpravljal na Dunaj, ga je priporočil Karlu grofu Pacetu na Turnu pri sv. Križu, pri katerem je bil domači učitelj, za svojega naslednika. Pred odhodom na novo službo je preživel Levstik še počitnice v Retjah pri Laščah, kjer je občeval s kmetiškim ljudstvom in študiral Shakespeareja in Goetheja, Prešerna in Vuka Karadžiča. Verzificirana pridiga »Na sv. Roka dan« nam priča o tedanjem resnem času — kakor po Evropi je tačas tudi na Kranjskem razsajala kolera; dramatični prizor »Junte«, ki ga je igral pred odhodom na Turn s tovariši v Laščah, pa govori o neodoljivem humoru pesnikovem.

Jeseni 1855. je došel Levstik k Pacetovim na grad Turn, kjer je ostal dve šolski leti. Po smrti glavnega učenca, starejšega grofovega sina Viljema, se je preselil sicer jeseni 1857. še s Pacetovimi v Ljubljano, v začetku aprila 1858. pa mu je grof nenadoma odpovedal službo.

Ker Levstik tačas ni mogel dobiti druge podobne službe, se je sredi maja zatekel v Retje k sosedu in prijatelju Jožefu Oblaku, pd. Ilju — starši so bili že jeseni 1855 prodali domačijo in se preselili v Prečno pri Novem mestu. Jeseni 1858. pa je šel zopet kot domači učitelj k pesniku Vilharju na Kalec pri Senožečah in ostal pri njem blizu poltretje leto, do pomladi 1861., ko je dobil mesto tajnika pri »Čitalnici« v Trstu.

Na Turnu in v Retjah, kjer je prebival o počitnicah, je ostal Levstik ves čas v tesnem stiku z ljudstvom, opazoval njegov značaj in se učil njegovega jezika. Svetokriški kmetiški tipi nas ne srečavajo samo v »Popotovanju«, ampak celo v njegovih pesmih (Diguž, Gregor). Na njegove pesmi pa je vplivala tedaj posebno Levstikova ljubezen do kmetiške deklice, s katero bi se bil rad poročil, ko bi bilo to v njegovih razmerah mogoče. V »Toninih pesmih« je Levstik istočasno z Jenkom uvedel v našo liriko razpoloženje, intimno slikanje narave kot ozadje človeškemu čuvstvu (Pri oknu, Tiha žalost, Otvi). Dozorel je Levstik zdaj kot pesnik balad (Ubežni kralj, Knezov sin) in romanc (Srečni mrak); njegova refleksivna lirika je na višku (Udomačitev, Knjižna modrost, oda Reši nas zlega. Pa le malo teh pesmi je v svojem času zagledalo beli dan v »Vodnikovem spomeniku« (1859) in v »Glasniku«; nekaj malega jih je prinesla pozneje »Mladika« (1868); večinoma pa so izšle šele po pesnikovi smrti v njegovih »Zbranih spisih«.

Ko je bival Levstik v šolskem letu 1857/58 v Ljubljani in je imel pri Pacetovih manj posla s poučevanjem nego prej — v Celovcu pa je začel izhajati »Slovenski Glasnik« — je prineslo njegovo znanje pristne dolenske govorice plemenite sadove, Levstikove klasične spise v prozi.

»Slovenski Glasnik« je prinesel že v prvi številki začetek potopisa »Popotovanje iz Litije do Ča-

teža« (1858). Levstika ni zanimala v prvi vrsti pot sama, ki jo je pač dovoljkrat premeril za časa svojega bivanja na Turnu, ampak življenje slovenskega ljudstva po teh vinorodnih krajih in njega značaj, ki ga nam kaže (na dan sv. Martina!) v posameznih tipih (Bojic, Mrtolaz i. dr.); hkrati pa je razgrnil pred nami sliko slovenskih književnih razmer in kratek načrt, kako povzdigniti naše slovstvo, posebno na polju dramatike, romana in novele. Sporedno s »Popotovanjem« so izhajale v »Novicah« njegove »Napakе slovenskega pisanja« (1858), ki so znamenite zlasti po svoji zahtevi stroge, a stvarne in pravične jezikovne in literarne kritike. Teoretičnemu nauku je sledil tudi praktičen zgled. Julijski številki »Slovenskega Glasnika« sta prinesli klasično povest »Martin Kerpán z Verha« (1858), nekako v kmetiške razmere preneseno pripovedko o Pegamu in Lambergarju, prepleteno tudi z motivi iz srbske narodne epike; položil jo je v usta starcu, kmetu Močilarju, in s tem umetniško utemeljil kmetiški značaj dejanja in jezika. Kot zgled kritike je priobčil istočasno v »Slovenskem Glasniku« oceno Ciglerjeve povesti »Sreča v nesreči«, v Retjah pa je dovršil kot zgled dobre poljudne knjige »Bučelarčka«, ki ga je spisal »po skušnjah in besedah retijskega bučelarja Jožefa Oblaka«, svojega prijatelja; a knjiga je ostala v rokopisu.

Ti Levstikovi spisi so bili epohalnega pomena za naše slovstvo. Z njimi nam je podaril Levstik, česar še nismo imeli, klasično slovensko prozo na temelju naše pristne narodne govornice in v tej prozi prvi klasični umotvor: »Krpán« je hkrati vrh dotedanjega razvoja slovenske novele, ki so jo hoteli ustvariti na podlagi narodnih izročil. »Popotovanje« osvetljuje slovstvene naloge bodočnosti, »Napakе« pa kažejo edino pot, ki pelje do cilja, učenje namreč in kritika.

»Napake« pa so s svojo zahtevo kritike zadele pri starejših pisateljih okrog »Novic« na strasten odpor; začutili so, da je Levstik v »Napakah« obsodil tudi jezik »Noviških« pisateljev, zlasti pa njihovega prvaka — Koseskega. Bleiweis je zato pregovoril Hicingerja, da je Levstika v »Novicah« napadel, brezobzirno in vseskozi nestvarno. Levstikovega resda tudi ostrega odgovora pa »Glasnik« ni mogel prinesiti vsega, ker je bil radi te polemike proti Hicingerju duhovniku že v nevarnosti, da ga popusti večina duhovščine in bi bil moral vsled tega prenehati. Levstik je hotel zato odgovor izdati kot posebno brošuro (1859), v kateri bi bil pokazal v pravi luči tudi neoriginalnost Koseskega; a tudi ta brošura ni izšla.

»Napake« s polemiko, ki jim je sledila, so bile povod, da je v naslednjih letih pri Levstiku pesniško delo stopilo v ozadje — iz l. 1860. je otožna idilična pesem »Na Gorenjskem« — in se omejilo skoro na samo literarno satiro (Slovensko slovstvo, Hicingerjeva novoletna noč, 1860). V ospredje pa je stopilo zanimanje za jezik in jezikoslovje.

C) Leta bede (1861—1872).

Aprila meseca l. 1861. je Levstik nastopil službo tajnika pri »Narodni čitalnici« v Trstu, ki so jo bili tisto leto ustanovili. A v Trstu se ni mogel prav udomačiti; dohodki so bili bolj pičli in čutil se je zapuščenega in osamljenega v tujem velikem mestu. Nadaljeval je svoje jezikoslovne študije; posebno je študiral dela Miklošičeva. Na podlagi Kopitarjeve in Miklošičeve teorije o panonskoslovenski domovini staroslovenščine si je postavil za nalogo, reformirati oblike slovenskega pismenega jezika na temelju staroslovenščine. Poleg tega je predelaval »Ježo na Parnas«, ki naj bi bila postala satira na literarno početje okrog »Novic«, posebno z ozirom na pravdo o kritiki;

spisa pa v tej obliki ni dovršil. Hkrati je svetoval in pomagal Cegnarju pri njegovih prevodih.

Jeseni 1862. je Levstik popustil svojo tržaško službo in se vrnil v Ljubljano, da bi urejeval Vilharjev politični poltednik »Naprej«, ki je začel izhajati z novim letom 1863.; v njem je začel svoj jezikoslovni ideal slovenščine izvajati tudi dejansko, a ni prodril ž njim, tudi potem ne, ko je nekaj let pozneje izdal v nemškem jeziku spisano oblikoslovje slovenskega jezika z novimi oblikami (Die slov. Sprache nach ihren Redeteilen, 1866). Najdragocenejši spis v »Napreju« je njegova globokozasnovana, a nedovršena, napol avtobiografična povest »Deseti brat« (1863) s svojim nemirnim ahasverskim junakom. Že septembra istega leta pa je moral »Naprej« prenehati, Vilharja so obsodili celo v zapor (V spomin rajnega »Napreja«). Levstik je bil zopet brez kruha.

V tem času so snovali v Ljubljani »Matico Slovensko«; ustanovitev sta bila sprožila istočasno (1863) Levstik v Napreju in Toman v Novicah. Dne 11. aprila 1864 so imenovali Levstika za njenega tajnika; opravljal pa je službo samo do prvega občnega zbora 11. maja 1865, ki je izrazil željo, da bodi tajniško mesto brezplačno, nakar je Levstik službo odložil.

Šele decembra 1. 1865. je dobil zopet delo, a zdaj tako, kot si ga ljubšega ni mogel želeti. Tisto leto je prišla namreč zadeva slovensko-nemškega slovarja Wolfove ustanove zopet v tir in mesto urednika je dobil — Levstik. Z vso vnemo se je lotil zdaj slovarskega dela, o čigar principih je bil razpravljal že v »Napakah« in še večkrat pozneje. Sporedno je izdal kot I. zvezek »Klasja z domačega polja«: »Pesmi Franceta Preširna« (1866), ki jih je, žal, po svoje »popravil«; pripravljal je na isti način za Klasje tudi pesmi V. Vodnika, izdala jih je po-

zneje »Matica Slovenska« (Vodnikove pesni, 1869); poslovenil je Globočnikov pouk županom (Oblast in opravi, katere imajo občine in župani, 1867), spisal »Nauk o telovadbi« (I. del, proste vaje, 1867) in slovensko oblikoslovje (Die slovenische Sprache nach ihren Redeteilen, 1866). Delal je razen tega pri »Narodni čitalnici«, pri »Južnem Sokolu«, pri »Dramatičnem društvu«.

Kot pesnik pa je skoro ves čas molčal. Le nekaj priložnostnih pesmi je iz tega časa in dve tri druge, med njimi globoko-bolestna elegija o pokopanih idealih »Omnia evanescunt«. L. 1866. pa so izletele zaprte »Pesmi« iz l. 1854. in se v kratkem razprodale; pripravljal je nato novo pomnoženo izdajo za »Klasje«; a ker je založnik (Oton Wagner) prišel v konkurz, se mu upanje ni izpolnilo. Izdal pa je z Jurčičem in Stritarjem l. 1868. »Mladik«, znanivko novega časa.

Slovarsko delo je zasnoval Levstik zelo na široko; hotel je sestaviti strogo znanstven slovar z etimologijo in je zanj z vso vnemo študiral in nabiral gradiva. Ker je pri tem preveč cepil svoje moči, mu delo ni šlo od rok, občinstvo je zahtevalo slovar za praktično porabo in to čim prej. Vsled tega je moralo priti do spora. Levstiku je razen tega škodoval njegov politični boj proti Bleiweisu. Škof Vidmar, upravitelj Wolfove dediščine, je proti koncu l. 1868. razpustil slovarski odbor in Levstik je izgubil tisto delo, na katero je bil navezal vse svoje srce.

Kmalu nato, poleti l. 1869., je vzplamtela v pesnikovem srcu nova ljubezen do Franje Koširjeve na Brodu pod Šmarno goro. A ker je bilo to nagnjenje radi Levstikovega socialnega položaja brezupno, je zapustilo v njegovi tako že bolestno razdraženi duši toliko usodnejše sledove. — V »Franjinih pesmih« se izraža bolj kot kdaj poprej v Levstikovih pesmih ves samonikel značaj

Levstikov, njegovo gorko, občutljivo srce, njegov moški, krepki, grčasti značaj, njegova realna fantazija. Pesmi so nekak poetični dnevnik njegove ljubezni od vzklikov veselja in hrepenenja, ki jih je pel s ponosno zavestjo, da je ona »Edina med vrstnicami« po vsem slovenskem svetu, ki se ji pojó take pesmi, kot jih poje on, do rezke obtožbe, da »obračati na dva oči, to zdravo ni, to dobro ni« (Razstaneek).

Proti koncu l. 1869. so se razmere za Levstika v Ljubljani tako poostrile, da mu ni bilo več prebiti. Spor z Bleiweisom se je bil še poglobil, sporekel se je ž njim in z Matico tudi še radi Vodnikovih »Pesni« in Vodnikovega rokopisa. Ker je mislil na izdajo satiričnega lista, so začeli njegovi nasprotniki namigavati, da ga je vlada podkupila. Franja pa se je o pustu peljala na ogledi. Prava sreča je bila za Levstika, da ga je poklical tedaj prijatelj Stritar k sebi kot sourednika pri »Zvonu« in mu še z denarjem pomagal, da se je rešil Ljubljane. Dne 7. marca l. 1870. je došel na Dunaj.

V »Zvonu« (1870) je priobčil daljšo vrsto Franjinih pesmi in balado »Knezov sin«; iz Vodnikovega rokopisa pa je objavil »Pogovore iz Lukijana«. Glavni namen pa, radi katerega je prišel Levstik na Dunaj, je bil politično-literarni satirični list »Pavliha« (april—julij 1870). Ker pa je Levstik grajal v listu vse, kar se mu je zdelo krivo, neglede na stranko, so bili kmalu vsi hudi na njega — in list je moral prenehati. Levstika je to silno potrlo. V »Zvonu« je nato dokončal polemiko radi Vodnikovega rokopisa, napisal satirično povest »Doktor Bežanec v Tožbanji vasi« in priobčil svoje trpke »Lesnike«, spisane že v mladostni dobi; koncem leta je prenehal tudi »Zvon«. Ker Levstik, odkar je prenehal »Pavliha«, ni imel zadosti dohodkov, da bi mogel živeti, je odstopil Stritar prijatelju še pred

zimo l. 1870. službo kontrolnega urednika pri slovenski izdaji državnega zakonika. V službi si je pridobil Levstik s svojim bogatim znanjem in brzim delom v kratkem času lep ugled, posebno ko je namestoval obolelega glavnega urednika Cigaleta. Leta bede so se bližala koncu.

Č) Skriptor (1872—1887).

Dne 29. avgusta 1872. je stopil v pokoj skriptor na licejski knjižnici ljubljanski, bivši Čbeličar Jurij Kosmač, na njegovo mesto pa so poklicali Levstika. Zgodilo se jo to največ po posredovanju prof. Miklošiča, ki je bil prepričan, da sodi na to mesto dober slavist. Proti koncu septembra je nastopil novo službo.

Odslej se je posvetil Levstik v prvi vrsti knjižnici, znanosti in slovstvenemu delu. Posebno ga je mikalo delo za mladino. Sodeloval je pri Tomšičevem »Vrtcu«, za katerega je priredil različne pripovedke, razne zgodovinske črtice, največ po t. z. Nestorjevem letopisu, in daljšo vrsto pesmi za otroke (Kmetsko znamenje, Preprostega otroka molitev). L. 1880. pa so začele izhajati v Vrtcu Levstikove klasične »Otročje igre v pesencah«. Nastale so deloma v neposrednem stiku pesnikovem z otroki prijateljev. V stiku z mladino so mu vrel še studenci poezije. Z odraslimi pa je bil v pogovoru in v pesmi-satiri trd in osoren. Satičnih epigramov iz tega časa je v njegovi zapuščini cela vrsta. Vendar pa je le malokdo poznal Levstika kot pesnika. Njegove »Pesmi« (1854) so bile že davno pozabljene, in odkar je priobčil nekaj pesmi v »Vodnikovem spomeniku« (1859), kot pesnik nikdar več ni nastopil s celim imenom. L. 1876. je hotel izdati zbirko svojih pesmi in jih je že nad 100 priredil za tisk, a sprl se je z založnikom in zadeva se je razdrla. Nekaj pesmi je pozneje v tej obliki izšlo v »Ljubljanskem Zvonu«, a zopet — s psevdonimi.

Vsesplošno pa so priznavali in častili Levstika v teh letih kot jezikoslovca in literarnega zgodovinarja — in se ga bali. O tem pričajo razni jezikoslovni sestavki Levstikovi, objavljeni največ v »Slovenskem Narodu« in v »Ljubljanskem Zvonu«, najbolj pa njegova sloveča, dasi po obliki časih pretrda kritika Kleinmayrove »Zgodovine slovenskega slovstva« (Ljubljanski Zvon, 1881).

L. 1885. je Levstik hudo obolel na živcih in je bil v nevarnosti, da mu otemni um. V hudih duševnih mukah je preživel zadnja leta in, spravljen z Bogom in ljudmi, je 16. novembra 1887 umrl. Pokopan je v grobnici »Pisateljskega društva« v Ljubljani pri Svetem Krištofu.

Vsestranskemu delu Levstikovemu odgovarja tudi njegov vpliv. Kot dijak je bil razvnel mladino s svojimi pesmimi, — celo Jenko se je učil pri njih — kot mladenič je ustvaril našo umetniško prozo — Jurčič je prvi njegov učenec — v moških letih pa je nastopil kot bojevnik za poštenje in za načelnost v političnem življenju, v literaturi pa je hotel delati kot reformator slovenskega pismenega jezika, le da je segal predaleč nazaj in vsled tega ni dosegel trajnih uspehov.

6. Janežič in »Slovenski Glasnik«.

Že mladina l. 1848. je začutila potrebo posebnega lista za literaturo. Anton Janežič pa je bil tisti, ki ji ga je ustanovil. Rodil se je 19. decembra 1828 v Lešah pri Št. Jakobu v Rožu. Ko je l. 1848. dovršil celovski licej, so mu dovolili učiti (brezplačno) slovenščino na gimnaziji; l. 1853. je postal namestni učitelj, dve leti pozneje pa, ko je napravil profesorski izpit na dunajskem vseučilišču, profesor za slovenski in nemški jezik in za zemljepis na

celovski realki, poleg tega pa je učil slovenščino tudi na gimnaziji. Umrl je 18. septembra 1869.

Za slovenski pouk je napisal Janežič celo vrsto učnih knjig: vadnico, slovnico, slovar, antologijo in čitanke. Še važnejši nego kot učitelj pa je bil kot urednik. »Slovenska Bčela« (1850—1853), prvi njegov leposlovní list, je bila še zelo neokretna, njena slovenščina preveč provincialna in poleg tega pod vplivom Majarjevih jezikovnih nazorov, a za slovstvo je bila znamenita, ker je zbrala okrog sebe najvažnejše mlade pisatelje. Njen naslednik »Glasnik slovenskega slovstva« (1854), ki ga je izšel res le en sam zvezek, kaže že lep napredek mimo »Bčele«. Tudi pri ustanovitvi in pri delu »Društva sv. Mohorja« je Janežič sodeloval. Vendar pa so bile razmere v prvem času absolutistične reakcije skrajno neugodne. Listi so morali prenehati, Mohorjevo društvo je hiralo.

V tem pa je doraščala mladina. L. 1854/55. je bila na ljubljanski gimnaziji krasna osma šola. Dragotin Dežman, ki je bil tačas znan kot slovenski pesnik, je osmošolcem o neki priliki obljubil, da ustanovi slovenski leposlovní list; ker pa se je kmalu skesal, so se združili osmošolci Vaclav Bril, Fran Erjavec, Simon Jenko, Valentin Mandelc, Valentin Zarnik, Ivan Tušek prav po zgledu göttinškega »Loga« (Hain). Skupno so prebirali in ocenjevali svoje spise in napisali tiste, ki so jih odobrili, v svoj časnik »Vaje«. Po maturi so šli večinoma na dunajsko vseučilišče, kjer se jim je pridružil pozneje še Mencinger, in se pripravljali za poznejše slovstveno delo.

Ko se je jeseni l. 1857. zopet oglasil klic po ustanovitvi leposlovnega lista, je bila prav ta^o dijaška pisateljska družba glavna opora Janežiču, ki je zdaj ustanovil »Slovenski Glasnik« (1858—1868). Združeval je okrog sebe najboljše sodobne slovenske pesnike.

v začetku Levstika, Jenka, Cegnarja, Valjavca, v poznejših letnikih S. Gregorčiča, Jos. Stritarja i. dr., priobčil je prve slovenske novele in povesti trajne vrednosti (Levstika, Erjavca, Jurčiča). Tudi poučna proza je dosegla v njem umetniško višino (Levstik, Erjavce). — Da bi mogel priobčevati tudi spise večjega obsega, je Janežič ustanovil »Cvetje iz domačih in tujih logov« (1861—1867); v njem so izhajale zbirke slovenskih pesnikov, poskusi slovenskih epov, prvi slovenski roman in prvi dobri prevodi obsežnejših del svetovne literature. — L. 1860. se je po prizadevanju Janežičevem in Einspielerjevem preosnovala tudi »Mohorjeva družba« v versko družbo, ki nabira svoje ude po župnijah, in je začela napredovati nad vse pričakovanje. V Janežičevem uredništvu je »Koledar« z »Večernicami« postal nekak »Slovenski Glasnik« s »Cvetjem« za ljudstvo. Tako je ustanovil Janežič v Celovcu za svoj čas naravnost vzorno literarno organizacijo, pri kateri so sodelovali najboljši slovenski pisatelji.

Kakor »Bčeli« tako tudi »Glasniku« v Ljubljani niso bili posebno naklonjeni, ker se je Bleiweis bal za literarni ugled svojih »Novic«. To se je pokazalo že l. 1858. in 1859. o priliki Levstikove polemike o kritiki, posebno pa l. 1868., ko je bila Stritarjeva povsem opravičena kritika o Kossekem povod, da je moral »Glasnik« nenadoma sredi leta prenehati.

Janežič je nato nagovarjal Stritarja in Jurčiča, da bi še isto jesen skupno obudila »Glasnik« k novemu življenju, in sicer kot strogo literarno glasilo. A dočim je sam ustanovil še nekaj mesecev pred smrtjo poljudni kratkočasni in poučni list »Besednik« (1869—1878), se je Jurčičev poskus z »Glasnikom« (1869) ponesrečil in Janežičeva želja se je izpolnila šele po njegovi smrti z ustanovitvijo Stritarjevega »Zvona« (1870).

7. Simon Jenko.

Izmed ljubljanske osmošolske družbe »Vajevcev« je prvi javno nastopil **S i m o n J e n k o**, ki je bil poleg Levstika največji pesnik svojega časa.

Rodil se je 27. oktobra 1835. na Podrečjem pri Mavčičah na Sorškem polju. Ko je bil tri leta star, se je preselil z materjo Mino, roj. Košenina, v Praše, kjer si je bil oče Jožef Jenko kupil majhno kmetijo. O Veliki noči l. 1842. je začel hoditi v Smlednik v šolo, nakar je v letih 1843—1847. dovršil normalko v Kranju. Jeseni 1847 ga je vzel frančiškan o. Nikolaj Jenko, stric njegov, k sebi v Novo mesto, kjer je stopil v gimnazijo. Hrano je dobival kot nekak »famulus« v samostanu; od tretje šole naprej pa si je služil kruh tudi že s poučevanjem. Bil je skoro vedno prvi v razredu, zakaj o. Nikolaj, ki je bil do l. 1851., ko je oslepel, profesor na gimnaziji, je skrbno nadziral njegovo izobrazbo, posebno v modernih jezikih. Leta 1853., ko se je preselil njegov oslepel stric v kamniški samostan, se Jenko ni več vrnil v Novo mesto, prestopil je kot sedmošolec na ljubljansko gimnazijo in jo dovršil l. 1855.

Zgodaj že se je začel razvijati Jenkov pesniški dar. Prve pesmi je zložil kot četrtošolec; ena je našla pot celo v Janežičevo »Slovensko Bčelo« (Bučelni pik, 1851, porabljen pozneje v Obujenki IV.). Posebno živahno pa se je začel gibati v Ljubljani, ko se je kosal s sošolci, s Stritarjem in s tovariši »Vajevci«. V »Vajah« so zapisane v prvi obliki nekatere njegovih najlepših pesmi (Slovenska zgodovina, Samo, Adrijansko morje, Pobratimija) in tudi »Novice« so prinesle l. 1855. več pesmi pesnika osmošolca (Mraknjenje solnca, Zaklad, Angel tužnih, Na grobeh); ostal je njihov sotrudnik do ustanovitve »Slovenskega Glasnika«. Jenkova gimnazijska lirika kaže bolj pesnikovo umsko, kot pa nje-

govo čuvstveno naravo; na eni strani obsega budniško pesem in resno premišljujočo poezijo, na drugi pa humoristično parodijo in šaljivo popevko; vmes je tudi dokaj ljubezenskih in satiričnih pesmi. Veselo razpoloženje prevladuje nad elegičnim; Prešeren, Levstik, Koseski, narodna pesem, Goethe, Schiller, Uhland so bili njegovi učitelji.

Jeseni 1855., ko so njegovi tovariši odšli na Dunaj, Jenko ni mogel ž njimi, ker mu je nedostajalo sredstev; zato se je zatekel v celovško bogoslovnico. Tu je sodeloval pri pisanem listu »Venec«, ki so ga pisali bogoslovci za vajo. Ker pa Jenko ni čutil veselja do duhovskega poklica, je izstopil iz bogoslovja in se obrnil naslednjo jesen (1856) na Dunaj. Začel je študirati staro jezikoslovje, potem zgodovino; ker pa mu niti eno niti drugo ni ugajalo, je prestopil jeseni l. 1857. k pravoslavju, ki ga je poslušal do l. 1861. Ves ta čas ni mogel dobivati od doma nobene podpore; izhajal pa je s Knafljevo štipendijo (tačas 150 gld.) in s privatnim poučevanjem precej dobro; vsled tega pa so trpele njegove študije, posebno ker se ni odtegoval veseli dijaški družbi. Ko je dovršil juridični kvadrienij, še ni bil pripravljen za izpite, in ker v takem slučaju tudi vir dijaške ustanove usahne, je Jenko prevzel mesto domačega učitelja pri premožni rodbini Reinlein na Dunaju. Tu je živel sicer v prav udobnih razmerah, a zapletel se je v srčne zmede — zaljubil se je v mater svojih učencev — in njegove študije so zaostajale; da bi se pa iz neskrbnega življenja povrnil v dijaško revščino, tega poguma ni imel. Pesmi iz tega časa pretresljivo slikajo njegovo notranjo zdvojenost (*Trojno gorje, Želje, V brezupnosti*). Že je obupaval nad samim seboj, a zmagala je vendar njegova zdrava gorenjska narava. Izprevidel je, da je »nepamet, kaj nemogočega želeti, nepošteno pa, gostoljubje zlorabiti«; odločil se je in jeseni l. 1863. je šel domov, da se pripravi za izpite.

Na Dunaju je dozorel Jenko kot človek in kot pesnik. Slovo od doma, hrepenenje po domačih krajih in ljudeh, posebno pa notranji boji poslednjih dveh let so poglobili njegovo čuvstvovanje in razširili njegov pogled v svet, v grenki šoli odpovedi pa se je izčistil in poglobil njegov značaj. — Na Dunaju je prestal tudi največjo krizo kot pesnik. Tu se je seznanil pobljže s Heinejem (Buch der Lieder) in njegova sanjava, sentimentalna poezija, ki ga je zalotila v podobnem duševnem razpoloženju po slovesu od doma in dragih, ga je naravnost opojila. Dostikrat sta se mu življenjski in literarni doživljaj zlila v enega in iz takega razpoloženja je nastalo mnogo pesmi, ki jasneje ali temneje spominjajo na Heineja, tako sanjave »Obujenke«, nekateri izmed »Obrazov«, posebno pa tiste pesnitve, v katerih Jenko posnema Heinejev cinizem, da n. pr. na koncu sarkastično razruši razpoloženje cele pesmi (Obraz XIV). Vendar se umakne ta hladna manira pri Jenku kmalu odkriti satiri (Maček). Tudi sentimentalnost Heinejeve poezije mu ni bila več nevarna, ko so v letih 1861.—1863. notranji boji do dna razburkali njegovo dušo, ko se je v boju s strastjo in udobnostjo povzdignila njegova volja do odpovedi. A v Heinejevi šoli se je razvila v Jenku tudi njegova največja, samonikla moč, globoka ljubezen do narave, da je čutil in živel z naravo in slutil njeno skrivnostno življenje. Najbolj dovršeni izraz je dobilo to čuvstvovanje v »Obrazih«. V formalnem oziru pa se je naučil Jenko pri Heineju tiste melodioznosti in lahkote v verzju, ki tako odlikujeta njegove pesmi.

Svoje pesmi je objavljaj Jenko do l. 1857. v »Novicah«, med drugimi pesmi kakor »Mati«, »Pomlad«, »Noč«, romanco »Zimski večer« in parodijo »Pogreb«. Leta 1858. pa se je oklenil »Slovenskega Glasnika«. Njegove najlepše pesmi in balade so izšle v njem: »Knezov zet«, »Obrazi«, »Naša zgodovina«, »Samo«, »Adrijansko

morje«, »Pobratimija«, »Molitev«, »Naprej«, »Trojno gorje«. Nekaj jih je prinesel tudi hrvaško-slovenski zabavnik »Leptir« za l. 1859.: »Obujenke«, »Moja pesem«.

V »Glasniku« se je Jenko poizkusil tudi kot nove-list; objavil je v letniku 1858. troje povesti. Dočim uporabljajo »Spomini«, ki segajo že nazaj v dobo »Vaj«, romantični motiv maščevanja skrivnostne ciganke, sta povestici »Tilka« in »Jeperski učitelj« zajeti iz kmetiškega življenja in dejanje je zgrajeno na značaju glavnega junaka. V Jeperskem učitelju in organistu, žrtvi svoje loterijske učenosti, je upodobil pesnik nekoliko tudi svojo loterijsko strast.

Jeseni l. 1863. se je vrnil Jenko domov, da se pripravi za izkušnje, ki jih je nameraval delati v Gradcu. Priredil je hkrati tudi svoje pesmi za tisk, da bi si na ta način dobil potrebnih denarnih sredstev; pripravljal pa je bil izdajo že na Dunaju. Dne 25. januarja 1864. je po Levstikovem posredovanju res dobil zanje založnika, J. Giontinija, ki mu je obljubil 300 glđ. honorarja in mu nekaj precej izplačal. Že 29. januarja je prestal v Gradcu prvi rigoroz, 13. junija istega leta drugega. Nato je stopil s skromno plačo mesečnih 15, pozneje 20 glđ. v pisarnico notarja Stergarja v Kranju.

Novembra 1864. so izšle Jenkove »Pesmi«, ki jih je bil poprej še Levstik opilil, z letnico 1865. in so zbudile splošno pozornost. Jenkove prikupljive otožnosanjave in njegove domoljubne pesmi, posebno pa »Obrazi« s svojim lahkim, navidezno igravim metrom, ki ga je sprejel od Vrazovih »Djulabija«, so prijale posebno mlademu pesniškemu naraščaju, ki je bil ves pod vplivom Jenkovim.

Ko je odprl l. 1866. dr. Val. Prevec v Kamniku odvetniško pisarnico, je prišel Jenko 3. avgusta k njemu kot koncipient in prebil potem 28. februarja 1867. tretji rigoroz. V teh pisarniških letih, ko se je pripravljal hkrati tudi za

izpite, je pesniško delo Jenkovo docela zastalo; zadnje pesmi v njegovi zapuščini imajo letnico 1864. Kriva je bila temu pač tudi pesnikova, bolehnost, ki ga je začela tretji posebno v Kamniku vedno bolj in bolj. Zato se tudi za četrti rigoroz, ki so ga morali tačas juristi še delati, ni mogel več pripraviti. Ko se je preselil julija 1869. z dr. Prevcem in njegovo pisarnico v Kranj, je bil že težko bolan, 8. oktobra je moral leči, vneli so se mu bili možgani in 18. oktobra 1869. je umrl.

Pokopan je na pokopališču v Kranju, kjer počiva tudi Prešeren. Štiri leta pozneje so mu postavili lep nagrobni spomenik z reliefnim portretom in z napisom po 3. kitici njegove pesmi »Gori«. Trajen literaren spomenik mu je postavil Stritar z lepo elegijo »Na Jenkovem grobu«.

8. Sotrudniki »Slovenskega Glasnika«.

Razen S. Jenka se ni nihče izmed nekdanjih »Vajčevcev« povzpel do pesniške slave — mnogo obetajoči Vaclav Bril je umrl že med maturo — pač pa so gojili slovensko novelistiko.

Prvi med njimi je bil Fran Erjavec. Rodil se je v Ljubljani, na Poljanah, 9. septembra 1834. Oče, paznik v mestni klavnici, mu je zgodaj umrl, mati se je vnovič omožila, zato je skrbela zanj stara mati. Gimnazijo je dovršil v Ljubljani v letih 1847.—1855. in šel potem na Dunaj študirat naravoslovje; l. 1859. je napravil izkušnje in služil potem eno leto na Dunaju, nato enajst let na realki v Zagrebu, od l. 1871. pa na realki v Gorici. Leta 1875. so ga imenovali za rednega profesorja na zagrebškem vseučilišču, a Erjavec se je iz raznih vzrokov tej službi odpovedal. Umrl je v Gorici 12. januarja 1887.

Erjavec je poleg Levstika najodličnejši prozaist starejše Glasnikove dobe. Odlikoval se je po svojih slikah

iz narave, posebno iz živalstva, po potopisih in po povestih. Ob svoji smrti je bil najbolj poljudni slovenski pisatelj.

Ze prvi prirodopisni spis Erjavčev, »M r a v l j a« (1857), je zbudil občno pozornost. Ž njo nam je ustvaril Erjavce vzorno povest iz življenja narave. Golemu opisovanju se je ognil, kjer je le bilo mogoče, izpremenil je opis v dejanje prav po Homerjevem zgledu. Prav tako tudi v naslednjih spisih, tako v posameznih razpravah, v katerih je opisal velbloda (1860) ali žabe (1863), rastlinske svatbe (1877) ali raka (1881) ali kaj drugega, pa tudi v poljudnih knjigah kakor v »Domačih in tujih živalih« (1868—1873) in v »Naših škodljivih živalih« (1880—1882). Posebno kaže to svojstvo naravoslovni potopis »Kako se je Slinarju iz Golovca po svetu godilo« (1859).

Prvi njegov potopis je »Pot iz Ljubljane v Šiško« (1859), satira na površne potopise iz tistega časa. V pravih potopisih ga je zanimalo v prvi vrsti ljudstvo, dasi je imel oko tudi za pokrajino. Najdragocenejši so: »Jedna noč na Kumu« (1862), »Na kraški zemlji« (1877), »Med Savo in Dravo«, potopisni vtiski s Hrvaškega (1878—1879).

Kot pripovednik je pričel Erjavce s »Črticami iz življenja Schnackschnepperleina« (1858), naravoslovca-čudaka; nedovršeni »Avguštin Ocepek« (1866) je genljiva slika duševnega ubožca iz pisarne, naslikana z veliko ljubeznijo. V noveli »Na stričevem domu« (1860) so se mu najbolj posrečili idilični prizori iz življenja na kmetih; prizori na vasi so tudi najboljše v »Huzarjih na Polici« (1863). V povestih za Mohorjevo družbo je poskusil z dejanjem umetniško združiti poučno misel, tako v povesti »Hudo brezno ali Gozdarjev rejenc« (1864); naravnost vzorna pa je v tem oziru

povestica »Ni vse zlato, kar se sveti« (1886), najboljši Erjavčev pripovedni spis.

Kot prirodo pisec je bil Erjavce priznan strokovnjak. Pridobil si je tudi obilo zaslug kot nabiratelj slovenskega slovarskega gradiva in narodopisnega blaga (Iz potne torbe, 1875—1883).

Dočim je pisal Erjavce v vseh svojih pripovednih spisih iz svojega časa, se je poskusil Valentin Mandelic (1837—1872) tudi v zgodovinski noveli. Rodil se je v Kranju, šel po maturi (1855) na Dunaj študirat klasično in slovansko filologijo, a izpite je vsled bolehnosti dovršil šele leto pred smrtjo (1871). Leta 1859. je dobil suplenturo v Varaždinu, l. 1864. pa v Karlovcu, kjer je tudi umrl. — V Ljubljani so se na njegovem stanovanju shajali tovariši »Vajevci« na literarne pogovore. Po prvih pesniških poskusih v »Vajah« se je kot vseučiliščnik v »Glasniku« poskusil tudi kot pripovednik. Iz prvih časov protireformacije je zajel snov za romantično zgodovinsko novelo »Jela« (1858); druga njegova novela »Cepteck« (1859) pa je slika iz življenja na kmetih. Pozneje se je lotil prevajanja, posebno francoskih dramatičnih spisov, a tudi pesmi in povesti; njegov prevod Goethejevega »Fausta« (tragedije 1. del) je ostal v rokopisu.

Nekoliko pozneje je nastopil Valentin Zarnik (1837—1888). Rodil se je v Repnjah, mladost pa je preživel v Ljubljani, kamor se je bil preselil njegov oče kot preprost delavec. Na Dunaju je študiral eno leto zgodovino, potem pravoslovje. Posvetil se je advokaturi in politiki. Umrl je v Ljubljani. — Kot vseučiliščnik je objavil l. 1862. v »Slov. Glasniku« noveli »Ura bije, človeka pa ni« in »Maščevanje usode«. V prvi je na poseben način združil realno sliko vaškega življenja na ljubljanskem barju s pravljičnim motivom povodnega moža, v drugi pa tvorijo poljski upori in hrvaško narodno gibanje l. 1848/49. ozadje

romantični ljubavni zgodbi. Zarnik je pisal tudi potopise in karakteristike, prepojene z nekoliko drastičnim humorjem.

Na Dunaju se je pridružil Vajevcem Janez Mencinger, ki je bil na gimnaziji dve leti za njimi. Rodil se je 26. marca 1838 na Brodu blizu Bohinjske Bistrice; po dovršeni gimnaziji je študiral na Dunaju najprej klasično filologijo, potem pa pravo. Ko je dovršil izpite, se je posvetil advokaturi, bil je koncipient pri dr. Razlagu v Brežicah, potem advokat v Kranju, od 1882 pa v Krškem, kjer je umrl 12. aprila 1912.

Mencingerjeva novelistika v Glasnikovi dobi je zanimiva zlasti radi tega, ker je Mencinger prvi med slovenskimi pripovedniki zajemal snovi tudi iz meščanskih krogov, ne samo iz kmetiških. V »Jerici« (1859) je postavil izobražence v nasprotje s kmeti, »Vetrogončič« (1860) je slika meščanskega življenja iz časa narodnega prebujenja, »Skušnjave in skušnje« (1865) pa kažejo, kako neizkušen dijak dozoreva v zrelega moža. Čisto iz kmetiških krogov je zajel Mencinger snov za povest »Človek toliko velja, kar plača« (1861) in za povest iz bohinjskih hribov »Zlato pa sir« (1860), ki je še nedozorela predhodnica »Hoje na Triglav« (1897). »Bore mladost« (1862) je poskus zgodovinske novele, zgrajene na psihološkem problemu. — Po Glasnikovi dobi je nastal v leposlovnem delu Mencingerjevem daljši premor, ko se je posvetil posebno študiju gospodarskih in narodnopolitičnih vprašanj. Oglasil se je kot dozorel, samorasel umetnik zopet v »Ljubljanskem Zvonu«. Pa že v mladostnih spisih se kaže v glavnih potezah poznejši, zreli Mencinger, ki ljubi šalo in dobrovoljno satiro in rad odstopa od pripovedovanja, da pokramlja z bravcem o tej in oni kulturni ali socialni zadevi s stališča svojega jasnega, dela veselega idealizma.

Med ljudskimi pripovedniki Mohorjeve družbe je bil prav priljubljen Andrejčkov Jože-Podmilšak (1845—1874), učenec Jurčičev, iz Krašnje, nazadnje poštni uradnik. Sodeloval je pri raznih listih, za Mohorjevo družbo pa je napisal med drugim svojo najbolj znano povest »Žalost in veselje«.

Med manjšimi pesniki »Slovenskega Glasnika« je bil najbolj na glasu formalist Anton Umek-Okiški (1838—1871) iz Okiča pri Boštanju ob Savi, nazadnje gimnazijski profesor v Celovcu. Njegove »Pesmi« (1865) so danes pozabljene razen ene, ki jo je rešil napev (Bodi mi zdrava, rožica zala), prav tako njegova epična spisa »Slovenska blagovestnika« (1862) in »Abuna Soliman« (1865). Gregor Krek (1840—1905) s Četene ravni v Loških hribih, je razen »Pesmi« (1862) priobčil tudi epično pesem v treh spevih »Na sveti večer o polnoči« (1863). Pozneje, kot vseučiliščni profesor v Gradcu, si je pridobil ime kot znanstvenik (*Einleitung in die slawische Literaturgeschichte*, 1887). Skromno je tudi delo duhovnika Janeza Bilca (1839—1906) iz Ilirske Bistrice, ki se je poskusil razen z liriko (Prvenci, 1864) tudi z epsko pesmijo o mučenici »Tarbuli« (1868) in je prevedel Mažuraničev spev »Smrt Small-age Čengića« (1870).

Važnejši je Ivan Vesel—Vesnin (1840—1900) iz Mengša, ki je umrl kot dekan v Trnovem pri Ilirski Bistrici. Najprej se je poskusil kot pesnik in pripovednik — novela »Bojmir« pripoveduje o padcu Metula — a že zgodaj je začel prevajati, predvsem ruske pesnike: »Ruska antologija v slovenskih prevodih« (1901), ki jo je po njegovi smrti izdal A. Aškerc, je zreli sad tega dela. Pa tudi svetopisemsko poezijo je presajal na slovenska tla; izdal je v lepem metričnem prevodu »Psalmi« (1892). Bil je v tem oziru predhodnik Gregorčičevega »Joba«.

9. Josip Jurčič.

A) Mladost in dijaška leta (1844—1868).

Poleg bolj ali manj uspešnih poskusov začetnikov slovenske novele hranijo poznejši letniki »Slovenskega Glasnika« in tačasne knjige Mohorjeve družbe tudi že dragocene spise Josipa Jurčiča, klasika naše poljudne povesti in začetnika slovenskega romana.

Josip Jurčič se je rodil 4. marca 1844 na Muljavi pri Krki. Njegov oče, Marko Jurčič, je bil doma v Jablanici pri Kostanjevici in se je kot stiški kočijaž priženil na četrto kmetije, ki mu jo je prinesla v zakon žena, Marija Jankovičeva na Muljavi. V šolo je hodil najprej na Krko, potem v Višnjo goro, l. 1855. pa je prišel na normalko v Ljubljano, kjer je stanoval pri teti. Tu je dovršil tudi gimnazijo (1857—1865) — od druge šole do dovršene sedme je bil v Alojzijevišču.

Ko je delal maturo, je bil Jurčič že priznan slovenski pisatelj. Že kot četrtošolec je l. 1861. v Slovenskem Glasniku priobčil »Pripovedko o beli kačici«. Slišal jo je bil pač iz ust svojega deda, materinega očeta, ki mu je rad pripovedoval pravljice in pripovedke o čarovnicah in strahovih, dogodbe iz časa turških napadov in francoskih bojev, o hrvatskih tihotapcih in o stiških menihih in je s tem zbudil vnukovo domišljijo; umrl mu je bil osemdesetleten l. 1858.

V prvih spisih Jurčičevih vidimo, kako se je učil pripovedovanja od svojega starega očeta. Kot šestošolec pa mu je v Novicah postavil trajen spomenik s »Spomini na deda«, v katerih je zbral nekaj zgledov dedovega pripovedovanja, med drugimi tudi spisa »Zakrpana Višnja gora, raztrgan Žužemberk« in »Pozimski večer na slovenski preji.« Pa tudi z literarnimi študijami se je pripravljajl Jurčič za pisateljski poklic. V Alojzijevišču se je seznanil

s spisi slovenskih pesnikov in pripovednikov in z raznimi tujimi pisatelji; vodil ga je pri tem posebno stari prefekt, bivši Čbeličar, Jurij Grabner. Odločilno pa so vplivali nanj romani Angleža Walterja Scotta. Ko so mu prišli l. 1862. prvič v roke, jih je bral skoroda noč in dan; pod vtiskom njegovih del se je odločil, da postane tudi sam pripovednik. Še večje važnosti pa so bili zanj Levstikovi spisi »Napake slov. pisanja«, »Martin Krpan«, »Deseti brat«, posebno pa »Popotovanje iz Litije do Čateža«. Jurčič se je odločil, da izvrši literarni program, ki ga je bil Levstik tam postavil, v kolikor se tiče pripovednega slovstva: za roman naj bi bil zgled Goldsmithov »Župnik Wakefieldski«, z domačimi osebami, saj imamo posebno za epizode izraziti tip Ribničana in dovolj pripovedek o vojaških beguncih, rokovnjačih in desetih bratih, tudi za novelo »imamo dovolj gradiva, dovolj pravljič, vzlasti iz turških bojev«. Levstikov vpliv se je še poglobil, ko se je l. 1865. seznanil z njim tudi osebno.

Prav take »pravljice« iz turških bojev, kot jih je priporočil Levstik za novelo, kot mu jih je pripovedoval stari oče, so mu dale snov za najpopularnejšo njegovo povest »Jurij Kozjak, slovenski janičar«, zgodovinsko povest v Scottovem slogu. Izdala jo je l. 1864. Mohorjeva družba. »Živahno dejanje, postavljeno nazaj v strašne čase turških vojskâ, krepko risani značaji in znameniti, zlasti Dolenjcem obče znani kraji, kakor staroslavni grad Kozjak, velevažni samostan stiški, sloveča božja pot na Krki in cerkev Matere božje na Muljavi — vse to je zbuvalo zanimanje za izborno, s krepkim realističnim peresom pisano povest. Stari stiški župnik Hinek je tri nedelje zaporedoma pri krščanskem nauku pridigal samo o Juriju Kozjaku in iz vse okolice so ljudje kar vreli v cerkev« (Levec).

Istočasno s Kozjakom je napisal sedmošolec Jurčič za »Slovenski Glasnik« domačo povest iz prejšnjega veka »Domen« (1864) in črtico »Jesensko noč med slovenskimi polharji« (1864). Kot osmošolec je priobčil skupno s Fr. Marnom in Fr. Celestinom prvi (in edini) zvezek leposlovnega zbornika »Slovenska Vila« (1865) in v njej razen nekaj pripovednih pesmi, kakršnih je pošiljal tudi v »Glasnik«, »izvirno povest iz časov lutrovske reformacije« »Jurij Kobilica« in novelo »Dva prijatelja«. V »Glasniku« beremo tisto leto med drugimi njegovimi spisi povest »Tihotapec«, za »Večernice« pa je priredil Jurčič slovite Pajkove »Spomine starega Slovenca« (1865) o pohodu Napoleonovem na Rusko.

Konec sedme šole je bil Jurčič izstopil iz Alojzijevišča in si je služil svoj kruh s pisateljevanjem. Janežič mu je pošiljal za njegove spise vsak mesec toliko, da je mogel skromno živeti. Upal je, da se bo na ta način prebil tudi na vseučilišču. Jeseni 1865 se je zato napotil na Dunaj in se vpisal na filozofski fakulteti; hotel je študirati klasično filologijo.

Dunajska leta so bila prvi višek Jurčičeve pisateljske delavnosti. L. 1866. je objavil v »Glasniku« in »Večernicah« več zgodovinskih povesti (Grad Rojinje, Kloštarski žolnir, Hči mestnega sodnika), hkrati pa se je lotil kot prvi slovenski pisatelj velikega pripovednega dela, romana. Spomini na W. Scotta, pisateljevo lastno razmerje do grajskih na gradu Kračjaku nad Muljavo, kjer je bil grajski hčeri učitelj slovenščine, in vpliv Levstikovega skrivnostnega »Desetega brata« so ga vodili, ko je pisal svoj prvi roman »Deseti brat«, ki je izšel potem v Janežičevem »Cvetju« (1866). Dejanje je sicer v glavnih potezah posnel po Scottovem romanu »Starinar«, a v slikanju kmetiškega življenja in zlasti vaških poseb-

nežev (Krjavlja, strica Dolfa) je pokazal Jurčič tako silo ustvarjanja — Levstik v »Popotovanju« mu je bil v tem oziru edini predhodnik — in toliko grotesknega humorja, da je postalo delo na mah popularno.

Naslednje leto se je lotil novega romana »Cvet in sad«, kot oddih pa je priobčil v »Glasniku« med drugim humoresko »Kozlovska sodba v Višnji gori«. Novi roman je osnoval in spisal sporazumno s Stritarjem, ki mu je bil tudi model za profesorja Vesela. Dejanje je zgrajeno na isti način kot pri »Desetem bratu«; glavno in stransko dejanje, ki se nazadnje združita, sta zajeti iz izobraženih krogov; prepletajo ju epizode iz kmetiškega življenja, ki pa stoje po sili karakteristike in po svojem originalnem humorju više od glavnega dejanja. — Delo je bilo že dogotovljeno in je že pričelo izhajati v »Cvetju« (1867/68), kar mu pošlje Levstik (7. febr. 1868) v pismu iz Ljubljane svojo oceno »Desetega brata«; v njej je pohvalil vrline romana, a opozoril je Jurčiča odločno tudi na njegove napake; da je ljubavna zgodba preveč konvencionalna in radi premladega junaka malo verjetna in da je kmetiško življenje narisano preveč enostransko, skoroda zgolj groteskno-humoristično, premalo z resne plati. Na podlagi te ocene je hotel Jurčič še nenatisnjeni del romana vnovič predelati (1868), saj je imel ta roman prav iste napake kot »Deseti brat«. A delo mu ni šlo od rok in zato ga je odložil. Poskusiti je hotel svoje sile rajši na kmetiški povesti, ki bi bila po dejanju in značajih brezhibna. Zasnoval je »Sosedovega sina«, »Cvet in sad« pa je ostal za zdaj odlomek. Dovršil ga je šele devet let pozneje (1877), pri čemer je izpremenil konec Veselovega dejanja, ki naj bi se bilo po prvotni zasnovi končalo tragično. »Sosedov sin« (1868) pa je postal res najboljša Jurčičeva povest, verna slika kmetiških ljudi in selskega življenja na Dolenjskem.

Ta povest ni več izšla v »Glasniku« ali v »Cvetju«, ampak v prvem (in edinem) zvezku leposlovnega zbornika »Mladika«, ki sta ga izdala Jurčič in Stritar s sodelovanjem Levstikovim jeseni 1868. »Cvetje« je bilo zastalo pomladi 1868. z odlomkom romana »Cvet in sad«, »Glasnik« pa je moral prenehati sredi l. 1868. Žalostna usoda teh dveh Janežičevih podjetij je bila usodna tudi za Jurčiča. Janežičevih nagrad ni bilo več in Jurčič, ki je bil vztrajal na Dunaju tri leta kljub veliki bedi in stiski, je zdaj omagal. Opustil je študije in stopil v uredništvo »Slovenskega Naroda«, ki so ga bili aprila tistega leta ustanovili v Mariboru.

VIII. Doba nove romantike in realizma (1868 — 1895).

1. Kulturni pregled.

Ko je vsled Bachovega absolutizma grozil Avstriji finančni in politični polom, je bilo zopet treba poklicati narode na pomoč, da bi državo rešili. Pri novi ureditvi ustave sta se borila stari princip centralizma, ki so ga zastopale razne nemške stranke, in novo načelo federalizma, ki je stopilo v ospredje že l. 1848. in ki so ga hoteli v različnih oblikah — po naravnem pravu narodnosti ali po zgodovinskem pravu deželá — uveljaviti razni nemški narodi, a tudi del Nemcev. Ogrri pa so hoteli doseči zgelj personalno unijo z avstrijskimi deželami.

Po nagodbi z Ogrsko se je nato l. 1867. razdelila habsburška monarhija v zmislu ogrskih zahtev v dve samostojni državni polovici; pri ureditvi avstrijske polovice je zmagal z omejeno deželno avtonomijo nekoliko omiljeni centralizem: decembrska ustava (1867) je narodom sicer priznala pravico, da gojé svoj jezik, ni jim pa zagotovila enakopravnosti; tudi pozneje se jezikovno pravo ni postavno uredilo; vsled tega so se narodnostni boji še poostriili, zlasti ker so se narodi vedno bolj zavedali svoje narodne individualnosti, dočim so si Nemci še zmeraj prizadevali, da bi ponemčili vso državo.

Narodnemu boju se je pridružil še boj med svetovnimi naziranjí (liberalci — konservativci), ki se je bil posebno ostro v začetku sedemdesetih let (odpoved konkordata, konfesionalne postave). Na kulturnem polju je utemeljila liberalna doba z ljudskošolskim zakonom (1869) širšo ljudsko izobrazbo, na gospodarskem polju pa je pričela z

industrializacijo države; hkrati pa je kapitalizem, ki mu je odprava protioderuškega zakona (1868) dala prosto pot, zavladal delavcu, obrtniku, zlasti pa kmetiškemu stanu, ki se je razen tega pričel razkrajati vsled odprave starega nasledstvenega prava (1868). Nasledek je bil, da je kmetiško prebivalstvo pričelo popuščati domačo grudo in se seliti v inozemstvo (Ameriko). To je usekalo tudi našemu narodnemu telesu težke rane. V obrambo proti kapitalizmu so začeli ustanavljati zadružne hranilnice in posojilnice, delavstvo se je pričelo organizirati. Po padcu liberalnega sistema (1878) se je pričela tudi zakonodaja zanimati za varstvo delavskega, obrtnega in kmetiškega stanu.

Slovenci so se v ustavnem boju potegovali časih za zedinjeno Slovenijo, v zvezi ali brez zveze s Hrvaško, časih za nekak kompromis med naravnim narodnostnim načelom in med zgodovinskim načelom deželá, zahtevajoči, da se združijo Slovenci v »Iliriji«, oziroma v notranjeavstrijski skupini. Zgodilo pa se je drugače: Nagodba z Ogrsko je odtrgala od našega narodnega telesa okrog 80.000 ogrskih Slovencev, že prej pa smo v vojski l. 1866. izgubili okrog 40.000 Slovencev na Beneškem. A v ustavnih bojih so se Slovenci zavedeli, da so svobodni državljani in so se pričeli živo udeleževati javnega življenja (ljudski tabori). Socialna razlika med meščanom in kmetom se je zmanjšala, narodna zavest je zmagala tudi v mestih in trgih, kjer so čitalnice pospeševale narodno izobrazbo in družabno življenje. Pojavilo pa se je tudi med Slovenci nasprotje med takozvanim liberalizmom in konservatizmom.

Splošna ljudska izobrazba je odprla slovenski knjigi pot med široke ljudske sloje.¹ Književnost je dobila trd-

¹ Najbolje se to vidi pri Mohorjevi družbi, ki je imela l. 1860: 1116, l. 1867. že 7086, l. 1877 25.863, l. 1887 35.010, l. 1897 71.540, l. 1918. pa 90.512 članov.

nejšo oporo v ljudstvu in se je pričela bogato razvijati. Rešila se je vloge služabnice in je stopila tudi v tesnejši stik s svetovnim slovstvom, zlasti s francosko romantiko. Vplivali so nanjo tudi Angleži, Nemci in Italijani ter slovanske literature.

V glavnem se uveljavljata v slovenski književnosti te dobe dve literarni smeri, novoromantični idealizem, ki je po svoji obliki hkrati formalizem, glavni zastopnik mu je Stritar, ustanovitelj in urednik dunajskega »Zvona«, in nekoliko romantično nadahnjeni realizem Jurčičev, ki preide pri njegovih naslednikih v poetični realizem.

2. Josip Stritar.

A) Mladost in dijaška leta.

Josip Stritar je Levstikov rojak; njegova rojstna vas Podsmreka leži pol ure od Lašč. Tu se je rodil 6. sušca l. 1836. in preživel svoja otroška leta. S sestro in sosedovo rejenko, Zorinovo »Delo«, je pasel očetove krave in hodil v laško šolo (1842—1846). V Ljubljani je dovršil še tretjo normalko in stopil l. 1847. v prvi gramatikalni razred latinskih šol.

Stritar se je z vso vnemo lotil učenja in je bil vseskozi odličnjak, dalje časa prvi v razredu. Posebno temeljito se je izobrazil v klasičnih jezikih, a tudi modernih jezikov se je učil že na gimnaziji. Kot drugošolca so ga sprejeli (jeseni 1848) v Alojzijevišče. Pravo duševno središče dijaškega življenja v zavodu je bil Levstik, s katerim sta drugovala pozneje posebno o počitnicah. Dijaki, spodbujeni po gibanju l. 1848., so se vadili tudi v slovenskem pisateljevanju, Alojzijevišče je imelo svoj rokopisni tednik »Daničica«; Levstik je prav tisto šolsko leto v »Sloveniji« objavil svojo prvo pesem. Pri »Daničici« je kmalu

začel sodelovati tudi Stritar, ki je bil tačas v četrti šoli. Kot šestošolec je stopil v »Zgodnji Danici« tudi pred širše občinstvo s štirimi soneti (Luna, Danica, Zora, Marija) v slavo Marijino (1853), »Novice« so prinesle l. 1854. njegovo žalostinko »Josipini Turnogradski na prerani grob«. Vendar pa se Stritar kot osmošolec, dasi je bil tedaj že izstopil iz Alojzijevišča, ni pridružil »Vajevcem«.

Po dovršeni osmi šoli (1855) je šel študirat na Dunaj klasično filologijo. Najbolj se je oklenil pedagoga in filologa Herm. Bonitza, ki je imel nadarjenega učenca posebno rad. Doma o počitnicah pa ga je učil Levstik spoznavati slovensko kmetiško ljudstvo, ljubiti stare slovenske šege in občudovati srbske narodne pesmi. Ko je dovršil filozofski trienij, je vzgajal na Dunaju sinove bogatih rodbin in se pri tem izobrazil v modernih evropskih jezikih in literaturah. Tudi je prepotoval Švico, Francosko — v Parizu se je mudil dalje časa —, južno Nemško, Češko in gorenjo Italijo.

V tem času si je utrdil tudi svoje nazore o estetiki; zamislil si je nekako filozofijo svetožalja: disharmonija med idealom, ki si ga je človek ustvaril o svetu in življenju, in med realnostjo navdaja že navadnega človeka z globoko žalostjo; še mnogo bolj kot druge ljudi pa boli to pesnika, ki čuti bolj živo kot drugi in ki ne čuti samo svojega gorja, ampak tudi gorje svojega bližnjega. Ta bol je pesniku vir poezije. Zato pa je ena glavnih nalog poezije, da daje izraza prav tej žalosti, izvirajoči iz disharmonije med idealom in svetom (svetobolje).

Temelj Stritarjevi filozofiji svetožalja je Rousseau s svojo teorijo o kvarnem vplivu kulture, čuvstveno ozadje sta mu dala v prvi vrsti Rousseaujeva »Nova Heloisa« in Goethejev »Werther«. V istem zmislu je vplivala nanj tudi francoska in angleška romantika (V. Hugo, A. Musset, G. Sand, lord Byron); nekoliko tudi sentimentalna nova ro-

mantika pri Nemcih (Redwitz); pa tudi v antični književnosti (pri Sofokleju) in v Prešernovi poeziji je našel opore za svoje svetožalje, ki ga je kot svetovno naziranje učil nemški filozof Schopenhauer (1788—1860).

Francoska romantika s svojimi idealiziranimi junaki je določila tudi smer Stritarjevega literarnega dela; a mnoge vezi ga družijo tudi s starejšo nemško romantiko, tako njegova ljubav do Rousseauja in Goetheja, Goldsmitha in Petrarka; značilno romantična je tudi Stritarjeva misel o svetovnem poklicu Slovanov, da naj po njih zavlada v svetu ljubezen in bratoljubje; našel jo je pri Herderju in pri slovanskih romantikih. Po svoji formi pa je vplivala na Stritarja tudi nemška novoklasicistična šola monakovskih pesnikov (Em. Geibel, Friedr. Bodenstedt »Lieder des Mirza Schaffy«).

B) Prvi nastop (1866—1870).

Temeljito izobražen je stopil Stritar v javnost s svojo epohalno razpravo o Prešernu v Levstikovi izdaji Prešernovih pesmi (v »Klasju« l. 1866.). Pokazal je Slovencem, ki so Koseskega precenjevali, da so na Prešernove pesmi lahko bolj ponosni kot na vse drugo, kar imajo. V analizi je označil glavne ideje Prešernovih poezij in hkrati razvil prvič svojo teorijo o svetožalju. Naslednji dve leti je pisal v »Glasniku« »Kritična pisma«. Na čelo jim je postavil zahtevo kritike, stroge in pravične na vse strani: če hočemo Slovenci imeti svojo književnost po zgledu drugih narodov, nam je treba kritike, če je pa nočemo, pa pustimo to igračo in šemarijo ter se lotimo potrebnjših reči. Nato pa je začel razlagati glavne točke iz poetike; opozoril je zlasti na važnost, ki jo ima v poeziji lepa oblika. Pozitivnim naukom je sledil negativni del, kritika Marnovega pouka o slovenski literaturi (zlasti o Prešernu) in glasoviti ob-

račun s Koseskim in njegovim prevodom Byronovega »Mazeppe«, ki ga je na slovesni protest v »Novicah« za pečatil še z dovršenim prevodom prvih osmih odstavkov »Mazeppe«. Zasluga Stritarjevih kritičnih pisem — vsled katerih je moral »Glasnik« prenehati — je ta, da so pripeljala do zmage Levstikov princip kritike in da so razširila področje kritike preko Levstika, ki se je omejeval v glavnem na kritiko jezika, tudi na snov in ideje pesniških umetnin.

Ko je Stritar razdril slavo stare noviške literature, je bilo treba začeti tudi s pravim literarnim delom. Zato je izdala trojica Jurčič — Stritar — Levstik jeseni 1868. »Mladíko«. V njej je nastopil Stritar kot novelist in kot pesnik. S povestjo »Svetinova Metka« je uvedel v našo književnost čuvstveno novelo v slogu Rousseaujeve »Nove Heloize«; lirični vložki spominjajo na novele romantikov. V šaljivoresnem prizoru »Preširen v Eliziju« slave slovenski pisatelji nebeščani Prešernov god, a Homer, Goethe in Petrarca ga sprejmejo v kolo svetovnih klasikov. V baladi o mladeniču-samomorilcu »Izgubljeni sin« je upodobil Stritar jasno svojo idejo svetobolja; manj jasno tudi v monologu »Orest«. V skupini pesmi »Pomlad in jesen« in v »Popotnih pesmih« pa se otožni temeljni ton na značilen način zliva z mladostno-lahkomiselnim klicem »uživajmo!«

V »Pesmih«, ki jih je izdal l. 1869. Stritar pod imenom Boris Miran, se približuje ta lahkomiselni ton časih celo frivolnosti (Kaj mi mar je domovina — Ti [dekle] si moja domovina!) — Stritar je tiste pesmi obsodil s tem, da jih ni sprejel v »Zbrane spise« — temeljni značaj pa daje tudi njim — svetobolje: poetova naloga je, da v srcu »nosi človeštva neskončno gorje«, »on trpi, da se mi veselimo«. Značilno za Stritarja pa je, da izvira otožnost njegovih pesmi bolj iz uma kot pa iz čuvstva. Ljubav

do doma je izražena posebno lepo v novih »Popotnih pesmih«, ki opevajo vrnitev v slovensko domovino, in v odi »Mojemu narodu«. Med pripovednimi pesmimi se odlikujeta najbolj »Bolnik«, spomin na umrlega prijatelja, in velikolaška legenda »Turki na Slevici«. »Pesmi« Borisa Mirana so očarale občinstvo posebno s svojo skrbno oglašeno obliko; značilna za celo vrsto pesmi je oblika ogovora, ki se nahaja čisto pri francoskih romantikih Hugoju in Mussetu, in je pozneje postala Stritarju nekako tipična; tudi vsebinsko se opaža vpliv teh Francozov.

C) Na višku. »Zvon« (1870—1880).

Že l. 1867. je zbral Stritar na Dunaju okrog sebe družbo vseučiliščnikov, ki so se hoteli izobraževati in vaditi v literaturi. Člani tega literarnega društva so bili razen Stritarja Josip Jurčič, Fr. Celestin, Josip Ogrinec, Fr. Leviec. Hoteli so kot nekak uredniški odbor povzdigniti »Slovenski Glasnik«, da bi postal dober list, neodvisen od Bleiweisove prekonservativne struje. Ko je nato Glasnik vsled Stritarjeve kritike o Marnu in Koseskem nenadoma sredi leta 1868. prenehal, je naprosil Janežič Stritarja, naj v družbi z Jurčičem »Glasnik« nanovo oživi, a kot strogo literaren list; sam je hotel osnovati leposloven list za ljudstvo (Besednik), dočim naj bi »Matica Slovenska« ustanovila list za znanost. Ker pa se jeseni l. 1868. Jurčič ni več vrnil na Dunaj, si Stritar sam ni upal pričeti; tudi Jurčičev poskus, da bi v Mariboru oživil »Glasnik« (1869), se je ponesrečil. Šele proti koncu l. 1869. se je Stritar na mnogo prigovarjanje prijateljev odločil, in novo leto 1870. je prineslo Slovincem prvo številko dunajskega »Zvona«. Bil je to prvi strogo literarni list v našem slovstvu. Glavna opora pri urejevanju lista mu je bil Levstik, ki ga je Stritar poklical iz Ljubljane, nekoliko je sodeloval tudi Jurčič,

z Goriškega se je oglasil Simon Gregorčič; razen teh pa so sodelovali pri »Zvonu« največ Stritarjevi učenci vseučiliščniki.

Eden glavnih namenov, ki jih je imel Stritar, tudi kot pisatelj v najglobljem bistvu vzgojitelj, s svojim »Zvonom«, je bil tudi ta, da bi vzgojil mladih pisateljev. V »Literarnih pogovorih« se je lotil zato Stritar, ko je postavil dostojen spomenik umrlemu S. Jenku in z gorkimi besedami ocenil pesmi prijatelja Levstika, takoj nauka o poeziji. Najobširneje razpravlja o liriki, in sicer po svojem formalističnem principu v prvi vrsti o njeni vnanji obliki, o pravilnosti jezika, o lepoglasnosti verzov (apostrof!), o čistosti in pomembnosti rim. Zanimive so tudi razne Stritarjeve polemike (odgovor »Danici«, ki se jim pridružujejo še »Popotna pisma«, »Triglavan s Posavja« i. dr. S temi spisi je uvedel Stritar pri nas duhoviti slog francoskega listka (feuilletona); šele njegov izbrani, okretni jezik je priboril slovenščini dostop v slovenske izobražene kroge.

Stritarjev roman »Zorin« — glavni spis »Zvona« — je pozen potomec Goethejevega »Wertherja«. Zorin je kakor Werther človek samih čuvstev, visoko izobražen, prijatelj narave in otrok, ki pa bolešno preobilega čuvstva ne zna izravnati z resnim delom, in ker ni poet, tudi s pesniškim objektiviranjem svojega dušnega bitja ne more ozdraviti svoje bolezni. Tudi iz ljubezenskega dejanja veje čisto Wertherjev dih. Marsikaj pa je v romanu tudi čisto Stritarjevega. S čisto čuvstvenostjo Wertherjevo se je spojilo Stritarjevo teoretično svetobolje, Zorinovi umetniški nazori so čisto Stritarjevi. Vnanji okvir za roman je dalo Stritarju njegovo popotovanje po Francoskem. Obliko romana v pismih je sprejel Stritar od Rousseauja in Goetheja; slog — čuvstveni slog »Svetinove Metke« — je izpiljen in dovršen do najmanjših podrobnosti.

Formalna dovršenost je tudi glavni znak pesmi Stritarjevih. Snov jim je po večini sočutje s trpečim človeštvom (n. pr. Visoka pesem) in s trpečo naravo (Ptici). Lirsko-epska skupina »V solzni dolini« slika z usodo posameznega nesrečnika »del neskončnega svetovnega gorja«. Gorko oseben ton pa zveni iz njegove elegije »Na Jenkovem grobu«. Liričnega značaja sta v bistvu tudi Stritarjev dramatični prizor »Regulovo slovo« z značilno Stritarjevo idejo »Svefo služimo sveti domovini!« in monolog »Medeja«.

V prizornih spisih iz modernega življenja (Kita, Pismo) razlaga Stritar svoje nazore o rodbinskem življenju; obliko dialogov imajo tudi »Klasične podobe« in sarkastični »Pasji pogovori«.

Napadi in sumničenja, ki so letela radi Levstikovih satir (v Pavlihi) in polemik tudi na Stritarja, so mu zagrenili delo. Zato je konec l. 1870. Zvon ustavil. Z nasprotniki pa je obračunal s satiričnimi »Preširnovimi pismi iz Elizija« (1870) in z ostrimi »Dunajskimi soneti« (1872), ki jim je bilo treba pol leta pozneje druge pomnožene izdaje.

Ko je izhajal »Zvon«, je bil Stritar še domači učitelj, poleg tega pa nekaj časa tudi pomožni urednik slovenskega državnega zakonika. L. 1873. pa se je oženil, napravil nato izpite in nastopil suplentsko službo na Dunaju; avgusta 1875. je postal profesor na piaristovski gimnaziji v VIII. dunajskem okraju.

Zdaj se je bolj brez skrbi lotil zopet slovstvenega dela in na novo leto 1876. je začel vnovi izhajati »Zvon« in je izhajal do l. 1880. Dasi so ustanovili med tem v Mariboru drug leposloven list, »Zora«, — urejeval ga je najprej Dav. Trstenjak, pozneje profesor Janko Pajk, je prevzel »Zvon« na mah zopet vodilno mesto. Najboljši slovenski pisatelji so bili med njegovimi sotrudniki, izmed starejših zlasti Erjavec, med mlajšimi Jurčič, Tavčar,

Gregorčič, Levec. Pravi značaj pa dajejo listu vendarle spisi urednikovi, ki prevladujejo tudi po številu.

»Pogovori« niso več tako središče lista kot poprej, a razširil se jim je delokrog. Razen o literaturi in umetnosti razpravlja Stritar v njih tudi o drugih kulturnih zadevah, o domoljubju, o svetovnem poklicu Slovanov, in razlaga svoje idealistično svetovno naziranje bratoljubja. Podobnega značaja so tudi razne Stritarjeve kritike, članki, šaljivi govori, kramljanja (»Zona«) in tudi njegovi »Spomini« (1880).

Z romanom »Gospod Mirodolski« (1876) je prenesel Stritar Goldsmithovega »Župnika Wakefieldskega« na slovenska tla. Sledovi originala se poznajo še dobro v zasnovi dejanja (Olivia: Thornhill = Zora: Etbin), nekoliko tudi v značajih, ki so po večini vendarle Stritarjeva last (Olivia: Zofija = Zora: Breda). Življenje, ki ga živi Mirodolski, je Stritarjev osebni ideal, njegovi so tudi nazori o družabnem in družinskem življenju, o literaturi in umetnosti. Za »Rosano« (1877) mu je Mignon v Goethejevem romanu »Wilhelm Meisters Lehrjahre« in v Thomasovi operi (Mignon, 1866) dala podobo junakinje, ki jo njen neznani oče reši iz suženjstva potujočih igravcev; dejanje je romantičnega značaja; lepo je orisano življenje na kmetih (sejem v Zabrezju!). V svojem zadnjem, najbolj samostojnem romanu »Sodnikovi« (1878) je upodobil Stritar Rousseaujevo misel o pogubnosti kulture. V slikanju kmetiškega življenja se je približal realizmu Jurčičevemu, dočim so značaji kakor doslej idealizirani.

Stritar je napisal tudi nekaj manjših povesti iz mestnega življenja (Priletnega samca sveti večer, Mož z mačico, Odpusti); vzgojnega značaja je otroška povest »Hudi stric« (1880), satirična je »Deveta dežela« (1878).

Prizorni spisi so večinoma didaktičnega značaja, slike iz socialnega življenja v mestu in na kmetih z jasno

izraženo vzgojno tendenco: Klara, Najemnina, Zapravljivec i. dr. Boji na Balkanu so dali snov za dramatične slike Kosana, Iz Bosne, Očetovo pismo. Najoriginalnejši Stritarjev spis v dramatični obliki je »Zorko« (1877), podoba iz dijaškega življenja.

Stritarjeve pesmi so postale v tej dobi v prvi vrsti znanivke pesnikovih idej. V obliki ljubavnega sonetnega venca (Slovo) je upesnil svojo svetovno bol; povzdignil je glas za visoki poklic in za dostojanstvo poezije v pesmih, posvečenih Prešernu (Sreča, Poezija in Prešeren i. dr.), učil nas je pravega domoljubja in človekoljubja (Dunajske elegije, Preširnova oporoča), usmiljenja do trpečih ljudi (Delavcu, Prava sirota, Hromemu otroku, cikel Samotar, Pisarjev sin, ki spominja Coppéjeve »Stavke kovačev«, La grève des forgerons, i. dr.); klical je na pomoč zatirani krščanski raji (Dunajske elegije, Raja, 1876), a veselje nad njeno rešitvijo izpod turškega jarma mu je kalil dvom o iskrenosti Avstro-Ogrske, ko je zasedla Bosno in Hercegovino (V. Bosno). Pesmi iz otroškega življenja (Pri pastirskem ognju, Prvo jabolko, Pozimi iz šole) uvažajo že pedagoško smer Stritarjevega starostnega pisateljevanja.

Č) Poznejša leta (od l. 1881).

V novoustanovljenem »Ljubljanskem Zvonu« (1881) je imela glavno besedo realistična struja, ki se je bila osvobodila Stritarjevega idealiziranja. Stritarja v začetku k sodelovanju niti povabili niso; poklicali so ga šele pozneje. A bil je tačas že preko svojega viška.

Med »Pogovori« so najvažnejši tisti o naturalizmu (1885). Med pesmimi je ena najlepših oda »Nazaj« (1882), pristno Stritarjevega duha je: »Kje si miru obljubljena dežela?«

V letih 1887—1888. je izdal Stritar kot nekaj zaključek svojega literarnega dela v šestih zvezkih svoje »Zbrane

spise«. L. 1899. jim je dodal še sedmo knjigo s spisi iz poznejšega časa; najvažnejši med njimi so epigrami »Drobiž«, idilična novela »Olga« (1893), gorko osebno berilo o Levstiku (1889), nadaljevanje pogovorov »Nova pota« (1894), »Dunajska pisma« (1895 do 1896), ki jih je napisal ob nastopu moderne, in drama »Logarjevi«.

Ko si je »nova struja« priborila vstop in odločilni vpliv v »Ljubljanskem Zvonu« (1895), je Stritar začutil, da je njegov čas minil in je posvetil svoje moči mladinskemu slovstvu. Priobčil je pri Mohorjevi družbi v teku let štiri zbirke: Pod lipo 1895, Jagode 1899, Zimski večeri 1902, Lešniki 1906. V pestri izpremembi si slede v njih pesmi, basni, uganke, epigrami, dramatični prizori, povesti in živalski pogovori. Otroški ton je zadet zlasti v pesmih »Pod lipo« (Mladi vojaki!), v basnih »Zimskih večerov« in v povestih »Griški gospod« (Pod lipo) in »Janko Bože« (Jagode); lepi so njegovi spomini na mlada leta in na prijatelja Levstika. V »Lešnikih«, ki so izšli ob njegovi sedemdesetletnici, se je poslovil tudi od mladinskega slovstva: »Predno se mu začne roka tresti od starosti in slabosti, odloži pero pameten pisatelj. Tako tudi jaz!« Že nekaj let poprej (1901) se je bil poslovil tudi od šolske službe; svoj pokoj uživa na Dunaju in v Aspangu na Nižjem Avstrijskem.

Stritarjev nastop je bil za razvoj našega slovstva epohalnega pomena. Svoboda kritike, ki nam jo je priboril, je ustvarila temelje za zdrav razvoj; prvi je gojil v našem slovstvu leposlovno kritiko, uvedel je pri nas psihološki družabni roman po evropskem zgledu in je s svojimi povestmi in pesmimi visoko povzdignil formalno dovršenost naše književnosti. Po njegovih duhovitih pogovorih je postal naš jezik gibčen in prožen, sposoben za izobraženo občevanje in razpravo. Hkrati je bil Stritar

vzgojitelj pisateljske in izobražene mladine; s svojo visoko mislijo o poeziji je povzdignil spoštovanje do pisateljskega dela in zavest, da se je treba vsestransko izobraziti zanj. Enostranost njegovega teoretičnega svetobolja in pretiranega idealiziranja je vplivala le v začetku, a bodoča generacija jo je kmalu premagala.

3. Simon Gregorčič.

Pesniški obliki, ki jo je Stritar tako izpopolnil, je dal vsebino Simon Gregorčič. Rodil se je 15. oktobra 1844 pri Pomolčku v Vrsnem pod Krnom, kjer je imel oče Jernej majhno kmetijo. Detinska leta, ki jih je preživel v rojstnem selu, visoko nad soško dolino, so mu vdihnili za vse življenje tisto ljubezen do idiličnega planinskega življenja, ki je temeljna poteza njegove poezije. Na Libušnjem je spoznal pesnikov sorodnik Anton Gregorčič, vikar in učitelj, dečkovo nadarjenost in je pregovoril očeta, da ga je poslal v Gorico. Tu je dovršil normalko in stopil l. 1856. v gimnazijo. Prvi razred je moral radi matematike ponavljati, a drugo leto je postal odličnjak in sprejeli so ga kot drugošolca v malo semenišče. Na gimnaziji se je razen v klasičnih jezikih temeljito izobrazil tudi v slovenščini pri profesorju Ivanu Šolarju, pri katerem se je navzel tudi gorke ljubezni do svojega naroda. S sošolci se je učil češčine in srbohrvaščine. Zanimal se je tudi za slovstvo — posebno je ljubil Prešerna — in se vadil v pesništvu. Iz te svoje gimnazijske lirike je poslal Gregorčič po maturi (1864) »Iskrice domoljubne« Janžiču za Slovenski Glasnik — med njimi so v prvi, še okorni obliki nekatere najlepših domoljubnih Gregorčičevih pesmi: Zvezda milo je migljala, Mojo srčno kri skropite, Ti osrečiti jo hoti i. dr.

Jeseni l. 1864. je stopil Gregorčič po daljšem notranjem boju v bogoslovje — rad bi bil namreč študiral klasično

jezikoslovje, česar pa mu gmotne razmere niso dopuščale, — pa tudi v bogoslovnih naukih je odlično napredoval.

Slovenski bogoslovci pa so se vadili tudi pisateljavanja in so izdajali rokopisni list »Sloga«; pri njem je sodeloval tudi Gregorčič (Cvetice na gomili). Iz bogoslovnih let je razen drugih pesmi (V celici, Na sveti večer i. dr.) tudi akrostihična, sonetu podobna »Daritev« s prav Gregorčičevo etično mislijo; zložil jo je prijatelju za novo mašo (1866); nekaj jih je natisnjenih v »Glasniku«.

Jeseni l. 1867. je pel Gregorčič na Libušnjem novo mašo, naslednje leto pa je nastopil kaplansko službo v Kobaridu, kjer je ostal pet let. Čas, ki ga je preživel tu pod domačim Krnom ob zeleni Soči, je bil najlepši čas njegovega službovanja. Tu je našel prijatelja za vse življenje v Ignaciju Gruntarju; ž njim se je z živo vneto udeleževal narodnega dela; ustanovil je čitalnico, vodil društveno petje, prirejal ljudske igre. Ljudstvo ga je imelo rado, dekan A. Jakše pa je bil bolehnemu kaplanu pravi očetovski prijatelj.

Iz Kobarida je poslal Gregorčič februarja 1870 nekaj pesmi Stritarju za »Zvon«. Stritar se ga je silno razveselil: »To je vendar enkrat prava poezija!« A hkrati je opozoril pesnika na nekatere nedostatke v obliki. Za Gregorčiča je bil to začetek Stritarjeve šole; v njej si je prisvojil tisto uglajenost in melodioznost, ki je značilna za njegove verze. Tudi vsebinsko je postal Gregorčič, ki je pel doslej skoro samo o domoljubju, mnogovrstnejši in bogatejši. Močno je vplivalo na Gregorčiča tudi Stritarjevo svetožalje (N e t o ž i m , V m r a k u), posebno po »Zorinu«, in to toliko bolj, ker je zapela ob njem v njegovi duši sorodna struna; saj se je moral mladi duhovnik še zmeraj boriti za notranji mir v svojem stanu. A abstraktno svetobolje Stritarjevo je dobilo pri Gregorčiču osebni pomen, postalo

je izraz njegovega lastnega trpljenja in se poglobilo po njegovih notranjih bojih. Najlepše se zrcali duševna bol po dvomih in bojih izmučenega pesnika v krasni odi »Človeka nikar«. Gregorčič pa ni obtičal v sami tožbi; iz boli mu je vzrastla zavest dolžnosti, vzrastel moški pogum: Na bregu, Sam, Kupa življenja. Razen Stritarjevega vpliva začutimo v Gregorčičevih pesmih časih še kak spomin na Prešerna, Levstika, Jenka, Goetheja, posebno pa na preprosti slog narodne pesmi (Njega ni, Izgubljeni cvet), a iz vseh teh vnanjih vplivov je v lepih kobariških letih dozorela prava lastna pesniška osebnost Gregorčičeva. Označuje jo etična temeljna misel dolžnosti do ljubezni in dela za trpečega brata, neutešno hrepenenje po domačih hribih in po izgubljeni selski in detinski idilični sreči, ozarjeno z bolestjo moža, ki se je varal v svojih idealih o svetu in o ljudeh, in globoka, nezlomljiva ljubezen do teptanega slovenstva in slovanstva. Ta osebnost nam govori iz cele vrste pesmi te dobe: Človeka nikar, Na bregu, Veseli pastir, Pogled v nedolžno oko, Pri zibelki, Mavrica, Siromak, Pri mrtvaškem odru, Jeftejeva prisega, Rabeljsko jezero, Hajdukova oporoka, Soči iz dr. Sodeloval je Gregorčič razen pri »Zvonu« tudi pri »Besedniku« in »Zori«.

L. 1873. je prišel Gregorčič kot kaplan v Rifenberg, v solnčno Vipavsko, kjer pa se ni mogel prav udomačiti (Nazaj v planinski raj!). Tudi je bila župnija obsežna, služba težavna, pesnikovo zdravje pa šibko; razen tega mu župnik ni bil naklonjen. Prava uteha je bila zato pesniku, da je mogel časih v dobre tri ure oddaljeno Gorico, kjer ga je družilo iskreno prijateljstvo s pisateljem Erjavcem; časih se jima je pridružil še Gruntar, če je o

priliki prišel iz Kobarida, v poznejših letih tudi pesnik Jos. Pagliaruzzi - Krilan.

Prva tri leta v Rifenbergu za pesnika Gregorčiča niso bila kaj bogata. Ne v »Zori« ne v »Besedniku« ni izšla v letih 1873—1876 nobena njegova pesem. Šele proti koncu l. 1876. se je oglasil v zopet oživelem »Zvonu« (Na bregu, Za ostali ptič). Naslednja leta pa so bila toliko bolj plodovita. Dasi ga je mučila boleсна melanholija — posledica telesne bolehnosti in neprijetnih življenskih razmer — in mu časih po cele mesece onemogočila pesniško delo, je nastala do leta 1881. razen pesmi prvega zvezka Gregorčičevih »Poezij« tudi že dobra tretjina drugega zvezka. In pesmi, ki so nastale v Rifenbergu, so med najlepšimi, kar jih je kdaj spesnil: Svetā odkletev, V pepelnični noči, Na potujčeni zemlji, Domovini, Svetišče, O nevihti, Pozabljenim, Življenje ni praznik, Izgubljeni raj, Romarica in druge. — Iz mnogih pesmi te dobe pa govori tudi tisti temni »Savlov duh«, ki mu je mučil in zdvajal dušo (Ti veselo poj, Lastovkam, Moj črni plašč), najrezkeje iz pesmi: Ujetega ptiča tožba, Pastir itd. A z odpovedjo in samozatajevanjem je naposled našel notranji mir (Samostanski vratar). Vtiski vojnih mesecev l. 1878. so mu vdihnili misel na krasen niz vojnih pesmi, pogosto z zavednimi spomini na narodno pesem: Cesarski razglas, Oj z Bogom, ti planinski svet, Vojaci na poti, Za dom med bojnim grom; O bitvi, Dekletova molitev, Vojakove neveste poroka. Prijateljstva prekrasen spomenik je »Slovo in naročilo« (Ign. Gruntarju ob odhodu v Logatec 1878) in ž njim vred »Grobni spomenik prijatelju« (Ivanu N. Stresu).

Jeseni l. 1877. se je dal Gregorčič vpisati na vseučilišču, da bi študiral klasično filologijo; vendar pa vsled

obilih stanovskih poslov in rahlega zdravja ni dosegel smotra. Ponujale so se mu tudi razne službe, tako služba kateheta na koprskem učiteljišču (1881) in domačega duhovnika pri knezu Windischgrätzu na Planini; pesnik jih je odklonil; žal pa mu je bilo pozneje, da se ni odločil prositi za službo tajnika pri Slov. Matici, ki mu je bila zagotovljena, ako bi se bil oglasil (1881). Ta neodločnost je bila posledek pesnikove bolezni (srčne hibe), ki se je izpremenila v novembru 1881 v resno nevarnost. Zato si je želel lahke službe in ko te ni dobil, je stopil o božiču 1881 v začasni pokoj, ki ga je preživel v Rifenbergu in pri Gruntarju v Logatcu.

Bolezen pa je pospešila tudi izdajo Gregorčičevih »Poezij«. Ker je pesnik bil prepričan, da ga bo bolezen prej ali slej nagloma pobrala, je začel pripravljati rokopis, »da bi vsaj ta stvar ostala za njim kolikor moči brez velikih napak«. Izbral je kakih 50 prejšnjih pesmi in dodal še nekaj novih, med njimi prekrasno odo o miru, »O l j k i« (sušca l. 1882.), in za Veliko noč 1882 so izšle Gregorčičeve »P o e z i j e«, I. zvezek, v 1800 izvodih. Slovensko ljudstvo je pozdravilo to »zlato knjigo«, kot jo je nazval Levec, z velikim veseljem, v pol leta je bila skoro vsa razprodana.

Vendar pa je bil ta zvezek »Poezij« usoden za nadaljnji razvoj Gregorčičev. Dr. Anton Mahnič, tačas prof. bogoslovja v Gorici, jih je sodil s stališča mladinskega slovstva; pesmi kakor Izgubljeni cvet, Dekletova molitev i. dr. so se mu zdele nevarne nežni mladini; pesmi kot Človeka nikar, Lastovkam i. dr., ki so bile izraz boleznega čustvenega razpoloženja, je imel za odsev pesimističnega filozofskega naziranja in zato za nasprotno krščanski veri. Gregorčič se je branil proti očitkom v daljši vrsti pesmi »V o b r a m b o«, vendar pa se je velik del njegovih stanovskih tovarišev postavil na Mahničevo stališče.

Že prej je pesniku bolestna otožnost in duševna potrtost večkrat za cele mesece onemogočila pesniško delo; to bolestno razpoloženje se je zdaj še poslabšalo in pesnika je minilo veselje do dela, ginila mu je pesniška sila. Krive pa so bile temu tudi skrbi za vsakdanji kruh. Pesmi, ki jih je priobčeval Gregorčič zdaj (1882—1886) v »Zvonu« in v »Slovanu«, po večini ne dosežajo več poezij iz prve dobe, le časih se še povzpno do prvotne moči, tako v krasnih budnicah za narodno delo Naš narodni dom, Naš čolnič otmimo in v Odlikovanju; v pozdravnih pesmih »Slovenija svojemu cesarju« (ki je prišel ob šeststoletnici habsburške vlade na Slovenskem, l. 1883., v Ljubljano) je moško in lepo izrazil svojo ponosno slovensko narodno zavest.

Po veliki noči (aprila) leta 1882. je nastopil Gregorčič vikarsko službo na Gradišču pri Prvačini; ob odhodu so mu Rifemberžani očitno pokazali, kako so ga imeli radi (Slovo od Rifemberga). A prišel je na to mesto brez dekreta — imenovan je bil šele januarja 1887. — in brez stalne plače, dohodki od ljudi pa so bili zelo pičli in neredni; prvi zvezek »Poezij« mu je prinesel sicer okrog 1000 gl., a podaril jih je večinoma očetu, da bi rešil rodni dom dolgov. Jeseni l. 1882. si je kupil nekaj zemljišča in se pri tem sam zakopal v dolgove, zato mu je prišla enkratna pisateljska ustanova, ki jo je dobil l. 1883., zelo prav, še bolj pa honorar za zopetni natisk prvega zvezka »Poezija«, ki mu je dodal še baladi »Dražba«, »Nevesta« in dve lirski pesmi; izšel je l. 1885. pri Kleinmayru in Bambergu.

Kmalu nato, leta 1887., se je radi bolehnosti odpovedal službi in prosil za pokojnino (ki so mu jo pa dovolili šele l. 1899.); še isto leto (1887) si je sezidal na svojem zemljišču hišico; stroške je pokrill s honorarjem, ki mu ga je plačal veletržec Jos. Gorup kot založnik II. zvezka Poezij

(1888). S pesmimi iz l. 1882—1886. je združil Gregorčič v njem tudi starejše pesmi, ki jih l. 1882. ni sprejel v I. zvezek. Občinstvo pa je sprejelo ta zvezek »Poezija« dokaj hladno in pesnik je odslej dalje časa za javnost umolknil. Živel je kot »kmet-poet« v zatišju svojega posestva do l. 1903. — zopetni poziv, da bi prišel h knezu Windischgrätzu, je odklonil. Kot urednik pesniškega dela pri »Slovanu« (1887) se je bil seznanil s prevajavcem psalmov Ivanom Veselom in ga je podpiral pri končni dovrstitvi »Psalmov« (1892), za katere je prevedel 118. psalm (Hvala Božje postave in besede) v 22 pesmih Gregorčič sam. Prevajal je tudi iz ruskih pesnikov (Puškin) za Veselovo »Rusko antologijo« (1901) in se bavil s svetopisemsko poezijo.

Enolično življenje je prekinilo pomladi l. 1889. popotovanje v Dalmacijo in Črno goro, na katerem si je nekoliko utrdil svoje zdravje, in tu in tam kak daljši obisk prijateljev na Kranjskem in Štajerskem.

Leta 1901. je Gregorčič zopet nevarno obolel; slutil je, da se mu bliža poslovilna ura, vendar pa je za silo še ozdravel. Misli in čuvstva pa, ki so ga navdajala pred pragom večnosti, je zлил v poezijo »Predsmrtnic« in »Posmrtnic«, ki so izšle kot tretji zvezek »Poezija« l. 1902.

V boleznih je pesnik tudi začutil, da mu je potrebna bližina zdravnika, zato je l. 1903. prodal posestvo in se preselil v Gorico. Tu je dovršil metrični prevod »Joba« (1904), ki mu je dr. Fr. Sedej, sedanji nadškof goriški, napisal uvod. Potem je prevajal žalne pesmi Jeremija preroka, ki jih je kratko pred smrtjo dovršil. Umrl je za kapjo; dne 16. novembra 1906, med mašo v domači kapeli, ga je zadel mrtvoud in 8 dni pozneje (24. novembra 1906) je nehalo utripati srce »goriškega slavca«, kakor ga je nazivala mladina. Pokopali so ga, kakor je želel

sam, pri Sv. Lovrencu na Libušnjem. Devet let po pesnikovi smrti pa je zadivjala preko njegovega groba vojska, ki jo je videl že v svoji pesmi »Soči«.

4. Romantični pripovedniki. Proza.

Razen Gregorčiča in Levstika ni med sotrudniki Stritarjevega »Zvona« in Pajkove »Zore« nobenega imena vrednega pesnika; Pagliaruzzi, Aškerc, Cimperman, Kernik, ki so se oglasili v njih s svojimi pesnitvami, so se razvili šele pozneje.

Bolj se je razvilo pripovedništvo; in sicer se je uveljavila najbolj tista romantično-sentimentalna smer, ki jo je zastopal Stritar s svojo »Svetinovo Metko« in »Rosano«.

Še bolj zastopnik stare Glasnikove šole je Josip Ogrinec (1844—1879) iz Podgorja pri Kamniku, prof. naravoslovja v Vinkovcih na Hrvaškem. Poskušal se je v povestih in v drami. Najbolj znani spisi njegovi so veseloigra »V Ljubljano jo dajmo« (1868) in povesti »Vojnimir« (1871), »Setev in žetev« (1875), najboljši pa so njegovi »Obrazi iz narave« (1870) in »Obrazi iz naroda« (1872). — Dr. Fr. Celestin (1843—1895), profesor najprej na Ruskem, potem v Zagrebu, je začel kot pesnik in pripovednik v slogu Vajevcev (v Slov. Vili in Slov. Glasniku), pozneje pa si je dobil sloves s svojimi literarno-kulturnimi eseji (Naše obzorje, 1883).

Najodličnejši zastopnik romantične novele med Slovenci pa je dr. Ivan Tavčar. Rodil se je l. 1851. v Poljanah nad Škofjo Loko, obiskoval gimnazijo v Novem mestu in v Ljubljani (1871), nakar je študiral na Dunaju pravoslovje. Po dovršenih izpitih se je posvetil advokaturi in se nastanil kot odvetnik v Ljubljani (1884). Nastopil

je politično kariero kot deželni, nekaj časa tudi kot državni poslanec; zdaj je župan ljubljanski.

Tavčar se je pojavil prvič v času, ko ni bilo »Zvona«, v prvem letniku Trstenjakove »Zore« (1872). Ostal je njen sotrudnik do l. 1876., dokler se ni njen urednik (Janko Pajk) sprl z ljubljanskim pisateljskim krogom: z Levcem, Levstikom, Jurčičem in s Stritarjem. Izredni dogodki, močne strasti poleg nežnega čuvstvovanja so snov njegovih romantičnih novel, ki spadajo med najboljše v našem slovstvu (Antonio Gledjevič, 1873). Vpliv Stritarjevega »Zorina« se pozna pogosto v obliki, ki ljubi pripovedovanje v prvi osebi, pa tudi v vsebini (Bolna ljubezen, noveleta v pismih, 1874). A razvijati se je začela tudi že značilna posebnost Tavčarjeva — podobna romantični ironiji — da se sredi pripovedovanja ironično posmehne zdaj tej, zdaj oni sodobni napaki. Romantični so tudi poznejši pripovedni spisi Tavčarjevi, ki jih je priobčeval v dunajskem, v Ljubljanskem Zvonu in v Hribarjevem Slovanu, važno vlogo imajo v njih priljubljeni gradovi romantikov s svojimi prebivalci (Otok in Struga, V Karlovcu i. dr.) — a romantiki se je pridružil že tudi realistični moment realnega pokrajinskega ozadja, rodnih krajev pisateljevih in njihovih ljudi. Tako v »Ivanu Savlju« (1876), v slikah iz loškega pogorja »Med gorami« (1876—1888), med katerimi se odlikujeta po svoji preprostosti zlasti »Posavčeva češnjaja« (1887) in »Šarevčeva sliva« (1887). Ena najlepših novel Tavčarjevih je slika iz verskih bojev v loških hribih »Vita vite mea« (1882), pravtako tudi novela v obliki kronike — po Raabejevem zgledu — »Grajski pisar« (1885). V noveli iz časov Leopolda I. »Ivan Solnce« (1885—1886) se kaže tudi že satirična nprav Tavčarjeva, ki se je prav razvila v sodobnem romanu »Mrtva srca« (1888), zlasti pa v satirični utopiji »4000«

in v obširnem zgodovinskem romanu »Izza kongresa« (1906—1907). Z novelo »Cvetje v jeseni« (Lj. Zv. 1917) in s kulturnozgodovinsko povestjo »Visoška kronika« (Lj. Zv. 1919) se je povrnil zopet v priljubljeno loško pogorje.

Tavčarjevim mladostnim novelam so podobni tudi prvi pripovedni spisi Pavline Doljakove, omožene Pajkove (1854—1901). Rojena iz napol poitaljančene rodbine v Paviji, je šele kot sirota pri stricu v Solkanu postala Slovenka. L. 1876. se je poročila z urednikom »Zore« prof. Jankom Pajkom in živela z njim v Mariboru, Gradcu, Brnu in Dunaju, nazadnje v Ljubljani. Svojo pisateljsko pot je nastopila Pajkova v »Zori« s pesmimi, ki jih je izdala l. 1878. v posebni zbirki. Kmalu pa se je posvetila pripovedništvu. Učila se je pri Stritarju; v »Odlomkih iz ženskega dnevnika« (1876) se pozna jasno vpliv »Zorina«. V romantičnem ozračju se gibljejo tudi njene novele, priobčene v »Kresu« (Roka in srce, Pripovednik v sili i. dr.), njena individualnost pa se javlja v slikanju ženskih značajev, ki jo zmeraj najbolj zanimajo. Podobnega značaja so tudi njeni romani, ki jih je objavljala v »Kresu«, »Ljublj. Zvonu« in v »Domu in svetu« (Arabela, Spomini tete Klare, Dušne borbe, Judita i. dr.). Za Mohorjevo družbo je napisala več poljudnih povesti, zanimala se je tudi teoretično za etična vprašanja (Aforizmi o ženstvu, ljubezni, prijateljstvu i. dr.).

Iz Stritarjeve romantike je izšel tudi Anton Koder (1851—1918), a vplival je nanj tudi Jurčič. Doma je bil iz Rádomelj pod Kamnikom, živel je kot poštni uradnik na Tirolskem in nazadnje v pokoju v Ljubljani. Najprej se je poskušal v verzih, nato pa se je posvetil v prvi vrsti pripovedništvu (Marjetica, 1878; V gorskem zakotju, 1883 i. dr.). Bil je glavni pripovednik celovškega »Kresa«. V svojih mladih letih je napisal dr. Jakob Sket (1852 do

1912) s Sladke gore na Štajerskem več povesti, med njimi roman »Milko Vogrin« (1883) in poljudno povest »Miklova Zala« (1884), pozneje si je pridobil obilo zaslug za slov. šolsko literaturo.

Najznamenitejši prozaist iz Stritarjevega kroga in hkrati najvplivnejša osebnost v književnosti svoje dobe je Fr. Levce. Rodil se je na Jéžici pri Ljubljani l. 1846., svoja mlada leta je preživel v Radomljah in pod Rožnikom. Ko je dovršil ljubljansko gimnazijo, je študiral na Dunaju slavistiko, nemščino in zgodovino, potem je učil v Gorici, kjer sta bila njegova učenca med drugimi Jós. Pagliaruzzi in Karel Štrekelj, in na realki v Ljubljani, kjer je bil učitelj Ivana Cankarja. Zatem je postal ravnatelj učiteljišča, nato dež. šolski nadzornik; upokojen je umrl 2. decembra 1916 v Ljubljani.

Kot gimnazijec in vseučiliščnik se je poskušal s pesmimi, najbolj znana je »Cerkvica«, kot učitelj slovenščine pa se je razvil kmalu v našega prvega slovstvenozgodovinskega biografa in esajista. Najznamenitejše so njegove biografije Vodnika, Prešerna, Čopa in Jenka (v Zvonu, 1879), enakovredno se jim pridružujejo življenjepisi Erjavca, Levstika, Valjavca, Koseskega. Prelepi so njegovi gorki prijateljski »Spomini na Kersnika«. Važno je tudi njegovo organizatorično delo v slovenski književnosti. Ko je prevzel uredništvo novoustanovljenega »Ljubljanskega Zvona«, ga je dvignil kot urednik do izredne literarne višine. Iz Letopisa Slov. Matice je napravil prvo slovensko znanstveno glasilo in poživil tudi zanimanje Slov. Matice za leposlovno književnost zlasti kot njen dolgoletni predsednik (Zabavna, Knezova knjižnica).

5. Josip Jurčič.

B) Moška doba (1868—1881).

Nasproti Stritarjevemu romantičnemu idealizmu je zastopal ljubljanski pisateljski krog, ki se je zbiral okrog Levstika, Levca in Jurčiča, bolj realistično smer.

Josip Jurčič je bil po triletnem bivanju na Dunaju obupal, da bi mogel pri svojih razmerah dovršiti študije, in je dal junija 1868 za stalno slovo podonavski prestolnici. Poiskal si je kruha pri novoustanovljenem »Slovenskem Narodu«. L. 1870. je šel zopet na Dunaj, da bi Stritarju pomagal pri »Zvonu« in dovršil študije, a godilo se mu je slabo in proti koncu leta je šel v Sisek kot sourednik časnika »Südslawische Zeitung«, ki je začel o novem letu 1871. tam izhajati. Ko pa je maja 1871 umrl glavni urednik »Slov. Naroda«, so izbrali Jurčiča kot njegovega naslednika. Sredi julija je došel Jurčič v Maribor, že naslednje leto pa se je v oktobru preselil z listom vred v Ljubljano.

Ves ta čas do l. 1875. je lepšlovno delo Jurčičevo skoro počivalo, posebno odkar se mu je l. 1869. ponesrečil poskus z »Glasnikom« in je konec naslednjega leta »Zvon« prenehal. Pripovedni spisi tega časa so spisani naglo in imajo skoro vseskozi značaj »listkov«, tako tudi večji povesti »Sin kmetškega cesarja« (1869) in »Ivan Erazem Tatenbach« (1873).

Leta 1876., ko je začel na Dunaju zopet izhajati »Zvon«, je ustanovil Jurčič v Ljubljani »Slovensko knjižnico«. V njej sta izšla še tisto leto dva Jurčičeva romana, »Doktor Zober«, »Mej dvema stoloma« in tragedija »Tugomer«. »Doktor Zober« je zgrajen po načinu »Desetega brata«, tudi ime-ima od glavne osebe stranskega dejanja, ki tvori nekako ozadje glavni, ljubavni zgodbi. Bolj značaj novele

ima »Mej dvema stoloma«, realistična slika iz življenja izobražencev na kmetih. Snov za tragedijo »Tugomer« je zajel iz smrtnega boja polabskih Slovanov z nemškimi Franki in Sasi. Začel ga je pisati že l. 1870. v trohejih in ga dovršil najprej v prozi; po Levstikovem nasvetu in z njegovo pomočjo pa ga je nazadnje preлил v jambe in izboljšal marsikaj tudi v gradnji in karakterizaciji.

Naslednje leto je »Slovenska knjižnica« zastala; zato je izšla »Lepa Vida« (1877) v Stritarjevem »Zvonu«. Spisal jo je po motivu narodne pesmi; realistična umetnost Jurčičeva se kaže zlasti v markantnem risanju značajev in okrožja — kraške obali pri Devinu. V tem je Jurčič dovršil tudi »Cvetin sad« (1877), ki mu je pred devetimi leti zastal, in ga je izdal v naslednjem zvezku »Slovenske knjižnice«. Tragični konec je izpremenil v povoljnega, ne da bi bil dejanje kaj drugače zastavil. Snoval je načrte za veseloigro »Olikani Slovenec«, za roman »Nemški naseljenec«, za »Veroniko Deseniško«, zbiral je gradivo za roman »Baron Paravič« in pisal zgodovinsko povest v treh knjigah »Slovenski svetec in učitelj«; dovršil pa je samo prvi del. Za Mohorjevo družbo je napisal humoristično črtico iz bosenskih bojev »Kako je Kotarjev Peter pokoro delal, ker je krompir kradel« (1879) in lepo poučno povest »Ponarejeni bankovci« (1880).

Jeseni 1879 je vedno bolehní Jurčič nevarno zbolel, vnela se mu je rebrna mrena; v začetku sušca 1880 je toliko okreval, da se je peljal v toplejše kraje, v Gorico in v Benetke in je aprila zopet nastopil svojo službo.

Stritarjev »Zvon« slovenskim literarnim razmeram ni več zadoščal — pisatelji so se bili njegovemu idealizmu in njegovemu svetožalju odtujili; Stritar se je tudi že naveličal uredniškega posla in je hotel konec leta 1880.

»Zvon« ustaviti — tedaj je sklenil Jurčič v družbi s Kersnikom, Levcem in Tavčarjem, da ustanovi v Ljubljani nov leposloven list »Ljubljanski Zvon«. Prva številka je izšla o novem letu 1881. v dvojnem obsegu dunajskega »Zvona«. Urednik je bil Fr. Levec. Pod njegovim uredništvom je postal novi list vodilni literarni časopis za dolga leta, dasi mu je vstal že l. 1882. v Celovcu tekmeec v Trstenjakovem in Sketovem »Kresu«, ki je zbiral okrog sebe največ bivše »Zorine« sotrudnike in je prenehal l. 1886., in naslednje leto še v Ljubljani v političnem in literarnem listu »Slovan« (1884—1887).

Decembra 1880 se je Jurčič zopet močno prehladil in vnovič zbolel, imel je sušico. Delal pa je še zmeraj z nezmanjšano silo; za »Ljubljanski Zvon« je spisoval — deloma pod vplivom Gerstäckerjevih »Flußpiraten des Mississippi« — roman »Rokovnjači« (1881), ki ga je lokaliziral v kamniškem okraju; dodelal pa je samo prvih 11 poglavij; ostala je spisal po Jurčičevem načrtu Janko Kersnik. Hkrati je pisal zgodovinsko tragedijo »Veronika Deseniška«, zajeto iz zgodovine poslednjih celjskih grofov; dovršil jo je — a ne več opillil — na smrtni postelji. Aprila se je ulegel in 3. maja 1881 zvečer je umrl. Josip Stritar in Simon Gregorčič sta se poklonila njegovemu duhu s spominskimi pesmimi. »Pomnik tvoj prvi tvoja dela — Ki vek ne vniči jih noben!« te besede Gregorčičeve so se uresničile, ko so pod Levčevim uredništvom izšli njegovi »Zbrani spisi« v 11 zvezkih (1882—1892),¹ zlasti pa, ko je Mohorjeva družba ob tridesetletnici njegove smrti poslala ilustriranega »Desetega brata« v zadnjo slovensko kočo.

¹ Zdaj izhaja poleg nove izdaje izbranih leposlovnih spisov Jurčičevih (Jugoslov. knjigarna) tudi prva popolna izdaja vseh njegovih »Zbranih spisov« (dr. Prijatelj).

6. Pripovedniki realisti.

Pod vplivom Jurčičevih spisov se je slovensko pripovedništvo razvijalo zmeraj bolj v smeri realizma. V slovstvu naj bi se zrcalilo resnično narodovo življenje brez pretiranega idealiziranja. Hkrati pa so Jurčičevi nasledniki snovno izpopolnili delo svojega mojstra; dočim je risal Jurčič v prvi vrsti kmetiško življenje in se mu risanje značajev in življenja izobražencev vobče ni tako posrečilo, so Kersnik, Mencinger, Detela v naši pripovedni umetnosti pokazali meščana in podeželsko inteligenco, dasi tudi kmetiškega življenja niso zanemarjali. V formalnem oziru pa so se učili tudi pri Stritarju.

Glavni pripovednik malomeščanstva je bil **Janko Kersnik**. Rodil se je 4. septembra 1852 na Brdu kot sin sodnega aktuarja Josipa Kersnika in Berte roj. Höffernove. Leta 1862. je stopil v ljubljansko gimnazijo in jo dovršil l. 1870. kot eksternist. Po maturi se je posvetil pravnim študijam najprej eno leto na Dunaju, potem tri leta v Gradcu. Nato je vstopil kot koncipient pri finančni prokuraturi v Ljubljani, leta 1877. pa je prestopil k notarijatu, napravil jurišne izkušnje (1878) in notarski izpit (1880) in dobil nato notarsko mesto na Brdu, kjer je bila njegova mati posestnica gradu; po njej ga je podedoval on. L. 1895. se je Kersnik na nekem lovu močno prehladil, prijela se ga je jetika v grlu, za katero pa se je premalo menil in 28. julija 1897 je na poti iz Gleichenberga proti domu v Ljubljani umrl.

Kersnika je za slovensko slovstvo pridobil njegov domači učitelj Fr. Levec. Ko je zasledil, da piše nemške pesmice, mu je nasvetoval, naj poje rajši slovenski, in učenec ga je slušal. Leta 1866. je prinesel »Glasnik« prvo njegovo pesem; sledila ji je v »Glasniku« in v Stritarjevem

»Zvonu« še daljša vrsta; Jenko in Heine sta bila njegova vzora.

Po odhodu z vseučilišča se je posvetil Kersnik leposlovní prozi. Preko političnih in leposlovnih listkov je došel do romana. Prvi roman njegov, »Na Žerinjah« (1876), hodi še po stopinjah »Desetega brata«; a Jurčičevo delo je vplivalo nanj bolj po svojem romantičnem ljubavnem dejanju kot pa po realistično slikanem kmetiškem okviru. — Slikarji, častniki, plemiči igrajo kakor pri romantikih svojo vlogo tudi še v povesti »Luterski ljudje« (1882).

Kot notar na Brdu pa je Kersnik zmeraj bolj spoznaval kmetiške ljudi in hkrati tudi podeželske in trške izobražence z njihovimi vrlinami in napakami. V njegovih pripovednih spisih se zrcali vsled tega zmeraj bolj in zmeraj jasneje resnično življenje, ki ga je obkrožalo, dokler se ni jasno zavedel naloge poetičnega realizma, ki naj slika »resnico pod zlato, prozorno tenčico idealizma«.

Na to pot ga je privedlo že nadaljevanje Jurčičevih »Rokovnjačev« (1881), podpiral ga je tudi študij realistične umetnosti Turgenjeva.

Že v romanu »Na Žerinjah« vidimo, da se giblje Kersnik v izobraženih krogih vse bolj spretno od Jurčiča. Ker se je rodil v izobraženi uradniški rodbini — že ded njegov, bivši učitelj Prešernov, je bil profesor na ljubljanskem liceju — in ker je bil v tesnem stiku s plemiškimi sorodniki, sam uradnik med uradniki, tržani in kmeti, je bil Kersnik pred vsemi drugimi poklicani slikar slovenske malomestne in podeželske inteligence, katero je Jurčič slikal le bolj površno, navadno kot nasprotje kmetiškemu življenju, v katerem je bil doma.

V romanu »Ciklamen« (1883) in nadaljevanju »Agitator« (1885) nam je Kersnik prvič v veliki sliki pokazal ta življenjski sloj v trgu in na graščinah, kazal

nam ga je doma, v gostilni in v čitalnici, z njegovim narodnim in političnim mišljenjem v času, ko se je — v čitalniški dobi — začel zavedati svojega slovenstva. »Rošlin in Vrjanko« (1889), zasnovan kakor »Lepa Vida« po motivu narodne pesmi, slika sodobno inteligenco na kmetih, podobno tudi novela »Gospod Janez« (1884), »Jara gospoda« (1893) pa nam riše s turgenjevskimi barvami družabno omejenost in moralno mizerijo uradništva, propadajočega vsled dolgega časa v duševnem brezdelju malega podeželskega mesta.

Nadaljevanje Jurčičevih »Rokovnjačev« (1881) je prisililo Kersnika prvič, da je slikal prizore in tipe iz kmetiškega življenja, in že naslednje leto je Kersnik s »Ponkrčevim očetom« (1882) pričel vrsto realističnih »Kmetških slik« (1882—1891); spočetka so to preproste črtice in povestice iz življenja, kakor ga je videl v svoji bližini (Rojenica, Mohoričev Tone), nekaterim se še pozna, da jih je doživel pri svojem uradnem poslovanju (Otroški dohtar, V zemljiški knjigi), pozneje so to slike z globokim tipičnim pomenom (Mačkova očeta, Kmetska smrt).

Kersnik ni gledal na kmeta s tistim očesom, kot Jurčič, ki mu je bil kmet kot edini stan slovenskega naroda vsekozi simpatičen v nasprotju s tujim in potujčenim uradništvom, gledal ga je objektivno z njegovimi vrlinami, a tudi z njegovimi napakami, med katerimi je najusodnejši pohlep po blagu in zemlji. In prav ta pohlep je glavni motiv Kersnikovih večjih kmetiških povesti. Pohlep zaslepi bogatega Topolovščaka, da zataji testament umirajočega tujca in si pridrži premoženje revne rejenke (Testament, 1887); pohlep je tudi vzrok, da Kačon v noveli »Očetov greh« (1894) s prisego zataji svojo nezakonsko hčerko.

Za realistično umetnost Kersnikovo je značilno, kako rad in kako zvesto je slikal v svojih kmetiških povestih

realno pokrajino, najrajši bližnjo in daljšo okolico Brda. Da igra v njih tako pogosto važno vlogo — rejenka, je ostanek Stritarjeve romantike.

Kersnik je napisal tudi več humoresk (Nova železnica, Kolesarjeva snubitev) in več ljudskih povesti za Mohorjevo družbo; najlepša med njimi je »Znojličevega Marka božja pot«.

Iste življenjske sloje kot Kersnik ljubi tudi **dr. Fran Detela**, le da je v njegovem temperamentu — kakor pri Tavčarju — tudi dokaj satirične hudomušnosti. Doma je v Moravčah na Gorenjskem (r. 1850), l. 1871. je dovršil ljubljansko gimnazijo, študiral na Dunaju klasično filologijo in francoščino, postal 1876. profesor v Dunajskem Novem mestu, 1890. ravnatelj v Novem mestu in živi upokojen v Ljubljani. V svoji prvi povesti »Malo življenje« (1882, nova izdaja 1908), ki jo je opilil pred tiskom še Janko Kersnik, je pokazal Detela življenje svojih domačih dolincev in hribovcev v polpretekli dobi; motiv vojaškega uha-jača je porabljen mimo Jurčiča na nov način. Risanju miljeja je posvetil po zgledu francoskih realistov posebno skrb. Nato se je lotil romana iz slovenske zgodovine; posebno ga je zanimal junaški, a razuzdani zadnji celjski grof Urh II., ki je zapustil sledov tudi v slovenski narodni pesmi (o kralju Matjažu). Njega samega nam je opisal Detela v »Velikem grofu« (1885), dočim nam kaže »Pegam in Lambergar« (1891) boj za celjsko dediščino. Pozneje je v krajših zgodovinskih povesticah risal razmere med reformacijo na Slovenskem (Takšni so) in za časa francoske »Ilirije« (Hudi časi); francoska okupacija tvori ozadje tudi veseloigri »Dobrodušni ljudje« (1908).

V naslednjih povestih Detelovih — iz selskega življenja — se pridružuje pripovedniku polagoma tudi kritik življenja, ki vidi zlo v tem, da brezobzirni sebičneži rušijo

srečo mirnega vaškega zatišja; odoleti more temu vplivu le staroselska skromnost, trdna volja in vztrajno delo (Prihajač, 1888, Gospod Lisec, 1894).

Najzrelejši plod Detelovega peresa je roman »Trojka« (1897). Vodilna misel »Prihajača« in »Gospoda Lisca« se ponavlja tu v poglobljeni obliki; obzorje se je razširilo in obsega vse naše slovensko življenje z vsemi važnejšimi njegovimi problemi; v središču zanimanja vsled tega niso več kmetiški značaji, ampak selski izobraženci, ki se slikajo zlasti v značilni trojici bivših dunajskih sošolcev; posebno lepa je tragedija mladega doktorja Dragana.

Poznejšim spisom je dala satirično - humoristična narava pisateljeva, ki se je pojavljala že v prejšnjih povestih, svoj posebni značaj, tako predvsem karakterni komediji »Učenjak« (1901), pravitako tudi obširnejšim povestim, — večinoma so izšle v »Domu in svetu« — v katerih je slikal Detela našo podeželsko in mestno inteligenco, pa tudi naše delavce, kapitaliste in kmete (Rodoljubje na deželi, 1908, Delo in denar, 1910, Sošolci, 1911, Tujski promet, 1912); najjasneje pa se javlja satira v krajših humorističnih spisih (Žrtva razmer, 1912, Spominska plošča, 1914). Med Detelovimi ljudskimi povestmi se odlikuje posebno »Svetloba in senca« (1916), delo modrega, v življenju dozorelega moža.

Po Kersnikovih stopinjah je hodil Josip Stare (1843 do 1907), ki je služil kot profesor in ravnatelj v Zagrebu in umrl upokojen v Ljubljani, pisatelj poljudne »Občne zgodovine« (1874—1888). Med njegovimi povestmi iz meščanskega življenja sta najboljši »Vanda« (1886) in »Lisjakova hči« (1892). Zdravnik in politik dr. Josip Vošnjak (1834—1911) je orisal v »Pobratimih« (1889) narodno prebujenje v Malem Štajerju in napisal daljšo vrsto povesti za ljudstvo. Poskusil se je tudi v dramatik (Lepa Vida, 1893, Doktor Dragan, 1894, Svoji k svo-

jim, 1889 i. dr.). Za zgodovino našega javnega življenja so važni njegovi »S p o m i n i« (1905—1906).

Dokaj snovi je dala našim pripovednikom okupacija Bosne l. 1878., ki je privedla tudi mnogo Slovencev, vojakov in uradnikov, na slovanski jug in razširila tako tudi naše obzorje. I g o K a š (1853—1911), ki se je kot častnik udeležil zasedanja in bival dalje časa v Bosni in v Dalmaciji, je risal v svojih nekoliko romantično nadahnjenih »Dalmatinskih povestih« (1891—1892) razne pastirje, ribiče, seljake, tihotapce in vstaše iz južne Dalmacije od Sinja do Krivošije. Bosensko življenje je risal tudi F r a n c M a s e l j - P o d l i m b a r s k i iz Spodnjih Lok pri Krašnji (1852 do 1917), ki ga je tudi vojaški poklic privedel v okupirane dežele (Handžija Mato, Markica, Iz starih zapiskov, G o s p o d i n F r a n j o i. dr.); risal pa je rad tudi domače in vojaško življenje (Plaznik in kirazir Martin, Povest Ivana Polaja). Podobno tudi R a j k o P e r u š e k iz Ljubljane (1854—1917): Nesrečna junaška kri, Pop Pero i. dr. Učiteljica Marica Nadliškova iz Štivanja na Goriškem (r. 1869) je pisala povesti iz tržaškega velikomestnega mljeja in iz učiteljskega življenja (Moja prijateljica, Na obali, Strte peruti, Pod streho, Fata morgana i. dr.).

Prav samostojno, odlično stališče zavzemata v krogu mlajših realistov dva pisatelja iz Bleiweisove in Janežičeve dobe, ki sta se po dolgem molku v »Ljubljanskem Zvonu« nanovo oglasila kot dozorela moža, Trdina in Mencinger.

J a n e z T r d i n a je na svojih dolgih in pogostih sprehodih po dolenjskih dolinah in gričih spoznal tamojnje ljudstvo in ga začel upodabljati v svojih spisih. Najprej je objavil »V e r s k e b a j k e n a D o l e n j s k e m« (1881), ki jih je deloma nabral iz narodovih ust, deloma pa spisal po narodnih motivih. Narodne legende in pripovedke so tudi podlaga za »Bajke in povesti o Gorjancih« (1882—1888), ki pa so drugače popolnoma

Trdinova last. Nekatere izmed teh 40 »bajk« so prave umetne legende, zgrajene na preprosti nravní ideji, polne poezije (Cvetnik, Gosposlična, Jutrovica i. dr.), in prave umetne pripovedke (Volkodlak, Ptica Zlatoper, Vila); tudi take povesti, ki jim je središče kaka resnična ali izmišljena osebnost, imajo časih značaj prave »bajke«, tako »Doktor Prežir« in »Zaklad«, v katerih je pretvoril pisatelj Prešerna in Julijo, oziroma samega sebe v pravljíčne osebnosti, časih pa se približujejo tudi že noveli (Gospod Vedež, Hudobica). Često dobivajo »bajke« tudi značaj anekdote (Velikani) ali zbirke pripovedek o istem predmetu (Zagovorniki, Divji mož i. dr.) ali narodopisne razprave (Pod hruško, Stražani). Bajke pa je prepojil Trdina često s svojo posebno tendenco, da bi pomnožil stare narodne nazore »z idejami napredujočega časa: z rodoljubjem, svobodoljubjem, slovenstvom, s hrepenenjem po prosveti«. Glavni namen pa mu je bil, da pokaže v njih dolenjsko ljudstvo in njegovo življenje. »Bajke in povesti«, ki so izšle šele po pisateljevi smrti, so nekako nadaljevanje »Bajk in povesti o Gorjancih«. Zanimivi so tudi Trdinovi spomini (Bahovi huzarji, 1903) in potopisi.

Dr. Janez Mencinger je pričel svoje novo pisateljsko delo s humoresko in s satiro. Humoristična povest »Mešana gospoda« (1881) slika malomestno uradniško življenje; »Iz kanibalščine prestavljeni izvirni roman« »Cmokavzarin Ušperna« (1883) je drastična satira na sirovosti »irharskih« povesti v slogu Kodrovem. V šaljivem govoru »Vodnikov Vršac' potlej pa še nekaj« (1885) je parodiral Mencinger nesrečno Mahničovo kritiko o Gregorčičevih pesmih. Glavno delo Mencingerjevo v tej dobi je filozofski roman »Abaddon, bajka za starce« (1893), kritika modernega pesimističnega in materialističnega naziranja sploh, tudi kritika javnih razmer v Evropi, posebno

pa na Slovenskem. Dejanje se vrši — podobno kot v Grillparzerjevi drami »Der Traum ein Leben« — v sanjah po-vestnega junaka, ki je zbolel vsled neurejenega štiva mo-dernih pesimističnih filozofov. Junak zapade oblasti zlega duha pesimizma, Abadona (ki je kakor Mefisto personifi-kacija slabe strani junakovega značaja), gleda zdanjo in bodočo zgodovino Slovencev in bodočnost evropskih naró-dov (če se bodo še dalje pogrezali v svoje napake); ko se junak nazadnje osvobodi Abadona in njegovih nazorov o svetu, vemo: pot, po kateri dospemo do boljše bodočnosti, je pot pozitivnega krščanstva, krščanstva dela in ljubezni. Zabavnega in spretnega kramljavca se kaže Mencinger v svojem zadnjem večjem delu v Dickensovem slogu »M o j a h o j a n a T r i g l a v« (1897), umetnini prav posebne vrste, hkrati povesti, potopisu in kulturnohistoričnem eseju.

Mencingerju nekoliko soroden je pisateljski značaj sodnega nadsvetnika dr. H i n k a D o l e n c a z Razdrtega (1838—1908), ne sicer po črticah, ki jih je kot Krikec pri-občil v »Ljubljanskem Zvonu«, ampak po njegovih lovskih in drugih spominih, ki se odlikujejo po plastičnem risanju narave in so polni krepko zarisanih ljudskih tipov, tako »Spomini o Cerkniskem jezeru« (1881) in »Izza mladosti« (1882). Prav klasičen pa je njegov spis »O gozdu in neka-terih njegovih ljudeh« (1903), ki se jim vredno pridružu-jejo tudi »Črtice o burji« (1906).

Od realistov okrog »Ljubljanskega Zvona« so se učili tudi starejši pripovedniki v »D o m u i n s v e t u«, ki ga je leta 1888. ustanovil profesor bogoslovja v Ljubljani dr. F r a n č i š e k L a m p è (1859—1900) iz Zadloga pri Črnem vrhu nad Idrijo in ga povzdignil iz lista, ki naj bi služil »pouku in zabavi«, že v nekaterih letih do veljave ugled-nega leposlovnega glasila. Pridobil si je mnogo zaslug tudi kot filozofski in bogoslovni pisatelj (Vvod v modroslovje, 1887, Dušeslovje, 1889—1890, Zgodbe sv. pisma, od l. 1894.).

Eden najstarejših pripovednikov »Doma in sveta« je bil Peter Bohinjec z Visokega pri Kranju (1864 do 1919), nazadnje župnik v Dupljah. Pričel je kot bogoslovec s pripovednimi črticami v »Ljubljanskem Zvonu« (Sirota Jerica, Vragometov študent, 1887. i. dr.) in se posvetil potem v »Domu in svetu«, pri »Slovenski Matici« i. dr. pred vsem zgodovinski in kmetiški povesti. V zgodovinskih povestih ljubi posebno srednjeveške snovi (Najmlajši mojster, 1896, Zadnji gospod Kamenski, 1898, Za staro pravdo, 1901, Glagoljaš Štipko, 1912, i. dr.). Bohinjčeve kmetiške povesti (Jarem pregrehe, 1895, Na nepritrjenih mostnicah, 1902, Kovač in njegov sin, 1907) tvorijo prehod od Kersnikove kmetiške povesti do novejšje kmetiško-socialne novele. Najzrelejša povest Bohinjčeva pa je življenjskofilozofična povest »Volja in nevolja« (1898). Fran Jaklič iz Podgorice v Dobropoljah (r. 1868), po poklicu učitelj, je došel do povesti preko napol narodopisnih, napol leposlovnih slik in študij — najboljša med njimi je »Sin« (1896). V svojih povestih — tudi v zgodovinskih (Luka Vrbec, 1890, Ljudska osveta, 1892) — je risal najrajši svojo dolenjsko domovino, Suho krajino, njene ljudi in njihovo življenje (Lepi Tonček, Vojvoda, 1895, O ta testament, 1900, Od hiše do hiše, 1901, i. dr.). Sodeloval je tudi pri »Ljubljanskem Zvonu« (Tkalčev Anton, 1891, Svata na Selih, 1894) in pri »Slov. Matici« (Za možem, 1900). Učitelj je tudi Ivo Trošt iz Orešja tik Cola na Notranjskem (r. 1865); tudi njemu je dala največ pripovednih snovi njegova ožja domovina, Notranjska, s svojimi vasi in trgi (Med valovi življenja, 1893, Selanov zet, 1894, Materina obljuba, 1896, Stari dolg, 1897, i. dr.); risal pa je tudi delavsko in učiteljsko življenje (Družina socialistova, 1898, Vodiški samotar, Učitelj Gregor, 1895, i. dr.). Pozneje se je posvetil z vnemo mladinskemu in poljudnemu slovstvu. Socialna tendenca prevladuje v povestih sociologa in

politika dr. Janeza E. v. Kreka (1865—1917), ki je spisal tudi več iger za ljudstvo (Turški križ, Tri sestre, 1910).

7. Prípodvedni pesniki. Anton Aškerc.

Realistična smer, v katero je krenila literatura osemdesetih let, je povzročila, da je lirika, ki jo je gojil še Stritarjev »Zvon« v prvi vrsti, stopila nekoliko v ozadje, v ospredje pa je stopilo pripovedno pesništvo. Najbolj je pospešil ta razvoj urednik »Ljubljanskega Zvona« Levec, ker je privabil na polje balade in romance Pagliaruzzi in Aškerca.

Josip Pagliaruzzi-Krilan se je rodil l. 1858. v Kobaridu iz ugledne rodbine, v kateri je prijateljski občeval tudi S. Gregorčič. Na goriški gimnaziji (1870—1878) je močno vplival nanj mladi Levec kot učitelj slovenščine. Po maturi je študiral na Dunaju pravoslovje in praktical po državnih izpitih (1883) pri dež. sodišču v Gorici; nato se je posvetil advokaturi, a že l. 1885. je v Kobaridu umrl. — Kmalu po maturi se je oglasil v dunajskem »Zvonu« z lirskimi pesmimi, ki se jim pozna Stritarjev in Gregorčičev vpliv (Na planine!). Pozneje pa se je posvetil pripovedni pesmi. Po vzoru narodne pesmi je pesnil balade in romance iz idiličnega selskega življenja (Ljubica, Kupci, Lovčeva nevesta, Dekle in ptice i. dr.). Posebno močno so vplivali nanj boji na Balkanu za osvoboditev jugoslovanske raje proti dednemu sovražniku krščanstva. Balkanska vojska l. 1876—1878, zasedanje Bosne sta mu z boji Slovanov proti Bizantincem in Turkom dala največ snovi za njegove balade: »Na bojišči«, »Stara mati«, »Trije grobovi«, »Rada«, posebno pa za najlepšo balado njegovo, »Smrt carja Samuela«. Pagliaruzzi je spesnil tudi več daljših pripovednih pesnitev (Smrt Indža vojvode i. dr.). Nekaj svojih pesmi in balad je objavil v »Ljubljanskem

Zvonu«; zbrane pa so izšle Pagliaruzzijeve »Poezije« šele po njegovi smrti (1887—1895).

Kmalu za Pagliaruzzijem je nastopil največji naš pesnik balad in romanc **Anton Aškerc**. Rodil se je 9. januarja 1856 v revni koči v Globokem pri Rimskih Toplicah. S slabim gospodarstvom je njegov oče posestvo kmalu zapravil in v tretjem letu se je preselil deček s starši vred v Senožeti nad Rimskimi Toplicami k strini Agati, ki je kupila s svojimi prihranki tudi Aškerčev rodni dom. Tu v prosti višini z razgledom po soteski Savinje in po brdih in gričih, ki jo spremljajo na obeh straneh, je doraščal in začel hoditi v šolo (pri Sv. Marjeti). Nadarjenega dečka je poslala strina Agata, ki je bila kot kopališčarica v Rimskih Toplicah precej premožna žena, v celjske šole; v Celju je dovršil tudi gimnazijo (1869—1877). Po maturi je stopil v mariborsko bogoslovje, dasi do duhovniškega poklica ni imel pravega veselja, in je bil l. 1881. posvečen za mašnika. Kot kaplan (začasno tudi kot provizor) je služboval v Podsredi (do 1883), v Šmarju pri Jelšah (do 1889), pri Sv. Lovrencu v Slov. goricah (do 1891), v Vitanju (do 1892), v Rimskih Toplicah (1892), v Mozirju (do 1894) in nazadnje v Škalah pri Velenju. L. 1898. je stopil v pokoj in postal kmalu nato arhivar pri ljubljanskem mestnem magistratu. Umril je 10. junija 1912 v Ljubljani.

S svojimi pesnimi se Aškerc ni oglasil tako zgodaj kot večina naših pesnikov. Še v bogoslovju njegovi sošolci niso slutili, da je Aškerc pesnik. S štiriindvajsetimi leti je objavil v dunajskem »Zvonu« (1880) s psevdonimom **G o r á z d** svojo prvo pesem, domoljubno romanco »**T r i j e p o p o t n i k i**« s tradicionalnim trodelnim stopnjevanjem, kot ga je ljubil tudi Pagliaruzzi (prim. Uhland, Der Wirtin Töchterlein!).

Šele kot kaplan v Podsredi se je resneje posvetil poeziji, in sicer najprej liriki. V tradicionalnem slogu, ki se

mu pozna Jenkov, Stritarjev, Gregorčičev vpliv, je izražal najrajši svoje rodoljubno mišljenje in svojo ljubezen do narave, a časih se pojavljajo tudi ljubavna čuvstva in verski dvom.

Ko pa je Aškerc l. 1882. Levcu prvič poslal pripovedno pesem, romanco »Madona« (poznejšo »Slikarjevo sliko«), je ta takoj spoznal njegov odlični epski dar in mu svetoval, naj se posveti pripovednemu pesništvu. In res so se začele od decembra 1882. v »Ljubljanskem Zvonu« vrstiti prekrasne balade in romance iz Aškerceve prve, v pravem pomenu baladne dobe: Vaška lipa (1882), Svetopolkova oporoča, Poslednje pismo, Najlepši dan, Mutec osojski, Stari grad, Anka (1883) itd. S kratko potezo zarisana ekspozicija, dramatičen razvoj dejanja, največkrat z markantnim dialogom, krepak in kratek sklep, te značilne lastnosti dramatične, junaške balade se jasno zrcalijo v Aškercvih klasičnih baladah te mladostne dobe (Brodnik, Kronanje v Zagrebu i. dr.). Bolj na široko so osnovane mnoge njegove romance — čestokrat v srbskem desetercu — a risane v čistih in jasnih potezah, brez moteče gostobesednosti (Svetopolkova oporoča, Mutec osojski, Anka i. dr.); vmes med obema tipoma pa je še polno stopenj in prehodov! Metrični slog Aškercov se je zdaj osvobodil mehke uglajenosti Stritarjeve in Gregorčičeve lirične dikcije; realist Aškerc je ljubil krepke, časih celo trde, a značilne ritme, čeprav na škodo blagoglasnosti (Mejnik!).

Motive za svoje balade in romance je zajemal Aškerc najrajši iz burnih časov slovenske preteklosti: Ilirska tragedija, Atila in slovenska kraljica, Brodnik, Stari grad, Slovenska legenda, Napoleonov večer; posebno se odlikuje med njimi venec balad, »Stara pravda«, tragedija slovenskih kmetiških uporov. Zgodovina slovanskih in drugih narodov mu je podala snovi za mogočno romanco

»Svetopolkova oporoka«, za »Mutca osojskega«, za »Judito«. Bogat vir so mu bila narodna izročila (Mejnik, Godčeva balada i. dr.); pa tudi sodobno življenje, družinsko, socialno in narodno, pólje živo v njegovih baladah in romancah (Na sedmini, Svatba v Logeh, Zimska romanca, Svetinja i. dr.).

Posebnost Aškerčeva so njegove parabole, v katerih se odkriva njegova življenjska filozofija (Čaša nesmrtnosti, Dvorski norec, Kristus in Peter); najbolj značilna za bodoči njegov razvoj pa je parabola »Prva mučenica«, v kateri izpoveda svoje svobodomiselno svetovno naziranje. Že l. 1882. je v pesmi »Zvečer« izrazil verski dvom, pravitako v »Baladi o potresu« (1885); nezadovoljnost s svojim stanom je izrazil Aškerc v baladi »Pevčev grob« (1884) in v paraboli »Solus« (1885); v »Prvi mučenici« pa se je očitno priznal k svobodni misli, »ki si bo osvojila ves svet«.

Ta odločilni preobrat v Aškerčevem duševnem življenju se je izvršil okoli l. 1890. To leto so o veliki noči izšle njegove »Balade in romance«, ki značijo višek Aškerčeve poezije. Izdal jih ni več s psevdonimom Gorázd, ampak s svojim pravim imenom.

Ze le so obilo priznanje, a tudi graja ni izostala. Že prejšnje leto je dr. A. Mahnič Gorázda ostro grajal radi mnogih njegovih pesmi, da niso v skladu s krščanstvom, deloma opravičeno (Balada o potresu i. dr.), v več slučajih pa tudi po krivem, ker je zamenjaval snovni motiv z idejo pesnitve (Anka, Celjska romanca, List iz kronike Zajčke). To se je ponovilo leta 1890. Bojevito naravo Aškerčevo je izzvalo to na boj. Odgovoril ni samo s satiričnimi parabolami (Firduzi in derviš, Pegaz in osel, Herculov kip), ampak tudi s tem, da je v zmeraj ostrejši satiri izražal svoje nazore o socialnih in državnih napakah, da se je zmeraj izraziteje bojeval zoper vsake vrste

zatiravce, da je zmeraj očitneje obsojal tudi krščansko svetovno naziranje. Poleg poetične ideje stopa v ospredje miselna tendenca, za katero mu je bila najprimernejša oblika parabola. Posebno rad je odeval svoje misli v antično in v orientalsko obleko (Titus Marcus, Bazarska parabola, Kaznovani paša). Svoje nazore o veri pa je izražal najrajši v obliki indijskih legend (Krišna, Pramloča, Grešnik); preko študija indijske verske filozofije buddhizma je bil namreč dospel do neke vrste panteističnega naziranja, ki ga je izpovedal najjasneje v odi »Jaz« (1895).

Nasproti parabolam stopajo prave balade in romane nekoliko v ozadje, a spadajo še zmeraj k Aškercčevim najboljšim (Iškarijot, Ponočna potnica, Poslednja straža, »Mea Kulpa«, Skala v Savini i. dr.). A tudi parabole imajo skoro vseskozi kleno obliko najboljše dobe Aškercčeve.

Aškerc se je zdaj vrnil tudi zopet k liriki; podajal je dojme s svojih popotovanj po Italiji, Bosni, po Srbskem, po Ogrskem, Poljskem, Češkem in Turškem (Iz popotnega dnevnika), slikal je socialno zlo naših dni (Iz pesmarice neznanega siromaka), opeval kruto vsemoč narave (Jaz) in kazal značaj svoje in moderne poezije (Moja Muza, Moderni Pegaz).

Svoje poezije od l. 1890. je izdal Aškerc poleti 1896 v zbirki »Lirske in epske poezije« in jim dodal dve tri lirske pesmi in nekaj balad iz prve dobe, med drugimi »Najlepši dan« in »Mučec osojski«.

S to zbirko je vrhunec svojega poetičnega delovanja že prekoračil. V zložni kompoziciji in v lagodni verzifikaciji »Pavlihe na Jutrovem« (1897—1899), venca parabol, ki v orientalski obleki bičajo evropske razmere, zlasti pa grehe avstrijske državne uprave, se je izgubila

klena oblika prve dobe in razblinila prejšnja koncentracija. To se vidi že v »Novih poezijah« (1900). Pisal je zdaj tudi hitreje in več. Isto leto kot »Nove poezije« je izdal tri dramatične slike v prozi, »Izmajlova«, »Red s v. Jurja« in »Tujka« (1900); hkrati je deloval z vne- mo več let tudi kot urednik »Ljubljanskega Zvona« (1899 do 1902).

Nekaj let pozneje je izšel »Četrty zbornik poezij« (1904). »Balada o obleganem Dunaju« in »Homerjeva smrt« spominjata v njem še stare pesnikove sile, pravitako marsikatera pesem »Iz popotnega dnevnika«. Sprejeli pa so to zbirko že prav hladno. V dramatični pravlji izpod Triglava »Zlatorog« (1904) je Aškerc prosto po svoje porabil Dežmanovo umetno pripovedko o zlatorogu in triglavski roži, po kateri je bil nemški pesnik Baumbach spesnil svojo lirsko-epsko pesnitev. V Zelenem lovcu — nekakem Mefistu — je utelesil Aškerc svoje panteistično svetovno naziranje. V boju zoper katoličanstvo je posegel Aškerc nazaj v protestantsko dobo; v zgodovinski epski pesnitvi »Primož Trubar« (1905) je opeval sobojevnika zoper katoliške dogme, v »Mučeniških« (1906) je podal slike iz naše protireformacije. Z »Junaki« (1907) se je vrnil zopet — a ne več s staro silo — k junaškim baladam in romancam; opeval je v dramatični obliki ustoličenje koroških vojvod (Knez Volkun), v ciklih romanc pa upor kneza Ljudevita Posavskega (Knez Ljudevit), junakovanje veržejskega junaka Rapoše Štefana (Rapoša in Kruci) ter narodna izročila o kralju Matjažu. Snov za balade in romance »Jadranskih biseroev« (1908) so mu dali doživljaji in pripovedke slovenskih ribičev ob tržaški obali. V zbirki »Akropolis in piramide« (1909) se je zopet krepko oglasila tendenca, da proslavi antično grško in egipčansko svetovno naziranje nad krščanstvom. Sledili so še »Pesnitev peti

zbornik« (1910), »Poslednji Celjan« (1912) in posmrtni »Atila v Emoni« (Ljubljanski Zvon, 1912).

S svojimi baladami in romancami je Aškerc odločilno vplival tudi na mlajše pesnike, ki so se z vnemo lotili pripovednega pesništva, balad in romanc, pa tudi obširnejših epskih pesnitev — saj je celo Stritar spesnil v tem času novelo v verzih »Olga«. Najplodovitejši med njimi je bil Anton Hribar s Krke na Dolenjskem (r. 1864), zdaj župnik v Zalem logu pri Železnikih; v prvem desetletju je bil poleg Medveda najplodovitejši pesnik pri »Domu in svetu«. Posvetil se je skoro izključno pripovednim pesmim, podobnim baladam in romancam. Obširni epski kompoziciji »Knez Ljudevit« (1896) in »Županova Minka« (1897) sta predolgovezni. Ko je kritika njegove »Popevčice milemu narodu« (1898—1899), posebno II. zvezek (»Županovo Minko«), neugodno ocenila, je Hribar utihnil.

8. Epigonska lirika.

Liriki sedemdesetih in osemdesetih let so vtisnile svoj pečat take izrazite osebnosti kakor Jenko, Levstik, Stritar, Gregorčič. Hote ali nehote je hodila cela vrsta pesnikov po potih, ki so jih ugladili njihovi vzorniki.

Ob Levstikovi izklesani pesniški formi je zrastel Josip Cimperman (1847—1893) iz Ljubljane. Zgodaj popolnoma ohromel, se je s prijateljem gimnazijcem privatno učil gimnazijskih predmetov, zlasti slovenske in nemške književnosti in evropskih jezikov. Preživil je z literarnim delom, med drugim s prevajanjem za slovenski oder; pozneje je bil korektor »Ljubljanskega Zvona«. L. 1869. je izdal prvič zbirko »Pesmi«, ki pa so še polne tujih vplivov. Dozorel je ob Stritarjevih naukih in v šoli starega Levstika, ki mu je bil tudi osebno dobrotnik. Njegove pesmi v »Zori«, »Zvonu« in »Ljubljanskem Zvo-

nu« se bližajo zmeraj bolj tisti formalni dotiranosti, ki je znak njegovih sonetov (Usehlo cvetje, Kristali, Satura) in »Distihov«. Cimpermanove pesmi (Pesmi, 1888) pričajo o nezlomljivem pogumu, s katerim je pesnik moško prenašal svoje trpljenje, čuvstveno pa so nekoliko hladne; miselne, deloma satirične vsebine so posebno sonetje v »Saturii« in »Iverii«.

Cimperman je zbiral rad okrog sebe mlajše pesnike, ki jih je uvajal v skrivnosti pesniške umetnosti in oblike. Učenec njegov je bil Anton Funtek iz Ljubljane (r. 1862), prvotno ljudskošolski učitelj, sedaj profesor na ljubljanskem učiteljišču. Svoje prve pesmi, domoljubne vsebine, je objavil že kot učiteljiščnik v »Kresu« in v »Ljubljanskem Zvonu«; pri tem je kmalu stalno sodeloval, nekaj let tudi kot urednik. Njegove številne lirске pesmi se sicer ne odlikujejo po čuvstveni globini in idejnem bogastvu, pač pa po lepem jeziku in dovršeni obliki (Izbrane pesmi, 1895). Med njegovimi pripovednimi pesnitvami se odlikuje epskolirski venec pesmi »Smrt« (1896). Po zgledu Baumbachovega »Zlatoroga«, ki ga je zgledno prevedel na slovenski jezik (1886), je spesnil Funtek po narodni pripovedbi o Vrbskem jezeru daljšo epsko pesnitev »Godec« (1889). Funtek je spisal tudi več novel in povesti ter lirskoepske črtice v prozi »Luči« (1891). Med njegovimi dramatičnimi spisi je treba omeniti libreto za spevoigro »Teharski plemiči« (1890) in dramo iz umetniškega življenja »Tekma« (1913). Velike zasluge si je pridobil Funtek kot prevajavec. Poleg Baumbachovega »Zlatoroga« so najvažnejši njegovi prevodi: Shakespearejev »Kralj Lear«, prvi del Goethejevega »Fausta« in Schillerjeva »Pesem o zvonu«. Prevajal je posebno dosti za slovensko gledališče.

Mihael Opeka je rojen na Vrhniki (1871), sedaj je višji šolski nadzornik v Ljubljani. Kot sedmošolec

je začel — skrit pod različnimi psevdonimi — objavljati svoje pesmi v »Ljubljanskem Zvonu« in kmalu nato tudi v »Domu in svetu« in pri Mohorjevi družbi; največ jih je — po Aškerčevem vplivu — pripovedne vsebine. Forma, ki si jo je s temi poskusi prisvojil — vadil se je celo v gazelah in trioletih — je dobila vsebine, ko je dospel pesnik kot gojenec Germanika v Rim, kjer je postal duhovnik. Tu so nastali njegovi ciklični elegiji »Na tuji zemlji«; »Roma felix« in venec pesmi »V Kampanji«. Posvetil se je tudi verski poeziji (Sionski glasovi). Opekovo pesniško silo pa je Rim tudi izčrpal; po odhodu v domovino se je oglasil le še redko, največ kot slavnostni pesnik. L. 1916. je izdal svoje pesmi (Rimski verzi).

Eden najbolj nadarjenih pesnikov osemdesetih let je bil Fran Gestrin. Rodil se je v Ljubljani (1865); po maturi (1884) in po vojaškem letu je študiral najprej pravo (na Dunaju), nato (v Gradcu) filozofijo; bil je nekaj časa suplent v Gorici in Mariboru in umrl leta 1893. v Ljubljani za sušico. Zgodaj že se je bavil z literaturo in se seznanil tudi z evropskimi literaturami. Prve njegove pesmi so izšle v »Vrtcu«, kmalu nato (1889) so se pojavile tudi v »Ljubljanskem Zvonu«. Oblike se je učil pri Gregorčiču, ki je vplival nanj poleg Aškerca tudi idejno s svojo domoljubno pesmijo (Ecce dolor, Na Gosposvetškem polju); še bolj pa ga je vabil mladi Stritar s svojo liriko uživanja in pesimizma (Uživaj, V zatišji). Vendar pa je Gestrinova lirika — večinoma je ljubavne vsebine z vsekozi dijaškim miljejem — realnejša, neposrednejša od Stritarjeve (Prošnja, Na tujem spet, Doma itd.); najviše se je povzpela, ko je neozdravno bolan čakal smrti (Balada o prepelici). V baladi je bil Gestrinov vzornik mladi Aškerc (Kdo ve, Vihing, Zadnji brat). L. 1893., malo pred smrtjo, je izdal izbrane svoje pesmi pod naslovom »Izza mladih let«. Gestrin je pisal tudi povesti,

najvažnejša je »V arhivu« (1890), realistična slika življenja po trgih in gradičih; tudi prevajal je mnogo.

Lep pesniški dar je imel Dragotin Jesenko-Teodor Doksov, privatni uradnik iz Ljubljane (1865 do 1902); sodeloval je pri Ljubljanskem Zvonu, a se vsled neugodnih življenjskih razmer ni mogel dovolj izobraziti. V poslednjih letih se je nagibal k moderni (Pesmi, 1905). Josip Freuensfeld-Radinski (1861—1893) z Radinskega vrha pri Radgoni je bil pesnik, mladinski in ljudski pisatelj; njegove izbrane pesmi (Zvezde ugašajo) so izšle 1905. Tudi Beneška Slovenija nam je dala zdaj svojega poeta. Ivan Trinko-Zamejski, rojen l. 1863. v Tarčmunu, »zamejo« stare avstrijske države, profesor bogoslovja v Laškem Vidmu, je objavljial svoje pesmi v »Ljubljanskem Zvonu« in v »Domu in svetu« in jih izdal l. 1894. v posebni zbirki. Zanimivi so tudi njegovi lepi članki o beneških Slovencih.

9. Anton Medved.

Svojo lastno pot je našel iz epigonstva svoje dobe Anton Medved. Rodil se je 19. maja 1869 v Kamniku. Oče mu je bil kamniški meščan, po poklicu sodar, mati vneta ljubiteljica knjige, mehkosrčna, pravi pesniški talent. Po ljudskošolskih naukih je stopil Medved l. 1880. v ljubljansko gimnazijo — od druge do pete je bil gojenec Alojzijevišča — in jo dovršil l. 1888. Nato je šel v bogoslovje in avgusta l. 1892. je pel novo mašo na Žalah, v cerkvi na kamniškem pokopališču, da bi bila tudi ljubljena mati, ki je tam pokopana, vsaj mrtva med svati; umrla mu je bila drugošolcu. Jeseni je nastopil kaplansko službo v Semiču, kjer je ostal blizu dve leti, nato je bil tri mesece v Črnomlju, dve leti v Šmarju na Dolenjskem in blizu toliko na Bohinjski Bistrici. V drugi polovici

l. 1898. je bival nekaj časa v Ljubljani, najprej kot škofijski tajnik, potem kot kaplan v Trnovem, kjer pa je zbolel in moral v začasni pokoj. Odslej je služil — s presledki vsled bolezni — kot kaplan na Vačah, kot ekspozit na Konjščici pod Kumom, kot kaplan v Preski in na Breznici. Meseca sušca 1908. pa je dobil župnijo na Turjaku, kjer je umrl 12. sušca 1910. Pokopali so ga v Kamniku.

Medved se je zgodaj posvetil pesništvu; že v Alojzijevišču je stal v krogu sotrudnikov domačega lista. Pred javnost pa je stopil šele kot bogoslovec; najprej se je oglasil v »Domu in svetu«, ki je prinesel v letih 1889—1890. njegove prve še bolj konvencionalne lirične pesmi; a prav razvijati se je pričel, ko je hodil v šolo k Josipu Cimpermanu, ki je bil kot Zvonov korektor v zvezi z njegovim uredništvom, in je stopil tako tudi v krog sotrudnikov »Zvonovih«. Šola je bila predvsem formalnega značaja. Tista stroga umerjenost Medvedovih kakor izklesanih verzov, ki se tako dobro prilaga refleksivnemu značaju Medvedovih pesmi, je dedščina Levstikove in Cimpermanove tradicije, prav tako tudi tista ljubezen, s katero se je poglobljajal Medved v kleno moč našega jezika in v bogastvo njegovega besednega zaklada.

Idejno pa se je razvijal Medved v »Zvonu« prosto in brez ovire; konvencionalne snovi stopajo v ozadje in v zmeraj določnejših obrisih se nam prikazuje nagubano lice trpke Medvedove Muze. Vendar pa je Medved iz lirike te svoje učne dobe (do l. 1893.), ko je izbiral l. 1906. svoje »Poezije«, izbral le tri pesmi iz »Zvona«, iz »Doma in sveta« pa razen prigodnice Vodniku le eno samo. Drugače je z epsko in epsko-lirsko poezijo, ki jo je gojil Medved v tej dobi s posebno vnemo, brezdvomno pod dojmom Aškerčevih balad in romanc. Več nego polovica »epskih spevov«, ki jih je sprejel tačas v svoje »Poezije«, je iz

dobe do l. 1893. Snovi jim je zajemal posebno rad iz slovanske zgodovine (Vitovčeva smrt, Smrti prerok, Slavina, Niklot), ljubil je tudi biblične, legendarne, antične motive (Absalom, Na poti v Nazaret, Tigrán in Tala i. dr.). Aškerčev vpliv se javlja posebno v orientalski obleki parabole »Haranova želja« in romanc »Azma« in »Dobljena igra«.

S Cimpermanovo smrtjo (1893) je bila učna doba Medvedova končana; Bela Krajina je obogatila njegov jezik, življenje ga je vzelo v svojo trdo šolo in nam podarilo Medveda, kakor se nam kaže v poezijah svojih zrelih let. Medvedova lirika je pretežno reflektivnega značaja; čuvstva, ki jih je rodilo v pesniku življenje, razpoloženja, ki jih je zbudila v njem narava, so pesniku povod, da se poglobi v bogastvo svoje misleče duše. Kljub reflektivnemu značaju pa je Medvedova lirika v tesni zvezi s pesnikovim življenjem in nam kaže trnjevo pot, po kateri je hodil pesnik od Bele Krajine do Turjaka. Življenje ga je kovalo na trdem nakovalu; temeljni akord njegovih pesmi je zato trpka bolešt, le da je ta pesimizem trpljenja omiljen po etičnem idealizmu njegovega krščanskega svetovnega naziranja. Med številnimi Medvedovimi pesmimi je treba posebej omeniti prelepe njegove elegije, ki jih je posvetil spominu svoje umrle matere, zlasti pa cikle razmišljujočih in satiričnih pesnitev (V gozdu, Gazele, Bršljan in bodičje i. pod.). Izmed svojih pesmi je izbral Medved l. 1906. in 1909. najboljše v dveh zvezkih svojih »Poezij«.

Glavno polje Medvedovo poleg lirike je bila dramatika. Prvi poskus je bil dramatični prizor iz svetega pisma (I. Kralj., 18.) »Savel« (1891); peterostopni jamb njegov ima vse prednosti Medvedovega metričnega sloga. Kot kaplan v Semiču je dovršil svojo prvo jambsko dramo, romantično tragedijo »Viljem Ostrovrhar« (1894). Snov, upor Ulrika Vovbrskega proti Majnhardu in

Habsburžanom, je zajel pesnik iz rimane kronike štajerskega Ottokarja, pravtako z drugimi junaki vred tudi Ostrovrharja, ki je dobil od vile prstan, srečo mu nesoč in slavo, dokler »viteške časti nikdar ne žali«, če pa to obljubo prelomi, »Umakne se sramoti njega čast, Življenje mu konča prerana smrt«. Ko se je Ostrovrhar po globoko tragičnem notranjem boju odločil, da se pridruži Vovbrskemu proti svojemu zakonitemu gospodu, je izgubil prstan svojo moč in zadene ga zagrožena kazen, poraz in smrt. V dejanju samem moti preveč slučajno razkritje zarote. Po Schillerjevem zgledu je pesnik v državno dejanje vpletel kot nasprotje idealen ljubavni par, Viljemovo hčer Tildo in viteškega pevca Vučelina z Dobre (prim. Teklo in Maksa v »Wallensteinu«).

Ostrovrharju je sledila dvodelna jamska tragedija »Kacijanar« (I. Zarja slave, II. Zarja življenja), ki jo je Medved dovršil v Šmarju (1895); pozneje, v Turjaku, jo je pesnik predelal v eno samo peterodejansko tragedijo »Ivan Kacijanar« (1910), največ na podlagi drugega dela prvotne pesnitve. Po motivu spominja »Kacijanar« na Schillerjevega »Wallensteina«. Glavni junak je vojskovodja Ivan Kacijanar, deželni glavar kranjski, ki so ga po nesrečnem pobegu pred Turki pri Oseku (1537) na Dunaju zaprli in postavili pred vojno sodišče, a je pobegnil na Hrvaško in snuje zdaj zaroto hrvaškega plemstva zoper habsburško oblast, hoteč ustvariti samostojno Hrvaško, in se dogovarja o tem z Ivanom Zapoljskim. A ko se je kralj poravnal z Zapoljskim, se začne zveza rahljati, in ko se Kacijanar začne dogovarjati s Turki, ga dá knez Nikolaj Zrinjski, poznejši sigetski junak, umoriti. V politično dejanje, ki se odlikuje po živo dramatičnem razvoju, je vpletena tudi tu ljubavna epizoda (Ivana Zrinjskega in Kacijanarjeve hčere Skolaste). Živo in zanimivo so risani značaji, zlasti Kacijanar in zakonska Zrinjska.

V Šmarju je dovršil Medved tudi tretjo jamsko tragedijo »Za pravdo in srce« (1896). Nanovo jo je predelal na Breznici in jo izdal l. 1907. Za snov si je izbral epizodo iz hrvaškoslovenskega kmetiškega upora (1573). Pred ozadjem tega velikega boja se doigrava tragedija ljubezni plemiča Erazma do tlačanske hčere Katarine, v kateri pade Katarina kot žrtev boja za staro pravdo.

Za temi tragedijami v slogu klasične drame je napisal Medved še več manjših dramatičnih del, tako štiridejanko »Na odru življenja« (1902), ki osvetljuje tudi literarne razmere svojega časa, manjšo štiridejanko »Posestrimi« (1905) in nekaj veseloiger (Na ogledih, 1903, Rendezvous, 1906, Prvi april, 1909) in dramatičnih slik (Cesar Friderik na Malem gradu, 1898). V zapuščini sta se našli še dve drami »Črnošolec« in »Stari in mladi«, ki pa doslej še nista natisnjeni.

IX. Od literarnega prevrata do naših dni (od l. 1895.).

1. Kulturno življenje.

Proti koncu stoletja se je vršil po vseh kulturnih državah velik preobrat v javnem življenju. Velika industrija in trgovina sta se razvili z nenavadno silo in ž njima je zrasla tudi moč kapitala; naraslo pa je tudi število industrijskega delavstva in ž njim njegova beda; tudi mala kmetijska posest je lezla zmeraj bolj v dolgove. Kazala se je potreba socialnih in ustavnih reform.

Tudi v Avstriji so silila ta vprašanja v ospredje. Pričel se je boj za splošno volilno pravico; uvedla se je najprej peta, splošna kurija v državnem zboru (1896), enajst let pozneje pa splošna, dasi narodom ne enaka volilna pravica. Gospodarski boj, organizacija kapitala, delavsko, agrarno, žensko vprašanje, demokratizacija javnega življenja, razširjenje izobrazbe do najširših slojev in vsled tega pomnožení pomen dnevnega časopisja, to so znaki modernega socialnega življenja. Tudi narodni boji so zmeraj zopet oživelí, ker se razmerje avstrijskih narodov med seboj in do države ni povoljno rešilo, dokler niso na razvalinah trhle habsburške oblasti po svetovni vojski (1914—1918) nastale nove narodne države, med njimi tudi nova osvobojena domovina Slovencev, kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Poostrilo se je razmerje med svetovnimi naziranjí. Mogočni napredek naravoslovnih ved je bil povod, da so začeli uporabljati njih metode tudi za filozofske discipline in razlagati duševna dejstva zgolj kot gibanje možganskih atomov, kot funkcije materije brez svobodne volje; tudi

vsa vrsta živih bitij naj bi se bila razvila iz materije same brez nematerialnega Stvarnika. Delo novejšega časa je pri tem zlasti popularizacija tega naturalistično-materialističnega monizma (materializma), ki je kakor njegove spiritalistične in identitetnoteoretične vrste (panteizem in paralelizem) v ostrem nasprotju s pozitivno religijo in s teističnim svetovnim naziranjem (dualizmom izkustva — duha in snovi, monizmom stvarniškega vzroka). Hkrati se je širila tudi filozofija Nietzschejeva, ki je na mesto naravne etike dobrega in slabega (»suženjske« morale krščanstva) postavila »etiko« sile (»gosposko« moralo).

Tudi pri Slovencih so zdaj stopila v ospredje gospodarska in socialna vprašanja; narodnostni boji so stopili v središču, na Kranjskem, bolj v ozadje, odkar je bila v osemdesetih letih narodna zavest zmagala tudi v mestih in trgih — v obmejnih pokrajinah so se bili z nezmanjšano silo — zato pa je povzročalo propadanje kmetiškega stanu, izseljevanje, zlasti v Ameriko in na Westfalsko, in delavsko vprašanje resno skrb. Povečalo se je tudi nasprotje med svetovnimi naziranjmi, ki se je, združeno z gospodarskimi in stanovskimi nasprotji (n. pr. med kmeti in meščani), časih po njih tudi nekoliko izpremenjeno, izražalo v ostrih strankarskih bojih; po svetovnem naziranju se je delilo tudi delavsko gibanje v dve smeri, krščanski socializem in socialno demokracijo in to nasprotje je poseglo globoko tudi v literarno življenje. Med svetovno vojsko, pod pritiskom nemško-madžarskega militarizma, ki je hotel uničiti vse življenje narodovo, se je sicer izvršilo ujedinjenje vseh Slovencev v življenjskih vprašanjih naroda, a po vojski so se pojavila nasprotja zopet s staro silo.

Splošna izobrazba je v novejšem času močno napredovala. Dočim je znala l. 1890. le približno polovica Slovencev, nad 10 let starih, kolikor jih je prebivalo v

nekdanji Avstriji (brez Ogrske), brati in pisati, cela tretjina pa ne eno ne drugo, je zraslo število naših pismenih ljudi l. 1900. na 68·39%, l. 1910. na 80·40%, število analfabetov pa je padlo na 23·50% in na 14·65%; z 11—20-letnimi pa smo bili l. 1910. s 3·3% analfabetov že pred Italijani (5·4%) tik za najbolj izobraženimi narodi bivše Avstrije, Čehi (0·66%) in Nemci (1%). Močno se je vsled tega razvilo tudi časopisje, politično in strokovno, leposlovno in znanstveno. Dočim smo imeli še l. 1880. en sam leposlovni list in nobenega znanstvenega, smo imeli l. 1911. tri velike in nekaj manjših listov za leposlovje in 6 znanstvenih časnikov in revij. Mohorjeva družba je dosegla l. 1918. 90.512 članov in tudi privatno založništvo se je živahno razvilo. Tudi slovenska obrazovalna umetnost je zelo napredovala — dobila je svoj stalni razstavní paviljon v Ljubljani — prav tako slovenska vokalna in instrumentalna glasba, ki je dobila svoje moderno glasilo. Tudi književna delavnost se je močno pomnožila, zlasti pa znanstveno delo, ki se je v domačem jeziku zdaj šele začelo prav razvijati.

Ta zdravi razvoj je žal pretrgala svetovna vojna, ki je zasekala kulturnemu življenju naroda globoke rane. Težka svetovna gospodarska kriza, ki je nujno nastopila po letih uničevanja, ovira svoboden razvoj kulturnega in književnega dela, dasi je dobila osvobodena domovina z novoustanovljenim vseučiliščem (1919), glasbenim konservatorijem (1919) in s poslovenjenim srednjim in ljudskim šolstvom nova kulturna ognjišča.

2. Nove smeri.

Bolj kot kdaj poprej smo stopili proti koncu stoletja v stik z evropskimi literaturami. Kadarkoli so novi valovi vzgibali književno življenje velikih evropskih narodov, je valovanje seglo kmalu tudi v naše slovstvo; zlasti pa velja to za najvplivnejši umetnostni struji modernega časa,

ki se nista uveljavili samo v književnosti, ampak tudi v upodablajoči umetnosti in v glasbi: za naturalizem in simbolizem.

Naturalizem v pravem pomenu se je razvil najprej pri Francozih. Predhodnik mu je bil realist Honoré de Balzac (1799—1850), ki je hotel s svojo »Človeško komedijo« (La Comédie humaine) podati nekak znanstveni, na resničnem življenju sloneči »prirodopis človeka« in je slikal v svojih družabnih romanih na podlagi natančnega opazovanja zlasti nižine življenja. Vendar pa je zasledoval, kakor tudi njegov učenec Gustav Flaubert (1821 do 1880), še brez kake izrazite tendence v prvi vrsti umetniške smotre. Pri bratih Goncourt, Edmundu (1822—1896) in Julesu (1830—1870), ki ju štejejo že med naturaliste, stopa socialno-kritična tendenca že močno v ospredje. Teoretik naturalizma in najdoslednejši njegov zastopnik pa je bil Emile Zola (1840—1902). Realisti so sicer za svoje spise tudi neutrudno nabirali resničnih dogodkov in človeških tipov, a so jih svobodno po umetniških načelih izbirali in urejali; Zola pa je privedel s svojo zahtevo, da naj bo umetnina zgolj »izrezek iz dejanskega življenja, kakor ga kaže temperament«, realizem do naturalizma in ga spojil v svojem eksperimentalnem romanu z naravoslovno-znanstveno tendenco, ki hoče dokazati, kako je človek popolnoma odvisen od svojega življenjskega okrožja (miljéjska teorija) in kako se lastnosti njegovega značaja dedujejo od rodu do rodu (teorija dednosti). Prav tako v ospredju je tudi socialno-kritična tendenca, da bi pokazal moderni družbi kakor v ogledalu njeno pokvarjenost. Poleg romanopisca Zolaja je močno vplival tudi novelist Guy de Maupassant (1850 do 1893), ki pa žé ni več dosleden naturalist.

Podobno kakor francoski naturalisti so vplivali na evropsko literaturo s svojo kritiko moderne družbe tudi

veliki ruski realisti, da si se idejno od njih zelo razlikujejo, pred vsemi Fedor Mihajlovič Dostojevskij (1821—1881), risar ponižanih in razžaljenih in mojstrski psiholog (Zločin in kazen), in Lev Nikolajevič Tolstoj (1828—1910), mislec in verski reformator z Jasne Poljane (Vojna in mir, Ana Karenina, Vstajenje, Moč teme). V novejšem času si je pridobil mogočen vpliv zlasti Maksim Gorjkij, poet bosjakov in potepuhov, ki je kot kritik družbe soroden naturalistom, a umetniško ne spada več k njim.

Važni so tudi Norvežani, pred vsemi Henrik Ibsen (1828—1906), ki s svojimi problemskimi dramami sicer ne odgovarja strogim naturalističnim principom, a je kakor naturalisti vplival s svojo kritiko moderne družbe, zlasti pa po mojstrski tehniki svojih analitično zgrajenih dram. Podobno tudi Björnstjerne Björnson (1832 do 1910) in Šved Avg. Strindberg (1849—1912).

Od Francozov, Rusov in Norvežanov je dospel naturalizem tudi na Nemško, kjer je bilo njegovo središče Berlin, glavna zastopnika pa Hermann Sudermann in Gerhart Hauptmann.

Naturalizem v umetnosti je zrastel iz modernega, na prirodoslovju slonečega materialističnega svetovnega naziranja; v prirodoslovnem mišljenju je utemeljen njegov glavni princip, da naj bo umetnina zgolj slika dejanskega življenja, prav tako tudi znanstvena tendenca njegova v zmislu miljejske in dedne teorije — da se ozirajo naturalisti pri tem najrajši na nižine življenja, zlasti na spolne zablode, je le reakcija proti prejšnjemu romantično-idealističnemu slovstvu. Odtod tudi hladna, nekako znanstvena objektivnost naturalističnega sloga, ki ga znači minuciozno risanje najmanjših vnanjih podrobnosti in najneznatnejših fizioloških pojavov duševnega življenja

(psihologija je materializmu le del fiziologije): po naturalističnem, po prirodoslovju posnetem mišljenju ni razlike med velikim in malim, važnim in nevažnim, vse je enako vredno zanimanja. Iz temeljnega naturalističnega načela, popolne dejanske resničnosti, izvirajo tudi lastnosti jezika in sloga naturalistov; tako izkušajo v jeziku posnemati dejansko vsakdanjo govorico, zlasti v drami, zato so zavrgli v drami verze, monologe, govorjenje na stran in so porušili v liriki tradicionalno metrično obliko.

Vendar pa se je naturalizem kmalu preživel. Še Zola sam ni ostal svojemu temeljnemu principu popolnoma zvest: pri izboru snovi in razvrstitvi dejanja se je moral nujno pokazati umetnik; tudi ni izginil popolnoma za svojim delom, kar kaže tendenca njegovega dela, da biča pokvarjenost moderne družbe, vsled katere dobivajo njegove osebe nekak tipičen pomen, v poslednjih spisih celo veljavo simbolov. Tako je plačal celo Zola svoj davek novi umetniški smeri simbolizma, ki je kmalu potisnil naturalizem v ozadje.

Razvil se je simbolizem najprej v liriki, v dekadenci, ki je bila nekak v notranjost namerjeni naturalizem: lirika naj bi podajala le neposredne čustvene dojme (impresionizem), a s popolno resničnostjo. Tako je postala dekadenca poezija modernega, nervozno čustvenega, blaziranega človeka, prenasičenega s preobilo izobraženostjo, a hkrati tudi frivolnega, moralno pokvarjenega. To se kaže že v slogu, ki ljubi nenavadne, nove metafore, nežno in nevsakdanje izražanje, časih eksotično, nervozno, bolešno, večkrat pa tudi banalno; to kaže tudi vihravost in nervozna razkosanost kompozicije, a tudi muzikalnost ritma in lepoglasje jezika, mrzeča vsako tradicionalno metrično obliko. Vsebinsko je svet dekadentske poezije svet preobčutljivega živ-

čnega življenja, rafiniranega komforta, razdražene poltenosti in frivolne nemorale, pokrite s plaščem finese (dekadence), pa tudi svet rafinirane preprostosti in naivnosti. Glavno težišče dekadence pa je bil absolutno resničen izraz poetove lastne notranjosti, lastne duše, ki je nazadnje le zahrepenela iz nižin materialnosti po izrazu svojega višjega, lepšega življenja (Paul Verlaine): vse vnanje ji je za to le simbol (simbolizem).

Ko je teženje po izrazu lastne duševnosti iz lirike prodrlo tudi v pripovedni in dramatični literaturi, se je moral naturalizem umekniti novi umetnosti simbolizma. Simbolizmu umetnina ni več samo zrcalo dejanske vsakdanjosti, ampak izraz pisateljevih najintimnejših čuvstev in doživljajev, misli in nazorov. Dejanje ne obsega več samo posameznih, po življenju povzetih dogodkov, ampak izraža pisateljevo mišljenje, nazore, obzorje. Kakor pri starih romantikih se pojavlja pri simbolistih tudi zopet ljubav do poezije pravljic in pripovedek, nagnjenje do nejasne mistike in do neke čuvstvene religioznosti. Simbolizem je prenovil tudi literarni slog; ostale so pridobitve realizma in naturalizma, natančno opazovanje vnanjosti, podrobna psihologična analiza, poetični izraz pa se je prenovil z novimi izrazitimi, časih res tudi eksotičnimi podobami in zamenami (metonimijami), z novim svežim jezikovnim zakladom.

Glavni zastopniki simbolizma na Francoskem so: Paul Verlaine (1844—1896), Stef. Mallarmé (1842 do 1898), Henri de Regnier; v Belgiji: Maurice Maeterlinck in Emil Verhaeren; na Angleškem: Oscar Wilde in Bernh. Shaw; v Ameriki: Whitman; v Italiji Gabriele d'Annunzio. Na Nemškem je pripomogel simbolizmu do razširjenja najbolj filozof in poet Nietzsche.

3. Prevrat v literaturi. I. Naturalizem pri Slovencih.

Ko je Stritar l. 1885. prvič govoril o Zolaju in njegovem naturalizmu in ga je odločno obsodil, tedaj te literarne smeri pri nas še ni bilo, l. 1894. pa je svaril pred njim že pod dojmom prvih slovenskih začetkov. Prvi sledovi so se kazali že pri naših realistih ob začetku devetdesetih let v izboru snovi, tako v Gestrinovi povesti »Iz arhiva« (1890) in v Kersnikovi »Jari gospodi«. Prav tačas pa se je nekaj mlajših pisateljev, vseučiliščnikov na Dunaju, поблиže seznanilo z naturalizmom, ki ga je vplivni pisatelj in kritik Hermann Bahr pravkar (okoli l. 1890.) iz Berlina presadil tudi na Dunaj.

Romantični idealizem Stritarjev se je bil mladim prigrajal; upirale so se jim njegove v nekem tujem, lepem svetu živeče idealne Rosane in Metke, Zorini in Mirodolski, še bolj pa povesti njegove učenke Pavline Pajkove, prenasitili so se kmetiških in malomestnih povesti posnemavcev Jurčičevih in Kersnikovih, še Kersnik sam se jim je zdel preveč malomesten. Ozirali so se za drugimi vzori in jih našli — v naturalizmu. Nastopila je »nova struja«, vsled katere se je vnel kmalu hud literaren boj, ki pa ni mogel zavreti ne razvoja, ne razpada slovenskega naturalizma.

V začetku »nova struja« še ni imela svojega glasila. »Ljubljanski Zvon« ji je bil pod uredništvom Antona Funtka še zaprt. A priborila si je vstop, ko je februarja 1895. prevzel uredništvo Viktor Bežek.

Na čelu novostrujarjev je stopal medicinec Fran Govekar, ki se je rodil l. 1871. na Igu in je sedaj svetnik pri magistratu v Ljubljani. Zolajev naturalizem je vplival nanj najbolj s svojo snovjo, z risanjem npravne propalosti, in s svojo teorijo miljeja in dednosti, manj po svojem slogu; tega je sprejel Govekar v glavnem od Ker-

snika, le tu pa tam se je približal po podrobnem risanju vnanjosti svojim francoskim vzornikom. Po prvih gimnazijskih poskusih v »Vrtcu« je priobčeval Govekar od leta 1893. v podlistkih »Slov. Naroda«, »Edinosti« in v dijaškem listu »Vesna« razne novelice večinoma iz zadušnega ozračja spolnih zablod. Eksperimentalni roman Zolajev pa je presadil na naša tla z romanom »V k r v i« (»Ljublj. Zvon« 1896), ki slika v najtemnejših barvah nenravnost »boljše« družbe z atavistično in politično tendenco. Po pokvarjenosti, ki jo slika, se roman lahko kosa s Zolajem; tudi po metodi, »da si je iskal doslej še vedno žive objekte za svoje povesti«, in po tendenci se sklada z njim, v motivaciji pa je sledil še Kersnikovemu novelističnemu načinu: najvažnejše prehode v razvoju glavne osebe je bolj nalahko samo označil, ne da bi jih bil kakor Zola podrobno analiziral. V noveli »Ljubezen in rodoljublje« (1896) — iz političnega življenja — se je Govekar ognil pretiranosti skrajnega naturalizma; v poznejših pripovednih spisih njegovih pa se pojavlja tudi že vpliv novejših psihologične novele. Poljudno je postalo Govekarjevo ime po njegovih dramatizacijah Jurčičevih romanov (Rokovnjači, Legionarji, Deseti brat) in Levstikovega »Martina Krpana« v obliki ljud. iger.

Drugače je vplival naturalizem na Govekarjevega tovariša Rada Murnika iz Ljubljane (r. 1870.), ki je bil tačas tudi medicinec na Dunaju — danes je uradnik ljublj. korespond. urada. Njegovemu značaju se je naturalizem upiral, brezhumorna temačnost njegovih vsebinskih motivov ga kot rojenega humorista ni mogla zanimati. Prisvojil pa si je poostreni pogled naturalistov na ljudi in predmete, ki pa mu je odkrival vse polno humorističnih potez. Po prvih humorističnih poskusih v »Vesni«, »Narodu« in »Zvonu« je priobčil l. 1895. v »Ljublj. Zvonu« humoristični roman »Groga in drugi«. Sre-

dišče dejanja, ki nas popelje v pestri vrsti prizorov, polnih svežega humorja, tik mimo tragičnih zapletkov do veselega konca, je z rodbino majorja Stojana originalna komična postava Groga, majorjevega sluga. Kersnikov vaško-grajsko-malomestni svet je risan s čisto nove, humoristične strani. »N a v i h a n c i a« (1902), zbirka »okroglih« povesti in prizorov, je morda najboljša humoristična knjiga v našem slovstvu, tu pa tam z lahko literarno-satirično ostjo. Pridružil jim je — ne več prav na isti višini — veselo novelo »Matajev Matija« (1909), razne humoreske iz vojaškega (Jari junaki, 1909) in lovskega življenja (Lovske bajke in povesti, 1914), dramatične burke in celo vrsto listkov. Bogastvo in prožnost njegovega jezika je usposobila Murnika zlasti za jezikovno karakteristiko, za katero je uvedel v književnost tudi narečja — tako ljubljansko, ribniško in na klasičen način celo Trubarjevo slovenščino — in za parodijo. V poslednjih spisih se kaže v precejšnji meri že manira. Spisal je tudi več novel resne vsebine (Znanci, 1907) in obširen zgodovinski roman iz dobe turških bojev »Hči grofa Blagaja« (1911—1913).

Iz Kersnikove šole je izšel Josip Kostanjevec iz Vipave (r. 1864.), bivši vadniški učitelj v Ljubljani; to nam kažejo njegove prve novelice v »Ljubljanskem Zvonu« (Na Silvestrov večer, 1887, List za listom, 1897, Škof i. dr.). Povest »Kotanjska elita« (1897), dasi je spisana tudi še v slogu Kersnikove »Jare gospode«, pa ima že značilno snov in tudi tendenco naturalizma. V romanu »Gojko Knafelje« (1899) si je prisvojil Kostanjevec tudi njegov slog; nekoliko tudi v različnih novejših novelah, ki jih je z nekaterimi starejšimi izdal v zbirki »Iz knjige življenja« (I. 1902, II. 1904). Povest »Noč« (1902), v kateri se javlja tudi že vpliv novejše novelistike (Cankar, Meško), kaže pojemajočo moč. Pozneje je napisal

Kostanjevec več poljudnih povesti za Mohorjevo družbo (Življenja trnjeva pot, 1907, i. dr.).

Z dramami je stopil v kolo naturalistov tudi Engelbert Gangl iz Metlike (rojen 1873.), viš. šolski nadzornik v Ljubljani. Pričel je kot pesnik-epigon v Funtkovem »Zvonu« (1891—1894) in v »Domu in svetu« (1896—1898) ter izdal zbirko pesmi »Iz luči in teme« (1897). Epigonska je ostala njegova lirika tudi pozneje, ko se je povrnil zopet k »Zvonu« (nova zbirka »Moje obzorje«, 1914). L. 1899. je izdal naturalistično dramo »Sin«, nekoliko v slogu Ibsenovem, dve leti pozneje pa »Sad greha«. Spisal je tudi nekaj realistično-naturalističnih povesti, najrajši iz belokranjskega sveta (Mara, 1905), in več povesti za Mohorjevo družbo (Trije rodovi, 1910, Veliki trgovec). Zaslužno je njegovo delo za mladinsko slovstvo.

Na dramatičnem polju je nadaljeval ibsenske tradicije — dasi ne izključno — socialist Etbin Kristan iz Ljubljane (r. 1867.). Nastopil je l. 1899. z zbirko pesmi »Žarki in snežinke«; napisal je tudi daljšo vrsto črtic, povesti (Pertinčarjevo pomlajenje, 1914) in alegorično pripovedno pesnitev »Vitez Janez« (1907). Njegov dramatični prvenec je štiridejanka »Volja« (1902), moderna realistična drama z živahnim konfliktom v Ibsenovem slogu. Nato je v jambski drami »Ljubislava« (1907) pokazal boj med poganstvom in krščanstvom, slovenstvom in nemštvom v Korotanu 8. stoletja, s »Katom Brankovičem« (1909) z ibsensko problematičnim junakom pa se je vrnil zopet k moderni drami. V istem slogu obravnava drama »Samosvoj« (1910) konflikt med individualizmom in socialnim delom s socialistično tendenco, da se mora osebna pravica umakniti splošni koristi; socialistično idejo revolucije je upodobil tudi v verzni drami »Kraljevanje« (1910). Spisal je tudi več enodejanskih komedij.

Naturalizma se je oprijela v boju za svojo emancipacijo tudi žena, da bi ne glede na javno mnenje in na družabno moralo pokazala svoja prava, najtajnejša čustva, zakričala družbi obtožbo, da je ona kriva ženske sužnosti in ponižanja. Glasilo tega gibanja pri nas je bila tržaška »Slovenka« (1897—1903), glavna zastopnica pa Zofka Kveder. Kot odločno zagovornico ženske emancipacije jo je zanimalo od vsega začetka socialno in žensko vprašanje, ki ga je razmotrivala v raznih člankih in leposlovnih spisih; pri tem ji je bila tendenca zlasti v začetku vse, umetniška oblika stranska stvar (Misterij žene, 1900, Ljubezen, 1901, Odsevi, 1902); pozneje je vplivala nanjo Cankarjeva umetnost (Iz naših krajev, 1903, Iskre, 1905). Med njenimi večjimi povestmi naj se omeni »Njeno življenje« (1914) s čisto naturalistično temeljno mislijo dednosti, med njenimi dramatičnimi spisi pa »Amerikanci« (1908) z docela naturalistično tehniko. Od l. 1904. je pisala mnogo za »Domačega prijatelja«, mesečnik Vydrove tovarne v Pragi, ki mu je bila urednica. Pisala je mnogo tudi v hrvaškem jeziku. Zdaj urejuje časopis »Jugoslavenska žena«.

4. Prekrat v literaturi. II. Simbolizem pri Slovencih.

A) Ksaver Meško in Ivan Cankar.

Naturalizem, ki je prišel k nam, ko so se mu na Francoskem in tudi na Nemškem že uprli, je bil v našem slovstvu le kratka epizoda; ustvaril nam ni nobene velike umetnine, poostril pa nam je čut za realnost poetičnih motivov, razbistril pisateljem oko, da so opazovali odslej vse pozorneje in natančneje ljudi in stvari in samega sebe.

In prav ta pogled v samega sebe, ki ga hladnoobjektivni naturalizem skoro ni poznal, je najznačilnejša poteza mladega romantičnega simbolizma, ki je l. 1899., ko

so skoro hkrati izšle Cankarjeva »Erotika« in »Vijete« in Župančičeva »Čaša opojnosti«, slavil svojo zmago nad naturalizmom in nad formalističnim epigonstvom. Viharen je bil nastop naše »moderne«, zlasti Ivana Cankarja in Otona Župančiča, ki sta se jima pridružila še Dragotin Kette in Josip Murn, ki so bili vsi prijatelji in tovariši iz ljubljanskih gimnazijskih let. Na polju novele pa je drugoval Cankarju, reformatorju našega pripovednega sloga, kot nekak predhodnik moderne **Ksaver Meško**.

Rodil se je 28. oktobra 1874 pri Sv. Tomažu nad Ormožem v Slov. goricah. Nižjo gimnazijo je dovršil v Ptujju, višjo v Celju (1894); nato je stopil v bogoslovje v Mariboru, poslednje leto pa je šel v Celovec, kjer je bil tudi posvečen (1898). Služba ga je privedla kot kaplana v Škocijan v Podjuni, kot župnega upravitelja v Gnesau (Knezovo) nad Trgom (Feldkirchen) in v Št. Daniel nad Prevaljami, kjer je postal l. 1901. župnik; septembra 1906. se je preselil kot župnik k Mariji na Zilji blizu Beljaka, odkoder so ga pregnale v januarju 1918. nemške tolpe.

V gimnazijskih letih se je Meško pridno bavil z literaturo, seznanil se je z ruskimi, francoskimi in angleškimi realisti, zlasti s Tolstim. Poskušal se je tudi y samostojnih spisih; iz Celja je pošiljal svoje pesmi dunajski »Vesni« in sodeloval z »listki« pri celjski »Domovini«. S pesniškim drobižem je kot mariborski bogoslovec zalagal tudi »Ljubljanski Zvon«, pozneje tudi Mohorjevo družbo, »Dom in svet« i. dr. Vendar pa kot pesnik naši poeziji ni pokazal novih potov.

Drugače v pripovednem slovstvu. Meško je s Cankarjem vred uvedel v naše slovstvo moderno psihološko novelo. V njegovih prvih spisih, zlasti v romanu »Kam plovemo« (1897) se kaže še močan vpliv naturalistične pripovedne tehnike; tudi ozrače spolnih

zablod, v katerem se giblje ta roman, spominja v mnogem ozračja Govekarjevega naturalističnega romana »V krvi«; a ideja, da se npravna moč plemenitega in vernega človeka s pogledom na večne smotre lahko ubrani pokvarjenosti, ki zagrinja moderno družbo v svoje kalne valove, je naravnost v nasprotju s fatalistično teorijo naturalistov o miljeju in dednosti; tudi risanje duševnih bojev kaže, da je pisatelj že preko naturalizma, često tudi že risanje vnanjih stvari, zlasti simbolika naravnih dogodkov, ki spremljajo duševne preobrate. Ta zveza naturalistične tehnike s psihologično poglobitvijo je znak tudi že Meškovih »Slik in povesti« (Knezova knjižnica 1898—1899); v ospredju pa stoji zmeraj bolj zanimanje za življenje duše in srca, slog je še realističen, a je že preprežen s simbolično - psihološkimi in subjektivnimi elementi.

Tako je dospel pesnik nazadnje do izpovedi o svojih lastnih notranjih bojih (Moje poti, 1899, Izgubljena duša, Življenja večerna molitev, 1900, Razne poti, Sen poletne noči, 1901, i. dr.) in v njih se je šele prav razvila Meškova lirično-psihološka umetnost, ki se kaže tudi v poznejših samoizpovedih pesnikovih (O človeku, ki se je vračal, 1902, Človek, ki stoji ob grobovih in plaka, 1903, Pot spokornikov, 1904, i. dr.). V celi vrsti spisov vstajajo pred nami pesnikovi mladostni spomini (Ko so zvonovi plakali, Za deveto goro, 1902). Na isti višini ga vidimo tudi v najboljših ostalih psiholoških novelah, katerih je Meško mnogo napisal.

Enajst najboljših novel je izdal Meško l. 1904. v zbirki »Ob tihih večerih«; druga zbirka »Mir božji« (1906) nekoliko zaostaja za njo. Na višku kaže pisateljevo lirično - pripovedno umetnost roman »Na Poljani« (1907); Poljana mu je simbol slovenske domovine, v bo-

lečini in trpljenju ljubljene. Poslednji čas se je obrnil tudi k srednjeveški legendi (Legende o sv. Frančišku, 1917).

Meško se je poskusil tudi v mladinskem slovstvu (Mladim srcem, I. 1911, II. 1914) in v drami (Na smrt obsojeni? 1907, Mati, 1914). Pisal je tudi mnogo za Mohorjevo družbo.

Meško je čuvstveno - lirična narava, žensko nežen in občutljiv v svojem čuvstvovanju, poln ljubezni do ubogih in trpečih, do ubogih na umu, do slabotnih, teptanih in blodečih. Rezke satire ne ljubi, moško trd in odločen je redkokdaj; najboljše, kar je ustvaril, so njegove lirično-čuvstvene novele, v katerih je našel svoj posebni osebni slog; našle so pot tudi preko slovenskih mej.

Drugačna narava je bil **Ivan Cankar**, ki je združeval z lirično subjektivnostjo in čuvstvenostjo modernega romantika jedko satiro. Poleg Župančiča je bil najizrazitejši zastopnik naše nove književne umetnosti in najplodovitejši med sodobnimi slovenskimi pisatelji. Njegova umetnost stoji brezsporno na svetovni višini in Cankarjevo ime je znano daleč izven slovenskega ozemlja pri Čehih in drugih Slovanih, pri Nemcih in Italijanih.

Rodil se je 10. maja 1876 na Vrhniki. L. 1888. je stopil v ljubljansko realko, kjer mu je bil Levec učitelj slovenščine, in jo dovršil l. 1895. Odšel je na Dunaj študirat tehniko, a posvetil se je docela književni umetnosti. Kot pisatelj je bival v začetku večinoma na Dunaju, kjer si je služil mimogrede kruha tudi kot žurnalist, dokler se ni vrnil l. 1907. za stalno v Ljubljano. Bival je dolga leta na Rožniku, zadnje čase v šentpeterskem predmestju. Umril je 11. decembra 1918 za pljučnico.

Šestošolec je bil Cankar, ko je izšla (1893) prva njegova balada (Kacijanar) v »Ljubljanskem Zvonu«. Aškerc je bil njegov vzor. Po snovi in obliki nam kažejo tudi poznejše Cankarjeve balade, romance in parabole vse do

leta 1895., da so Aškerčevega duha (Kacijanar, Romantika, Ungnadovi gostje i. dr.), nekoliko tudi še mlajše (Sultanove sandale). V liriki (celo kancijoni in trioletu so vmes) se kaže še vpliv epigonskih formalistov.

Ko pa je na Dunaju spoznal ležnivi blesk in notranjo gnilobo, vso dušečo revščino velikomestnega življenja in je sam okusil trpkost dijaškega stradanja, zablode in bedo bohema, je postala njegova lirika drugačna. V dunajskih kavarnah je z drugimi vred prisegal na zastavo skrajnega realizma: »Zaželelo se nam je nemirnega življenja, novih dejanj, boja in viharja in — slučajno smo naleteli na realizem.« V njegovih večinoma erotičnih pesmih dunajske dobe je zavel Heineju in francoski bulvarski liriki soroden duh, duh romantike, prepojen z naturalističnimi motivi: hrepenenje in boleost, greh in kes govori iz njih, tu pa tam kar z blasfemičnim cinizmom; to je ozračje njegove senzacionalne »Erotike«¹ (1899). Razrahljal je tudi vezi dotedanje tradicionalne metrike, dasi se je varoval pretiranosti »dekadence«.

Vendar pa strogi naturalizem s svojo hladno objektivnostjo, s svojo zahtevo, da naj podaja umetnina samo »kos vsakdanjega življenja brez vsebine, brez ideje, brez vsake zveze z večnostjo«, Cankarja ni mogel zadovoljiti. Spoznal je, da so modeli, kakor jih je pobral na cesti, tipi, simboli vseobče človeške narave: videl je ves kratki trenotek od Adama do Antikrista v pogledu umirajočih oči, v smehljaju ljubečih usten; spoznal je, da mu oči niso mrtev aparat, da so pokoren organ njegove duše in njene lepote, njenega sočutja, njene ljubezni in njenega sovraštva; modeli so mu oživali: dahnil je vanje svoje misli, svoje sanje, svoje življenje (Vinjete). Iz hladnega naturalizma mu je zrasel čuvstveno-subjektivni simbolizem.

¹ V novi izdaji »Erotike« (1902) je Cankar pozneje mnogo blasfemičnega odstranil.

Ta subjektivnost se je izražala že v prvih Cankarjevih črticah, slikah in satirah, ki jih je priobčeval od l. 1897. v »Slov. Narodu«, »Slovincu« i. dr. in zbral nazadnje v knjigi »Vinjete« (1899); prepojila je tudi Cankarjevo trodejanko »Jakob Ruda« (1900) in Popotovanje Nikolaja Nikiča« (1900), ki je Tolstemu v sorodu. Že spisi te Cankarjeve viharne dobe, dasi so deloma bolj sadovi književnih vplivov, kot pa samostojno doživljena istinitost, kažejo značilna svojstva poznejšega zrelega Cankarja: izrazito ritmično obliko, živahno domišljijo, nekak fatalistično pesimističen svetovni nazor, nagnjenje k satiričnemu karikiranju, spojeno z modernobolnim cinizmom.

Nagnjenje do satire se je v naslednjih letih še poglobilo. »V ogledalu svoje duše, spačenem od grenkobe in bridkosti sem ugledal svet in vso veliko, strahú in občudovanja vredno krivico njegovo; dozorelim očem se je bilo odprlo življenje z vso svojo veliko krivico, s svojo lažjó in surovostjo, s svojo neizmerno smešnostjo« — in temu svetu in temu življenju je napovedal boj do konca (Cankar, Krpanova kobila). To je tisti boj proti filistrstvu in breznačelnosti, ki ga je bojeval v celi vrsti pripovednih in dramatičnih spisov od »Tujcev« (1901) in »Gospa Judite« do »Krpanove kobile« (1907) in »Hlapca Jerneja« (1907), od komedije »Za narodov blagor« (1901) in »Kralja na Betajnovi« (1902) do »Hlapcev« (1910); nazadnje pa je posebil vso to nizkost in podlost v simbolični dolini šentflorijanski (Pohujšanje v dolini šentflorijanski, 1908): »Slikal sem noč, vso pusto in sivo, polno sramote in bridkosti, da bi oko tem silneje zakoprnelo po luči« (Cankar, Bela krizantema). Filistrstvu in sebičnosti pa je postavil nasproti kakor Gorjkij svoje hrepeneče, ljubeče in umirajoče umetnike, poete in potepuhe — žene, ki jih slika tako rad kot neme

sužnje ljubezni in dolžnosti, kot jake tolažnice mož, bratov in sinov, kakor jih je upodobil v Francki (Na klancu), Hanci (Križ na gori) in najlepše v svoji materi (Moje življenje), — dalje uboge žrtve sebičnosti in nemoralnosti. Kot nasprotje dolini šentflorijanski je ustvaril svojo simbolično deželo sanj in hrepenenja, deželo Lepe Vide, carstvo Matjaževo.

Tudi v tej drugi dobi Cankarjevega dela se poznajo še tuji vplivi; boj, ki ga je bojeval on, so bojevali tudi Zola, Ibsen, Tolstoj, zlasti pa Gorjkij. Slog, ki ga piše v »Kralju na Betajnovi« in »Za narodov blagor«, zveni tu pa tam še, kakor prevod iz konverzacije pri Ibsenu v nemških prevodih, dasi je vobče že čudno lahek in nepri-siljen v primeri s sodobnimi prozaisti in ga tisti čas nadkriljuje edino Meško. A vedno bolj se je potopil v globino slovenskega bitja in jezika, vidi se to že v razvojni črti »Tujci« — »Na klancu« — »Križ na gori«, dokler ni stopil v satirični povesti »Aleš iz Razora« (1907) in v »Hlapcu Jerneju«, »umetniški veleumetnini in umski velezmoti svoji« (Pregelj) z vso ljubeznijo na popolnoma realna domača tla, na Vrhniko in njeno okolico, ki jo je v črticah o svoji mladosti »Moje življenje« in v »Alešu iz Razora« naslikal s čudovito nazornostjo.

V boju proti filistrstvu in hinavščini je vstalo v Cankarju globoko usmiljenje do slabotnih in blodečih, a hrepenječih po luči in svetlobi (Nina, 1906, Kurent, 1909, Volja in moč, 1913, Milan in Milena, 1913 i. dr.) in so-čutna ljubezen do ubogih in trpečih, do sirot in zatiranih, in ta ljubezen je postala polagoma bolj kot satira vodilna misel Cankarjeve umetnosti. Kaže se to že v povestih Na klancu (1902), Križ na gori (1903), pojavlja se v slikah iz dunajskega življenja, zlasti iz življenja čeških sirot in proletarcev (Spomladi, Brez doma, Ottakring); po svoji vrnitvi v domovino, ko zmagujejo domači motivi in spo-

mini na mladost (Jure, Ministrant Jakec), pa je posvetil Cankar tej ljubezni celo vrsto najlepših svojih spisov, tako »Za križem« (1909) in »Troje povesti« (pri Moh. družbi l. 1911.), razne novelice v »Zvonu«, »Črtice« v »Domu in svetu« (1914—1915), zlasti pa svojo poslednjo, morda najlepšo knjigo »Podobe iz sanj« (1917), ki jih je napisal »v letih strahote 1914—1917 za ogledalo tih težkih dni in za spomin«.

Cankarjeva umetnost je vseskozi individualna. »Povsod slika svoje življenje tako, kakor ga je sam spoznal, in ga tolmači tako, kakor ga je sam umel: Mnogo zmot je v njegovih nazorih o življenju, marsikaj ni нравno dobro v njegovih knjigah in mnogokrat je enostranska njegova sodba in njegova generalizujuča obsodba krivična. Pa vse je verna slika tega, kar je mislil, in še vernejša tega, kar je čutil in pretrpel« (Pregelj). Cankar je popolnoma prenovil našo novelo, kar se tiče motivov, in je v njej ustvaril zelo mnogo novega, lepega. Ustvaril nam je vzporedno z Meškom čisto nov pripovedni slog, obogatil je naš jezik z mnogimi novimi izrazi, slikami in primerami, odkril je muzikalno lepoto slovenske govornice, ritem slovenske proze, kot nihče pred njim. Cankar je klasik slovenskega modernega romantičnega simbolizma in mu je pridobil glas in veljavo tudi pri velikih evropskih narodih.

B) Oton Župančič. Dragotin Kette.

Josip Murn.

Z novelistiko se je prenovila tudi slovenska lirika. Pod vplivom tujine (dekadence in simbolizma) so vstali tudi pri nas novi moderni liriki; imeli so isti namen, da bi preustrojili pesništvo, zlomili stare, okorele pesniške zakone in pravila; govoriti so hoteli svoj jezik, pisati svojo interpunkcijo, svoj pravopis, čutiti so hoteli svoja

čuvstva in razkrivati jih brez ozira na občinstvo, kritiko, estetiko in žal, da čisto tudi na moralo (Pregelj). Vendar pa se je v jedru zdrava, v narodu ukoreninjena narava naših mladih varovala najhujših zablod tujerodnih dekadentov.

Ivan Cankar, ki je bil eden prvih in najbolj vnetih borcev za moderno liriko, je l. 1897. v kritiki Gangelovih pesmi odločno obsodil vso epigonsko liriko z njenim učiteljem Cimpermanom vred, ki je s svojimi ribniškimi rimami izganjal duha in poezijo iz pesmi svojih učencev, in je hkrati napovedal nastop slovenske moderne: »Moderna lirika je pred vrati, in kadar potrka dovolj glasno, odpro se ji sama od sebe.«

Mislil je pri teh besedah poleg sebe v prvi vrsti na prijatelja Otona Župančiča in Dragotina Ketteja, ki se jima je prav tačas pridružil še Josip Murn-Aleksandrov. Izšli so — podobno kot pred štiridesetimi leti »Vajevci« — iz nekakega literarnega društva ljubljanskih srednješolcev, iz »Zadruga«, ki se je poslovila ob odhodu najdelavnejših članov z gimnazije z almanahom »Na razstanku« (1898).

Oton Župančič, pravi reformator naše lirike, se je rodil 23. januarja 1878 na Vinici v Beli Krajini. L. 1888. je stopil v novomeško gimnazijo, na kateri je dovršil nižje razrede; nato pa se je preselil v Ljubljano, prestal l. 1896. zrelostni izpit in šel na Dunaj študirat zgodovino in zemljepisje; l. 1903. je bil en semester namestni učitelj na I. drž. gimnaziji v Ljubljani, nato pa več let izven slovenske domovine domači učitelj; bival je nekaj časa tudi v Parizu (1905). Po Aškerčevi smrti je postal njegov naslednik kot mestni arhivar v Ljubljani. L. 1914. je urejeval tudi »Slovana«, l. 1917. pa je bil urednik »Ljubljanskega Zvona«.

Župančič je bil v šesti šoli, ko je prinesel »Vrtec« l. 1894. prvo pesem »Belega Kranjca«, ki se je naslednje leto (v »Vrtecu« in »Angeljčku«) prekrstil v »Smiljana Smiljaniča«; isto leto (1894) je priobčil tudi »Dom in svet« prvo »Gojkovo« pesem (Janičar). Ostal je sotrudnik »Doma in sveta« do l. 1898., pri »Vrtecu« je sodeloval do l. 1900. Kot osmošolec se je oglasil prvič (kot Aleksij Nikolajev) v »Ljubljanskem Zvonu« z »Narodno pesmijo« (Da sem jaz ptičica, kam bi zletela?).

Pesmi gimnazijca Župančiča se odlikujejo po ljubki vsebini — zlasti otroške pesmi — po krasni nazornosti izraza in po preprostem, melodioznem ritmu z izrazitimi rimami brez pedanterije. Učil se je največ pri narodni pesmi belokranjski (Na Jurijevo, Narodna pesem), pa tudi pri srbski (Janičar) in ukrajinski (Veter, Bora); z ukrajinskimi dumami se je seznanil pri dr. Jan. Ev. Kreku, h kateremu je zahajal z drugimi dijaki vred. Vplival pa je nanj tudi Levstik s krepko ritmiko svojih otroških pesmi (Na kolenu, Pesem nagajivka), nekoliko tudi Aškerc, zlasti pozneje, s svojimi orientalskimi baladnimi motivi (Predaja Roda, Izmail, Pripovedka o bedastem carju).

Na Dunaju je krenil Župančič polagoma na novo pot. Seznanil se je z velikomestnim življenjem in hkrati z velikomestno poezijo francoskih simbolistov, Verlaina, Maeterlincka i. dr. V »Ljubljanskem Zvonu« l. 1897. se pojavljajo v svobodnejši zgradbi verzov in kitic prvi lahni njihovi vplivi (Essehrin kip, Ribič), hkrati pa tudi precej energično pri Ketteju in Murnu. Izrazito moderno simbolistične pa so pesmi naslednjega leta, zlasti »Zimski žarki« s svojim absintskim miljejem,¹ z

¹ Zadnja pesem te skupine (Kot bi viseli zlati sadovi) ima v »Zvonu« celo geslo iz tega miljeja: »Absintskomeglen večer na Ringu«.

burnim, prekipevajočim čuvstvom, ki se izraža tudi v metaforah, z novimi presenetljivimi poosebitvami in simboli, s svobodnimi ritmi; rime, ki jih Župančič nikdar ni zavrgel popolnoma, so uporabljene brez vsake šablone in odgovarjajo po svoji temni zvočni barvi (skoro samo u, o in a) popolnoma celotnemu občutju.

Suhec l. 1899. pa je prinesel tik za Cankarjevo »Erotiko« Župančičevo »Čašo opojnosti«. Že z naslovom v okusu francoskega dekadentstva se predstavlja zbirka kot moderna pesniška knjiga, še bolj pa s pesniško obliko, s svojimi novimi ritmi in tujimi verzi (seguidilli), s svojimi simboli (roža mogota) in novimi metaforami (»brezplodne ure«, »bolne rože«, tuji, eksotični cveti), s svojim izzivajočim epilogom na kritike, »ki imajo sive glave in imajo nazore«. Značilne poteze dekadentstva — moderna kretnja, živa erotika, jedek cinizem, kulturnobojno razpoloženje, stid pred filistroznostjo in bolna, Heineju in Carducciju sorodna sanjavost — so v veliki meri tudi znak Župančiča v viharni dobi »Čaše« (Pregelj). Vendar se je Župančič, ki se je šolal ob narodni pesmi, obvaroval neokusne brezobličnosti skrajnega dekadentstva in njemu lastnega moralnega nihilizma; pri njem zazveni zmeraj zopet temeljni etični akord in se oglašajo klic hrepenenja iz polnočnih senc, iz »zimskih žarkov« in s »stez brez cilja« po luči, po »jutru«, po svetli, čisti sreči otroške nedolžnosti.

Že v »Čaši opojnosti« je objavil Župančič v oddelku »Jutro« nekaj otroških pesmi, skoro samo novih, le ena (Mak) je iz »Vrtca«. Nato pa je zbral pesnik najlepše svoje otroške pesmi iz »Vrtca«, »Angeljčka«, »Doma in sveta« ter »Čaše opojnosti« ter jih, pomnožene z novimi, podaril l. 1900. slovenski deci za piruhe (»Pisanice«). Med njimi so pravi biseri slovenske poezije: Sneguljčica, Kangljica, Pripovedka o nosku, Belokranjska balada, Ajda, Barčica itd.

Naslednja Župančičeva knjiga pesmi s simboličnim naslovom »Čez plan« (1904), nastala v letih 1899. do 1903., nam kaže pesnika na poti iz »polnočnih senc« k luči in »dnevu«. Še se čutijo tresljaji viharne dobe pesnikove: »Predaj se vetrom, naj gre, kamor hoče! Naj srce se navriska in izjoče!« A v viharju čuvstev in strasti je začutil pesnik že tudi potrebo umske in etične orientacije, sicer je zamujen »vseh živih dan«: »Vendar mornar, ko je najvišji dan, izmeri da!jo in nebeško stran...« Že v osmerih pesmih »Manom Josipa Murna«, s katerimi je posvetil Župančič vso zbirko spominu umrlega prijatelja - pesnika, se javlja ta razvoj. Po obupni tožbi prve prekrasne posmrtnice »Grobovi tulijo« se je ob spominu na umrlega druga odkrila »skrivnost mu smrti in življenja«, iz bolesi in samote naj mu zraste pogum: vodilna misel zbirke je vstajenje iz »življenja zmot« k novemu življenju in novemu delu in zbirka izzveni v željo: »Da mi je za zarjo blestečo pogledati — in kaj ljubega, dobrega ti povedati — v teh težkih dneh, o domovina.« Tudi oblika je zdaj bolj umerjena, izrazita, samonikla; pesnik se je povračal tudi k preprostosti, ljubkosti belokranjske narodne pesmi: »Belokranjska«, »Druga«, »Še ena«; iz narodne tradicije je zajel tudi snov za nedeljsko romanco »Hudič in kvartopirci« in za balado »Sveti trije kralji«. Knjiga »Čez plan« je doživela že l. 1911. drugi natisk, istočasno s »Čašo opojnosti«.

Kot dozorel umetnik s širokim umetniškim obzorjem in zrelo močjo — pesnik se je ogledal med tem po svetu — se nam kaže Župančič v »Samogovorih« (1908). Tujih vplivov se je otresel, tehtna, globlja je postala misel, duh je zagospodoval nad čuvstvi in trenutnimi razpoloženji; njegove pesmi nam odkrivajo zdaj najrajši njegov pogled na svet, na probleme človeškega in našega

narodnega življenja;¹ o tem nam govore »Sfinga«, »Vizija«, »Prebujenje«, »Z vlakom«, zlasti pa »Duma«, ena izmed najmogočnejših pesnitev v slovenskem jeziku.

V svoji moški dobi je Župančič izbral iz svojih prvih pesniških knjig najboljše in najznačilnejše pesnitve in jih izdal z naslovom »Mlada pota« (1919) kot nekak obračun o delu svoje mladosti.

Poezija Župančičeva izza »Samogovorov« je v prvi vrsti izrazna umetnost. Poleg osrednjega problema vsega človeškega umovanja, uganke človeškega bistva in namena (Jerala, Dies irae, Podoba), ga zanima tudi socialno vprašanje (Žeblarji); v času svetovne vojne, majniške deklaracije in preobrata pa se ga je globoko dojmilo trpljenje našega ljudstva (Glad, Razgovor), mučila ga je skrb za bodočnost naroda, ki mu je gledal rešitev v »bratstva bridki slasti« (Tuji mož, Zemljevid, Naša beseda). Spomenik te dobe nam je knjiga »V zarje Vidove« (1920), posvečena pesnikovi ženi.

V mladi rodbinski sreči, ki si je n. pr. iz »Pesmi« (Glej s solncem pregrnjena), ko je začel pesnik v svoji deci vnovič doživljati svoja mladostna leta, se je povrnil dozoreli umetnik tudi zopet k otroški pesmi. Že prej je bil priredil mladinski knjigi »Palčki Poljančki« in »Lahkih nog naokrog«, zdaj mu je dozorela zbirka »Sto ugank« (1915), ne navadnih ugank, ampak prelepih, nazornih poetičnih slik in primer, in pesemska knjiga »Ciciban in še kaj« (1915), klasična otroška knjiga, ki je s svojimi pesmimi o Cicibanu, o »Zlatu v Blatni vasi« in o »Naših lučih«, s svojimi igrami v pesmih, s svojimi »Vrabci«, »Kroparji«, »Zvonovi«, »Žabami«, »Me-

¹ Novejša kritika je tako umetnost označila kot ekspresionizem (izrazno umetnost) v nasprotju z impresionizmom (vtisno umetnostjo).

hurčki«, z »Uspavanko« in »Zelenim Jurjem« naši deci v pravo radost.

Dragoceni so tudi Župančičevi prevodi, jezikovno dovršeni tako v verzih kakor v prozi: Shakespeare: »Julij Cezar« (1904), »Beneški trgovec« (1905), Sen kresne noči (1920), Macbeth (1920), Dickens: »Oliver Twist« (1911) i. dr.

Dve leti za Župančičem se je pojavil **Dragotin Kette**. Rodil se je 19. januarja 1876 na Premu na Notranjskem, kjer je bil njegov oče učitelj. Leta 1889, je stopil v ljubljansko I. gimnazijo; v šesti šoli (1895) v drugem tečaju pa je študije prekinil, ker ni mogel plačati šolnine — radi neke satirične pesmi politične vsebine je v I. tečaju dobil nepovoljen red v n ravnosti. Poldrugo leto je potratil z inštrukcijami — med tem mu je l. 1896. umrl še oče — nato je šel po pomoči dobričine Ivana Resmana, pesnika »Moje dece«, v Novo mesto, kjer je po sprejemnem izpitu za 7. šolo v letih 1896—1898. dovršil gimnazijo. Jeseni po maturi je moral v Trst k vojakom, ker so ga bili kot sedmošolca za tri leta potrdili. Na vajah se je prehladil, zbolel je za sušico in 1. aprila 1899 so ga kot nesposobnega bolnika odpustili. Prišel je v Ljubljano k bivši Murnovi gospodinji v stari cukrarni, bolan za smrt. Skrb prijateljev in dobrotnikov ni nič več pomagala; umrl je 26. maja 1899, star šele triindvajset let.

Le dobrih pet let je trajalo javno literarno delo Kettejevo. Istočasno, 1. aprila 1894, sta prinesla »Angeljček« prvo otroško basen Siljuške in »Zvon« prvo Zvonoslavovo pesem. Kette je sodeloval pri obeh do svoje smrti. V »Angeljčku« (in v »Vrtcu«) je priobčeval svoje ljubke otroške pravljice, legende in basni v prozi in v verzih — najlepši med njimi sta znani pravljici o ubogi Terezinki in o šivilji in škarjicah — v »Zvonu« pa je rastel in se

razvijal kot lirik (Zvonoslav — Zor — Mihael Mihajlov — Kette).

Izmed tovarišev se je prvi oprijel svobodnejše ritmične zgradbe kitic — to nam kaže že prva v »Zvonu« objavljena pesem (Na blejskem otoku); svežega ritma in naravnega poetičnega izraza ni hotel žrtvovati natančno urezani stihični obliki. To pa je tudi skoro edina koncesija, ki jo je dal modernim dekadentom. Njegova solnčna, vesela, realistična narava ni bila ustvarjena za sanjavo nejasnost in prenasičeno blaziranost najmodernejših. Pač pa se je naučil pri njih tiste plastike in nazornosti, s katero se odlikujejo njegove pesmi; poleg Župančiča je tudi on reformator našega poetičnega izražanja. Učil pa se je tudi pri starejših mojstrih, zlasti pri ruskih, in pri narodni pesmi.

Temeljni ton njegovih pesmi je vesel; šegav humor in hudomušna nagajivost govorita iz njih, časih tudi vesela dijaška razigranost; redkeje se pojavi tudi lahna mladostna zamišljenost in melanholija. Večina njegovih pesmi je ljubavne vsebine; vpletel je vanje krasne slike iz novomeškega mestnega in dolenjskega podeželskega okrožja (Na trgu, Skozi gozd, Jagnjed, Slovo), slike iz Trsta in z morja (Ob molu S. Carlo, Adrija); tudi ljubezen do prirode in do otroške narave govori iz njegovih pesmi. V poznejših pesmih se je mladostna šegavost dostikrat umaknila otožnim mislim (Na poljani) in resnemu filozofskemu razmišljanju, v katerem se je nagibal k nekemu nejasnemu poetičnemu panteizmu (Moj Bog); v tem oziru je vplival nanj tudi misticizem Maeterlinckov. Tudi oblika se bliža zmeraj bolj klasični umetnosti Prešernovi, vzljubil je zlasti obliko soneta, ki si jo je prikrojil po svoje. Sonetni cikli »Adrija«, »Moj Bog«, »Slovo«, »Tihe noči«, »Črne noči« spadajo s sonetom »Na očetovem grobu« k najlepšemu, kar je ustvaril Kette.

Odličen je Kette tudi v svojih, dasi le maloštevilnih, pripovednih pesmih (n. pr. Azrael, Podgorska svetnica). Tudi v njih se je takoj v začetku uveljavila solnčna narava Kettejeva, skoro brez tujega vpliva; Aškerčeva narava, ki je bila drugim tako nevarna, mu je bila premalo sorodna.

Kettejeve »Poezije« so izšle o Veliki noči 1900; uredil jih je Anton Aškerc. Že l. 1907. so izšle v novi izdaji.

Premlad je moral pod rušo tudi četrti, najmlajši izmed tovarišev, **Josip Murn - Aleksandrov**. Rodil se je 4. sušca 1879 v Ljubljani kot nezakonski otrok služkinje. Prvi dve leti je preživel na kmetih na reji, potem se je preselil v staro cukrarno v Ljubljani, kamor se je vrnil tudi iz Marijanišča, v katerem je hodil v ljudsko šolo in nekaj let tudi še v gimnazijo. Po dovršeni maturi je šel jeseni 1898 na Dunaj. Vpisal se je na eksportno akademijo, a je kmalu prestopil k pravoslovju in se vrnil v Ljubljano; prijela se je tudi njega sušica. Stanoval je zopet v cukrarni in delal v pisarnicah. Poleti l. 1899. in 1900. je šel iskat zdravja na Gorenjsko in Vipavsko; umrl je 18. junija 1901 v isti sobi kot dve leti poprej Kette.

Prve začetniške pesmi je objavil Murn kot sedemnajstletni sedmošolec najprej v »Angeljčku«, naslednjega leta (1897) pa se je oglasil tudi v »Vrtcu«, v dijaški »Zoric« in v »Ljubljanskem Zvonu«.

Značaj njegove poezije se loči od Župančičeve in Kettejeve. Drzna kretnja Župančičeva mu je bila prav tako tuja kot solnčna narava Kettejeva, bil je plah in nezaupljiv in se ni počutil dobro v mestu in med ljudmi; odtod tožni temeljni akord v njegovih pesmih, odtod tista ljubav do otožne poezije jeseni in zime, mraka in noči (O mraku, Mislil sem na prošle dni, Ko dobrave se mrače i. dr.). Najrajši je bil med žitnimi polji in poslušal, kako snuje narava svoje skrivnostno življenje. Tajnega življenja

polja in njiv in temnih gozdov, žitnega polja in ajde in poljskih cvetov ni nihče tako opeval kot on (Hrepenenje, Šentjanževo, Pesem o klasu, Pesem o ajdi i. dr.) in tako rad ni nihče pel o kmetiškem življenju, delu in počitku, snubitvi in ženitovanju (Na planem, Kmetska pesem, Vlahi, Ženitovanjska, Hej, kupil si pipo bom i. dr.). Soroden je v tem oziru Koljcovu in Burnsu.

Izmed lirsko-pripovednih pesmi njegovih se odlikujeta zlasti »Vrnitev« in »Kvaterna balada« po mojstrskem risanju občutja, »Mlinar in hudič« ter »Vedomec« po svoji kmetiški šegavosti.

Veliko pozornost je obračal Murn na poetični izraz. Iskal je novih besednih zvez, slik in primer, ki so ležale še nedotaknjene v globinah narodnega jezika.

Zbirko svojih »P e s m i i n r o m a n c« je uredil pesnik še sam na smrtni postelji; izdal jo je l. 1903. dr. Ivan Prijatelj.

5. Mirnejše smeri.

Vsled svoje skrajnosti niti naturalizem niti dekadenca nista mogla docela zadovoljiti slovenskega duha; tudi Cankar in Župančič, klasika naše »moderne«, sta morala te skrajnosti šele preboleti, preden sta dospela do svoje samobitne umetnosti.

Najbolj pa sta deterministični pesimizem naturalistov in moralni nihilizem dekadence odbijala pisatelje, stoječe na stališču krščanske pravnote in vere. Zato so ostali povečini pri tradicijah poetičnega realizma; vplivala pa je moderna nanje s svojimi pozitivnimi vrednotami: naturalizem s svojim zanimanjem za socialno vprašanje, za realnost oseb in motivov, s svojo ljubeznijo do predmetnosti, simbolizem s svojo lirično subjektivnostjo, s svojo poglobljeno psihologično analizo in s svojim sijajnim plastičnim slogom.

Na poseben način je spojil starejšo in moderno poetično tradicijo najboljši pisatelj iz kroga »Doma in sveta« **Fran Sal. Finžgar**. Rodil se je 9. februarja 1871 v Dóslovičah pri Breznici na Gorenjskem — pozneje si je postavil njegov oče novo domačijo na Breznici. V ljudsko šolo je hodil na Breznici in v Radovljici, l. 1882. pa je šel v Ljubljano na gimnazijo, napravil 1891. maturo, pel l. 1894. novo mašo in šel naslednje leto kot kaplan v duhovno pastirstvo, najprej v Bohinj, nato je bil kaplan na Jesenicah, v Kočevju in Idriji, ekspozit pri Sv. Joštu, kaplan in župni upravitelj v Škofji Loki, kurat v ljubljanski prisilni delavnici. Leta 1902. je šel kot župnik v Želimlje pod Turjakom, l. 1908. v Soro, aprila 1918. pa je dobil trnovsko župnijo v Ljubljani.

V pisateljevanju se je uril že na gimnaziji; v osmi šoli je bil urednik domačih vaj v Alojzišču, napisal je tudi novelico »Zaroka o polnoči«, ki je izšla v Krajčevi »Narodni biblioteki« (1894), in povest »Gozdarjev sin« (»Slovenec« 1893, Ljudska knjižnica, 1907). V semenišču se je posvetil mladinski literaturi; sodeloval je s pesmimi in povesticami pri bogoslovskih »Pomladnih glasih«, zadnje leto (1895) kot urednik, pa tudi pri »Angeljčku« in »Vrtcu«, ki ga je l. 1894. ob Tomšičevi bolezni tudi urejeval.

Iz Bohinja se je oglasil l. 1896. tudi v »Domu in svetu«. Zalagal ga je do l. 1898. z lirskimi in pripovednimi verzii v slogu epigonskih pesnikov; najboljša pesnitev iz te dobe je idilična povest v verzih »Triglav« (1896), poetični izraz doživljajev na pesnikovi abiturientski »Poti čez Triglav« (»Planinski Vestnik«, 1897). S to idilo je tekmoval z obširnimi epskimi pesnitvami Hribarjevimi in Prelesnikovimi.

Kmalu pa se je poslovil Finžgar od verzov in se vrnil k svoji pravi stroki, k pripovedništvu. Že v mladinskih

spisih se je javila realistična narava Finžgarjeva; njegov oče in njegova mati (oba umrla 1918), ki sta mu bila vzornika iz zgodnje mladosti, sta bila izmed prvih značajev, ki jih je upodobil, očetovi spomini in lastni doživljaji so mu bili že tačas najljubša snov. Pripovedovanje očetovo o življenju svojem in svojih sosedov, ki jih je pisatelj še osebno poznal, mu je dalo snovi tudi za prve večje povesti, v katerih je naslikal svojo brezniško domovino in brezniško ljudstvo, za »Staro in novo hišo« (1899) in »Dovolj pokore« (1900). Pri očetu se je navzel tiste realnosti, da je iskal umetniških problemov v svoji neposrednji bližini — prav zato je dobil dosti umetniške pobude tudi po modernem realizmu — pri njem se je nasrkal tudi tistega idealizma dela in trpljenja, ki govori iz njegovih spisov; brezniška govorica njegovega očeta pa je bogati vir njegovega jezika, ki diha iz njega krepki vonj gorenjske zemlje.

Te lastnosti se kažejo v glavnih obrisih že v prvih povestih (Stara in nova hiša, Dovolj pokore) in tudi v novelah »Deteljica« (1899) in »Kvišku« (1899). S sliko iz življenja »Šmarnic nikar« (1900) se začinja daljša vrsta manjših novel (Pomlad se poslavlja, 1900, Oče je, 1901, S mo pa le mož, 1902 i. dr.) in liričnih črtic — najdragocenejše so »Oranže in citrone« (1901) in »Moja duša vasuje« (1903) — v katerih si je prisvojil slog moderne lirično-psihologične novele. Leta 1902. je priobčil prvo svoje dramatično delo, ljudsko igro »Divji lovec«.

Prva velika kompozicija Finžgarjeva je roman »Iz modernega sveta« (1904), slika iz socialnih bojev naših dni. Leta 1904. ga je opozoril dr. Jan. Ev. Krek po Kosovem »Gradivu« na prvotno zgodovino naših prednikov za časa selitve na Balkan; prav tačas je pisal tudi M. Prelesnik svoje romane iz zgodovine polabskih Slo-

vanov. Nato je začel Finžgar snovati roman »Pod s v o - b o d n i m s o l n c e m«. Zgodovinsko ozadje mu je dala Kosova knjiga, zgodovinske značaje in časovni kolorit pa natančne študije bizantinske zgodovine. Roman je nekaka epopeja iz zgodovine osvojitve Balkana po Slovenih, mogočna slika življenja naših prednikov in cesarskega Bizancija. Kot vzor je imel pisatelj pred očmi Sienkiewiczove velike romane iz poljske zgodovine. Roman je izšel najprej v »Domu in svetu« v l. 1906.—1907., nato pa, nekoliko predelan v dveh knjigah kot prva zvezka zbranih spisov Finžgarjevih (1912).

Iz salona in iz pradavnine se je Finžgar po presledku nekaterih let kot dozorel umetnik vrnil zopet na domačo kmetiško grudo. Poleg manjših spisov (Nad petelina i. dr.) je napisal v Sori novelo iz življenja podeželske učiteljice »S a m a« (1912) in dragoceno preprosto-enotno povest spokornice »D e k l a A n č k a« (1913). Iz kmetiškega življenja je zajeta tudi snov za drami »N a š a k r i« (1912) — vrši se na Rodinah pri Breznici ob zatonu francoske »Ilirije« — in »ljudsko zgodbo v treh dejanjih« »V e r i g a« (DS. 1914, kot knjiga 1919). »P r o r o k o v a n a« (1915), »B o j i« (1915—1916) in »K r o n i k a g o s p o d a U r b a n a« (1917) pa slikajo trpljenje slovenskega ljudstva v svetovni vojski.

Dr. Matija Prelesnik (1872—1905) iz Dobrepolj na Dolenjskem, nazadnje študijski prefekt v ljubljanski bogoslovnici, si je prisvojil svoj lastni, nekako slovesno-epski pripovedni slog. Po prvih poskusih v »Pomladnih glasih«, »Vrtcu« in »Domu in svetu« (Ingov pir) je spesnil l. 1894. po Pavlu Diakonu (Historia Langobardorum) »Ženitev Ferdulfa vojvode«, povest v verzih iz bojov Langobardov in Slovencev (l. 705.). Po daljšem presledku, posvečenem večinoma znanstvenemu delu — le nekaj lirike je iz te dobe — se je povrnil s povestjo »N e -

srečno zlato« (1902) zopet k pripovednemu slovstvu, zdaj v prozi. Nato je začel pisati — pač pod vplivom Sienkiewiczevim — na široko zasnovano trilogijo epskih romanov iz zgodovine polabskih Slovanov. Dovršil pa je le dva dela »Naš stari greh« (1903) in »V smrtni senci«, ob tretjem delu »Vineta« (1905) ga je prehitela smrt. — Dr. Jože Debevec iz Begunj pri Cirknici (r. 1867), prevajavec Dantejeve »Nebeške komedije«, profesor v Ljubljani, je ustvaril v svojih »prijateljevih pismih« »V zori in boji« (»Dom in svet« 1896 do 1897, kot knjiga 1917) lepo vzgojno povest, hkrati pa dragoceno kulturno sliko iz ljubljanskega dijaškega življenja v osemdesetih letih. Nadaljeval jih je — a ne več s tako sočnimi barvami — v pismih »Do zmage« (»Dom in svet«, 1901—1902). Zaslužen je tudi župnik Pavel Perko, ki se je s svojimi psihologičnimi novelami in črticami v »Domu in svetu« približal modernemu slogu.

Izmed pripovednikov »Zvonovega« kroga je Fran Zbašnik iz Dolenje vasi pri Ribnici (rojen 1865), ravnatelj deželnih uradov v Ljubljani, še učenec starejših slovenskih realistov. Zlasti se vidi to njegovim prvim povestim, ki jih je priobčil pri Mohorjevi družbi (»Na krivih potih«, 1893, »Boj za pravico«, 1897, pozneje »Za srečo«, 1901, i. dr.); to je ostal tudi pozneje, dasi je prevzel od naturalistov drznejšo izbiro snovi, od simbolistov pa bolj zamotanih značajev in zapletkov. Sodeloval je pri Mohorjevi družbi, pri Matici Slovenski (Iz viharja v zavetje, 1900), pri »Ljubljanskem Zvonu«, ki mu je bil sedem let (1903—1909) tudi urednik (»Prijateljstvo in ljubezen«, »Žrtve« in mnogo krajših črtic), pri Slovenki, Slovanu i. dr. V bistvu je Zbašnik bolj zabavni pripovednik, kot pa umetnik, časih sili tudi tendenca preveč v ospredje (Žrtve). Deloval je tudi kot gledališki in literarni kritik.

Fran Milčinski iz Loža (r. 1867), višji deželno-sodni svetnik v Ljubljani, si je pridobil ime s svojimi duhovitimi satirično-humorističnimi spisi iz življenja birokracije, iz ljubljanskega in malomestno-trškega okrožja (Igračke, 1909, Muhoborci, 1912). Lepe so njegove »pravljice«, zasnovane večinoma po motivih narodnih pesmi (Pravljice, 1911, Tolovaj Matajin druge slovenske pravljice, 1917); podobnega značaja sta tudi pravljичni enodejanki »Kjer ljubezen, tam Bog« in »Volkašin« (obe 1913). Iz svoje mladinskoskrbstvene prakse je spisal vzorno poučno povest »Ptički brez gnezda« (1917), ki se odlikuje po izborni karakterizaciji.

Med liriki se je Silvin Sardenko — Alojzij Merhar mnogo naučil od moderne, dasi ni krenil popolnoma po njenih potih. Izšel je iz iste »Zadruge« kot Župančič, Kette in Murn.

Rodil se je 15. junija 1875 na Jézici; ko je dovršil ljubljansko gimnazijo (1898), je študiral bogoslovje, postal po novi maši (1902) stolni vikar in dosegel v študijskem letu 1904/05 v Rimu doktorat kanoničnega prava; zdaj je profesor verouka na ljubljanski realni gimnaziji.

V javnost je stopil Sardenko pozneje od svojih tovarišev Ketteja in Murna; šele l. 1899., ko je bil bogoslovec, so se pojavile prve njegove pesmi v »Domu in svetu« in v »Angeljčku«. V »Vrtcu« in v »Angeljčku« je bil, ko se je Župančič poslovil od njiju, najboljši mladinski pesnik; ni bil tako bogat motivov in tako krepak, a je bil nežen in pristrčen. Sodeloval je tudi pri mladinskih »Pomladnih glasih« in spisal z drugimi tovariši bogoslovci lepo mladinsko knjižico »Marjetice« (1902). V »Domu in svetu« je postal kmalu poleg Medveda glavni pesnik; uvedel je v tem listu moderno formo, katero je bil ta dotlej odklanjal.

Sardenko ni pesnik močnih strasti, silnih čuvstev in duševnih bojov, temveč je pevec mirnega, idiličnega razpoloženja, religiozno ubranega čuvstvovanja, lasten mu je neke vrste otroško naiven, rahlo vzgojen ton. Njegove pesmi so tudi le deloma izraz značilno osebnega čuvstva in doživetja — tako zlasti pesmi, ki opevajo slovo pesnikovo od mladih dni (Na pragu življenja) in njegova svečeniška in religiozna čuvstva (himnične »Molitve«) — večinoma so znak posrednega doživetja, ljubeznivega pričuvstvovanja, ljubezni pesnikove do ljudi in njegovega sočutja s tujim trpljenjem in tujim veseljem. Odtod tudi njegovo nagnjenje k cikličnemu ustvarjanju, bodisi da obdeluje vsebino molitvenega besedila (n. pr. Solncu mojega dneva, Češčena bodi kraljica) ali pa skupino snovno sorodnih motivov (Svetonočnica, Z dekliških gredic, Gorski viri in verzi i. dr.).

Prva zbirka Sardenkova »V mladem jutru« (1904) diha še vseskozi vonj mladega bogoslovsko-melanholičnega in novomašniškega lirizma; novi stan, vtiski večnega mesta so mu podarili novih pesniških motivov, ki jih je porabil v »Romi« (1906). Sledili so romantično nadahnjeni spevi »Mater dolorosa« (1908) in dramatične slike »Mater dolorosa« (1910) in »Mati svetega veselja« (1912), ki kažejo formalno velik napredek od »Mladega jutra«. Pridružuje se jim legenda o sv. Paskalu (Šotor miru, 1918). Nekaj motivov iz vojnega časa je zbral v zbirki »Nebo žari« (1916). Mnogo njegovih pesmi je tudi še raztresenih po »Domu in svetu«.

Moderni formi se je bližal tudi rano umrlí Sardenkov sošolec Jakob Voljč z Vrhnike (1878—1900), ki je kot sedmošolec začel sodelovati pri »Vrtcu«, »Angeljčku«, »Zori« in »Domu in svetu« in je umrl kot bogoslovec.

Nekoliko Murnu sorodna je pesnica Vida Jerajeva (Franica Vovk-Jerajeva) z Bleda (r. 1875) s svojo

ljubeznijo do slovenske zemlje, njenih polj in gozdov, temnih borov in svetlih brez in do naših kmetiških ljudi (Domal); neposrednejša in smelejša je v svoji ljubavni poeziji. Pisala je tudi ljubke pravljичne in druge otroške pesmi («Tam med brezami, med belimi», «Orjaki na Ajdini», «Kralj Matjaž», «Uspavanka», «Vrabček» i. dr.); prelepa je v svoji iskreni resničnosti njena »Pesem matere«. Pesmi, ki jih je od l. 1897. priobčevala v »Ljubljanskem Zvonu«, je izdala l. 1908. v posebni zbirki (P e s m i).

Nekaj vojaško-fantovskega imajo pesmi generala Rudolfa Majstra-Vojanova iz Kamnika (r. 1875). To se pozna zlasti njegovi liriki (Carica i. dr.), pa tudi njegovim baladam in romancam. Med njimi se odlikuje po pravem baladnem tonu »Tihotapec«. Zbirko svojih pesmi je izdal l. 1904. (P o e z i j e).

6. Najmlajši rod.

Valovi, ki so vzgibali slovensko književnost ob nastopu »nove struje« naturalizma in simbolizma, so se sčasoma plegli. Cankar in Župančič, ki so ju tačas mnogi še odločno odklanjali, sta si pridobila v sodobni književnosti nesporno najodličnejše mesto in k njima so hodili mlajši pisatelji v šolo, kakor svojčas k Stritarju, Gregorčiču in Aškercu; učili pa so se — dasi v manjši meri — tudi pri Ketteju, Murnu, Sardenku, pri Mešku in Finžgarju, zlasti pa pri modernih literaturah evropskih narodov, največ pri Francozih, Rusih, Čehih, Poljakih in Nemcih. Močno je vplivala nanje tudi slovenska narodna pesem. Končni smoter pa jim je, da si poiščejo svoja lastna, nova pota v umetnosti in da si ustvarijo svoj lastni slog.

Najsrečneje je zadel svoj lastni ton Cvetko Golar, iz Gostec blizu Škofje Loke, pisatelj in časnikar v Ljubljani (roj. 1879). Izmed stvariteljev naše moderne mu je bil najbližji Murn, pa tudi Župančič in Kette sta vpli-

vala nanj; učil se je tudi pri srbski narodni pesmi (Iz bosanskega perivoja). Neposredni vpliv svetovne dekadence se pozna zlasti njegovim časih preveč drznim ljubavnim pesmim. Kmalu pa je postal Golar v našem pesništvu to, kar je bil njegov rojak Ivan Grohar v našem slikarstvu, poet narave in njenega življenja, pesnik domače grude, polja in cvetja, solnca in zvezd, nevihte in viharja, kmetiškega dela in razveseljevanja. Leta 1901. se je natisnila njegova prva pesem v »Zvonu«, v poznejših letih je sodeloval tudi pri »Slovanu« in nekaj malega pri »Domu in svetu«. Prva njegova pesniška zbirka »Pisa n o polje« (1910) kaže še vso njegovo nebrzdano mladostno pesniško silo, »Rožni grm« (1919) pa je že plod zavedne umetnosti, le da preobilica pesniških figur in premišljeno posnemanje narodne preprostosti časih prehaja že v maniro. Napisal je tudi daljšo vrsto povesti (Kmetске povesti, 1914); najljubši so mu pravljичno sanjavi motivi.

Tudi dr. Alojzij Gradnik iz Medane v goriških Brdih, po poklicu sodnik, se je učil v svojih prvih pesmih, obrazih iz narave, pri Murnu, tudi Gregorčičev, Jenkov vpliv se pojavlja tu in tam; a polagoma je našel samega sebe najbolj v »Motivih iz Brd« (od l. 1919. dalje), v »Motivih iz Istre« in v svojih pesmih iz vojne. Leta 1916. je izdal zvezek pesmi »Padajoče zvezde«. Tudi prevajal je, tako (po angleškem) indijskega pesnika Rabindranatha Tagora »Vzhajajoči mesec«. Manj značilne so pesmi učiteljice Ljudmille Poljančeve iz Slovenskih goric (Poezije, 1906); najbolj so se ji posrečile preproste pesmi v narodnem tonu (Zimzelen, V srebrnih nočeh i. dr.). Prve pesmi Frana Valenčiča iz Ilirske Bistrice (1878—1916) so bile izraz še neizčiščenega mladostno - nejasnega čuvstvovanja z znaki prve orientacije »kam in kje«; Kette, tudi Murn sta mu bila vzora.

Pozneje, ko je bil sodnik na Goriškem, je natihoma dozorela njegova poezija, a še ni dozorela javnosti, ko je zadela pesnika na kraški fronti vojaška smrt.

Nekoliko mlajši od te četvorice je Radivoj Peterlin-Petruška, Ahasver med slovenskimi poeti; motive za pesmi so mu dala potovanja po Kavkaškem in Ruskem, po Ukrajini in Skandinaviji (Po cesti in stepi, 1912). Nekoliko artističnega značaja je poezija dr. Vojeslava Moleta. Značilna za pesnika, umetnostnega zgodovinarja, je njegova ljubav do antičnih in renesančnih oblik in motivov, zlasti takih iz slikarstva (Ko so cvele rože, 1910). Prevajal je tudi s poljskega. Med pesmimi Vladimira Levstika so si pridobile priznanje zlasti njegove drzne balade. Tudi pripovedni spisi njegovi kažejo samosvojo nebrzdano moč; pričel je z nekoliko čudaškimi karikaturami (Obsojenci, 1909), v novejših spisih pa ga zanimajo psihologični problemi, pred vsemi problem ljubezni in materinstva, ki ga rešuje v zmislu Švedinje Ellene Key; v »Gadjemгнезду« (1918) ga je spojil s proslavo našega trpljenja v svetovni vojni in z idejo majniške deklaracije. Levstik tudi mnogo prevaja, največ iz ruskega (Dostojevskij, Tolstoj, Gogolj) in francoskega jezika.

Župančič je vtisnil svoj znak tudi pesnikom okrog »Doma in sveta«. Najbolj se to vidi na gimnazijski poeziji za sušico umrlega kaplana Antona Erjavca z Broda pod Šmarno goro (1887—1910); poleg Župančiča je vplival nanj tudi Sardenko, zlasti v mladinskih pesmih. V semenišču je dobila njegova pesem bolj meditativni značaj, a svoje neposrednosti pesnik ni izgubil. Podobni vplivi so zbudili tudi liriko Griše Koritnika, Jožefa Vandota, dočim je m. Elizabeta iz uršulinskega reda (Iz moje celice, 1916) izšla iz Sardenkove in Gregorčičeve šole.

Slika naše najmlajše lirike je zelo pestra. Z elementi Župančičeve moderne se spajajo vplivi klasikov, renesance, Nietzscheja in raznih evropskih struj, starejših (pokrajinska umetnost) in najmodernejših (futurizem). Hkrati pa se pesniki resno trudijo, izraziti v pesmi svojo lastno duševnost. Izmed mnogih imen, ki so se pojavila v krogu »Ljubljanskega Zvona« in »Slovana«, naj se omenijo Anton Debeljak (Solnce in sence, 1919), Pavel Golia, Fran Albrecht (Mysteria dolorosa, 1917), Ivan Albrecht (Slutnje, 1919), Janko Glaser (Pohorske poti, 1919); med sotrudniki »Doma in sveta« pa dr. Joža Lovrenčič (Deveta dežela, 1917), Fr. Bevk in Stanko Majcen; tadva sta tudi pripovednika.

Najbolj priljubljeni pripovedni obliki mlajše generacije sta — pač pod vplivom Ivana Cankarja in Ksaverja Meška — črtica in novela. Le nekateri so gojili poleg njih tudi roman. Tako notar dr. Ivo Šorli iz Podrobov pri Tolminu (r. 1877). Pričel je s pesmimi; kot pripovednik pa si je pridobil ime z romanom »Človek in pol« (1903); ž njim je uvedel v našo književnost problem nadčloveka, ki se v blatu življenja izčisti in dozori k življenjskemu delu. Podobna misel se ponavlja tudi še pozneje v njegovih spisih, tudi v romanu »Pot za razpotjem« (1906). Šorli je tudi eden najplodovitejših slovenskih novelistov. Nekaj svojih starejših novel in črtic je izdal v posebni zbirki (Novele in črtice, 1907); med ostalimi je treba omeniti »Na solčnih višinah življenja«, (1902), »Romantiki življenja« (1906), »Štefan Zaplotnik« (1916), zlasti pa »Disonance« (1916), v katerih je načel problem mešanega zakona med Slovincem in Nemko.

Dr. Ivan Lah iz Trnovega pri Ilirski Bistrici (r. 1881), je pisal najprej (od l. 1904.) v »Domu in svet« razne novele in črtice in epsko pesem »Ravbar« (1906). Pozneje je pisal v »Ljubljanskem Zvonu« in »Slovanu«; v

zgodovinski povesti »Uporniki« (Večernice, 1906) je opisal predmarčne razmere, boj dolenjskih kmetov proti zemljiški gosposki, v dvodelnem zgodovinskem romanu »Brambovci« (Knezova knjižnica 1910—1911) pa je naslikal dobo francoske okupacije.

O resnem umetniškem prizadevanju pričajo spisi dr. Ivana Preglja, profesorja v Kranju, iz Sv. Lucije ob Soči (r. 1883). Pričel je kot lirik; poleg domačih modernih lirikov se je učil tudi pri Francozih, pri Danteju in pri krščanskih mistikih. Zbirka pesmi »Romantika« (1910) nam ga kaže še sredi razvoja. Svoj lastni, čisto osebni značaj je dobila njegova pesem v naslednjih letih v »Domu in svetu« (Legenda, Od Kranja do Brezij, Rapso-dova zahvalna molitev i. dr.). Nekaj posebnega so njegove »Balade v prozi« (1917). Prve pripovedne spise — večinoma iz kmetiškega življenja — je prinesla Mohorjeva družba, pri kateri je izšla tudi večja povest »Mlada Breda« (1913) in nekaj povesti v verzih. Z romanom iz 18. stoletja tolminske zgodovine »Tlačani« (Dom in svet 1915—1916) je hotel Pregelj na nov način rešiti problem zgodovinskega romana. Nekako nadaljevanje njegovo je »Zadnji upornik« (1918—1919). Dragoceni so tudi razni njegovi književnozgodovinski eseji (o Cankarju, Župančiču i. dr.).

Naturalistov in njihovih motivov iz nižin življenja, zlasti iz miljeja spolnih zablod nas spominja zdravnik dr. Alojzij Kraigher iz Postojne (r. 1877) s svojo dramo »Školjka« (1912), s svojim romanom »Kontrolor Škrobar« (1914) in s svojimi novelami. Kontrolor Škrobar spominja s svojimi motivi na Hansa Bartscha, zlasti na roman »Deutsches Leid«, s katerim ima — le v nasprotnem zmislu — skupno tudi ozadje narodnostnih bojev na slovensko-nemški meji v Slovenskih goricah.

Izključno novelo goji Milan Pugelj iz Novega mesta. Pričel v je v »Domu in svetu« s pesmimi in novelami, ki se jim pozna Cankarjev vpliv, pozneje je prestopil k »Ljubljanskemu Zvonu« in k »Slovanu«, ki mu je bil 1915—1917. tudi urednik. Izdal je več novelških zbirk. Snov zajema najrajši iz dolenjskega kmetiškega življenja. Dostikrat pa imajo njegove novele bolj značaj zabavne literature, kazi jih tudi nagnjenje do lascivnosti.

Med najmlajšimi novelisti naj se omenijo iz Zvonovega kroga za sušico umrli Josip Premk († 1913), Pastuškin (dr. Andrej Budal), Fran Albrecht, Ivan Albrecht, Kmet Marija (Bilke, 1920) i. dr., izmed sotrudnikov »Doma in sveta« pa Izidor Cankar (S poti, 1913, kot knjiga 1919), Narte Velikonja, France Bevk; Stanko Majcen je spisal razen novel tudi dramo (Kasija, 1919).

Tudi zadnji čas, ko se je še pred vojno in med njo osnovalo in začelo delovati več novih založniških zadrug (Omladina, Tiskovna zadruga, Nova založba), se kaže v naši književnosti kljub gospodarski krizi krepko življenje. Pojavljajo se sicer najrazličnejše smeri, ki tekmujejo in se borijo med seboj, a resno stremljenje, ki ga kažejo, in delo, ki ga vidimo, nam kaže notranjo silo našega naroda in naše književnosti.

Zaznamek manj znanih krajev.

- Admont** (prv. Vodomač), trg in benediktinski samostan (ust. leta 1074.) na Zgornjem Štajerskem ob Aniži.
- Arclin**, vas, 6 km severno od Celja ob cesti proti Mariboru.
- Aspang**, mesto v južnovzhodnem kotu Dolenje Avstrije.
- Awa** (nvn. Aue), otok v Chiemskem jezeru na Bavarskem, zdaj **Herreninsel**.
- Bača**, desni pritok Idrije, reka (in dolina) na Goriškem.
- Bebenhausen**, vas severno od Tubinge na Württembergem; nekdanji cistercijanski samostan (opatiija) se je izpremenil l. 1560. v evangelsko opatijo s samostansko šolo.
- Bela**, Srednja (Zgornja in Spodnja) vas, 7 km zračne črte ssvz. od Kranja.
- Belinja** (Beligna), vas blizu 2 km j. od Ogleja.
- Bístrica**, gl. Ilirska, Bohinjska.
- Bistriška dolina** (pri Trdini), dolina kamniške Bistrice z ravnino od Kamnika do Save.
- Blatni grad**, tudi Blatograd (Moosburg), župna vas severno od Vrbskega jezera.
- Blatno jezero** (Balaton, Plattensee) na Ogrskem.
- Bled**, skupno ime za sela Grad, Zagorica, Zeleče, Mlino, okrog Blejskega jezera na Gorenjskem, a rabi se tudi istovetno z župnim selom Grad.
- Bodrež**, selo, nekaj nad 1 km severno od Kanala v soteski Soče med Tolminom in Gorico.
- Bohinjska Bistrica**, župna vas v Bohinju ob vhodu v bohinjski tunel.
- Boštanj ob Savi**, župna vas blizu Sevnice v savski soteski med Zidanim mostom in Krškim (desni breg).
- Brdo pri Lukovici**, vas ob vhodu v sotesko Črni graben (drž. cesta iz Ljubljane v Celje), sedež okrajnega sodišča.
- Breznica**, župna vas, nekaj nad 1 km vzh. od žel. postaje Žirovnica ob gorenjski železnici.
- Brežice**, mestece na levem bregu Save ob sovodju s Krko.

Brižinj (Freising), mesto in sedež škofije ob Isari na Bavarskem, 30 km severno od Monakovega (München).

Brod pod Šmarno goro, selo ob Savi, severno od Št. Vida nad Ljubljano.

Bršlin, vas 1,5 km sz. od Novega mesta na Dolenjskem.

Cerovec, vas v Ljutomerskih gorinah nad Žerovinci, 5 km zračne črte jz. od Ljutomera.

Chiemsko jezero, največje bavarsko jezero, med Innom in Salzacho.

Čajnice (Tultschnig), že skoro popolnoma ponemčena vas, 5 km zsz. od Celovca.

Čatež ob Savi, župna vas na desnem bregu Save nasproti Brežicam blizu hrvaške meje.

Čatež pod Zaplazom, župna vas, 4 km (zračne črte) s. od postaje Velika Loka dolensjske železnice.

Čedad (Civiale), mesto na Beneškem ob slov.-ital. jezikovni meji, 15 km vzh. od Laškega Vidma.

Četena ravan, vas v škofovskih hribih, blizu razvodja med Poljansko in Selško Soro, nekaj nad 5 km zračne črte s. od Poljan.

Črnivec pri Brezjah, selo ob gorenjski državni cesti, 3,5 km zračne črte vzh. od Radovljice.

Črnjev, Črneja (it. Cergneu), župna vas na slov.-ital. jezikovni meji v Beneški Sloveniji, 7 km zračne črte vzh. od Tarčeta (Tarcento).

Črnomelj, mesto, sedež okr. glavarstva, ob Lahinji v Beli Krajini.

Dane, vas med Cirkniškim jezerom in Starim trgom pri Ložu.

Derendingen, vas blizu Tubinge.

Devin, vas in grad ob tržaškem zalivu, 8 km jvz. od Tržiča (Monfalcone).

Dobrépolje, župnija na Dolenjskem vzh. od Velikih Lašč (postaja kočevske železnice Videm).

Dolenja vas pri Ribnici, 4 km jvz. od Ribnice, ob kočevski jezikovni meji.

Drabosinje, malo selce, 4 km zračne črte zsz. od Vrbe ob Vrbskem jezeru.

Dóslóviče, vas, pol kilometra vzh. od Breznice pri Žirovnici.

Duklja (iz Dioklitia), staro ime za pokrajine okrog Skadrskega jezera.

- Duplje**, župna vas, 7 km zračne črte j. od Tržiča pod Ljubeljem.
- Feldkirchen**, gl. Trg.
- Fužine**, vas in grad ob Ljubljani, 4 km vzhodno od Ljubljane.
- Gera**, mesto na Turinškem, 55 km j. od Lipskega.
- Gleichenberg**, kopališče na Srednjem Štajerskem blizu Radgone.
- Globoko pri Rimskih Toplicah**, selo na levem bregu Savinje, 5 km zračne črte ssvz. od Zidanega mostu.
- Gnesau**, župna vas ob gorenjem teku Krke (Gurk) na Korškem.
- Godovič**, župna vas, 7 km zračne črte jvz. od Idrije ob cesti proti Logatcu.
- Gorenja vas pri Stični**, vas, 2 km j. od postaje Stična dolenske železnice.
- Goriče ob Zilji**, vas, 8 km zračne črte vzhodno od Šmohorja (Hermagor).
- Gorjuše**, vas severovzhodno od Bohinjske Bistrice (župna cerkev v Koprivniku).
- Gornji grad**, trg ob severnem vzhodju Menine planine ob nekdanji štajersko - kranjski meji.
- Gospa Sveta**, vas in božja pot, 4 km s. od Celovca.
- Gosteče**, vas ob desnem bregu Sore, 3 km vzh. od Škofje Loke.
- Göttingen**, vseučiliško mesto na Nemškem, 51° 30' s. šir., 10° vzh. dolž. (Green.).
- Grabštajn**, vas, 12 km zračne črte vzh. od Celovca.
- Gradišče pri Prvačini**, vas na levem bregu Vipave, 1 in pol kilometra z. od postaje Prvačina goriško - tržaške drž. žel.
- Griža (Grize)**, župna vas na desnem bregu srednje Savinje, dobra 2 km južno od Žalca.
- Homec**, božja pot in župna cerkev na hribcu, 5 km pred Kamnikom.
- Idrija**, Spodnja, župna vas ob Idrijci, 3 km s. od Idrije.
- Ig**, župna vas ob južnem robu Ljubljanskega barja, 10 km j. od Ljubljane.
- Ilirska Bistrica**, vas ob notranjski Reki, na zapadnem vzhodju notranjskega Snežnika (1796 m), žel. postaja na prog. St. Peter—Reka.
- Innichen**, trg na Toblaškem polju ob steku Drave in Sekstenskega potoka.
- Jablanica**, vas, dober kilometer vzh. od Kostanjevice ob Krki na Dolenskem.

- Jasnaja Poljana**, posestvo grofa Leva N. Tolstega, 6 km jz. od Tule (okr. 175 km južno od Moskve).
- Jena**, vseučiliško mesto na Nemškem ob reki Saali, 50° 55' s. šir., 11° 35' vzh. dolž. (Green.).
- Jesenice**, župna vas in industrijski kraj ob križišču gorenjske in karavanške železnice.
- Jéžica**, župna vas ob savski »ježi« (starem bregu), 4 km od Ljubljane.
- Juršinci**, gl. Sv. Lovrenc v Slovenskih goricah.
- Kalec**, posestvo Mir. Vilharja pri Senožečah (jz. od Postojne) na Notranjskem.
- Kamnagorica**, industr. kraj, 3 km zračne črte jvz. od Radovljice na Gorenjskem.
- Kamnik**, mesto ob južnem vznožju Kamniških (ali Savinjskih) alp.
- Kempten**, mesto v jugozap. kotu Bavarske ob reki Illeri, desnem pritoku Donave.
- Kilovče**, vas na desnem bregu notranjske Reke, blizu Prema.
- Knezovo**, gl. Gnesau.
- Kobarid**, trg ob Soči, kjer se cepi cesta s Predila proti Gorici in Čedadu.
- Konjščica**, ekspozitura župnije Šent Jurij pod Kumom, vas nad desnim bregom savske soteske med Litijo in Zidanim mostom, 3 km zračne črte jz. od žel. postaje Zagorje.
- Kopanj**, župna cerkev v južnovzhodnem kotu grosupeljske kotline na Dolenjskem, ob kočevski žel. progii.
- Koseze pri Moravčah**, slabih 5 km vzsvz. od Moravč na Gorenjskem.
- Kostanjevica**, mesto ob Krki na Dolenjskem med Novim mestom in Brežicami.
- Kostel** (it. Castelvevenera), vas v Istri na j. bregu Dragonje, 13 km jvz. od Pirana.
- Krajina**, vas v župniji Tišina na Prekmurskem, 5 km zračne črte vzhodno od Radgone.
- Krašnja**, župna vas v Črnem grabnu, 5 km vz. od Brda pri Lukovici.
- Krems**, mesto v Dolenji Avstriji na levem bregu Donave.
- Kremsmünster**, trg v Gorenji Avstriji ob rečici Krems, 30 km jvz. od Linza.
- Krivošija**, pokrajina v Dalmaciji, severno od Boke Kotorske.
- Krka** na Dolenjskem, župna vas ob izviru Krke.

- Krnski grad** (Karnburg), župna vas, 2,5 km zračne črte z od Gospe Svete.
- Krško**, mestece na Dolenjskem na desnem bregu Save, ob koncu savske soteske.
- Labin**, mestece ob vzhodnem robu Istre, 30 km zračne črte od Opatije.
- Laško**, v soteski Savinje med Celjem in Zidanim mostom, 8 km zračne črte j. od Celja.
- Lašče**, Velike, župna vas, sedež sodišča ob kočevski železnici.
- Lauffen ob Neckarju**, mesto na Württemberskem, 8 km jz. od Heilbronna.
- Ledine pri Žireh**, župna vas, 5 km zračne črte svz. od Idrije.
- Lesce**, župna vas ob gorenjski železnici (postaja), 2,5 km sz. od Radovljice.
- Leskovec**, župna vas, 3 km j. od Krškega.
- Leše v Rožu**, vas šentjakobske župnije v Rožu, ob cesti iz Št. Jakoba k žel. postaji v Področici.
- Libušnje**, župna vas nad levim robom Soške doline pod Krnom, blizu 5 km zračne črte vzjvz. od Kobarida.
- Litija**, trg ob desnem bregu Save, 25 km zračne črte vz. od Ljubljane.
- Ljubno (Leoben)**, mesto na Zgornjem Štajerskem ob Muri.
- Ljutomer**, trg ob severnovzhodnem vznožju Slovenskih goric blizu Mure.
- Logatec**, župna vas, sedež okr. glavarstva ob južni železnici, 26 km zračne črte jz. od Ljubljane.
- Loka pri Zidanem mostu**, župna vas na levem bregu Save, 4 km zračne črte jvz. od Zidanega mostu.
- Loka**, gl. Škofja Loka.
- Loke**, Spodnje, Zgornje pri Krašnji, vzhodno od Krašnje ob cesti proti Celju.
- Losenstein**, grad v Losensteinleiten u v Gorenji Avstriji, 20 km sz. od mesta Steyr.
- Lož**, mestece na Notranjskem, 5 km zračne črte vzhodno od Cirkniškega jezera.
- Lukovica**, gl. Brdo.
- Lysice**, trg na Moravskem, ok. 30 km s. od Brna.
- Mala Nedelja**, župna vas na severnem pobočju Slovenskih goric, 11 km zračne črte z. od Ljutomera.

- Malence, vas pri Čatežu ob Savi, 3 km z. na desnem bregu Krke.
- Mali Štajer, pokrajine Slovenskih goric med Muro in Dravo.
- Mariabrunn, predkraj dunajski z romarsko cerkvijo ob Dunajščici zapadno od Dunaja.
- Marija na Zilji, župna vas blizu Beljaka ob steku Drave in Zilje.
- Martinjvrh, vas v loških hribih južno od Železnikov.
- Mavčiče, župna vas ob desnem bregu Save, 7 km zračne črte jvz. od Kranja.
- Medana, vas v goriških Brdih, 5 km zračne črte svz. od Krmína.
- Mengeš, trg ob cesti iz Ljubljane v Kamnik, 7 km pred Kamnikom.
- Metlika, mesto ob belokranjski železnici, ki gre blizu tam čez Kolpo.
- Moravče na Dolenjskem, vas, 13 km zračne črte jvz. od Litije.
- Moravče na Gorenjskem, župna vas v dolini Dretiščice med Savo in Črnim grabnom.
- Muljava pri Krki, vas, 4 km južno od postaje Stična dolenske železnice.
- Naklo**, župna vas ob cesti iz Kranja proti Tržiču, 5 km sz. od Kranja.
- Nedelišče, mesto v Medjimurju, 4 km zjz. od Čakovca.
- Nürnberg, veliko trgovsko mesto na Bavarskem (med Donavo in Majnom).
- Okič**, podružna vas fare Boštanj ob Savi.
- Orešje, selo tik Cola, 5 km zračne črte svzh. od Vipave.
- Ormož, mestece na levem bregu Drave.
- Pazin**, mesto sredi istrskega polotoka:
- Planina, župna vas v dolini Unca na Notranjskem.
- Podgorica v Dobropoljah, vas, jvz. tik župne vasi Videm v Dobropoljah.
- Podgorje pri Kamniku, vas, 1 km jz. pred Kamnikom.
- Podklošter, župna vas v Ziljski dolini, odkoder se cepi od proge Beljak—Trbiž železnica proti Šmohorju in Kočam, sedež sodišča.
- Podkoren, vas blizu izvira Save Dolinke (cesta čez prelaz v Beljak).

- Podkrnos, župna vas na desnem bregu Gline, 7 km zračne črte vzjvz. od Celovca.
- Podrečje pri Mavčičah, vas, 1 km j. od Mavčič.
- Podrobi pri Tolminu.
- Podsmreka, selo, 3 km z. od Velikih Lašč.
- Podsreda, župna vas, 5 km zračne črte jvz. od Kozjega v dolini Bistrice, desnega pritoka Sotle.
- Pónikva, župna vas, svz. od železniške postaje Pónikva, prve za Grobelnim, kjer se odcepi rogaška železnica proti Mariboru.
- Potok pri Št. Štefanu (Štebnu) pri Zilji, 5 minut svz. od Št. Štefana ob državni cesti s Podkloštra v Smohor.
- Praše, vas, 1 km severno od Mavčič na Sorškem polju.
- Prečna, župna vas, 4 km z. od Novega mesta.
- Pred dvor, župna vas ob vstopu Kokre v ravnino, 9 km zračne črte svz. od Kranja.
- Prem, župna vas na levem bregu notranjske Reke; železniška postaja na progji Št. Peter—Reka.
- Preska, župna vas, 10 minut jz. od Medvod (žel. postaje gorenjske proge).
- Prevalje, industr. kraj v dolini Meže ob železniški progji Maribor—Celovec.
- Prevoje, vas ob cesti Ljubljana—Celje, 3 km z. od Lukovice.
- Prvačina, župna vas ob Vipavi, postaja državne železnice Gorica—Trst.
- Račna**, vas, 6 km zračne črte jjvz. od Grosupelj, ob kočevski železnici.
- Radinci, kopališče in slatina ob Muri, 7 km jvz. od Radgone.
- Radinski vrh, vas na severovzhodnem pobočju Slovenskih goric, 2 km od Radincev ob Muri.
- Radomlje, župna vas, 6 km zračne črte j. od Kamnika.
- Radoslavci, vas, 7 km z. od Ljutomera.
- Radovljica, mestece na Gorenjskem, ob sovodju Save Dolinke in Save Bohinjke.
- Raka, župna vas, 8 km zračne črte z. od Leskóvca pri Krškem.
- Raščica pri Turjaku, vas ob cesti iz Ljubljane v Ribnico in Kočevje, dobra 2 km od Lašč.
- Rateče na Gorenjskem, župna vas ob povirju Save Dolinke.
- Razdrto, vas sredi pota ob cesti iz Vipave v Postojno.
- Reggio (nell'Emilia) sredi pota med Parmo in Modeno ob železniški progji iz Milana v Rimini.

- Repnje**, vas, 4 km zračne črte vz. od Smlednika na Gorenjskem.
- Retje**, Spodnje, selo, blizu 2 km jvz. od Velikih Lašč.
- Rifenberg**, župna vas v dolini Branice, levega pritoka Vipave, ob drž. žel. prog. Gorica—Trst (postaja).
- Rimske Toplice**, kopališče v soteski Savinje med Celjem in Zidanim mostom, 4-5 km zračne črte svz. od Zidanega mosta.
- Rodaun**, mestece na jz. robu Dunaja, 7 km od gradu Schönbrunn.
- Rodine**, vas na Gorenjskem, 4 km vzjvz. od Zirovnice.
- Rotenburg ob Tauberi**, starinsko mesto na Bavarskem, 65 km zračne črte z. od Nürnberga.
- Rožnik**, grič s cerkvijo, priljubljeno izprehajališče z. od Ljubljane.
- Ruše**, župna vas na desnem bregu Drave ob vznožju Pohorja, 10 km z. od Maribora.
- Semlč**, župna vas ob belokranjski železnici (postaja), 17 km zračne črte južno od Novega mesta.
- Senj**, pomorsko mesto v Hrvaškem Primorju nasproti otoku Krku.
- Senožeeče**, župna vas, 5 km jjz. od Razdrtega na Notranjskem.
- Senožeti nad Rimskimi Toplicami**, selo na brdu južno od Rimskih Toplic.
- Sinj**, mesto v Dalmaciji, 27 km svz. od Splita.
- Slom**, selo, približno 1 km južno od postaje Pónikva južne železnice med Celjem in Mariborom.
- Smlednik**, župna vas na levem bregu Save, 3 km zračne črte s. od sovodja Save in Sore.
- Sora**, župna vas na desnem bregu Sore, 3-5 km zračne črte pred izlivom v Savo.
- Sorica**, župna vas ob izviru Selške Sore.
- Središče**, trg, 9 km vz. od Ormoža.
- Stična**, župna vas, 2 km od postaje Stična dolenjske železnice.
- Stružévo**, vas na levem bregu Save, 2 km nad Kranjem.
- Suha pri Škofji Loki**, vas na levem bregu Sore, blizu 2 km vz. od Škofje Loke.
- Suha Krajina**, vsled pronicanja Raščice (pri Ponikvi pod vasjo Raščico) brezvodna bivša spodnja dolina Raščice (obsegajoča občini Dobrépolje in Struge) in njena okolica.

- Sv. Benedikt (tudi Ivanovci), župna vas v prekmurskih gričih, 10 km zračne črte ssvz. od Murske Sobote.
- Sv. Duh nad Leskóvcem (Vel. Trn), župna vas, 7 km zračne črte z. od Krškega.
- Sv. Duh pri Škofji Loki, vas ob cesti iz Škofje Loke v Kranj, 2-5 km zračne črte od Škofje Loke.
- Sv. Ivan, gl. Štivan.
- Sv. Jošt, hrib (845 m) z romarsko cerkvijo, 4 km zračne črte z. od Kranja.
- Sv. Križ pri Moravčah (tudi pri Litiji), župna vas na Dolenjskem, 14 km zračne črte vzjvz. od Litije.
- Sv. Križ v Vipavi, mestece ob vipavski železnici (Prvačina — Ajdovščina), 3 km pred Ajdovščino.
- Sv. Ksaverij pri Gornjem gradu, župna vas z romarsko cerkvijo, 5 km zračne črte svz. od Gornjega gradu.
- Sv. Lovrenc v Slovenskih goricah (Juršinci), župna vas, 11 km zračne črte svz. od Ptuja.
- Sv. Lucija ob Soči, župna vas ob steku Idrije s Sočo.
- Sv. Marjeta ob Savinji, župna vas v soteski Savinje med Celjem in Zidan'm mostom, dobrih 5 km ssvz. od Zidanega mostu.
- Sv. Peter pri Radgoni (Stara Radgona), kraj na desnem bregu Mure, nasproti mestu Radgoni.
- Sv. Tomaž nad Ormožem, župna vas v Slovenskih goricah, ob cesti iz Ljutomera v Ptuj, 10 km zračne črte zjz. od Ljutomera.
- Sv. Urban, župna vas, 7 km zračne črte s. od Ptuja.
- Šiška**, Zgornja, vas tik sz. od Spodnje Šiške, zdaj že priključene Ljubljani.
- Škale, župna vas, blizu 2 km s. od žel. postaje Velenje (v dolini Pake, levega pritoka Savinje).
- Škocijan pri Dobravi, župna vas, 16 km svz. od Novega mesta.
- Škocijan pri Turjaku, župna vas, 6 km zračne črte s. od Vel. Lašč.
- Škocijan v Podjuni, župna vas, 1 km s. od Klopinskega jezera.
- Škofja Loka, mestece ob sovodju Selške in Poljanske Sore.
- Šmarje na Dolenjskem, župna vas ob dolenski železnici nad vzhodnim robom Ljubljanskega barja.

- Šmarje pri Jelšah, župna vas ob železnici Grobelno—Rogatec (postaja).
- Šmarna gora, hrib z romarsko cerkvijo na vzhodnem vrhu, 9 km zračne črte ssvz. od Ljubljane.
- Šmartno pod Šmarno goro, župna vas na jvz. vznožju Šmarne gore.
- Šmartno v Tuhinju, župna vas, 10 km vz. od Kamnika.
- Šmihel pri Gospé Sveti, župna vas (ponemčena), 5 km zračne črte ssvz. od Gospé Svete.
- Šopronj (nem. Ődenburg), mesto na Ogrskem blizu Nežiderskega jezera (Neusiedlersee).
- Šmohor, trg tik za jezikovno mejo slovensko-nemško v Ziljski dolini, ob Gosrinji, levem pritoku Zilje, 28 km zračne črte z. od Podkloštra.
- Št. Danijel nad Prevaljami, župna vas v gričevju med Dravo in Mežo, 4-5 km zračne črte sz. od Prevalj.
- Štivan pri Devinu, vasica ob izviru Timava v tržaškem zalivu, 7 km vzjvz. od Tržiča (Monfalcone).
- Št. Jernej na Dolenjskem, župna vas, 7 km z. od Koštanjevice.
- Št. Pavel v Labudski dolini, 9 km zračne črte sz. od sovodja Labude z Dravo.
- Št. Štefan (Štebenj) pri Zilji, župna vas, 12 km vz. od Šmohorja.
- Št. Vid nad Ljubljano, župna vas, 6 km sz. od Ljubljane ob gorenjski železnici.
- Šurda (madj. Surd), 8 km vz. od sovodja Drave in Mure.
- Tarčmun** (it. Tercimonte), vas v Beneški Sloveniji, 13 km zračne črte svz. od Čedadada.
- Tilsit, mesto na Vzhodnem Pruskem ob Njemnu.
- Tišina, župna vas na Prekmurskem nasproti Radincem.
- Tolmin, trg v Soški dolini.
- Tomačevo, vas ob Savi, 4 km ssvz. od Ljubljane.
- Toplice na Dolenjskem, kopališče, 4 km zračne črte jz. od Novega mesta.
- Tours, mesto ob Loiri na Francoskem, sedež škofije.
- Trg (Feldkirchen), trg ob železnici Beljak—Št. Vid na Koroškem.
- Trnovo pri Ilirski Bistrici, župna vas tik s. od Ilirske Bistrice.

- Tržič** na Gorenjskem, trg na j. vznožju Karavank ob ljubeljski cesti.
- Tubinga** (Tübingen), vseučiliško mesto na Württemberskem ob Neckarju.
- Turjak**, grad in župna vas, 6 km s. od Velikih Lašč ob cesti proti Ljubljani.
- Turn pri Sv. Križu** (Thurn-Gallenstein), grad, 1,5 km j. od Sv. Križa pri Moravčah.
- Urach**, mesto na Württemberskem, 25 km zračne črte vz. od Tubinge.
- Vače**, trg, 9 km zračne črte s. od Litije.
- Vaneč**, vas na Prekmurskem, 7 km zračne črte s. od Murske Sobote.
- Velenje**, trg v dolini Pake, levega pritoka Savinje, ob železnici Celje—Spodnji Dravograd.
- Velika Nedelja**, župna vas, 3 km z. od Ormoža.
- Velikovec**, mesto nad levim bregom Drave, 25 km zračne črte vz. od Celovca.
- Vetrinj**, župna vas z nekdanjim cistercijanskim samostanom, 4 km zračne črte jz. od Celovca.
- Vinica**, župna vas v Beli Krajini na levem bregu Kolpe, 13 km zračne črte j. od Črnomlja.
- Vinodol**, rodovitna pokrajina Hrvaškega Primorja nasproti otoku Krku.
- Vinkovci**, mesto v Slavoniji, 30 km zračne črte jz. od sovodja Donave in Drave.
- Viško pri Kranju**, vas ob cesti iz Kranja v Kokro, 6 km zračne črte svz. od Kranja.
- Vipava**, trg ob izviru reke Vipave.
- Višnja gora**, mestece ob dolenski železnici, 21 km zračne črte vzjvz. od Ljubljane.
- Vitanje**, trg na južnem pobočju Pohorja, 17 km zračne črte s. od Celja.
- Vodmat**, vzhodno predmestje ljubljansko.
- Vojnik**, trg ob cesti iz Celja v Maribor, 8 km s. od Celja.
- Vrata**, župna vas (žel. postaja) med Podkloštrom in Trbižem.
- Vrba pri Breznici** ob stari savski jéži, slab kilometer jz. od Breznice na Gorenjskem.
- Vrba ob jezeru**, na zapadnem koncu Vrbskega jezera na Koroškem.

Vrbovec, tako se je zvalo nekaj neko selo blizu Samobora (ob vzhodnem robu Gorjancev); kraj ob železnici Zagreb—Budimpešta, 36 km zračne črte vzsvz. od Zagreba.

Vrhnika, trg ob izviru Ljubljanice na zapadnem robu Ljubljanskega barja.

Vrsno, vas ob južnem pobočju Krna nad Soško dolino, 1,5 km zračne črte vz. od Libušnjega.

Vršac; na kateri hrib med Bohinjem in Sočo je Vodnik mislil, še ni dognano.

Vuzenica, trg na desnem bregu Drave v soteski s. od Pohorja, 11 km zračne črte vz. od Sp. Dravograda.

Wittenberg, mesto, nekaj z vseučiliščem (1502—1817), ob Labi, 60 km zračne črte ssvz. od Lipskega.

Zadlog pri Črnem vrhu nad Idrijo, 7 km zračne črte jjz. od Idrije.

Zalilog pri Železnikih, župna vas ob Selški Sori v zgornjem delu doline, 17 km zračne črte szs. od Škofje Loke.

Zalog pri Šmarju na Dol., vas tik nad vzhodnim robom Ljubljanskega barja, 3 km z. od Šmarja.

Zezawa (Žeżawa), občina in graščina v sodnem okraju Zaleszczyki v Galiciji.

Žahnica, župna vas v Kanalski dolini, 5 km z. od Trbiža.

Žale, grič s pokopališčem v jz. delu Kamnika.

Žalec, trg v Savinjski dolini, 8 km z. od Celja.

Železniki, župna vas, industr. kraj ob Selški Sori, 13 km zračne črte szs. od Škofje Loke.

Želimiže, župna vas ob južnem pritoku Ljubljanskega barja, 15 km zračne črte jjvz. od Ljubljane.

Žiri, župna vas, 8 km svz. od Idrije.

Žirovnica, vas ob (severnem) začetku radovljiško-blejske kotline.

Žužemberk, trg ob zgornjem teku Krke, 18 km zračne črte szs. od Novega mesta.

Alfabetično kazalo

imen in važnejših stvari.

- Abraham, škof 30, 31
Academia operosorum 96, 107,
108
Adalwin 28
Adelung Joh. Christoph 117,
128
Ahacelj Matija 123, 163
Ajsop 118
Alasia da Sommaripa Greg.
40, 79—80
Alboin 20
Albrecht Fran 302, 304
Albreht Ivan 302, 304
Albreht, princ bradenbur-
ški 48
Aleksandrov, gl. Murn Jos.
Aleksij Nikolajev, gl. Župan-
čič O.
Alfieri, grof Vittorio 148, 149
Allingham William (izgov.
älínghám uiliám) 162
Alxinger Joh. Babt. 100
Anakreon 118
Anastasius Grün, gl. Auers-
perg
Andreaš Miha 123, 164
Andrejčkov Jože, gl. Pod-
milšak
Andriolli, Ksaver pl. 134
Annunzio, Gabriele d' 271
Arnim, Achim v. 150
Arnulf, kralj 29
Aškerc Agata 252
Aškerc Anton 210, 235, 251,
252—257, 259, 261, 262, 279,
280, 284, 285, 291, 299
Atila 20
Auersperg Anton Alex, Maria,
'grof (Anastasius Grün) 144,
165, 171
Auerspergov odlomek 41
Aumann Kajetan 191
Babukić 156
Bach, Alexander baron 178,
216
Bahr Herman 272
Balzac (izg. balzák), Honoré
de 268
Barbaro Francesco 75
Bartsch Hans 303
Basar, o. Jernej 89
Baumbach Rudolf 256, 258
Baumgarten, dr. Leopold 145,
146, 147
Baumkirchner 47
Beaumarchais, Pierre Augu-
stin Caron de (izg. bomaršé)
112
Bčela, gl. Slovenska Bčela
Becker Rudolf Zacharias 99
Belí Kranjec, gl. Župančič O.
Bellarmin Robert, kard. 91
Bernhard, vojvoda 37
»Besednik« 201
Bethlen Gábor 77

- Bevk France 302, 304
 Bežek Viktor 272
 Bilc Janez 210
 Björnson Björnstjerne 269
 Blaznik Jožef 161, 165, 189, 190
 Bleiweis, dr. Janez 134, 166,
 172—173, 179, 181, 183, 194,
 196, 197, 201, 222, 247
 Blumauer Alois 100
 Boccaccio (izg. bokáčo), Gio-
 vanni 144
 Bodenstedt, Friedrich Martin
 v. 220
 Bohinjec Peter 250
 Bohorič Adam 17, 58, 61, 62
 do 63, 64, 69, 73, 84, 90, 93,
 98, 102
 Eonitz Hermann 219
 Bonomo Peter 51, 53
 Boris-Mihael, kralj 35
 Boris Miran, gl. Stritar Jos.
 Borut, vojvoda 21
 Brenner Martin, škof 77
 Brentano Klemens 150
 Breznik dr. Anton 2
 Bril Vaclav 200, 206
 Brižinski spomeniki 14—16,
 25, 30—32
 Budal, dr. Andrej, gl. Pastu-
 škin
 Buochow, Oton v. 33
 Bürger Gottfried August 109,
 110, 134, 136, 137, 148
 Burns (izg. bōrns) Robert 292
 Byron, George Noel Gordon
 lord (izg. bajrōn) 126, 145,
 148, 174, 219, 221
 Caf Oroslav 160
 Camões (izg. kamuš), Luiz de
 148
 Cankar Ivan 238, 274, 276, 277,
 279—283, 284, 286, 292, 299,
 302, 303, 304
 Cankar, dr. Izidor 304
 Carducci (izg. kardúči) Gio-
 suè 286
 Cegnar France 182—183, 195,
 201
 Celestin, dr. Fran 213, 222, 235
 Celovski rokopis 16, 17, 35, 40
 Cenzurno postopanje 135
 Cervantes Saavedra (izg. ther-
 vantes), Miguel de 126, 148
 Chamisso (izg. šamiso), Adel-
 bert v. 148, 155
 Chateaubriand (izgov. šato-
 briād), François René, vi-
 comte de 155
 Cigale Matej 117, 181, 198
 Cigler Janez 134, 141, 193
 Cimperman Fr. S. 155
 Cimperman Josip 235, 257 do
 258, 261, 262, 284
 Ciril, sv. (Konstantin) 25, 26
 do 27, 29
 Cirilica 29
 Collin, Heinrich Josef v. 119,
 127
 Coppé (izgov. kopé), François
 226
 Crobath, dr. 145, 147, 162, 164,
 166
 »Cvetje iz domačih in tujih
 logov« 201
 Cvetko Frančišek 127
 Cusani (izg. kusani) Josip 91
 Čandek Janez 80, 81, 82—83
 Čbelica, gl. Krajnska Čbelica
 Čedadski evangellj 34—35
 Čedadski rokopis 41

- Čelakovský František Ladislav 136, 139, 142, 151, 158
 Čop Matija 133, 136, **137—139**, 140, 142, 144, 146, 147, 148, 150, 151, 153, 155, 156, 158, 165, 167, 238
 Črkopis Bohoričev 63, 102
 Črkopis Danjkov 133
 Črkopis Gajev 156, 160
 Črkopis Kreljev 60
 Črkopis Metelkov 132
 Črkopis Pohlinov 98
 Črkopis Trubarjev 58
- Dalmatin Anton Aleksandrović** 58
 Dalmatin Jurij 17, 58, 59, 61, 62, **63—67**, 69, 73, 74, 79, 81, 85, 86, 106, 107
 Danjko (Dainko) Peter 133 do 134
 Dante Alighieri 126, 148, 206, 303
 Debeljak Anton 302
 Debevec, dr. Jože 296
 Dekadenca 270—271
 Denis Michael 100, 101, 111, 114, 117
 Detela, dr. Fran 242, **245—246**
 Detomil, gl. Jeriša
 Dev, o. Janez Damascen (Feliks) 100, 101, 108, 147
 Dickens (izg. dikens), Charles, 249, 289
 Dežman Karel 200, 256
 Dobrovski, gl. Dubrovský
 Doksov Teodor, gl. Jesenko Dragotin
 Doleneč, dr. Hinko 249
 Dom in Svet 249
- Dostojevskij Fedor Mihajlovič 269, 301
 Drabosnjak, gl. Schuster
 Dubrovský Josef 128, 131, 132
 Dubsky, grof 145
- Edling, Jan. Nep. grof** 97, 108
 Einspieler Andrej 180, 201
 Elizabeta, mati 301
 Eneja Silvij (Piccolomini), papež Pij II. 36
 Erjavec Anton 301
 Erjavec Fran 200, 201, **206 do 208**, 224, 230, 238
 Etgar, vojvoda 22
 Evripides 144
- »Fanton de Brunn« 108
 Ferdinand I. (nem. cesar) 50, 51
 Ferdinand, nadvojvoda (kot nem. cesar II.) 76, 80, 81
 Ferdinand I. (avstr. cesar) 173, 178
 Fichte Johann Gottlieb 125
 Finžgar Frančišek Sal. **93**, **293—295**, 299
 Flaccius Illyricus, gl. Vlačič M. Fr.
 Flaubert (izg. flobér) Gustav 268
 Fouqué, Friedrich de la Motte (de la mot fuké) 155
 Franc I. (cesar avstr.) 121
 Franc Jožef I. (avstr. cesar) 178
 Frankopan, Fran Krsto knez 86
 Freuensfeld Josip 260
 Funtek Anton **258—259**, 272, 275

- Gaj Ljudevit 156, **157**, 158, 159,
 161, 165
 Gangl Engelbert **275**, 284
 Garrick (izg. gärik), David 162
 Gaudy, Franz v. 177
 Geibel Emanuel 220
 Gellert Christian Fürchtegott
 100, 104, 106, 118
 Georgius Henricius de Reyn
 42
 Gerstäcker Friedr. 241
 Germanizacija 32—34
 Gestrin Fran **259—260**, 272
 Glontini J. 205
 Glagolica 26
 Glaser Janko 302
 »Glasnik slovenskega slov-
 stva« 179, 200
 Glasnik, gl. Slovenski Glas-
 nik
 Glavar Peter Pavel 109
 Gleim Johann Ludw. Wilh.
 100, 104, 111, 118
 Globočnik Anton, katehet 190
 Globočnik, pl. Sorodolski An-
 ton 196
 Goëss, grof 93, 103
 Goethe, Johann Wolfgang v.
 100, 120, 169, 185, 189, 191,
 203, 208, 219, 220, 221, 223,
 225, 230, 258
 Gogolj Nikolaj Vasiljevič 301
 Gojko, gl. Župančič O.
 Golar Cvetko 299—300
 Goldsmith Oliver 212, 220, 225
 Goličnik Janez 109
 Golja Pavel 302
 Gollmayr Jurij 106, 132
 Goncourt (izg. gökur) Ed-
 mond 268
 Goncourt Jules 268
 Gorazd, gl. Aškerc A.
 Gorazd, učenec Metodijev, 29
 Gorazd, vojvoda 21, 22
 Goriški rokopis 71
 Gorjkij Maksim (Aleksej Ma-
 ksimovič Pjěškov) 269, 281,
 282
 Gorjup Franc Ks. 104
 Gorup Josip 233
 Gottsched Johann Christoph
 99
 Govékar Fran **272—273**, 278
 Grabner Jurij 141, 212
 Gradnik, dr. Alojzij 300
 Gregorčič Anton 228
 Gregorčič Jernej 228
 Gregorčič Simon 201, 210, 223,
 225, **228—235**, 241, 248, 251,
 253, 257, 259, 299, 300, 301
 Grillparzer Franz 248
 Grimm Jakob 129
 Grohar Ivan 300
 Gruden, dr. Josip 186
 Grün Anastasius, gl. Auers-
 perg, grof A.
 Grundner 127
 Gruntar Ignacij 229, 230, 231,
 232
 Guarini Giovanni Battista
 111, 144
 Gutenberg Johann 46
 Gutschmann Ožbalt 63, 97, **102**
 do **103**
 Hadrian II., papež 27
 Hagedorn Friedrich v. 100,
 106
 Hammer Purgstall, Josef ba-
 ron 148
 Hanka Večeslav 191
 Hasl Jožef 102, **103—104**

- Hašnik Jožef 177
 Hauptmann Gerhart 269
 Haydn Michael 106
 Hebel Peter 177
 Heine Heinrich 204, 243, 280, 286
 Herberstein, Anton grof 105
 Herberstein, Karl grof 105, 106, 111
 Herder, Johann Gottfried v. 109, 119, 124, 125, 126, 128, 182, 220
 Hevenesi Gabriel 103, 104
 Hicinger Peter 177, 194
 Hipolit, o. 89—90, 92, 93
 Holzapfel Ignacij 134, 140, 171
 Homer 124, 144, 169, 207, 221, 256
 Horacij 111, 115
 Hotimir, vojvoda 21, 22, 154
 Hren (Chrön) Tomaz 77, 78, 79, 80—82, 85
 Hribar Anton 257, 293
 Hribar Ivan 236
 Hugo Victor 219, 222
 Humanizem 46
 Hus Jan 46—47
 Ibsen Henrik 269, 275, 282
 Idealizem, novoromantični 218
 Ignacij sv., Lojolski 51
 Ilirizem 156—160
 Imena, stara osebna 35
 Impresionizem 270
 Ingenerij, škof 72
 Inko, vojvoda 22
 Ivan, nadvojvoda 119, 127, 159, 162, 171
 Jacobus Tudertinus (Jacopo-ne da Todì) 106
 Jaklič Franc 250
 Jakše Andrej 229
 Jamnik Luka 83
 Janez VIII., papež 28
 Janez Krstnik iz Sv. Križa 87—88, 93
 Janez Vetrinjski 36
 Janežič Anton 175, 179, 180, 182, 183, 184, 187, 199—201, 202, 213, 215, 222, 228, 247
 Janković Andrej 84
 Janzenisti 105, 131, 135, 136
 Janša Anton 109
 Japelj Jurij 17, 97, 105—107, 108, 110, 116
 Jarnik Urban 103, 130 do 131, 142, 147, 160
 Jelenec Janez 190
 Jelovškova Ana 166
 Jenko Jožef 202
 Jenko Mina (r. Košenina) 202
 Jenko, o. Nikolaj 202
 Jenko Simon 192, 199, 200, 201, 202—206, 223, 224, 230, 238, 243, 253, 257, 300
 Jerajeva Vida 298—299
 Jeran Luka 160, 173, 177, 181, 190
 Jeriša France (Detomil) 185
 Jesenko Dragotin 260
 Johannes s Krka 41
 Jožef II., cesar avstr. 83, 90, 95, 96, 97, 100, 101, 104, 112, 114
 Jurčič Josip 196, 199, 201, 210, 211—215, 218, 221, 222, 224, 225, 236, 237, 239—241, 242, 243, 244, 245, 272, 273
 Jurčič Marija, roj. Jankevič 211
 Jurčič Marko 211

- Juričić Jurij 58, 59, 61, 66, 68, 69
- Kacijanar Franc, škof 51, 54
- Kalvin 53
- Kančnik 123
- Kanizij, sv. Peter 81, 82, 33, 94, 96, 99
- Karadžić Vuk Stefanović 129, 132, 157, 158, 191
- Karel, nadvojvoda 51, 52, 55, 64, 76
- Karel Veliki 22, 25, 28, 30 32
- Kaspreth A. 41
- Kastelec Matija 85—86, 90
- Kastelic Miha 137, 139—140, 147, 148, 151, 153, 155, 158, 159, 161, 162, 164
- Kaš Igo 247
- Kersnik Berta, r. pl. Höffern 242
- Kersnik Janez Krstnik 137
- Kersnik Janko 137, 235, 238, 241, 242—245, 246, 250, 272, 273, 274
- Kersnik Josip 242
- Kette Dragotin 277, 283, 284, 285, 289—291, 297, 299, 300
- Key Ellen 301
- Kisel, baron 73
- Klapšè Pavel Francišek 93
- Kleinmayr, Julij pl. 199
- Kleinmayr, knjigar 134, 233
- Kleist Ewald v. 106, 111
- Klement, sv. (kot papež I.) 26, 27
- Kliment, učenec Metodijev 31
- Klinkowström 144, 145
- Klombner Matija 49, 60, 68, 69
- Klopstock Friedrich Gottlieb 100, 111
- Kmet Marija 304
- Kocelj, vojvoda 22, 27, 28, 30, 32
- Koder Anton 237, 248
- Koljcov Aleksej Vasiljevič 292
- Kollár Jan 156, 157, 158
- Komenský Jan Amos 90
- Konstantin, gl. Ciril sv.
- Konzul Stepan 58
- Kopitar Jernej 17, 80, 98, 110, 120, 127—129, 131, 132, 135, 136, 137, 138, 139, 142, 145, 149, 150, 157, 194
- Koritnik-Griša 301
- Korytko Emil 140, 160, 161 do 162, 164, 165
- Kos, dr. Franc 294, 295
- Koseski (Jovan Vesel) 167, 171, 172, 173—174, 175, 181, 182, 183, 189, 190, 194, 201, 203, 220, 221, 222, 238
- Kosmač Jurij 140, 161, 198
- Kostanjevec Josip 274—275
- Koširjeva Franica 196, 197
- Kotzebue, August v. 118, 162
- Kovačič Emanuel Jožef 142
- Kračman Matevž 123
- Kračmanov Matija, gl. Valjavec M.
- Krafft Hans 64
- Kraigher, dr. Alojzij 303
- Krajec, knjigar 293
- »Krajnska Čbelica« 134—137
- Kranjska homilija 41
- Krek, dr. Gregor 155, 210
- Krek, dr. Janez Ev. 251, 285, 294

- Krelj, Sebastijan 16, 58, **59 do 60**, 61, 63, 66, 68, 69, 86
 Krempl Anton **160**, 172
 »Kres« 241
 Krikec, gl. Dolenc H.
 Krilan, gl. Pagliaruzzi J.
 Kristan Ethin 275
 Krištof, vojvoda württembergski 56, 57
 Kumerdej Blaž 17, 106, **107 do 108**, 110, 113, 115, 117
 Kumprecht Marko 69, 86
 Kurnik Vojteh 123
 Kusani, gl. Cusani
 Kűzmics Miklos 104—105
 Kűzmics Stevan 93—94
 Kvas Koloman 133
 Kveder Zofka 276

 Lah, dr. Ivan 302
 Lampè, dr. Frančišek 249
 Lavdon 123
 Lavrenčič Primož 92
 Lederer Frančišek 123
 Lenau Nikolaus (Niemsch v. Strehlenau) 171
 Leonelli, gl. Janez Krst.
 Leopold I., nem. cesar 236
 Lesičnjek, gl. Lederer Fr.
 Lessing Gotthold Ephraim 104, 111
 Levec Frančišek 222, 225, 232, 236, **238—239**, 241, 242, 251, 253, 279
 Levičnik Jernej 142, 145
 Levstik Fran 141, 173, 176, 183, **188—199**, 201, 202, 203, 205, 206, 212, 213, 214, 215, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 227, 230, 235, 236, 238, 239, 257, 261, 273, 285
 Levstik Matevž 188
 Levstik Vladimir 301
 Linhart Anton 44, 108, **110 do 113**, 116, 120, 162
 »Ljubljanski Zvon« 241
 Ljudevit, vojvoda posavski 22, 32, 256
 Louis Philipp, kralj 178
 Lovrenčič, dr. Joža 302
 Ludvik, nemški kralj 28
 Lukian 118
 Luther, dr. Martin **48—49**, 57, 59, 65, 66, 67, 68, 70
 Luteranstvo 46 sled.

Macun Ivan 160
 Maeterlinck (izg. máterlink), Maurice 271, 285, 290
 Mahnič, dr. Anton 232, 248, 254
 Majcen Stanko 302, 304
 Majar Matija 45, 131, 160, 172, **180**, 182, 186, 200
 Majster Rudolf (Vojanov) 299
 Malavašič Franc 162, 165, 167, 173, **177**, 179
 Mallarme (izg. malárm), Stefan 271
 Mally, P. 81
 Mandelc Janž 52, 61, 64,
 Mandelc Valentin 200, **208**
 Marija Terezija (nem. cesarica) 90, 94, 95, 96, 100, 101, 113
 Marija Luiza (franc. cesarica) 121
 Marn Frančišek 213
 Marn Josip 220, 222
 Maselj Frančišek (Podlimbarski) 247
 Matošek, dr. Janez 122

- Maupassant (izg. mopasá),
Guy de 268
- Mažuranić Ivan 210
- Medved Anton 257, ~~260—264~~,
297
- Megiser Hieronymus 71, 73
do 74, 93
- Meinhard, vojvoda 36, 37
- Melanchthon Philipp 62
- Mencinger, dr. Janez 200, 209,
242, 247, ~~248—249~~
- Mendelsohn Moses 106
- Merhar Alojzij, gl. Sardenko
- Meško Franc. Ksaver 274, 276,
277—279, 282, 283, 299, 302
- Metastasio Pietro 100, 106,
111
- Metelko Frančišek Ser. 117,
132—133, 157, 161, 189
- Metodij, sv. 25, ~~26—29~~, 30, 31,
32
- Metternich, Klemens knez
170, 178
- Moussel 64
- Mézanguy (izg. mezágü), F.
P. abbé 106, 132
- Mickiewicz Adam 158, 164
- Mihael, biz. cesar 26
- Mihael Mihajlov, gl. Kette
- Mihelič Janez 101
- Mikec Mihael 82
- Miklošič Franc vitez 129, 158,
180, 187, 191, 194, 198
- Milčinski Fran 297
- »Mladika« 215, 221
- Modest, škof 22, 24
- drinjak Štefan 123, 130
- Monorjeva družba 201
- Molè, dr. Vojeslav 301
- Molière (izg. moliér) Jean-
Bapt. (Poquelin) 87
- Moore (izg. môr, mur), Tho-
mas 126, 146, 148
- Morhart Ulrich 56
- Murko Anton 104, 133, 166
- Murn Josip (Aleksandrov)
277, 283, 284, 285, 287, 289,
291—292, 297, 298, 299, 300
- Murnik Rado 273—274
- Musculus 64
- Musset (izg. müsé), Alfred de
219, 222
- Nadliškova Marica 247
- Naglič Martin 101
- Napoleon 119, 120, 121, 122,
126, 127, 170, 213
- Napoleon (II.) Rimski kralj
121
- Narodna pesem 42—45
- Naturalizem 268—270
- Navratil Ivan 179
- Němcova Božena 183
- Nicoletti 43
- Nietzsche Friedr. Wilh. 266,
271, 302
- Nikolaj I. (papež) 27
- »Novice« 171—172
- Oblak Jože (Ilija) 192, 193
- Ogrinec Josip 222, 235
- Opeka, dr. Mihael 258—259
- Orožen Valentin 177
- Osbald, škof 25
- Ossian 100, 124
- Oswald v. Wolkenstein 41—42
- Otokar II. (Přemysl) 37
- Otokar, štajerski 36
- Oton, škof 25
- Ovidij 144
- Pace, Karel grof 191, 192
- Pace, grof Viljem 191

- Pachenecker Leonhard 71, 72
 Pagliaruzzi Josip (Krilan) 186
 231, 235, 238, **251—252**
 Paglovec Francišek Mih. 90
92—93, 105
 Pajek, dr. Jožef 104
 Pajk Andrej 213
 Pajk, dr. Janko 224, 235, 236,
 237
 Pajkova Pavlina **237, 272**
 Parhammer 93, 94, 96
 Pastuškin (dr. Budal) 304
 Paulus Diaconus 295
 Pavšek Jurij 136, 152
 Percy (izg. pérsi), Thomas
 124
 Perko Pavel 296
 Perušek Rajko 247
 Pestalozzi Joh. Heinr. 163
 Petrarca (izg. petrarka) Fran-
 cesco 126, 148, 169, 220, 221
 Peterlín Radivoj (Petruška)
 301
 Picinelli 89
 Pintar Lovro 160, 164, 165
 »Pisanice« 100, 101
 Plautus 144
 Plutarh 118
 Podlimbarski, gl. Maselj F.
 Podmilšak - Andrejčkov Jože
 210
 Pogačar Jožef 137
 Pohlín, o. Marko 63, **97—100,**
 101, 102, 103, 107, 108, 112,
 188
 Poljančev, Ljudmila 300
 Pop Erazimjanin 186
 Pope (izg. póp) Alex. 106
 Popovič Ivaň Žiga 102, 128
 Potočnik Blaž 132, **141**
 Pregelj, dr. Ivan 282, 283, 284,
 286, **303**
 Prelesnik, dr. Matija 293, 294,
295—296
 Premk Josip 304
 Prešeren, dr. Francè 102, 132,
 133, 135, 136, 137, 139, 140,
142—156, 157, 158, 159, 161
162, 164—169, 171, 172, 173,
 175, 177, 183, 185, 186, 187,
 189, 190, 191, 195, 203, 206,
 220, 221, 226, 228, 230, 238,
 243, 248, 290
 Prešeren Jožef 143, 145
 Prešeren Marija, r. Svetina
 143
 Prešeren Mina, omož. Volk
 143
 Prešeren Simon 143
 Prevec, dr. Val. 205, 206
 Pribislav, vojvoda 22
 Prijatelj, dr. Ivan 241, 292
 Primčeva Julija **151—152, 153,**
 155, 248
 Primic Janez Nep. 137, **129 do**
130, 133
 Prisega mesta Kranj 73
 Prokopij 23
 Propercij 151
 Pugelj Milan 304
 Puškin Aleks. Sergjejevič
 234
 Raabe 236
 Rabindranath Tagore 300
 Raškóski, gl. Freuensfeld
 Rastislav, knez 26, 28
 Ravbar Krištof 54
 Ravnikar Matevž, škof 117,
131—132, 142

- Ravnikar Matevž-Požencan 161, 177
- Razlag Radoslav 160, 180, 181, 182, 209
- Realizem, romantični Jurčičev 218
- Realizem, poetični 218, 243
- Recelj Andrej 73
- Redeskini Maksimilian 92
- Redwitz Oskar 220
- Reformacija 46—52
- Reformacija, katoliška 75—77
- Regnier (izg. renjé), Henri de 271
- Reinlein, rodbina 203
- Repež Filip Jak. 92, 122
- Resman Ivan 289
- Revolucija, marčna 177—178
- Richter Josef 112, 119
- Rodoljub Ledinski, gl. Zakelj Ant.
- Rogerij, o. 88—89
- Romantika 124—126
- Rousseau (izg. rusó), Jean Jacques 219, 220, 221, 223, 225
- Rudež Jožef 161
- Rudolf Habsburški 36
- Rupnik Gašpar 104
- Samo, kralj 21
- Samuel, car 186
- Sand George (Lucile Aurore Dupin) 219
- Sardenko Silvin 297—298, 299, 301
- Saurau, grof 121
- Scheffel Viktor 185
- Schelling Friedr. Wilh. Jos. 125
- Scheuchenstuel, Jožef Anselm pl. 151, 152, 153
- Schiller, Friedrich v. 130, 173, 182, 183, 203, 258, 263
- Schlegel August Wilh. 127, 146, 147, 148, 150
- Schlegel Friedrich 125, 126, 127, 147, 148
- Schlözer, August Ludw. v. 128
- Schmid, Christoph v. 132, 140, 141, 163
- Schmidburg, baron 136
- Schönleben Janez Ludvik 44, 84—85
- Schopenbauer Arthur 220
- Schulze Ernst 154,
- Schuster - Drabosnjak Andrej 122—123
- Schweiger Janez 69
- Scott, sir Walter 212, 213, 208
- Scupoli 92
- Sedej, dr. Francišek 234
- Sedlnitzky, Leop. grof 134, 178
- Segneri D. J. 88
- Semika, vojvoda 22
- Semrajc Martin 185
- Sever Mihael 93
- Shakespeare (izg. Šekspir) William 111, 124, 191, 258, 289
- Shaw (izg. šo s širokim o), Bernhard 271
- Sienkiewicz Henryk 295, 296
- Siljuška, gl. Kette
- Simbolizem 270—271
- Simrock Karl Josef 148
- Skalar Adam 84
- Sket, dr. Jakob 237—238, 241
- Slomšek Anton Martin 39, 123, 147, 160, 162—164, 171, 177, 179

- »Slovan« 236
 Slovenija, Zedinjena 178, 217
 »Slovenska Bčela« 179, 200
 »Slovenska Čbela« 179
 »Slovenski Glasnik« 180, 200
 do 201
 Smiljan Smiljanič, gl. Zupan-
 čič O.
 Smolè Andrej 102, 118, 138,
 142, 150, 160, 161, 162, 164,
 165, 166, 167, 168, 171, 172
 Sofoklej 144, 220
 Sommaripa gl. Alasia
 Sonnenfels, Josef baron 111
 Spangenberg Johann 60, 61, 66
 Sponheimci 37
 Stanič Valentin 134
 Stapleton Tomaž 79
 Starè Josip 246
Stelzich Anton 152
 Sternberg - Ungern, Alex. ba-
 ron 156
 Stergar, notar 205
 Steržinar Ahacij 44, 91—92
 Stiški rokopis 16, 17, 38—49,
 43
 Stojmir, vojvoda 22
 Stres Ivan Nep. 231
 Strindberg August 269
 Stritar Josip 168, 174, 189, 196,
 197, 201, 202, 206, 214, 215,
 218—228, 229, 230, 235, 236,
 237, 238, 239, 240, 241, 242,
 245, 251, 253, 257, 259, 272,
 299
 Sudermann Hermann 269
 Sušnik Janez 116
 Svetec Luka 18, 120, 160, 180,
 185—187
 Svetličič Francišek 174—175
 Svetobolje Stritarjevo 219 do
 220
 Svetopolk, knez 28, 29, 35
 Šafařík, Pavel Jožef 125, 138,
 139
 Šerf Anton 133
 Škerl Jakob 84
 Škofjeloški pasion 84
 Škofjeloški rokopis 42
 Smigoc Janez 130
 Snajder Matija 142
 Solar Janez 228
 Sorli, dr Ivo 302
 Stefan V. (papež) 29
 Štrekelj, dr. Karel 24, 45, 160,
 161, 238
 Tagore, gl. Rabindranath
 Tassilo II. 22, 154
 Tasso Bernardo 148
 Tavčar, dr. Ivan 224, 235—237,
 241, 245
 Tavčar Janez, škof 75, 80
 Tekstor Urban 51, 54, 71
 Temlin Ferencz 93
 Terencij 144
 Theodórich, škof 25
 Theotmar, nadškof 30
 Thomas Ch. L. Ambroise 225
 Tiffernus 62
 Tolstoj, Lev Nikolajevič grof
 269, 277, 281, 282, 301
 Toman Lovro 181, 189, 195
 Tomaž Kempčan 84, 86, 90, 92
 Tomšič Ivan 198, 293
 Torkos M. 94
 Traven Anton 107
 Traven Jakob 145
 Trdina Janez 183, 185, 187 do
 188, 247—248

- Tridentinski cerkveni zbor 75
 Trinko Ivan 260
 Trošt Ivo 250
 Trstenjak Davorin 158, 160, 224, 236, 241
 Trubar Felicijan 57, 65, 69
 Trubar Mihael 53
 Trubar Primož 16, 17, 39, 44, 51, 52—59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 79, 85, 86, 91, 132, 256, 274
 Turgenjev Ivan Sergijevič 243
 Turjaški grofje 65
 Turnogradska, gl. Urbančičeva
 Tušek Ivan 200
 Tušek, dr. Mihael 142
 Uhland Ludwig 175, 182, 203, 252
 Ulrich v. Lichtenstein 33, 37
 Umek Anton 210
 Umeščanje koroških vojvod 36
 Ungnad Hans, baron Soneški 54, 57, 62, 68
 Urbančičeva Josipina (Turnogradska, poroč. Tomanova) 181, 219
 »Vaje« 200
 Valenčič Fran 300—301
 Valjavec Matija 182, 183—185, 201, 238
 Valvasor Janez Vajkard baron 44, 86, 87, 144, 148, 154, 186
 Vardot Jožef 301
 Velikonja Narte 304
 Vergerij Peter Pavel 56, 57
 Verhaeren (izg. verháren), Emile 271
 Verlaine (izg. verlèn), Paul 271, 285
 Vesel Ivan (Vesnin) 210, 234
 Vesel Jovan, gl. Koseski
 Vida, gl. Jerajeva
 Vidmar Jernej, škof 196
 Vilhar Miroslav 175—176, 192, 195
 Vinogradski zakon 73
 Virk Jožef 177
 Vitovec 47
 Vladimir, knez Duklje 186
 Vlašič Matija Franković 59, 60
 Vodnik, o. Marcel 113
 Vodnik Valentin 44, 97, 99, 101, 110, 113—122, 125, 127, 128, 130, 140, 142, 144, 162, 166, 174, 186, 189, 190, 195, 197, 238, 248, 261
 Vodovnik Jurij 123
 Vojanov, gl. Majster
 Vojnomir, vojvoda 22
 Voljč Jakob 298
 Volkmer Leopold 97, 104, 123, 130, 145
 Volkun, vojvoda 22, 154
 Vešnjak, dr. Josip 246—247
 Vovko Franica, gl. Jerajeva
 Vraž Stanko 131, 137, 155, 156, 158—160, 161, 164, 165, 166, 172, 177, 205
 Vuk Štefanović, gl. Karadžić
 Wagner Oton 196
 Wiching, škof 28, 29
 Wielif 46

- Wieland, Christoph Martin
 100, 187
 Wiener, kanonik 54
 Wider Anton 87
 Wilde (izg. uájd), Oscar 271
 Windischgrätz, knez 232, 234
 Whitman (izg. huítmen)) 271
 Wolf Alojzij, škof 117, 134,
 136, 195
 Wolstein Johann Gottlieb 97,
 108, 113
 Wunderhorn, Des Knaben W.
 148

Zachariá Just Friedr. Wilh.
 106
 »Zadruga« 284
 Zakotnik, o. Dizma 101
 Zamejic Andrej 190
 Zamejski, gl. Trínko
 Zarnik Valentin 200, **208—209**
 Zbašnik, dr. Fran 296
 Zizenčeli 87

 Zois, Žiga baron **109—110**, 111,
 112, 113, 115, 116, 127, 128,
 148
 Zola Emile **268**, 270, 272, 273,
 282
 Zor, gl. Kette
 »Zora« 224
 »Zvon« (Stritarjev) 222—223,
 224
 Zvon, gl. tudi »Ljubljanski
 Zvon«
 Zvonoslav, gl. Kette
 Zupan, dr. Jakob **140—141**,
 149, 150
 Zupan Jakob, glasbenik 101

 Žakelj Anton 165, **176—177**
 Zemlja Jožef **141**, 155
 Žitnik Gašpar 80
 Župančič Ivan Anton 44, 110
 Župančič Oton 277, 279, 283,
284—289, 290, 291, 292, 297,
 299, 301, 302, 303

1.0110. 41394

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

00000174612